

Futhark

International Journal of Runic Studies

Main editors

James E. Knirk and Henrik Williams

Assistant editor

Marco Bianchi

Vol. 2 · 2011

© Contributing authors 2012

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>

All articles are available free of charge at
<http://www.futhark-journal.com>

A printed version of the issue can be ordered through
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-160787>

Editorial advisory board:

Michael P. Barnes (University College London), Klaus Düwel (University of Göttingen), Lena Peterson (Uppsala University), Marie Stoklund (National Museum, Copenhagen)

Typeset with Linux Libertine by Marco Bianchi

University of Oslo
Uppsala University

ISSN 1892-0950

Contents

Foreword	5
John S. Robertson. How the Germanic Futhark Came from the Roman Alphabet	7
Thórhallur Eythórsson. Variation in the Syntax of the Older Runic Inscriptions	27
Hans Frede Nielsen. Gothic Runic Inscriptions in Scandinavia?	51
Edith Marold. Vers oder nicht Vers? Zum metrischen Charakter von Runeninschriften im älteren Futhark	63
Martin Hannes Graf. Schrifttheoretische Überlegungen zu nicht- lexikalischen Inschriften aus dem südgermanischen Runenkopus	103
Alan Griffiths. The Anglo-Saxon Name for the s-Rune: <i>Sigel</i> , a Precious Jewel	123
Laila Kitzler Åhfeldt. Runstenar och eskilstunakistor i Västergötland: Ett exempel på förändrad mobilitet	145
Magnus Källström. Två blir en: Om Grällstastenarna i Kila (Vs 27 och Vs 28) och något om vikingatidens brobyggande	177
Ulla Stroh-Wollin. U 169 Björkeby: A Daughter without a Name?	193

Short Notices

Klaus Düwel. Helmut Arntz' Zeitschrift <i>Runenberichte</i>	201
James E. Knirk. A Runic Name-Riddle in Lbs 2565 8vo	207
James E. Knirk. Icelandic Drinking Horn with Runic Inscription	213
Christiane Zimmermann. The Research Project "Runische Schriftlichkeit in den germanischen Sprachen"	219
Magnus Källström. Ett digitalt supplement till <i>Upplands runinskrifter</i>	223

Review Article

Terje Spurkland. Runesteiner som multimodale tekster	227
--	-----

Reviews

Sigmund Oehrl. <i>Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen: Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungsikonografie.</i> Reviewed by Anne-Sofie Gräslund	239
Klas-Göran Selinge. <i>Språket i landskapet: Om runstenar, rågångar och byar.</i> Reviewed by Magnus Källström	242
Thomas Karlsson. <i>Götisk kabbala och runisk alkemi: Johannes Bureus och den götiska esoterismen.</i> Reviewed by Per Stille	245
Contributors	249

Foreword

With the appearance of this volume, the second issue of *Futhark*, the journal—with two complete numbers—has become the longest running periodical dedicated exclusively to runological articles and reviews (cf. Klaus Düwel’s contribution in this volume concerning Helmut Arntz’s *Runenberichte*, which supplements the “Foreword” to the first issue of *Futhark*).

Futhark is an annual journal, and number 2 was scheduled for publication in 2011. On its appearance in March 2012, the issue is three months overdue; the editors apologize for the delay. There have been various problems in starting up the periodical, but it is hoped that the editorial difficulties will be straightened out this year.

The first issue consisted mainly of selected papers from the Sixth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, held in Lancaster 11–16 August 2005. Unfortunately, through an oversight and due to misunderstandings, two of the papers scheduled to appear in the proceedings did not make their way into volume 1 of *Futhark*. Those contributions, by Hans Frede Nielsen and Alan Griffiths respectively, are printed here.

The present volume contains two new sections: “Short Notices” and “Review Article(s)”. The former was envisaged as limited to short presentations of individual topics of interest to runologists, including concise reactions to or corrections of material that had appeared in the preceding issue; the latter is to consist of longer reviews with more pronounced analysis. Notices should be no more than five pages in length, and shorter ones are welcomed.

Preparations are under way for the next issue of *Futhark*, and the editors look forward to receiving an abundance of contributions. A new section is scheduled to be introduced in the coming issue, entitled “Debate”. In this part, pairs of articles presenting divergent views on runological subjects may be published, as well as lengthy reactions to articles in *Futhark*, in which case the author of the original article will be given the opportunity to reply.

The editors wish to thank all anonymous peer reviewers for their invaluable contributions to the quality of articles in *Futhark*.

Remember that printed versions of *Futhark* can be purchased, and please encourage your departments and libraries to buy the printed version of each issue for their collections.

James E. Knirk

Henrik Williams

How the Germanic Futhark Came from the Roman Alphabet

John S. Robertson

Abstract

This paper has a narrow purpose: to show how the Germanic futhark came into being. The intent is to explain the development of the older futhark from its source, the Roman script—or more precisely, to show how individual runes of the futhark derive from individual letters of the Roman alphabet. I shall argue that the orthographic transformations that brought the futhark into existence are largely guided by certain governing principles that systematically affect language change in both spoken and written systems.

Keywords: Kuryłowicz’s Fourth Law of Analogy, Roman source of runes, alphabet history, linguistic alphabet principles, Germanic/older futhark, Anglo-Saxon futhorc, younger (Nordic) futhark

Kuryłowicz’s Fourth Law of Analogy (K-4)

In 1949 Jerzy Kuryłowicz (1966, 69) advanced his so-called Fourth Law of Analogy (hereafter abbreviated “K-4”), a principle of language change that I will argue is the medium that transformed the Roman script into the Germanic or older futhark. The principle is as follows:

Quand à la suite d’une transformation morphologique une forme subit la différenciation, la forme nouvelle correspond à sa fonction primaire (de fondation), la forme ancienne est réservée pour la fonction secondaire (fondée).

(“When as a result of a morphological transformation a form undergoes a division, the new form corresponds to the primary function, and the old form corresponds to the secondary function.”)

Robertson, John S. “How the Germanic Futhark Came from the Roman Alphabet.”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 7–25.

© 2012 John S. Robertson.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

Whereas Kuryłowicz's formulation was meant to account for morphological change, its originally limited conceptualization can be generalized. For example, Robertson (1975) demonstrated several syntactic applications of K-4, including one in the Germanic languages (pp. 146 f.): Common Germanic (apparently) used subject-object-verb (SOV) word order to structure both independent and dependent clauses, but a new order of syntactic elements, subject-verb-object (SVO), was put into use to indicate independent clauses, whereas the original syntactic order, SOV, was reserved for the more marked dependent clauses. This change gave to Germanic, maintained in Continental West Germanic (and specifically pronounced in Modern German), a grammatical opposition that had not previously existed: a formal distinction between the grammatical functions "dependent clause" (SOV) and "independent clause" (SVO). Before the shift, any distinction between independent and dependent clauses was a mere synchronic potentiality. This potential distinction, however, could find actual grammatical expression only where independent and dependent clauses found formal markers to embody their grammatical potential. What is striking is the fact that the conservative SOV came to be associated with a marked function ("secondary function" or dependent clause), and the innovative SVO came to be associated with the unmarked function ("primary function" or independent clause).

Because the conservative word order SOV existed previously in the system, it becomes the formally unmarked member of the opposition, but because the innovative word order SVO was previously unknown to the system, it assumes the formally marked status. Therefore, I argue that a more generalized way of looking at K-4 is this: When a new form comes into an opposition with an already existing form, the new (marked) form will assume the unmarked function, and the original (unmarked) form will take some marked function, thereby creating a new opposition in the language. In short: $\text{FORM}_{\text{UNMARKED}} \leftrightarrow \text{FUNCTION}_{\text{UNMARKED}} \Rightarrow (1) \text{FORM}_{\text{UNMARKED}} \leftrightarrow \text{FUNCTION}_{\text{MARKED}}$; (2) $\text{FORM}_{\text{MARKED}} \leftrightarrow \text{FUNCTION}_{\text{UNMARKED}}$. (Here $\leftrightarrow$ is to be read as 'corresponds to', and $\Rightarrow$ as 'develops into, splits into'.)

This generalized version of K-4 presupposes the following: the sign, which is constituted of form and function, and time, which involves two or more temporal stages. The shift described above presupposes a stage I and a stage II. As shown in figure 1, stage I (Common Germanic) is in the lower left quadrant, stage II occurs both in the lower right and upper left quadrant, whereas the upper right quadrant is unattested. The X coordinate contains the function, and the Y coordinate contains the form. Thus, the lower left quadrant is the original starting point, with the unmarked (U) function

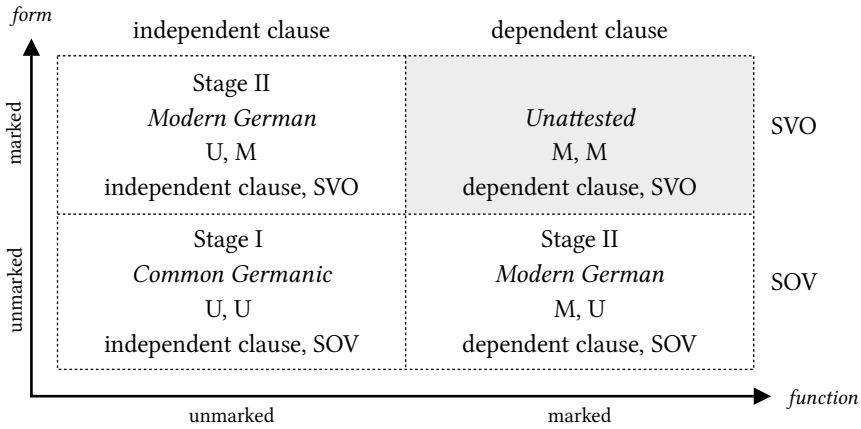

Fig. 1. A syntactic shift from Common Germanic to Modern German. In the abbreviations ‘U, U’, ‘U, M’, and ‘M, U’ in figures here and below, the first letter refers to the function, the second to the form. Thus, e.g., U, M = U_{FUNCTION}, M_{FORM} = unmarked function, marked form.

“independent clause”, and the unmarked (U) form “SOV”. The consequence of the syntactic shift appears both in the lower right quadrant (marked function “dependent clause” ↔ unmarked form “SOV”) and in the upper left quadrant (unmarked function “independent clause” ↔ marked form “SVO”).

I argue further that the underlying concept of K-4 is ultimately semiotic, having general application to all systems of signs, including orthographic systems.

An orthographic example of the generalized application of K-4 can be seen in the development of the Anglo-Saxon futhorc, which changed to accommodate certain new (marked) phonemes acquired by the Anglo-Saxon language. The outcome of phonological changes resulted in two phonemes (/æ/ and /œ:/) that were new to the phonemic inventory, and two phonemes that corresponded to already existing phonemes (/a:/ and /o:/). It seems reasonable to suppose that the new phonemes were catalysts for the orthographic K-4 change outlined below. The phonological changes were as follows: Fronting of /a/ to /æ/ (e.g., *ask > æsc ‘ash’); monophthongization of /ai/ to /a:/ (e.g., *aik > āc ‘oak’); umlaut under certain conditions of /o:/ to /œ:/ (e.g., *ōþil > œþil ‘homeland’); loss of nasal after /a/ and before another consonant with compensatory vowel-lengthening, nasalization, and rounding, i.e., *anC/ > */ā:C/ > */ɔ:C/ > /o:C/ (e.g., *ansuz > q̄s(u)z > *q̄s > ōs ‘god’).

Significantly, the outcome of the above language changes were of two types: one that changed the phonemic inventory with the introduction of the new phonemes /æ/ and /œ:/ (therefore marked phonemes), and

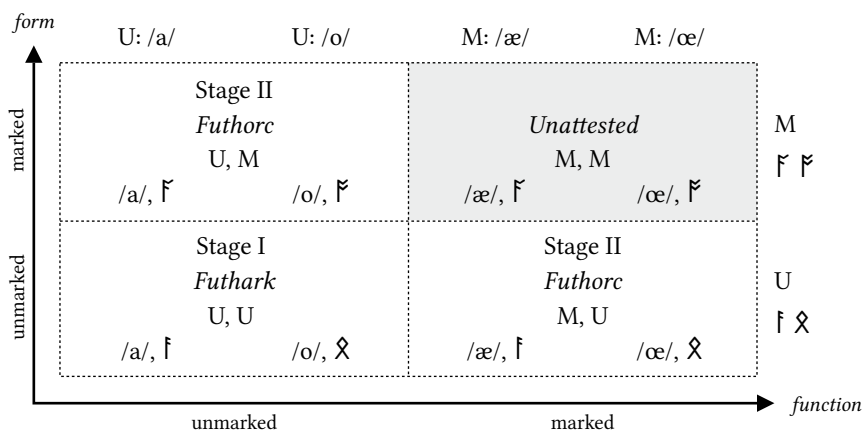

Fig. 2. The evolution from the older futhark ƿ /a/ and ʰ /o/ to the Anglo-Saxon futhorc ƿ /æ/ and ʰ /œ/, and ƿ /a/ and ƿ /o/

one which resulted in phonemes that already existed in the phonemic inventory, namely, the unmarked vowels /a/ and /o/.¹ To accommodate these phonological shifts, the writing system changed following the pattern outlined in the generalized K-4. The original (unmarked) form ƿ shifted from its original (unmarked) function /a/ to a new (marked) function, /æ/. Simultaneously, the old function /a/ found a newly contrived form, the ƿ-rune, thus changing from stage I, ƿ ↔ /a/, to stage II, ƿ ↔ /æ/ and ƿ ↔ /a/. Following the same pattern, the original unmarked form ʰ acquired the marked function /œ/, and the newly coined ƿ-rune came to stand for the original /o/, thus shifting from stage I, ʰ ↔ /o/, to stage II, ʰ ↔ /œ/ and ƿ ↔ /o/. Note that the new and marked forms, ƿ and ƿ, are both obviously modeled after the old form ƿ. See figure 2, in which stage I is the older futhark, and stage II the Anglo-Saxon futhorc. It is important to note that there is an unattested but possible result, where the two marked values, marked function and marked form, are not found together.

This general pattern can be found not only in the attested development of the futhark to the futhorc (as in fig. 2), and the shift from the older to the

¹ Since the futhark did not distinguish between long and short vowels, when referring to phonetic values of runes in the following, length variation is not indicated, i.e., /a/ stands for both short /a/ and long /a:/.

younger futhark (see figs. 7 and 8 below), but strikingly, in the shift from the Roman to the original Germanic system of writing, the older futhark.

The formal relationship between the futhark and the Roman alphabet

Since Ludvig Wimmer many scholars have postulated a relationship between the Roman alphabet and the Germanic futhark. More recently, Williams (1996, 214) asserts, “shape alone determines the formal origin of the runes”. This, however, gives only half the answer. In order to establish a convincing connection, the runic scholar must be able to identify a legitimate relationship between both form and function; form alone is not enough. All comparative historical linguistic work rests squarely upon this foundation. As shown in the history of the futhorc, it is the structural logic of K-4 that permits explanation of the systematic binding of form with function. It is this logic that sheds light on the transformation of the Roman alphabet into the runes of the Germanic futhark.

Table 1 shows the systems proposed by major scholars for a formal but only partially functional relationship between the Roman alphabet and the futhark.

It is not difficult to see the relationship between the Roman and runic forms and their concomitant functions in the following: ⟨A⟩ = ǀ /a/, ⟨B⟩ = Ɓ /b/, ⟨C⟩ = Ɔ /k/, ⟨F⟩ = Ʒ /f/, ⟨H⟩ = Ȩ /h/, ⟨I⟩ = ǀ /i/, ⟨L⟩ = ǁ /l/, ⟨M⟩ = ƹ /m/, ⟨N⟩ = ƚ /n/, ⟨R⟩ = ƚ /r/, ⟨S⟩ = Ʒ /s/, ⟨T⟩ = ƚ /t/, ⟨U⟩ = ƚ /u/.

The formal/functional inconsistencies between the futhark and the Roman alphabet

There remains a considerable number of formal or functional mismatches between the entities of the writing systems for Latin and Germanic, for which the proponents of the explanations cited above have been roundly criticized, and rightly so. To establish the status of the Roman alphabet as the source for runes, these inconsistencies demand a comprehensive and thorough explanation. Williams (1996, 216) asks the question, “Why do not all the attested runes represent the sounds one would expect ...?” To be more specific:

- Why does ƹ and not ⟨D⟩ ƚ mark /d/, and why should ƚ end up marking /θ/?
- Why does Ʒ and not ⟨P⟩ ƚ mark /p/, and why should ƚ end up marking /w/?

Table 1. A summary of proposals that connect the futhark to the Roman alphabet. The table is based on Odenstedt (1990, 159–62), which contains a more thorough discussion of Wimmer/Pedersen, Askeberg, and Moltke.

	Williams	Odenstedt	Wimmer/Pedersen	Askeberg	Moltke
ᚠ /a/	A	A	A	A	A
ᚢ /b/	B	B	B	B	B
ᚦ /k/	C	C	C	C	C
ᚨ /θ/	D	D	D	D	D
ᚱ /e/	M	E	E	E	E
ᚷ /f/	F	F	F	F	F
ᚹ /j/	G	G	G	G	new letter
ᚺ /h/	H	H	H	H	H
ᚻ /i/	I	I	I	I	I
ᚾ /p/	K	new letter	P	new letter	new letter
ᚿ /l/	L	L	L	L	L
ᚫ /m/	E	M	M	M	M
ᚱ /n/	N	N	N	N	new letter
ᚴ /ŋ/	O	Q	new letter	new letter	new letter
ᚷ /w/	P	P	Q	P	?P
ᚸ /o/	Q	O	O	O	O
ᚹ /r/	R	R	R	R	R
ᚺ /s/	S	S	S	S	S
ᚾ /t/	T	T	T	T	T
ᚿ /u/	V	V	V	V	V
ᚫ /g/	X	X	X	X	?X
ᚷ /z/	Y	Y	Z	Y	new letter
ᚻ /i ^a /	Z	Z	Y	Z	new letter
ᚫ /d/	new letter	new letter	new letter	new letter	new letter

^aThe phonemic value of this rune has been widely debated. See below for a discussion.

- Why does ᚸ and not ⟨O⟩ ᚴ mark /o/, and why should ᚴ end up marking /ŋ/?
- Why does ᚫ and not ⟨G⟩ ᚹ mark /g/, and why should ᚹ end up marking /j/?
- Why does ᚹ and not ⟨Y⟩ ᚷ mark /j/, and why should ᚷ end up marking /z/?

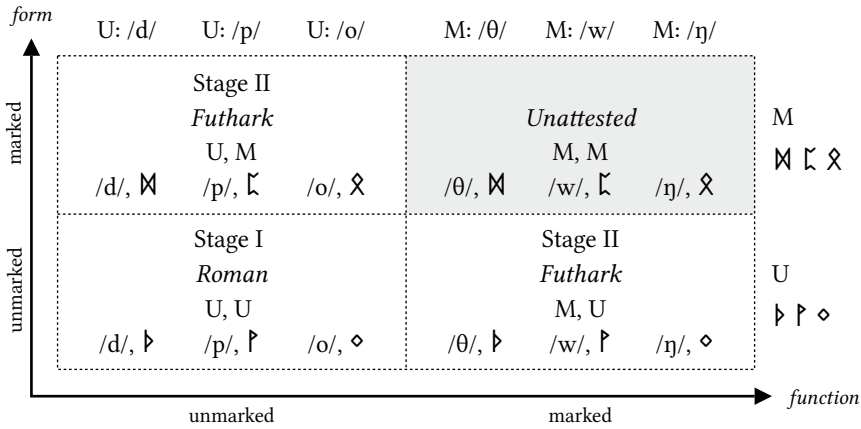

Fig. 3. The shift from the Roman alphabet to the Germanic futhark, involving ᚩ ⟨D⟩ ↔ /θ/, ᚩ ⟨O⟩ ↔ /ŋ/, and ᚷ ⟨P⟩ ↔ /w/, and ᚱ ⟨DQ⟩ ↔ /d/, ᚷ ⟨Q⟩ ↔ /o/, ᚦ ⟨K⟩ ↔ /p/

- Why does ᚷ and not ⟨Z⟩ ᚷ mark /z/, and why should ᚷ end up marking /i/?
- Why does ᚰ and not ⟨M⟩ ᚰ mark /m/, and why should ᚰ end up marking /e/?

These questions have straightforward answers. In these instances, the original Roman form took on a new function, not present in the inventory of Latin phonemes, and the original Latin function took on a form constituted of either a newly minted form or a form superfluous to the Roman alphabet (Williams 2004, 267). In other words, either the invented form (ᚱ) or superfluous forms (ᚦ ⟨K⟩, ᚷ ⟨Q⟩) take on unmarked Germanic functions (i.e., /d/, /p/, /o/), and certain Germanic functions not found in Latin (/θ/, /w/, /ŋ/) find original Roman forms (i.e., ᚩ ⟨D⟩, ᚷ ⟨P⟩, ᚩ ⟨O⟩). This follows the K-4 pattern illustrated in figure 2. Besides certain singular changes, there were a series of concatenated changes, following the same patterns described above, which will be explained in detail in figure 5.

Figure 3 responds to the first three questions, concerning ᚱ and ᚩ, ᚦ and ᚷ, and ᚷ and ᚩ (and Roman D, P, and O).

It is important to note that since ⟨C⟩ already corresponded to /k/, the other symbols that represented /k/ in the Roman alphabet — ⟨K⟩ /k/ = ᚦ, and ⟨Q⟩ /k(w)/ = ᚷ — were superfluous in the formation of the futhark, and accordingly treated as marked forms. Besides these superfluous forms there was the newly coined ᚱ, which most likely came from ⟨D⟩ conjoined with its reversed form ⟨Q⟩, yielding ⟨DQ⟩ → ᚱ.

Furthermore, the Germanic phonemes /θ/, /w/ and /ŋ/, for which there were not specific individual letters in the Roman alphabet, were treated as marked functions, thereby acquiring the letters Ƨ ⟨D⟩, Ƣ ⟨P⟩, and Ƨ ⟨O⟩. This follows the same rule-bound, predictable pattern found in figure 2: Marked functions combine with unmarked forms, and marked (superfluous or innovative) forms combine with unmarked functions — whereas marked forms do not combine with marked functions. In short, if the function is marked (as is the case with /θ/, /w/, /ŋ/), then the form must be unmarked (thus: ⟨D⟩ Ƨ, ⟨P⟩ Ƣ, ⟨O⟩ Ƨ); and conversely, if the form is marked (Ƨ ← ⟨DƧ⟩, Ƣ ⟨K⟩, Ƨ ⟨Q⟩), then the function must be unmarked (/d/, /p/, /o/), in accordance with K-4.

It is important to point out here that the relationship between form and function can be entirely arbitrary following Saussure’s (1966, 67) observation regarding the relationship between the two: “The bond between the signifier and the signified is arbitrary.” Here the “signifier” is the “form” and the “signified” is the “function”. Since I mean by sign the whole that results from the associating of the signifier with the signified, I can simply say: the linguistic sign is arbitrary. Therefore, the only requirement here is the simple observation: unmarked form ↔ marked function; unmarked function ↔ marked form.

The phonemic status of Germanic [ŋ] is questionable, given its pre-velar distribution. However, in his insightful article, Schwink examines the Germanic [ŋ] and determines that its phonemic/phonetic status is ambiguous, concluding, however, that its unusual nature is “more than sufficient grounds for the invention of a special graph to represent [it]” (2000, 236). And he continues: “Velar nasals even in modern languages are subject to widely varying analyses [but] ... are different enough from other speech sounds to qualify as ‘prototypically’ phonemic, whatever their ultimate linguistic analysis.”

Chaining in the development of the futhark

The answer to the next three questions listed above (concerning Roman G, Y, and Z etc.) is found in a common type of linguistic change, which is intimately tied to K-4. Trask’s description is relevant to the series of shifts that took place in the development of the futhark from the Roman script (2000, 54):

chain shift A complex type of phonological change in which a number of phonemes change their phonemic realizations in a systematic way. Typically,

Stage I	<i>damnum</i>	<i>noxia</i>	<i>culpa</i>	<i>cāsus</i>	<i>fortūna</i>	
	‘trust’	‘damage’	‘guilt’	‘negligence’	‘chance’	
Stage II		<i>damnum</i>	<i>noxia</i>	<i>culpa</i>	<i>cāsus</i>	<i>fortūna</i>

Fig. 4. The chain shift from earlier to later Latin legal terminology

phoneme X acquires the phonetic character formerly possessed by phoneme Y, which in turn acquires the former phonetic characteristics of phoneme Z and so on; at least one phoneme must leave an unfilled ‘hole’ behind it, and at least one must ‘get out of the way’, either by acquiring an entirely new phonetic feature or by merging with some other phoneme. The Great Vowel Shift of English was a chain shift ...

That this type of structural change is found in phonological systems is common knowledge, but as Anttila (1989, 146) points out, similar semantic shifts “may be so far-reaching that they look like shifts in the sound systems”. An example comes from Latin legal terminology. In older Latin the relationship between form and function (i.e., word and meaning) is seen in stage I of figure 4; in later Latin, the forms had shifted one step to the right (example taken from Anttila).

The common phonological shifts as well as the semantic shifts of the type cited above are again variants of the same semiotic behavior, and seem best classified as expansive or concatenated extensions of K-4. Typically, such chain shifts occur in systems that are by nature closed or at least tightly bound sets, which is why they are often found in phonological systems. It should not be surprising, then, that they should be found in orthographic systems.

Given its semiotic nature, this type of structural change is an entirely plausible shift from Roman to runic not only for the consistency of its logic, but because typologically, such chain shifting is richly attested in spoken systems (Martinet 1955; Campbell 2004, 111; Anttila 1989, 112, 186), as well as semantic systems.

The most interesting shift in the creation of the futhark from the Roman alphabet concerns X, Y, and Z (as well as G). These letters are found to be the subjects of a series or chain of shifts, as shown in figure 5. It is of note that X /ks/, Y /y/ (or /i/), and Z /z/, like Q /k(w)/ and K /k/, are “superfluous”,

Stage I	Χ	Ϛ	Υ	Ϝ	
	/ks/	/g/	/y/ (Lat. /i/)	/z/	/i/?
Stage II		Χ	Ϛ (Germ. /j/)	Υ	Ϝ

Fig. 5. A Roman/Latin-based original form/function (stage I) moving by chaining to the runic/Germanic form/function (stage II)

since these last three letters of the alphabet were borrowed from Greek and were used to write Greek names and other borrowings (Williams 1996, 216).

These changes fit perfectly the description of “chain shift” given by Trask. In this case, the phoneme /g/, for example, acquires the graphemic character Χ (X). Subsequently, the Roman grapheme Ϛ (G) takes on the phonemic value of Υ (Y), i.e., /y/ (in Greek), and so on. Furthermore, the grapheme G (X) /ks/ leaves a “hole”, and each grapheme “gets out of the way”, while taking on a new phonemic value — until ultimately ⟨Z⟩ Ϝ is reached.

It might be thought that the addition of X, Y, and Z to the Roman alphabet was too late for it to have been the source of the futhork’s original Χ, Υ, and Ϝ, but these letters were commonly used in Roman writing in the first century B.C. to accommodate the pronunciation of Greek words, so copiously borrowed during the imperial period of Roman history. An example of the use of these letters is attested in A.D. 52 (*AE* 1984, no. 0230):

[Vadimonium] fa[ctu]m / [Zenoni] Zenobi l(iberto) [T]yri[o] / [in] III Idus Iunias primas / [P]uteolis in foro [an]te ara[m] / A[u]gusti Hordionianam / hora tertia; ... Zenon Zenob[i] l(ibertus) Tyrius /

See also: Chrysario / Maecia |(mulieris) l(iberta) Nice // C(aius) Maecius |(mulieris) l(ibertus) Zabda / C(aius) Maecius Nicia (*AE* 1975, no. 0027, dated to the first century A.D.).

There is also a somewhat confused alphabet that contains the letters X and Y in that order, and this occurs around the birth of Christ, according to the *Année épigraphique* (*AE*) dating: *ABFDEC // GHXKLM / NOQSRP // TVXY(L)E / T(L)TPVO // L(L)TON[-]* (*AE* 1915, no. 0084). Note that X also appears with K here, another Greek borrowing.

There is another alphabet (*AE* 1903, no. 0005) dated to the second century A.D., which ends in XYZ: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno?) / [abcd] efgihklm / [nopq]rstuvxyz.

Roman Y used to represent the Greek phoneme /y/ was, as mentioned, borrowed during the imperial expansion during the first century B.C. However, the alien /y/ was realized as the high front /i/ in common Latin pronunciation. This is evidenced in spellings of such words as *Nimphis* dated around the birth of Christ (*AE* 1980, no. 0530) against the “correct” *Nymphis* (*CIL*, 13: no. 11507); or *Calipso*, dated to A.D. 30–31 (*AE* 1934, no. 0025 (B)), against the “correct” *Calyp(s)e / vix(it) ann(os) XX*, dated to the first century A.D. (*AE* 1973, no. 0102). Furthermore in the second or third century, the *Appendix Probi* demonstrates the confusion between *i* and *y*: *crista non crysta; gyrus non girus; vir non vyr*. Nor is it surprising that the letter Y came to be called *i graeca*, as it is even today in its several Romance variants.

It is also important to observe that the semivowels /j/ and /w/ were not distinguished from /i/ and /u/ in the Roman alphabet. However, in Roman writing of Germanic, ⟨i⟩ represented /i/ and *i longa* (i.e., ⟨I⟩/⟨J⟩) represented /j/: *FreIattonis* (*CIL*, 13: no. 7944). This provides further evidence that runic ǀ was originally thought of as /i/, whereas *i graeca* Ƴ was initially interpreted as /j/.

Two possible reasons come to mind why the yew rune, ǀ, should be so intractable. It fell into disuse early on, because it had a low functional load or possibly a non-phonemic value. Braunmüller (2002, 651) summarizes the confusion prompted by this unusual rune:

The only troublesome grapheme/rune is the ǀ, the exact phonemic value of which is still unclear (/ei [Krause 1970, 15], eu, e, ē, ī [Düwel 1983, 2,7], ē², æ/). Antonsen (1975, 8) favours /æ/, but seen from a typological point of view, this assumption leads to a mismatched relationship between the short and the long vowel system on the one hand (/i, u, e, o, a/ [±long]) and their graphemic representations on the other (l, ʌ, M, ʌ, f [±long]).

It is almost as if the yew rune were there as an afterthought, having been assigned a questionable “phonemic” function, because there were no more significant gaps to fill in the Germanic phonemic inventory. After all, *zeta* (Z) is the caboose in the train of Roman letters, and was consequently the last letter to receive a Germanic “function”, as illustrated in figure 5. It is a fact that the yew rune found a slot nonetheless in the twenty-four-character rune-row. The rune-row had a life of its own, playing a critical role in the perpetuation and transmission of the futhark. In the rune-row, if not in writing, the enigmatic ǀ held its own indisputable place.

Why 𐌺 marks /m/ and 𐌻 ends up marking /e/

The relationship between the Roman letters M and E in the creation of the futhark is an interesting case. Historically, the earliest runic form for /e/ is 𐌺 from ⟨E⟩, which was turned sideways and downward without the middle stem. Because it is the only rune having a horizontal line, however, it should not be surprising that a new form — 𐌻 — would develop for /e/. That the form 𐌺 was earlier than 𐌻 is supported by Odenstedt's (1990, 97) observation: "Of the inscriptions before 400 exhibiting the *e*-rune no less than 9 have the variant 𐌺; only 4 have 𐌻. Moreover, the six earliest *e*-runes on record all have the form 𐌺".

Furthermore Odenstedt suggests (1990, 100):

(i) that the anomaly of 𐌺 was removed by making the transverse straight line angular: 𐌻; (ii) that this in turn necessitated a slight modification of the *m*-rune: 𐌻 > 𐌼. This development must have taken place quite early, before the period of the preserved inscriptions, since ... Thorsberg (c. 200) already has 𐌼 for *m*.

It is Odenstedt's opinion that the original form of this rune (perhaps occurring only in the inscriptions now lost or only used during the fairly long "findless" adaptation period; see 1990, 166–70) was 𐌺: an exact copy of the Roman capital upon which it is no doubt modeled. This theory would explain why "the somewhat anomalous 𐌺 had to be introduced into the original *futhark*" (1990, 100). Figure 6 formalizes the above discussion.²

The form 𐌺 was ultimately lost as a grapheme, and the original 𐌻 ⟨M⟩ became the representative for /e/. The reason that 𐌺 was lost is twofold. First, for whatever reason, the futhark apparently had an aversion to horizontal lines, as suggested earlier. This was the reason 𐌺 had the connecting line broken, yielding 𐌻. Second, this would have prompted the original 𐌻 ⟨M⟩ to have changed to 𐌼 to alleviate the confusion of 𐌻 referring to both /e/ and /m/. With the newly defined 𐌻 as /e/, there would have been no need for two graphemes, 𐌺 and 𐌻, to reference the phoneme /e/ — especially in light of the undesirable horizontal line of 𐌺.

The futhorc

The evolution of the futhorc, the Anglo-Frisian system of runes that grew out of the futhark, provides further evidence of the principles of change outlined in this paper, as shown in figure 2, where 𐌺 and 𐌻 (with 𐌺 and 𐌻)

² For a different explanation of the relationship between 𐌻 and 𐌼, see Williams (1996, 215).

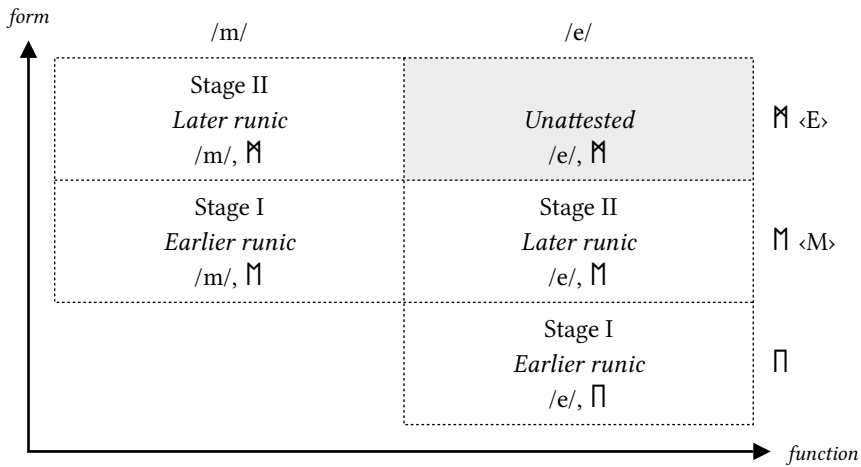

Fig. 6. A (chain) shift from Roman to runic involving /e/ and /m/

were used to accommodate the new phonemes /æ/ and /œ/ (with /a/ and /o/).

Parsons’s careful analysis of the futhorc (1999) identifies two separate processes with two distinct results that transformed the futhark into the Anglo-Saxon futhorc. The first group of changes was apparently unconscious and evolutionary; the second was conscious and abrupt. Regarding the evolutionary changes, Parsons (1999, 80) notes, “the consistent use across the corpus of the ‘Anglo-Frisian’ innovations ᚠ and ᚡ, **a** and **o**, while the old **o**-rune ᚦ is consistently used for the *i*-mutated vowel, and must be transliterated **œ**”. These are “already attested in early inscriptions” (p. 90), as evidenced on the Harford Farm brooch, which demonstrates “that the reorganization of the vowel-runes is complete: ᚠ, ᚡ and ᚦ can be confidently transliterated with their familiar Anglo-Saxon values, **æ**, **a** and **œ**” (p. 54). It is this group that is subject to the logical development found in figure 2.

The second group “was probably introduced by conscious reform, and that later Anglo-Saxon runic tradition derives from this reform, rather than directly from early local usage” (p. 90). Parsons makes a strong case for a standardization of the futhorc that was contemporaneous with and resulting from the Christianization of England, which prompted a social organization and a generalized literacy that was theretofore not possible. He notes the following replacements of the earlier, seventh-century forms with standardized forms: ᚠ /h/ was replaced by the Continental ᚠ; /k/ <, ᚡ, was replaced by ᚡ (a form corresponding, inverted, to the younger futhark

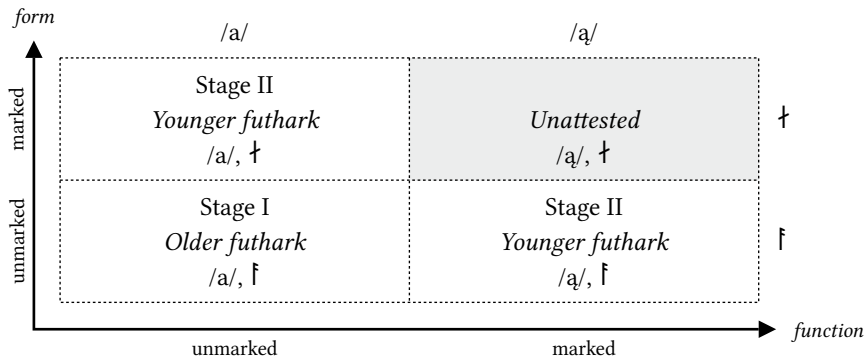

Fig. 7. A shift from the older to the younger futhark

form); /s/ was replaced by the older futhark transitional period $\mathfrak{h}$ and by the newly created $\mathfrak{Y}$ (p. 85). The pre-Christian forms were never used again, whereas with the Christianization of England the replacing forms were uniformly present everywhere, across time and space. Furthermore, $\mathfrak{g}$ was $\diamond$ in the older futhark and $\mathfrak{j}$ was $\mathfrak{s}$, but unique to the futhorc, they were standardized to $\mathfrak{X}$ and $\mathfrak{f}$ respectively in England after the Christianization. It is not difficult to imagine that these standardized forms were, as Parsons suggests, conscious derivations. A plausible path could have been $\diamond > \mathfrak{X}$ and $\mathfrak{s} > \mathfrak{f} > \mathfrak{f}$. Taken together, these data all suggest that “the standard may have been artificially fixed, and imposed at a single reform” (p. 89).

From older to younger futhark

Like the shifts to the futhorc, there were two graphemic shifts in the development from the older (Germanic) futhark to the younger (Nordic) futhark that followed the logic of K-4. The first was to accommodate an addition to the phonemic inventory /a/ (e.g., *ansuz > $\bar{q}$ s(u)z > * $\bar{q}$ ss), as shown in figure 7.

Again, the unmarked form $\mathfrak{f}$ appears with the new (marked) function /a/, and the newer (marked) form $\mathfrak{t}$ appears with the unmarked function /a/.

In the second shift, the older futhark $\mathfrak{Y}$ /z/ (which also had the inverted form $\mathfrak{A}$ in bind-runes and in transitional period inscriptions) and $\mathfrak{M}$ /m/ developed into the younger futhark $\mathfrak{Y}$ /m / and $\mathfrak{A}$ /z/ > /r/. Figure 8 shows the change to have followed the same pattern as shown in figure 6.

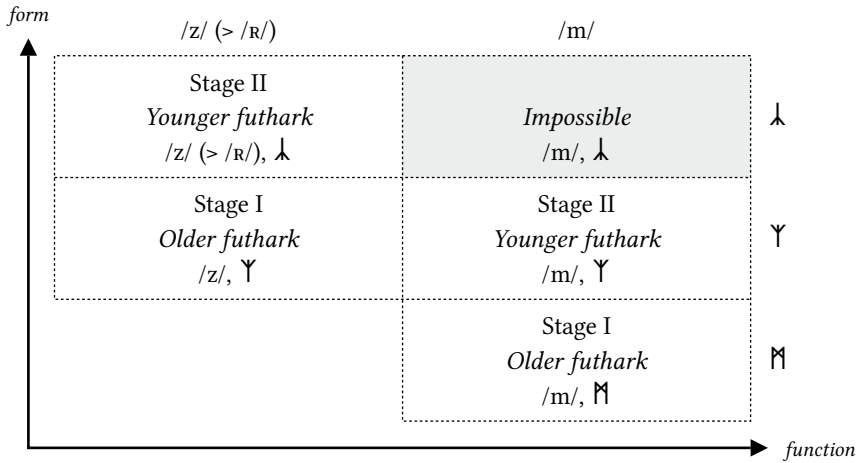

Fig. 8. A (chain) shift from the older to the younger futhark

Besides the patterns described above, there is another kind of change found in language that involves one-to-many: more than one function under a given form. The older futhark had twenty-four characters but lost eight, resulting in the sixteen-rune system of the younger futhark. A possible explanation for this loss is the need to accommodate /y/ and /ø/, as seen in figure 9. In addition to these new phonemes, there is a well-established, universal tendency in language that provides the framework for explaining the reduction of both vowels and consonants.

There is a strong universal tendency in child language acquisition for the phonemic inventory to progress from /a/ to /a, i, u/, and then to /a, e, i, o, u/ (Jakobson 1971; Prince and Smolensky 1993). There is also a universal tendency for vocalic systems to reduce from /a, e, i, o, u/ to /a, i, u/ (Crosswhite 2001). This suggests that /i, a, u/ are less marked than /e/ and /o/. It turns out in the graphemic reduction that both ᚱ e and ᚱ o were lost and their functions taken over respectively by the unmarked ᚱ i and ᚱ u, such that the ᚱ- rune was used to represent all the unrounded phonemes /j, i, e/ and the ᚱ- rune came to stand for all the rounded phonemes /w, u, y, o, ø/,³ as shown

³ By Old Nordic times, the vowels (/y/, /ø/) were added to the phonemic inventory, first through umlaut as allophones, and then attaining phonemic status through the frequent loss of the conditioning factor and thus the concomitant loss of status in complementary distribution. In all these examples, the vowels have long counterparts, which I have not included.

Ancient Nordic Older futhark			Old Nordic Younger futhark	
l /i/			l /j, i, e/ [-low, -round]	l /w, u, y, o, ø/ [-low, +round]
	ᛗ /e/	ᛟ /o/		
		ᚠ /a/	ᚠ /a/ [+low, -nasal]	ᚡ /ā/ [+low, +nasal]

Fig. 9. The Ancient Nordic and Old Nordic vowels, matched to the older and younger futhark

in figure 9. Figure 7, on the other hand, describes how the runes marking the low vowels, ᚠ **a** and ᚡ **ā**, came into existence.⁴

Regarding the coalescence of the consonantal runes, the governing opposition is voiced/voiceless. Gamkrelidze (1974; also, Sihler 1995, 146; Jakobson and Waugh 2002, 139) observes that a disproportionate number of languages have gaps in their voiced/voiceless series of stops, so that systems are typically made up of /b/, /t~d/, /k~g/; or /p~b/, /t~d/, /k/, with either /p/ or /g/ as the missing stop. In the case of early Germanic languages the /p/ phoneme is exceptionally rare. As with the vowels, universal tendencies of phonological merging probably prompted the reduction of the consonantal graphemes. As shown in figure 10, the grapheme ᚢ, representing the unmarked /b/, displaced ᚦ /p/. The unmarked velar ᚦ /k/ took on all velar values, thereby displacing ᚨ /g/ and ᚩ /ŋ/. The dentals followed suit: The unmarked ᚠ /t/ took over the marked ᚨ /d/.

Barnes (2003, 54) suggests that around A.D. 700, the reform was the product of conscious planning: “As things stand, we have to reckon with a radical runic reform swiftly established throughout the whole of Scandinavia”. By contrast, Schulte (2006) does not see such a sharp division between the older and younger futhark, but sees it more as an unconscious continuous

⁴ Not only did the additions to the phonemic inventory rupture the older futhark “near perfect fit”, but other sound changes also disturbed the rune-names themselves. Knirk (2002, 639 f.) makes the point that “with the loss of the initial /j/ the *jāra-rune became the āra-rune (ON *ár*) and various forms of j could thereafter be used to represent /a(:)/...”, although ultimately, the /a(:)/ came to be represented by the innovative ᚠ-rune, as shown in figure 7. Other sound changes further disrupted the acrophony of rune-names: ᚠ **w** *wunju > *ynn-, ᛗ **e** *ehwaz > *jōr, and possibly ᚨ **o** *ōpila > *æðil may well have prompted the loss of these runes from the futhark (Liestøl 1981, 252 f.; Barnes 1987, 37 f.). See Knirk (2002, 640) for a summary of these and other changes.

	Ancient Nordic Older futhark			Old Nordic Younger futhark		
	Labial	Dental	Velar	Labial	Dental	Velar
Voiceless	𐌷 /p/	𐌹 /t/	𐌺 /k/		𐌹 /t/ /d/ (all dentals)	𐌺 /k/ /g/ /ŋ/ (all velars)
Voiced	𐌸 /b/	𐌻 /d/	𐌾 /g/	𐌸 /b/ /p/ (all labials)		

Fig. 10. Runic illustration of the universal tendency for the unmarked to displace the more marked

development, prompted mainly by sound change. Obviously, new phonemes that effected changes in the runic names, along with the increasing literacy of the coming Viking Age, all contributed to the reallocation of grapheme to phoneme. However, I argue further that the unconscious, universal tendencies outlined above are decidedly significant factors in the shift.

Conclusion

That the Roman alphabet was the source of the Germanic runes is the hypothesis argued in this paper. It is remarkable that the “superfluous” Roman letters function exactly the same way that the newly coined runes functioned in the transformations that resulted in the descendent writing systems, namely the Anglo-Saxon futhorc and the Nordic younger futhark. It would be difficult to attribute to chance the fact that Kuryłowicz’s Fourth Law of Analogy seems to rationalize consistently the shift from the Roman alphabet to the Germanic futhark, and then to the Anglo-Saxon futhorc on the one hand and to the younger futhark on the other.

Derolez (1998) raises a compelling question regarding the natural and intuitive understanding of the relationship between sound and the written symbol: “Who would be prepared to credit a Germanic-speaking individual with such a profound insight in the phonemic structure of his language that it would enable him to devise an adequate writing system?” The degree to which the realization of the new runic writing systems was a product of explicit or tacit knowledge will remain largely unknown, but the structural laws that contributed to their development are identified above.

These very principles shed light on Derolez’s comment. That which brought the Roman alphabet into an ideal fit with the futhark — a fit that

accounts for Williams's runes/letters that had been "switched", "mixed up" or had "traded places" (1996, 216) — explains, at least in part, the transformations that took the Germanic, older futhark into the Anglo-Frisian system of writing, and into the revised, Nordic, younger futhark.

Bibliography

- AE = L'Année épigraphique: Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité.* Paris.
- Antonsen, Elmer H. 1975. *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions.* Sprachstrukturen, ser. A: Historische Sprachstrukturen 3. Tübingen.
- Anttila, Raimo. 1989. *Historical and Comparative Linguistics.* Amsterdam.
- Appendix Probi = Wilhelm Adolf Baehrens. Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi.* Halle 1922.
- Barnes, Michael P. 1987. "The Origins of the Younger *futhark* — A Reappraisal." In *Runor och runinskrifter: Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademins symposium 8–11 september 1985*, 29–45. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 15. Stockholm.
- . 2003. "Standardisation and Variation in Migration- and Viking-Age Scandinavian." In *Útnorður: West Nordic Standardisation and Variation*, ed. Kristján Árnason, 47–66. Reykjavík.
- Braunmüller, Kurt. 2002. "The Ancient-Nordic Linguistic System from a Typological Point of View: Phonology, Graphemics, Morphology, Syntax and Word Order." In *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, ed. Oskar Brandler et al., vol. 1, 649–56. Berlin.
- Campbell, Lyle. 2004. "Historical Linguistics: The State of the Art." In *Linguistics Today—Facing a Greater Challenge*, ed. Piet van Sterkenburg, 109–39. Amsterdam.
- CIL = Corpus inscriptionum Latinarum.* 17 vols. Berlin 1861–1986.
- Crosswhite, Katherine. 2001. *Vowel Reduction in Optimality Theory.* New York.
- Derolez, René. 1998. *The Origin of the Runes: An Alternative Approach.* Academiae Analecta, Klasse der Letteren 60.1. Brussels.
- Düwel, Klaus. 1983. *Runenkunde.* 2nd ed. Sammlung Metzler 72. Stuttgart.
- Gamkrelidze, Tomas V. 1977. "Linguistic Typology and Indo-European Reconstruction." In *Linguistic Studies Presented to Joseph Greenberg*, ed. Alphonse Juillard, 399–406. Saratoga, CA.
- Giles, Peter. 1910. "Alphabet." In *The Encyclopædia Britannica*, ed. Hugh Chisholm. 11th ed. New York.
- Jakobson, Roman. 1971. "The Sound Laws of Child Language and their Place in General Phonology." In his *Selected Writings*, vol. 1: *Phonological Studies*, ed. Stephen Rudy, 317–27. The Hague.
- Jakobson, Roman, and Linda R. Waugh. 2002. *The Sound Shape of Language.* 3rd ed. Berlin.

- Knirk, James E. 2002. "Runes: Origin, Development of the Futhark, Functions, Applications, and Methodological Considerations." In *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, ed. Oskar Brandler et al., vol. 1, 634–48. Berlin.
- Krause, Wolfgang. 1970. *Runen*. Sammlung Götschen 1244/1244a. Berlin.
- Kuryłowicz, Jerzy. 1966. "La nature des procès dits 'analogiques'." *Acta Linguistica* 5 (1945–49), 121–38. Rpt. in *Readings in Linguistics*, ed. Eric P. Hamp, Fred W. Householder, and Robert Austerlitz, vol. 2, 158–74. Chicago.
- Liestøl, Aslak. 1981. "The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger *futhorc*." *Saga-Book* (Viking Society for Northern Research) 20.4, 247–66.
- Martinet, André. 1955. *Économie des changements phonétiques: Traité de phonologie diachronique*. Berne.
- Moltke, Erik. 1981. *Runes and Their Origin: Denmark and Elsewhere*. Copenhagen.
- Odenstedt, Bengt. 1990. *On the Origin and Early History of the Runic Script: Typology and Graphic Variation in the Older Futhark*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 59. Uppsala.
- Parsons, David N. 1999. *Recasting the Runes: The Reform of the Anglo-Saxon Futhorc*. Runrön 14. Uppsala.
- Prince, Alan, and Paul Smolensky. 1993. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Rutgers University, Center for Cognitive Science, Technical Report 2. Piscataway, NJ. (Rev. ed. by Blackwell, Malden, MA, 2004.)
- Robertson, John S. 1975. "A Syntactic Example of Kurylowicz's Fourth Law of Analogy in Mayan." *International Journal of American Linguistics* 41, 140–47.
- . 2004. "The Possibility and Actuality of Writing." In *The First Writing: Script Invention as History and Process*, ed. Stephen D. Houston, 16–38. Cambridge.
- Sampson, Geoffrey. 1985. *Writing Systems*. Stanford, CA.
- Saussure, Ferdinand de. 1966. *Course in General Linguistics*. New York. Translation of his *Cours de linguistique générale* (1st ed. Paris 1916).
- Schulte, Michael. 2006. "The Transformation of the Older *futhorc*: Number Magic, Runographic, or Linguistic Principles?" *Arkiv för nordisk filologi* 121, 41–74.
- Schwink, Frederick W. 2000. "The Velar Nasal in the Adaptation of the Runic Alphabet." *American Journal of Germanic Linguistics and Literatures* 12, 235–49.
- Sihler, Andrew L. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. Oxford.
- Trask, Robert Lawrence. 2000. *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Chicago.
- Williams, Henrik. 1996. "The Origin of the Runes." In *Frisian Runes and Neighbouring Traditions: Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden, 26–29 January 1994*, ed. Tineke Looijenga and Arend Quak = *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45, 211–18.
- . 1997. "The Romans and the Runes: Uses of Writing in Germania." In *Runor och ABC: Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995*, ed. Staffan Nyström, 177–92. Sällskapet Runica et Mediævalia, Opuscula 4. Stockholm.

—. 2004. "Reasons for Runes." In *The First Writing: Script Invention as History and Process*, ed. Stephen D. Houston, 262–73. Cambridge.

Acknowledgments

The paper has its roots in a conference in 2000 on early writing systems, resulting, i.a., in Williams 2004 (where on p. 268 is mentioned a never finished "joint article"), and it has long been awaiting publication. I approach the problem as a non-runologist, fully aware that I have not taken into account certain research, partly because it was not in print when I finished mine.

Variation in the Syntax of the Older Runic Inscriptions

Thórhallur Eythórsson

Abstract

There is evidence for the so-called displacement verb second in the language of the runic inscriptions, which most previous scholarship has failed to recognize. This evidence consists of clauses in which the finite verb immediately precedes a subject pronoun (or a subject agreement marker). There is, however, variation with respect to the position of the verb, as it does not appear in second position in all cases. Contrary to common assumptions, however, there are only two reasonably clear examples of verb last order. The finite verb also occurs in absolute initial position in the clause, providing an example of verb first. Moreover, it can be argued that in the early runic language both object–verb and verb–object orders occur in the verb phrase. Furthermore, while determiners either precede or follow the head noun in the noun phrase, the adnominal genitive usually precedes it. On the other hand, only prepositions are attested in the runic corpus, no postpositions. These results shed light on the development of word order at the earliest stage of Germanic.

Keywords: verb second, word order, syntax, syntactic displacement, linguistic variation, older runic inscriptions, Old Germanic

Introduction

This paper focuses on variation in the syntax of the older runic inscriptions (A.D. c. 150–650). The main objective is to shed light on word order at the earliest attested stage of Germanic, but the investigation can also contribute to a more precise understanding of the texts. Admittedly, the inscriptions which lend themselves to a well-motivated syntactic analysis are very few in number. Due to the scarcity of the runic material and the fragmentary nature of the texts, certain important diagnostics commonly

Thórhallur Eythórsson. “Variation in the Syntax of the Older Runic Inscriptions.”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 27–49.

© 2012 Thórhallur Eythórsson.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

employed to establish clause structure—e.g., the placement of pronouns, auxiliary verbs and other functional elements which might be connected to particular syntactic positions—are often absent. Moreover, almost all of the sentences contained in the runic corpus consist of main clauses; there are only two examples of a subordinate clause, found in the inscriptions from Björketorp and Stentoften, both of which, however, contain the same text. Finally, some of the inscriptions involve poetry, most famously the Gallehus inscription, and factors such as alliteration, meter and poetic diction can affect word order (for a critical review, see Schulte 2009). Therefore, our picture of the syntax of the early runic language will always be sketchy and incomplete. Despite these difficulties, however, it seems a fair demand that the interpretation of a given runic inscription is, to the extent possible, grounded in a precise grammatical analysis, including that of word order and other syntactic phenomena.¹

The general empirical and theoretical background of this research can be outlined as follows (for a more detailed account of Old Germanic word order, see Eythórsson 1995 and 2001, with further references). In the concept of syntax assumed in this work, there is a fundamental difference between an abstract “underlying” (or, in earlier terminology, “deep”) structure, representing the core syntactic and semantic relations of the sentence, and the audible/visible “derived” (or “surface”) structure, manifesting the order of elements in the sentence after the various derivational operations have taken place. As a simple example from English, the question *Has John read the book?* is hypothesized to be derived by a “transformation” labeled “fronting”, by which the auxiliary verb *has* is fronted to the beginning (front) of the clause, from its underlying position in the structure *John has read the book* (which happens to be identical to the neutral [unmarked] surface structure of a declarative clause). Thus, the underlying word order in English has the subject (*John*) occurring in clause-initial position and the verb (*read*) in the verb phrase, near the end of the clause, preceding the

---

¹ The present article develops further the analysis of runic syntax set forth in earlier work (including Eythórsson 1995, 2001). The reader is in particular referred to Eythórsson (2001) for a critique of the previous scholarship, especially Krause (1971), Antonsen (1975) and Braunnüller (1982). These accounts are in many cases based on a misinterpretation of the facts or an untenable analysis, or both. Moreover, the syntactic analysis in the present paper deviates in a number of points from the accounts proposed in Nielsen (2000) and Faarlund (e.g. 1987, 1990, 2004), although it is not possible to discuss all such instances here. I would like to thank James Knirk for his help, his forbearance and his constant encouragement, and two anonymous reviewers for their comments. Needless to say, the responsibility for all errors is mine.

direct object (*the book*) or other phrases associated with the verb. (Note in this connection that while the base position of the verb is in the verb phrase, auxiliary verbs like *have* occur to its left, as in *has read*.) Word orders which deviate from the basic pattern can be regarded as being “derived”, in the sense that the words occur somewhere else in the clause than in their base position. This is the case, for example, in the verb placement patterns known as verb second and verb first. In all modern Germanic languages, with the exception of English, the finite verb obligatorily appears no later than in second position in main clauses. This is verb second, according to which the finite verb is preceded by at most one initial phrase, as shown in the Modern Icelandic examples presented below as (1–3). The initial phrase may consist of only one word, as in (1), or it may be more complex, for instance, consisting of a noun modified by a relative clause, as in (2). The verb either immediately follows the subject, as shown in (1–2), or it occurs to its left, in subject–verb inversion structures, as in (3).

- (1) Jón las bókina í gær
John.nom read book-the.acc yesterday
'John read the book yesterday.'
- (2) Maðurinn sem ég þekki las bókina í gær
man-the.nom that I know read book-the.acc yesterday
'The man I know read the book yesterday.'
- (3) Í gær las Jón bókina
yesterday read John.nom book-the.acc
'Yesterday John read the book.'

It is widely assumed in theoretical syntax that verb second involves displacement (or “movement”) of the finite verb from its base position in the verb phrase to the second position in the clause. This displacement is a “transformation” with fronting of the finite verb from the underlying structure to arrive at the derived (“surface”) word order, which is the one audible/visible to us. In this paper I am mostly concerned with the question of the origin of this phenomenon. What is clear is that verb second is a Germanic innovation, originally restricted to main clauses. The difficulty, however, lies in determining if this innovation happened already in Proto-Germanic, or in the individual branches (see Eythórsson 1995). In early North Germanic (Old West and East Norse) verb second was not limited to main clauses but was extended to subordinate clauses as well. Modern Icelandic still preserves verb second in subordinate clauses, but it has become restricted

in Modern Faroese and even more so in Mainland Scandinavian, where it is confined to certain clause types (see Vikner 1995). In West Germanic verb second is found already at the earliest stage in the Continental varieties (Old High German and Old Saxon), with some exceptions which are mostly attributable to meter and translation effects, although some cases may involve real archaisms. The original asymmetry between verb second in main clauses and verb late in subordinate clauses is maintained in Continental West Germanic, both in the early varieties and in the modern ones (Modern German, Dutch and Frisian). In Old English, however, the precise status of verb second is complicated and hence controversial; in Modern English this pattern is limited to the occurrence of auxiliary verbs in certain clause types (in particular, clauses containing a fronted negative or restrictive phrase, as in *Never have I seen such a thing* or *Only in America can such a thing happen*, both with verb second, as opposed to the non-restrictive fronted adverb in *Today John has done something remarkable*, which does not involve verb second). Finally, the facts of East Germanic are difficult to determine, given that Gothic is virtually only attested in a word-for-word translation of the Greek Bible.

Against this background, it is clearly of importance to try to establish if verb second is attested in the runic language, the earliest documented stage of Germanic. Based on previous work, I will show, in the section on the position of the finite verb in main clauses, that this is indeed the case, contrary to the usual view of early runic syntax (Antonsen 1975, 24 f.; Braunmüller 1982). The crucial examples involve clauses in which the finite verb immediately precedes the enclitic subject pronoun (or agreement marker) **eka** 'I'. The importance of these examples has gone unnoticed in most previous scholarship, including Faarlund's (2004) recent survey of runic word order (see, however, the brief note in Knirk 1981, as well as a fuller treatment in Eythórsson 1995, 184–88; 2001, 28–33). In other cases the finite verb does not appear in second position, but further to the right in the clause. The question is if this state of affairs is due to some identifiable "external" factor (for instance, meter or alliteration) interfering with the rule, or if it means that verb second had not become obligatory at this early stage of Germanic. This question must remain unanswered, due to the limitations of the evidence.

The finite verb can also be in absolute initial position, as verb first; this pattern is restricted to certain clause types, including the so-called narrative inversion, which is common in Old Germanic, and in some of the modern languages as well. The Icelandic verb-initial declarative clause in (4) would be perfectly natural embedded in a larger narrative context.

- (4) Komu þeir þá að helli einum
 came they then to cave.dat one.dat
 ‘Then they came to a certain cave.’

By assumption, verb first involves displacement of the finite verb to absolute clause-initial position. This phenomenon has parallels in other Indo-European languages (e.g., Vedic Sanskrit, Ancient Greek and Latin) and may ultimately be of Proto-Indo-European origin, in contrast to verb second.

In the modern Germanic languages the base position of the verb relative to the object and other verb phrase material (complements and adjuncts) varies according to language group. The Continental West Germanic languages (German, Dutch, Frisian) have basic object–verb order, whereas North Germanic exhibits verb–object as the basic order. Interestingly, Modern English follows the latter group in having verb–object order. The examples below are from German (5), representing an object–verb language (*das Buch gelesen* ‘(lit.) the book read’), and Icelandic (6), representing a verb–object language (*lesið bókina* ‘read the book’).

- (5) Hans hat das Buch gelesen
 Hans.nom has the.acc book.acc read
 ‘Hans has read the book.’

- (6) Jón hefur lesið bókina
 John.nom has read book-the.acc
 ‘John has read the book.’

The situation in Old Germanic is different in that both verb–object and object–verb occur as basic verb phrase orders in the same language. The following examples are from Old Icelandic (cf. Rögnvaldsson 1994–95, 35 [ex. (13a, 13e)]). As seen here, the word order in the verb phrase varies between verb–object (*hafa grandat honum* ‘have killed him’) in (7) and object–verb (*þetta gera vilja* ‘(lit.) this do want’) in (8).

- (7) ... at sárit mundi hafa grandat honum
 that wound-the.nom would have killed him.dat
 ‘... that the wound would have killed him.’

- (8) ... ok kvaðsk enginn maðr þetta gera vilja
 and said no.nom man.nom this.acc do want
 ‘... and no one said that he wanted to do this.’

Thus, the modern Germanic languages appear to have generalized one of the

variants manifested in the verb phrase in Old Germanic; Continental West Germanic has selected the object–verb pattern, while English goes with North Germanic in opting for the verb–object pattern. The potential evidence for verb phrase word order in the early runic language is scrutinized in the sections below dealing with the position of the finite and the non-finite verb.

Turning very briefly to the structure of noun phrases: determiners and other noun-modifiers precede or follow the head noun, to different degrees in the individual old and modern Germanic languages (e.g., Mod. Icel. *þessi maður* ‘this man’, *maður þessi* ‘(lit.) man this’). Finally, in prepositional phrases, the prepositions generally precede their complements (e.g., Mod. Icel. *í skólanum* ‘(lit.) in school-the, i.e. in the school’), with certain rather well-defined exceptions (involving “postpositions”, e.g., Mod. Icel. *mín vegna* ‘(lit.) me because of, i.e. because of me’). The discussion of these issues in the language of the early runic inscriptions is found in the section on word order in the noun phrase and the prepositional phrase.

It should be noted that the examples from the runic inscriptions in this paper are mainly taken from the standard handbook by Krause and Jankuhn (1966), while the grammar by Antonsen (1975) was also consulted. These works are abbreviated in the discussion below as KJ and Antonsen, respectively, followed by the number of the relevant inscription. Readings and interpretations that deviate from those given in these manuals are indicated as appropriate. I refrain from discussing inscriptions that do not appear to contain structures relevant to the main topic of this paper, for example inscriptions which consist only of a subject and a finite verb. As a consequence, some of the material which has figured in the discussion of runic syntax by other scholars, including certain readings found in the list provided by Faarlund (1990, 180–84), will be passed over in silence here. See, however, Eythórsson (2001) for a more detailed examination of such inscriptions. I hasten to add that the analysis of the remaining inscriptions is in many cases also very problematic so that the result will be quite tentative. Still, although the evidence provided by the early runic inscriptions is scanty, a careful analysis of the facts is bound to shed light on the development of word order at the earliest stage of Germanic.

The position of the finite verb in main clauses

In the runic material there are five examples in which the finite verb occurs to the left of the element **eka** (or **-ka**), which is a clitic variant of the personal pronoun **ek** ‘I’. These examples, presented below as (9–11) and (13–14), constitute strong evidence for displacement (“movement”) of the finite verb

in the language of the runic inscriptions, that is, for verb second or verb first. This analysis is based on the fact, mentioned in the introduction above, that the neutral (or unmarked) word order in the early runic language is subject-initial. Moreover, subject pronouns are generally taken to be “light” elements which are not normally displaced to the end of the clause; rather, such elements tend to occur near the beginning of the clause, often attaching to the first word or phrase as enclitics. As a consequence, the fact that the finite verb precedes the enclitic subject **eka** shows that the verb is not in the base position in the verb phrase but has been displaced to the left, across the subject position. The clause in the example in (9) exhibits the order predicate complement–verb–subject.

- (9) Sjølland bracteate 2 (KJ 127, cf. Antonsen 71)

hariuha   **haitika**   **farauisa**
 Hariuha.nom   am-called+I   knowing-danger.nom
 ‘I am called Hariuha, the one who knows danger.’

The predicate complement (the personal name *Hariuha*) is plausibly analyzed as having been fronted to the beginning of the clause, and the fact that the finite verb (**haiti**) occurs between the fronted word and the subject clitic is evidence for verb second. The occurrence of *Hariuha* in clause-initial position may be an instance of so-called focus fronting, known in both Old and modern Germanic, by which material containing “new information” is placed near the beginning (front) of the clause (Barðdal et al., forthcoming). In this example the personal name would constitute new information, as it has not been mentioned earlier in this text and is presumably not retrievable from the context. A well-known parallel from Old Icelandic is found at the beginning of *Njáls saga*: *Mǫrðr hét maðr* ‘(lit.) Mǫrðr was called a man, i.e., There was a man called Mǫrðr’. Although this is obviously the first mention in the saga of the fatal individual, his name is placed in initial position for focus.

The syntactic structure of the following clause in the Stentoften inscription, shown in (10), exhibits a similar pattern; a fronted object noun phrase (**hidezruno** <ro>**no**) occurs to the left of the finite verb (**felaheka**), to which the subject clitic (**eka**) attaches.

- (10) Stentoften stone (KJ 96, Antonsen 119)

hidezruno   <ro>**no**   **felaheka**   **hedera**
 bright-runes.gen   sequence.acc   commit+I   here
ginoronoz
 mighty-runes.acc

‘The sequence of bright runes, mighty runes, I commit here.’

Moreover, in this analysis, it is reasonable to interpret the text in (11) as consisting of two clauses rather than of just one clause with a subject–object–verb word order (i.e., verb last), as is done by Krause (1971, 134) and Antonsen (1975, 24).

- (11) Lindholmen amulet (KJ 29, Antonsen 17)

ek erilaz	sa	wilagaz	hateka
I runemaster.nom	that.nom	deceitful.nom	am-called+I
'I (am) the runemaster. I am called the Deceitful One.'			

According to the view advanced here, the first clause (**ek erilaz** 'I [am] the runemaster', following Krause's translation of the noun) contains the (non-clitic) subject pronoun **ek**, a predicate complement (**erilaz**) and a missing copula (a form of the verb 'be'), while the second one has a fronted predicate complement **sa wilagaz** 'the Deceitful One' followed by the finite verb (**hate**), which is placed to the left of the enclitic subject pronoun (**eka/-ka**). This interpretation becomes all the more plausible given that **ek erilaz** is attested standing by itself, arguably as a nominal clause with an omitted copula, as in the following case:

- (12) Bratsberg clasp (KJ 16, Antonsen 75)

ek	erilaz
I	runemaster.nom
'I (am) the runemaster.'	

According to the analysis by Krause (1971) and Antonsen (1975), however, the text in (11) would be a single clause in which **ek erilaz** would be the subject and the verb would occur at the end. Although not explicitly stated by these scholars, however, in this analysis the enclitic element **eka**, attaching to the verb **hate**, would be a subject agreement marker, and not an argument of the verb. The reason is that it is unacceptable, in principle, that a verb have two subject arguments (i.e. two separate subjects, not a compound). Thus, runic **eka** would be of the same nature as the element **-k** in Old Norse (e.g., *heiti-k* '(I) am called'), which reinforces the agreement of the finite verb with the first person singular subject pronoun (cf. Eythórsson 1995, 231–33; 2001, 31; 2002, 207–09). Thus, Old Norse structures of the type *ek heiti-k* 'I am called' do not involve a "doubling" of the subject pronoun, but an agreement marker **-k** which is referentially dependent on a subject (*ek*) within the same clause. In terms of its origins, however, the element **-k** resulted from the pronoun *ek*, which was reanalyzed in a verb second/verb first position. In this light, even if the enclitic element **eka** is an agreement marker rather than an

argument, it nevertheless entails displacement of the verb to the left of the subject position, which constitutes evidence for verb second. Therefore, the traditional analysis of the example from Lindholmen as verb last is highly improbable.

The text on the Ellestad stone, given in (13), similarly allows for a twofold analysis; it can be interpreted as consisting either of two separate clauses: a nominal clause followed by a verb first clause with **ka** as an enclitic subject pronoun, or a single clause with **ka** as a subject agreement marker. Either way, the word order in this example is in accordance with the above assumption that the occurrence of the verb to the left of the subject shows displacement.

(13) Ellestad stone (KJ 59, Antonsen 114)

eka sigimaraz	afs[A]ka	raisidoka	staina
I Sigimaraz.nom	free-of-guilt.nom	raised+I	stone.acc
'I (am) Sigimaraz, one found free of guilt, (I) raised the stone.'			

The clause presented in (14) is fragmentary, consisting only of a finite verb (**toj-** = *tōju* 'I make') in initial position followed by a subject clitic (the remainder of the text is uncertain). In accordance with our assumptions, however, it can be regarded as an instance of displacement, in this case verb first.

(14) Noleby stone (KJ 67, Antonsen 46)

tojeka ...
make+I
'I make ...'

It is worth reiterating that earlier studies of runic syntax (Krause 1971, Antonsen 1975, and Braunmüller 1982) failed to appreciate the evidence provided by the placement of the element **eka** next to the finite verb. Faarlund (2004) does not recognize the importance of this evidence either and does not cite Eythórsson (1995, 2001; see above), nor Knirk (1981). To be sure, Faarlund (2004, 919) states that the early runic language had verb second orders, but this claim seems to be based on ambiguous word order patterns which do not provide clear diagnostics for structure.

Whereas the presence of an enclitic subject pronoun – or, in the alternative analysis, an agreement marker – in the inscriptions studied above serves as a diagnostic for structure, its absence in the clauses in (15) and (16) is problematic even though the finite verb is in initial position; the clause in (15) involves a command (with the verb **wate** in the optative) and the one in (16) is declarative.

- (15) Strøm whetstone (KJ 50, cf. Antonsen 45)

wate	hali	hino	horna
wet.3sg.opt	stone.acc	this.acc	horn.nom

‘Let the horn wet this stone.’

- (16) Tjurkö bracteate (KJ 136, Antonsen 109)

wurte	runoz	an walhakurne
wrought	runes.acc	on foreign-grain.dat
heldaz	kunimudiu	
Heldaz.nom	Kunimunduz.dat	

‘Heldaz wrought runes on foreign grain for Kunimunduz.’

The subject **horna** in (15) is clause-final, whereas in (16) both the subject (**heldaz**) and the indirect object (**kunimudiu**) occur to the right of the direct object (**runoz**) and a prepositional phrase (**an walhakurne**). In these clauses the subject noun (**horna** and **heldaz**, respectively) appears to have been extraposed from the “canonical” subject position and placed to the right of the verb phrase, perhaps for focus (cf. Faarlund’s comment [2004, 919] on **heldaz**; however, this scholar adheres to Antonsen’s questionable analysis [1975, 54] of **horna** as a vocative). In short, it is quite possible that these examples involve displacement of the finite verb, but there are no diagnostics for structure which can be used to back up such an analysis. (Note that it is not entirely clear that the Tjurkö inscription is to be read with the names last; the runes run around the entire bracteate near the rim with no unequivocal epigraphic indication of where the inscription begins.)

As we have seen, the examples in (9–11) and (13–14), all involving a subject clitic (or an agreement marker), constitute evidence for verb second or verb first. The following examples, however, appear to be counter-evidence to such an analysis. These instances show a full (non-pronominal) subject noun phrase occurring between a fronted phrase (an indirect object and a prepositional phrase, respectively) and the finite verb, which in turn is followed by a direct object (**j** = the rune-name *jāra* ‘year (good growth, harvest)’ and **runaz þaiaz** ‘these runes’, respectively).

- (17) Stentoften stone (Santesson 1989, KJ 96, cf. Antonsen 119)

niu haborumz	niu hagestumz
nine bucks.dat	nine stallions.dat
haþuwolafz	gaf j
Haþuwolfz.nom	gave year.acc

‘With nine bucks, with nine stallions, Haþuwolfz gave good growth.’

- (18) Istaby stone (KJ 98, Antonsen 117)

afatz hariwulafa	haþuwulafz	haeruwulafiz
after Hariwulfz.acc	Haþuwulfz.nom	Haeruwulfiz.nom
warait	runaz	þaiaz
wrote	runes.acc	these.acc

‘In memory of Hariwulfz, Haþuwulfz Haeruwulfiz wrote these runes.’

Schematically, the word order in the examples in (17) and (18) can be represented as indirect object/prepositional phrase–subject noun phrase–verb–direct object. The clause in (17), in the inscription on the Stentoften stone, has been subject to various interpretations; appealing though it may be, the interpretation given here is only one possibility among many (Santesson 1989). Most of the proposals are immaterial for the syntactic analysis (an exception being the one by Antonsen 1975, 85–87, not considered here).

Given that the subject noun phrase intervenes between the initial phrase and the finite verb, the clauses in (17) and (18) appear to be genuine counter-examples to the verb second account. However, it is also possible that in these cases the first phrase (**niu haborumz niu hagestumz; afatz hariwulafa**) stands apart from the remainder of the text, as a separate statement, rather than a phrase which has been fronted within the clause itself; moreover, it cannot be excluded that the deviant word order may be due to the alliteration (in both cases **h – h – h**). Thus, the evidence provided by these examples for the presence or absence of verb second in the early runic inscriptions is not clear.

In the runic corpus there are several subject-initial clauses which exhibit the order subject–verb–object (verb medial) order. These clauses are ambiguous due to the lack of any diagnostics for the structural position of the verb; it cannot be decided whether they involve verb second or an underived (basic) verb–object order in the verb phrase (with due respect to Faarlund 2004, 919). An example of this kind is given in (19); the assumption here is that the name *Hadulaikaz* (presumably the person commemorated on the stone) stands on its own, as indeed it does on the stone, and is not a part of the clause beginning with **ek hagustadaz** (‘I, Hagustaldaz’).

- (19) Kjølevik stone (KJ 75, Antonsen 38)

hadulaikaz	ek	hagustadaz
Hadulaikaz.nom	I	Hagustaldaz.nom
hlaaiwido	magu	minino
buried	son.acc	my.acc

‘Hadulaikaz. I, Hagustaldaz, buried my son.’

Further examples of verb medial order are found in the following inscriptions: Rö stone (KJ 73, Antonsen 26), Reistad stone (Eythórsson 1999, cf. KJ 74, Antonsen 41), Tune stone (Eythórsson 2001 and forthcoming; cf. KJ 72, Antonsen 27), Gummarp stone (KJ 95, Antonsen 116), and By stone (KJ 71, cf. Antonsen 111). For a detailed discussion, see Eythórsson (2001).

By contrast, other subject-initial main clauses unambiguously show that the verb is not in second position but remains within the verb phrase, suggesting basic object–verb order. In other words, these are instances of verb-final main clauses (verb last), which can be taken to reflect an archaic stage of Germanic, a remnant from the period when the verb second rule had not yet been generalized. However, contrary to the view endorsed in particular by Antonsen (1975), verb last is infrequent in the early runic inscriptions; as a matter of fact, there are only two clear examples of this kind, and these are presented in (20) and (21).

(20) Gallehus gold horn 2 (KJ 43, Antonsen 23)

ek hlewagastiz	holtijaz	horna	tawido
I Hlewagastiz.nom	Holtijaz.nom	horn.acc	made
'I, Hlewagastiz Holtijaz, made the horn.'			

It should be kept in mind that some of the runic inscriptions may involve poetry. This seems uncontroversial in the celebrated inscription from Gallehus, shown in (20), which conforms to the metrical rules of the Germanic long-line and exhibits alliteration (of **h—h—h**; see Schulte 2009, 5 f.). Thus, the word order in the Gallehus inscription is possibly due to the poetic nature of the text. This poetic factor seems less likely in the Einang inscription in (21), which therefore may represent genuine subject–object–verb (verb last) main clause order in a prose text.

(21) Einang stone (KJ 63, Antonsen 20)

...dagastiz	runo	faihido
(I name.nom)	rune.acc	painted.1sg
'(I), ...dagastiz, painted the rune.'		

But in this case, too, caution is required, since a part of the first word (presumably a personal name) is missing in the Einang inscription, although alliteration is not particularly likely.

The subject-initial clauses in (22) and (23) also fail to confirm to the verb second syntax. In both cases the situation is somewhat complex. To be sure, the finite verb occurs before a direct object, indicating basic verb–object order in the verb phrase.

- (22) Tune stone (KJ 72, cf. Antonsen 27)

ek wiwaz	after	woduride
I Wiwaz.nom	after	Woduridaz.dat
witadahalaiban	worahto	r[unoz]
bread-warden.dat	made	runes.acc

‘I Wiwaz made the runes in memory of Woduridaz, the bread-ward.’

- (23) Eikeland clasp (KJ 17a, cf. Antonsen 53)

ek wiz	wiwio	writu	i	runoz ...
I Wiz.nom	Wiwia.dat.fem	write	in	runes.acc

‘I Wiz write the runes in (the clasp) for Wiwia ...’

In the Tune inscription it is clear (although not for Antonsen 1975, nor for Grønvik 1981, 126f., but cf. Grønvik 1998, 38) that the verb **worahto** is followed by a word beginning possibly in **r**, in all likelihood the noun **runoz** ‘runes (acc. pl.)’. In the Eikeland inscription the words **writu i runoz** may mean ‘(I) write the runes in’, with some word such as ‘the clasp’ being understood (cf. Knirk, forthcoming); this then is followed by the incomprehensible sequence **asni**. Crucially, however, in both clauses a further phrase intervenes between the subject and the finite verb—a prepositional phrase in (22) and an indirect object in the dative in (23); thus, despite the fact that the verb precedes one of its complements, showing verb–object, it is not in second position in either text. To be sure, Knirk (forthcoming) analyzes the Eikeland inscription as consisting of two clauses (**ek wiz wiwio** and **writu i runoz**) rather than of just one, but this remains a conjecture.

Summarizing the above discussion on main clause word order, the position of the finite verb to the left of an enclitic subject pronoun (or an agreement marker) may be regarded as evidence for verb second or verb first in the language of the early runic inscriptions. Although the cases in (17) and (18), in which the subject is placed between the clause-initial phrase and the finite verb, appear to contradict this analysis, it is possible to identify factors that may cause the deviation. Moreover, there are several clauses which exhibit the subject–verb–object (verb medial) order. These clauses, however, are ambiguous between verb second and an underived (basic) verb–object order in the verb phrase. Other examples are clearly not verb second, suggesting basic verb phrase order, either object–verb (examples 20–21) or verb–object (examples 22–23). The evidence from Tune (22) and Eikeland (23) is complicated, however, because the verb is placed

between its two complements. Thus, the examples from Gallehus (20) and Einang (21) are the only potential candidates for genuine verb last main clause order in the runic inscriptions. It should be stressed that although the verb last pattern may reflect an archaic stage of Germanic, predating the generalization of the verb second rule, it does not seem possible to make any statements about the absolute chronology of word order development within the language of the runic inscriptions.

The position of the verb in subordinate clauses

As stated in the introduction above, there are only two occurrences of a subordinate clause in the older runic inscriptions, found in the “transitional” inscriptions from Stentofthen and Björketorp, presented in (24) and (25); both, however, involve the “same” text so we have in effect only one example. The clause in question is a subject relative clause; the relativized element (**SA** and **SAZ**, respectively) plays the role of a subject, substituting for the missing subject noun phrase.

(24) Stentofthen stone (KJ96, Antonsen 119)

SA	þat	bariutip
this.nom.m	this.acc.n	breaks
‘... who breaks this.’		

(25) Björketorp stone (KJ97, Antonsen 120)

SAZ	þat	barutz
this.nom.m+rel.part	this.acc.n	breaks
‘... who breaks this.’		

This example is potentially of great interest, because it might shed light on the development of word order in subordinate clauses in early Germanic. As mentioned in the above, whereas verb second originated in main clauses, as evidenced by the situation in Continental West Germanic, it was extended to subordinate clauses in North Germanic. However, unfortunately, the word order of the only subordinate clause in the runic material is indeterminable. The object pronoun **þat** ‘it’, preceding the verb, may signal a basic object–verb order in the verb phrase and hence a non-verb second word order. Alternatively, the clause may involve leftward displacement of the object and, possibly, the finite verb as well. In the latter case, the word order might be an example for so-called stylistic fronting (Maling 1980, 179–86). This phenomenon is found in both Old and Modern Icelandic, with a word

or a phrase being placed in the position of the missing subject in clauses containing a “subject gap”, for instance in relative clauses. Be that as it may, it is not unlikely that by the time of the composition of the Stentoften and Björketorp inscriptions, dating from the “transitional” period, the verb second rule had been extended to subordinate clauses. Due to the structural ambiguity of the only attested example, however, this matter cannot be verified.

The position of the non-finite verb

In the runic corpus there are four occurrences of a non-finite verb, in all cases a past participle, evidently in a passive construction (Faarlund 2004, 919). In two of these examples, presented in (26) and (27), the participle precedes an auxiliary verb, so that they might be considered evidence for basic object–verb order in the verb phrase.

- (26) Kalleby stone (Antonsen 25, cf. KJ 61)
prawijan	haitinaz	was (...)
prawija.gen	called.nom.sg.m	was
‘Prawija’s(.) he was called (...).’		

- (27) Vettelund stone (KJ 60, Antonsen 18)
(...) flagdafaikinaz	ist
subject-to-deceitful-attack.nom.sg.m	is
‘(...) is subject to deceitful attack.’	

However, these word strings are ambiguous with respect to the structural position of both the finite and the non-finite verbs that occur in them. The example in (26) contains the word **prawijan**, apparently a genitive of a personal name (*Prawija*), which is separated from the remainder of the text by a word divider; it is unclear whether it belongs to the clause or stands apart from it. It is also unclear whether or not we have a complete clause in (27). Therefore, in these examples the past participle may involve basic object–verb order in the verb phrase, as in German *Dieser Ort ist gefährdet* ‘This place is at risk’, for instance. It is also possible, however, that the participle has been subject to fronting from the base position to the beginning of the clause, ending up to the left of the auxiliary verb in second position, as in German *Gefährdet ist dieser Ort* ‘(lit.) At risk is this place’. If the latter were the case, these examples might involve verb second of the type discussed in the above section on the finite verb. The fact of the matter

is, however, that due to the fragmentary nature of the inscriptions, which do not provide any clear diagnostics for structure, the situation cannot be determined.

In addition, there are two inscriptions containing a past participle, but the auxiliary verb ‘be’ is missing (Faarlund 2004, 919). Note that I follow Fridell’s (2008) interpretation of the Möjbro inscription in (28), taking **hahai** to be a dative of a place-name *Hanhaz*, corresponding to Modern Swedish *Hå* (cf. Old Norse *hár* ‘oarlock’).

(28) Möjbro stone (Fridell 2008, cf. KJ99, Antonsen 11)

frawaradaz	ana	hahai	slaginaz
Frawaradaz.nom	at/from	Hanhaz.dat	slain.nom.sg.m.
‘Frawaradaz from/at Hanhaz slain.’ / ‘Frawaradaz slain at Hanhaz.’			

(29) Amla stone (KJ84, Antonsen 43)

...iz	hlaiwidaz	þar
[name]	buried.nom.sg.m	here
‘[So-and-so] (is) buried here.’		

In fact, as indicated by the translation of (28) above, Fridell’s account allows for two interpretations, ‘Frawaradaz from/at Hanhaz slain’ and ‘Frawaradaz slain at Hanhaz’. In the first interpretation the prepositional phrase is a modifier of the subject (‘Frawaradaz from Hanhaz’); in this case, the text would consist only of a subject noun phrase and a past participle, leaving the clause structurally ambiguous. In the second interpretation the prepositional phrase is a part of the verb phrase, showing an object–verb order (lit. ‘Frawaradaz at Hanhaz slain’). A further, less likely possibility is that the name Frawaradaz stands apart, in which case it is unclear if **ana hahai slaginaz** shows the basic position of the words in the verb phrase, or if **ana hahai** has been displaced to the front of the clause, similarly to the second German example given above (*Gefährdet ist dieser Ort* ‘(lit.) At risk is this place’). The example in (29) may be more revealing, however, because the past participle **hlaiwidaz** is followed by the adverb **þar**. Although the text is fragmentary and does not even contain a finite verb, it is nevertheless suggestive of basic verb–object order in the verb phrase. According to a cross-linguistic tendency, established by Greenberg (1963, 84; cf. Eythórsson 2001, 22), adverbial modifiers precede the main verb in strict object–verb structures and follow it in verb–object structures. Therefore, the placement of the adverb **þar** to the right of the participle in the text on the Amla stone favors a verb–object analysis.

In summary, three out of the four cases involving non-finite verb are

structurally ambiguous. Only the example in (29) may be relevant, although the evidence is admittedly circumstantial.

Word order in the noun phrase

In the early runic inscriptions noun-modifiers either precede or follow the noun, the head of the noun phrase. Considering first the adnominal genitive (i.e. a genitive case noun or pronoun linked to an adjacent noun), there are several examples of the order genitive–noun, such as the ones presented in (30) and (31).

- (30) Vettelund stone (KJ 60, Antonsen 18)
magoz	minas	staina
son.gen	my.gen	stone.acc
‘the stone of my son’		

- (31) Bø stone (KJ 78, Antonsen 79)
hnabdas	hlaiwa
Hnabdaz.gen	grave.nom
‘Hnabdaz’s grave’	

Other examples of genitive–noun order are found in the following inscriptions: Stenstad stone (KJ 81, Antonsen 37), Tomstad stone (KJ 78, Antonsen 77), Stentofte stone (KJ 96, Antonsen 119), Björketorp stone (KJ 97, Antonsen 120), and Rävsaal stone (KJ 80, Antonsen 121).

On the other hand, the order noun–genitive appears rare; in fact, there is only one clear example, shown in (32) (with due respect to Antonsen 1975, 24 f., Faarlund 2004, 917).

- (32) Valsfjord cliff inscription (KJ 55, Antonsen 29)
pewaz	godagas
retainer.nom	Godagaz.gen
‘the retainer of Godagaz’	

It may be of interest to note that the head noun **pewaz** is animate, whereas in the cases with a prenominal genitive the head noun is inanimate (Smith 1971; cf. Antonsen 1975, 24, Faarlund 2004, 917). Given the scarcity of the evidence, however, no far-reaching conclusions can be drawn from this fact.

Moreover, there is one example of an adjective–genitive construction, found in the Tune inscription: a superlative adjective followed by the partitive genitive **arbijano** ‘of the heirs’, which is the regular Germanic word order in such constructions. The precise reading of the adjective is

immaterial for the syntactic analysis. The one adopted here is **sijostez** (cf. Eythórsson 2001 and forthcoming, Bjorvand 2008), as shown in (33); alternative readings include **asijostez** (e.g. Grønvik 1981, 176; cf. Grønvik 2010, 121) and **arjostez** (Krause and Jankuhn 1966, 163f.).

- (33) Tune stone (cf. KJ 72, Antonsen 27)
sijostez	arbijano
next-of-kin.masc.nom.pl	heirs.gen
‘the next of kin of the heirs’	

Other noun-modifiers involve determiners such as numerals, demonstratives and possessives. In the runic material numerals and demonstratives either precede or follow the head noun, as is also the case in other Old Germanic languages, including Old Norse. In the examples shown in (34–35) the modifiers precede the noun.

- (34) Tune stone (KJ 72, Antonsen 27)
prijoz	dohtriz
three.nom	daughters.nom
‘three daughters’	

- (35) By stone (KJ 71, Antonsen 111)
pat	azina
this.acc	stone.acc
‘this stone’	

In the examples in (36–38) the modifiers follow the noun. The inscriptions from Gummarp (36) and Istaby (38) date from the “transitional” runic period. Moreover, the post-nominal placement of the demonstrative **hino** on the Strøm whetstone, given in (37), is likely to be the precursor of the structure with suffixed definite article of the type *hestr-inn* ‘(lit.) horse-the, i.e. the horse’ in Old Norse (and the modern Nordic languages). Therefore, it is potentially a specific Nordic characteristic of the early runic language.

- (36) Gummarp stone (KJ 95, Antonsen 116)
staba	pria
staves.acc	three.acc
‘three staves’	
- (37) Strøm whetstone (KJ 50, Antonsen 45)
hali	hino
stone.acc	this.acc
‘this stone’	

- (38) Istaby stone (KJ98, Antonsen 117)

runaz   **þaiaz**
 runes.acc   those.acc
 ‘those runes’

Possessive determiners are attested following the head noun, as shown in (39) and (40). In the latter example the possessive is, in turn, followed by an adjective (**liubu** ‘dear’), apparently the only instance of an attributive adjective in the older runic corpus.

- (39) Vettelund stone (KJ60, Antonsen 18)

magoz   **minas**
 son.gen   my.gen
 ‘my son’

- (40) Opedal stone (KJ76, Antonsen 21)

swestar   **minu**   **liubu**
 sister.nom   my.nom   dear.nom
 ‘my dear sister’

In summary, the adnominal genitive usually precedes the head noun in the attested examples from the runic inscriptions. There is one clear case of a possessive genitive following the noun, and another one in which a partitive genitive follows a superlative adjective. Determiners such as demonstratives and numerals either precede or follow the noun, but possessive pronouns are only attested following it. The sole occurrence of an attributive adjective is postnominal.

Word order in the prepositional phrase

Finally, prepositions are attested only five times in the runic corpus; they govern either dative, as in the examples in (41) and (42), or accusative case, as in the example in (43).

- (41) Möjbro stone (Fridell 2008, cf. KJ99, Antonsen 11)

ana   **hahai**
 at/from   Hanhaz.dat
 ‘at/from Hanhaz’

- (42) Tune stone (KJ72, Antonsen 27)

after   **woduride**
 after   Woduridaz.dat
 ‘in memory of Woduridaz’

(43) Istaby stone (KJ 98, Antonsen 117)

afatz hariwulafa

after Hariwulfz.acc

‘in memory of Hariwulfz’

Other instances of the preposition **an(a)** with dative are found on the Rö stone (KJ 73, Antonsen 26) and the Tjurkö bracteate (KJ 136, Antonsen 109). Interestingly, the same preposition (**after/afatz**) occurs with dative in Tune (42) but with accusative on the more recent Istaby stone (43). The former pattern, which is presumably more archaic, has a parallel in Old English, whereas the latter corresponds to Old Norse (Grønvik 1981, 146; Eythórsson, forthcoming).

Conclusion

The examination of the syntax of the early runic inscriptions has shown that there is evidence for the displacement verb second at this early stage of Germanic. This evidence consists of clauses in which the finite verb immediately precedes a subject pronoun (or a subject agreement marker), found in the inscriptions from Sjælland (9), Stentoften (10), Lindholmen (11), and Ellestad (13). The premise for this analysis is the fact that the neutral word order in Germanic is subject-initial, and that elements preceding the subject have been fronted to a position to its left. Most previous scholarship has failed to recognize the importance of this evidence. There is variation, however, as the finite verb does not in all cases appear in second position, although, contrary to common assumptions, there are only two reasonably clear examples suggesting verb last order. This pattern is likely to be an archaism in the early runic language, although it is doubtful if an absolute chronology of the word order development from verb late to verb second can be established. At best these facts can be used to draw conclusions about the relative chronology of the changes. Moreover, the question remains unresolved if “extra-grammatical” factors such as meter or alliteration are responsible for the absence of verb second in some inscriptions, or if verb second was not obligatory in the early runic language. In the former case the variation would not be part of the core grammar of the early runic language, but in the latter case we would be dealing with real linguistic variation.

The finite verb also occurs in absolute initial position in the clause, in a process which is distinct from verb second. It was argued that at least in one instance, the inscription from Noleby (14), the verb first order results from

displacement of the finite verb across the subject position in a declarative main clause.

A further goal of the investigation was to try to establish the basic word order in the verb phrase. Basic verb phrase order appears variable: at least the inscriptions from Gallehus (20) and Einang (21) suggest object–verb order, but other inscriptions, Tune (22), Eikeland (23) and possibly Amla (29), indicate verb–object order. The evidence to be gleaned from these inscriptions is not very clear, however, and other cases are even less revealing in this respect. The result, vague though it may be, is actually in accordance with the situation in Old Germanic, where both object–verb and verb–object orders occur in the same language. The modern Germanic languages, on the other hand, have generalized one variant, either object–verb (Continental West Germanic) or verb–object (the Nordic languages and English).

In addition, the evidence for the position of noun-modifiers relative to the head noun was investigated. It was shown that while determiners either precede or follow the head noun, the adnominal genitive usually precedes it. Finally, the order in the few prepositional phrases occurring in our material is fixed; only prepositions, and no postpositions, are attested in the runic corpus.

The main result of this investigation is that there is indeed evidence for the displacement verb second at the early stage of Germanic represented by the language of the older runic inscriptions. It is unclear if this phenomenon had become obligatory in all types of main clauses, and if it had been extended to subordinate clauses, as in Old Norse. Meager though the evidence may be, the apparent variation in the order of the elements in the verb phrase (object–verb and verb–object order) and the noun phrase (modifier–noun and noun–modifier) is very much in line with what is known from other Old Germanic languages.

Bibliography

- Antonsen, Elmer H. 1975. *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Sprachstrukturen, ser. A: Historische Sprachstrukturen 3. Tübingen: Niemeyer.
 Antonsen + number = inscription published in Antonsen 1975.
- Barðdal, Jóhanna, Valgerður Bjarnadóttir, Eystein Dahl, Thórhallur Eythórsson, Chiara Fedriani, and Thomas Smitherman. Forthcoming. “‘Woe to the Rich and the Sordid Fellows’: The Syntax, Semantics and Information Structure of ‘Woe’ in Indo-European.” Manuscript, University of Bergen.
- Bjorvand, Harald. 2008. “Det besværlige adjektivet på Tunesteinen.” *Norsk lingvistisk tidsskrift* 26, 3–12.

- Braunmüller, Kurt. 1982. *Syntaxtypologische Studien zum Germanischen*. Tübingen Beiträge zur Linguistik 197. Tübingen: Gunter Narr.
- Eythórsson, Thórhallur. 1995. "Verbal Syntax in the Early Germanic Languages." Ph.D. dissertation, Cornell University.
- . 1999. "The Runic Inscription on the Reistad Stone: The Earliest *Landnámabók*." In *Pforzen und Bergakker: Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, ed. Alfred Bammesberger, 189–202. Historische Sprachforschung, Ergänzungsheft 41. Göttingen.
- . 2001. "The Syntax of Verbs in Early Runic." *Working Papers in Scandinavian Syntax* 67, 1–55.
- . 2002. "Negation in C: The Syntax of Negated Verbs in Old Norse." *Nordic Journal of Linguistics* 25, 190–224.
- . Forthcoming. "Three Daughters and a Funeral: Re-Reading the Tune Inscription." Paper presented at the Fifth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Jelling, Denmark, 16–20 August 2000. Manuscript, University of Iceland.
- Faarlund, Jan Terje. 1987. "Fast eller fri ordstilling? Eit leddstillingsprinsipp i urnordisk." In *Festskrift til Alfred Jakobsen*, ed. Jan Ragnar Hagland, Jan Terje Faarlund, and Jarle Rønhovd, 52–59. Trondheim: Tapir.
- . 1990. "Syntactic and Pragmatic Principles as Arguments in the Interpretation of Runic Inscriptions." In *Historical Linguistics and Philology*, ed. Jacek Fisiak, 165–86. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 46. Berlin: Mouton de Gruyter.
- . 2004. "Ancient Nordic." In *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*, ed. Roger D. Woodard, 907–21. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fridell, Staffan. 2008. "Hå, Håtuna och **anahahai**." *Namn och bygd* 96, 47–59.
- Greenberg, Joseph H. 1963. "Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements." In *Universals of Language*, ed. Joseph H. Greenberg, 58–90. Cambridge, MA: MIT Press. (2nd ed., 1966, pp. 73–113.)
- Grønvik, Ottar. 1981. *Runene på Tunestenen: Alfabet, språkform, budskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1998. "Enda en gang om Tuneinnskriften." *Maal og minne* 1998, 35–40.
- . 2010. "Nordische Merkmale in der Sprache der älteren Runeninschriften." In *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen: Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, ed. John Ole Askedal et al., 115–35. Osloer Beiträge zur Germanistik 41. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- KJ + number = inscription published in Krause and Jankuhn 1966.
- Knirk, James E. 1981. "Discussion [of Antonsen 1981 = "On the Syntax of the Older Runic Inscriptions", pp. 50–61]." *Michigan Germanic Studies* 7.1, 61.
- . Forthcoming. "The Runic Inscription on the Eikeland Clasp." Manuscript, University of Oslo.

- Krause, Wolfgang, with contributions by Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*, vol. 1: *Text*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, 3rd ser. 65. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Krause, Wolfgang. 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg: Carl Winter.
- Maling, Joan. 1980. "Inversion in Embedded Clauses in Modern Icelandic." *Íslenskt mál og almenn málfræði* 2, 175–93.
- Nielsen, Hans Frede, 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia: Studies in Germanic Dialect Geography*. Heidelberg: Winter.
- Rögnvaldsson, Eiríkur. 1994–95. "Breytileg orðaröð í sagnlið [Word order variation in VP]." *Íslenskt mál og almenn málfræði* 16–17, 27–66.
- Santesson, Lillemor. 1989. "En blekingsk blotinskrift: En nytolkning av inledningsraderna på Stentofstenen." *Fornvännen* 84, 221–29.
- Schulte, Michael. 2009. "Early Runic 'Metrical' Inscriptions—How Metrical Are They?" In *Versatility in Versification: Multidisciplinary Approaches to Metrics*, ed. Tonya Kim Dewey and Frog, 3–22. Berkeley Insights in Linguistics and Semiotics 74. New York: Peter Lang.
- Smith, Jesse R. 1971. "Word Order in the Older Germanic Dialects." Ph.D. dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Vikner, Sten. 1995. *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford Studies in Comparative Syntax. Oxford: Oxford University Press.

Gothic Runic Inscriptions in Scandinavia?

Hans Frede Nielsen

Abstract

Runologists from Sophus Bugge (1866–67) to, most recently, Edith Marold (2010) have claimed that there was a Gothic (East Germanic) linguistic element amongst the older futhark inscriptions of Scandinavia. In the present paper, this claim is viewed against a horizon of nineteenth-century Danish and Swedish nationalism, where “Goths” and “Gothic” became politically sensitive terms in view of the purported emigration of the Goths from a homeland in Scandinavia. This is followed by a discussion of the linguistic assumptions underlying the classification of some of the early Scandinavian inscriptions as Gothic, assumptions which (with Peterson 1998) are all rejected—including Marold’s recent insistence on the final **-a** of the Etelhem clasp form **wrta** ‘created’ being a Gothic 3 pt. sg. ind. ending, cf. Gothic *waúrhta* ‘worked’. It is argued that this **-a** is as likely to reflect an Old High German (or even West Germanic) suffix, cf. OHG *frumita* ‘(he) furthered’.

Keywords: Gothic, Goths, Early Runic, older Scandinavian futhark inscriptions, Etelhem clasp, Gurfyles bracteate, Mos lancehead, linguistic variation

In a historical work entitled *De origine actibusque Getarum (Getica)* from A.D. 551 Jordanes pointed to the island of *Scandza* as the ultimate Gothic place of origin. From this information combined with the onomastic evidence provided by such place-names as *Gotland* and *Götaland* in present-day Sweden it was only natural that scholars should conclude that the Goths originally lived in Scandinavia before emigrating to northern Poland and beyond.

One of the founders of comparative philology, Rasmus Rask, even employed the label *gotisk* ‘Gothic’ as a name suitable for referring to what is now known as the Germanic language family, because the Goths were

Nielsen, Hans Frede. “Gothic Runic Inscriptions in Scandinavia?”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 51–61.

© 2012 Hans Frede Nielsen.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

the only tribe evidenced both north and south of the Baltic (Rask 1811, vii f. n.; 1818, 64 f.). In letters to Wilhelm and Jacob Grimm dated 20 August 1811 (Schmidt 1885, 93–95), Rask stressed the wider applicability of *gotisk* in comparison with *germanisk* ‘Germanic’ or *tysk* ‘German’, extending his argument by saying that *gotisk* is not the name of any specific dialect: in addition to what in Rask’s terminology was called *möso-gotisk* (i.e. Biblical Gothic), there was *vest- og östgötisk* in Scandinavia. In fact, in Sweden at this time, the Goths of Jordanes’s island of *Scandza* were identified with the Swedish *götar* (Lindroth 1961, 35–38; Paul 1998, 461–66), a historic speculation (now called *göticism*) which was boosted during the romantic era in Sweden — even if in fact it harked back to the late Middle Ages, cf. Lind 2006, 64–69.

The early nineteenth century in Denmark was a period of growing nationalism, and with the loss of Norway in 1814 Danish national feeling focused on establishing a national state that included Slesvig as far south as the river Eider. Rask, himself an outspoken nationalist, stuck to his terminology for the rest of his life, rejecting all attempts by Jacob Grimm and others to replace his *gotisk* by *germanisch* or *deutsch* as the generic term. In Denmark Rask’s most prominent followers were Wimmer (1867), Thomsen (1869) and Olrik (1916). Up in Norway P. A. Munch ([1846] 1873, 225–27) employed *germanisk* in a generic sense, but it is interesting that in 1847 Munch ([1847] 1873, 402–05, 413) bracketed the runic language of the Gallehus horn as Gothic, taking Ψ to render a dat. plur. masc. ending **-m** in **-gastim** similar to that found in Biblical Gothic.

I think that all of this background information should be borne in mind when the proposals made by later scholars for runic items to be categorized as Gothic are considered. (For more details, see Nielsen 2004, 309–23.) Without following the Rask-Wimmer terminology, and without following Munch in labelling the Gallehus idiom as Gothic, Sophus Bugge (1866–67, 223 f.; 1891–1903, 148–52) nevertheless felt that one of the older Scandinavian futhark inscriptions should be regarded as Gothic, namely the Etelhem clasp from Gotland. In a lengthy article from 1929, Carl Marstrand granted that the total number of Gothic inscriptions was usually believed not to exceed three, namely the Kowel lancehead, the Dahmsdorf lancehead and the Pietroassa gold ring (all from central and eastern Europe), but that in his conviction (1929, 26) several of the older Scandinavian futhark inscriptions “har seilet under falsk flagg” (‘have sailed under false colours’). In addition to the Etelhem clasp Marstrand admits eleven other inscriptions to his inventory of Gothic or East Germanic runic residues in Scandinavia (1929, 65–141) spanning a geographical area from Gotland over southern Sweden to Fyn,

Jutland and Norway. In 1953 he added yet another supposedly Gothic item to his list, namely the Vimose sheathplate (1953, 60–63). Marstrander ascribed the presence of Gothic language material in Fyn and (the south of) Jutland to the Erulians, who in his view were East Germanic tribesmen that were eventually superseded by the Danes (1929, 92–101). It is interesting that Bugge, although he took the Etelhem clasp to be Gothic, regarded the Erulians as speakers of North Germanic (1905–13, 186–218), and so did another of Marstrander’s predecessors, namely von Friesen (1924, 145–81).

In these circumstances it is noteworthy that Wolfgang Krause (Krause and Jankuhn 1966, 40, 59 f., 80 f., 253) took over five of Marstrander’s thirteen Gothic items despite the fact that he agreed with Bugge and von Friesen in bracketing the Erulians as a North Germanic speaking tribe. The five legends accepted by Krause were the Etelhem clasp, the Mos lancehead and the Gurfiles bracteate from Gotland and the Vimose buckle and sheathplate from Fyn. Two of these were retained by Klaus Düwel in the second edition of his *Runenkunde* (Mos and Etelhem, cf. Düwel 1983, 22, 96), whereas in a paper published in *NOWELE* Wolfram Euler (1985, 10–12) accepted three (Etelhem, Vimose buckle and sheathplate). Kai-Erik Westergaard (1990, 18 f.) proved less selective in that he took over all five items accepted by Krause. In his runic grammar from 1975, Elmer Antonsen included the Vimose sheathplate and the Næsbjerg clasp from Jutland in his list of East Germanic inscriptions (1975, 73–75). The Næsbjerg bracteate, but not the Næsbjerg clasp, had been part and parcel of Marstrander’s Gothic inventory (1929, 118 f.). In a very recent paper Edith Marold (2010, 88) has classified the three Gotland finds Mos, Gurfiles and Etelhem as Gothic, using both linguistic and non-linguistic arguments.

In her “Critical Survey of the Alleged East Germanic Runic Inscriptions in Scandinavia” read at the Fourth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions at Göttingen in 1995 and published in 1998, Lena Peterson harshly criticised all previous attempts to posit Gothic runic residues in Scandinavia. It is noteworthy that in the third and fourth editions of his *Runenkunde* and with reference to Peterson’s paper Düwel is no longer prepared to uphold the notion of a Gothic, an East Germanic nor, for that matter, an Erulian runic element in Scandinavia (Düwel 2001, 14 f.; 2008, 14 f.). I am, of course, in general sympathy with Peterson’s and Düwel’s recent conclusions. In this paper I shall briefly go through the linguistic assumptions underlying the purported existence of East Germanic runic inscriptions in Scandinavia and proceed to an assessment of the East Germanic character of Bugge’s, Marstrander’s, Krause’s, Düwel’s (1983), Euler’s, Westergaard’s and Marold’s Gothic Etelhem clasp in the light of

my discussion of some very early finds in Denmark (Nielsen 2000, 160–64). When later in this discussion I avail myself of the term Early Runic, I refer to the language of the runic inscriptions of Scandinavia encompassing the period 160–500 A.D.

The linguistic criterion most widely used for labelling a runic inscription as “Gothic” is the nominal nom. sg. masc. case-ending *-s* evidenced by, e.g., Biblical Gothic *dags* ‘day’ and the Kowel form (lancehead from north-western Ukraine) **tilarids** ‘goal-pursuer’ (< Gmc. **-az*, cf. Antonsen 1975, 74, Grünzweig 2004, 28–31, and Nedoma 2010, 14–16, 20; for a thought-provoking discussion of the possible non-Gothic, or even non-runic, character of the Kowel inscription, see now Snædal 2011, 233–37). By reading the Mos lancehead inscription as an agent noun **gaois**, Krause (Krause and Jankuhn 1966, 80 f.), Marold (2010, 74–77) and others have taken the ending to be identical to the nominative suffix of Gothic *gaujis ‘barker, howler’, a precarious interpretation in that the legend may equally well be read **sioag** (and that it may not even be complete, as Krause himself realizes). And as Imer (2010, 56) points out, only a reading from right to left (**sioag**) is in accordance with the reading order of the Mos runes. An argument in favour of a left-to-right reading (**gaois**) is that it would put the Mos legend on a par with the Kowel, Dahmsdorf and Rozwadów lance- or spearhead inscriptions, which all run in the direction towards the point of the lance or spear, cf. Nedoma 2010, 14–24.

The nom. sg. masc. *-s* ending was also the criterion used by Marstrand (1953, 60–63), Krause (Krause and Jankuhn 1966, 59), Antonsen (1975, 73), Euler (1985, 12) and Westergaard (1990, 19) for diagnosticizing the Vimose sheathplate as Gothic or East Germanic, the last rune of the legend **awjgs** being thought to reflect the nom. sg. masc. ending of a personal name (Bibl. Goth. *Awiggs). But as Marie Stoklund (1994, 103) has pointed out (see also Nedoma 2010, 9 f., 48),

Marstrand's Rekonstruktion der teilweise zerstörten Runen stimmt ... nicht mit den tatsächlichen Spuren überein; das letzte Zeichen kann keineswegs **s** sein, und damit muß die Möglichkeit eines ostgermanischen (gotischen) Namens mit **-s** im Nominativ wegfallen.

Similarly, Stoklund (1994, 99) considers the attempt by Antonsen (1975, 73) at categorizing the Næsbjerg clasp legend **warawnis** ‘caring friend’ as an East Germanic nominative to be unwarranted owing to all the uncertainties with which the reading of this particular inscription is associated (cf. Nedoma 2010, 10).

Two linguistic reasons have been adduced for declaring the Vimose buckle

Gothic, namely the dat. sg. masc. *u*-stem suffix *-au* (< Indo-European **-ōu*) in **asau** ‘god’ (cf. Bibl. Goth. *sunau* ‘son’) and the 1 pres. sg. ind. ending *-a* in **wija** ‘dedicate’ (cf. Bibl. Goth. *giba* ‘(I) give’ vs. North Germanic/West Germanic *-u*). Neither of these arguments would seem to hold water: *-au* (< Indo-European **-ōu*) is reflected also in dat. sg. masc. *u*-stem Old English *sunu* and Old Saxon *sunu* (cf. Seebold 1994, 66, and Nielsen 1998, 544), and the relevance of **wija** in this context is questioned by Wulf (1994, 37), who has pointed out that the loss of medial *h* would be hard to explain if **wija** is to be taken as a Gothic verbal form, cf. Bibl. Goth. **weihjan*, *weihan* ‘to sanctify’ (see also Nielsen 1998, 548, with further references, and Nedoma 2010, 10, 48).

If once again we return to Gotland, the Gurfiles bracteate has been called Gothic because the final vowel of **lapa** differs from that of the well-established bracteate form nom. sg. fem. **lapu** ‘invitation, summons’ (Krause and Jankuhn 1966, 253–57; Marold 2010, 80). However, the reading of the fourth Gurfiles rune is not incontestable, and is believed by Lena Peterson (1998, 567) perhaps to have been intended as a **u** (cf. also Nedoma 2010, 10).

Finally, the Etelhem clasp from Gotland has been thought to contain a Gothic weak 3 pt. sg. ind. form in its legend **mkmrlawrta**, which Krause (Krause and Jankuhn 1966, 39 f.) reads *m(i)k M(ē)r(i)la w(o)rta* ‘mich stellte Merila her’. With its final **-a**, 3 pt. sg. ind. **wrta** ‘created’ (see also Euler 1985, 10) is put on a par with Bibl. Goth. *waúrhta*—even if the possibility cannot be ruled out that **wrta** is a misspelled 1 pt. sg. ind. form. However that may be, the discussion of the linguistic and ethnic assignment of the clasp may have been given a new lease of life with the discovery of some very early inscriptions in Denmark with weak 3 pt. sg. ind. forms.

The Early Runic language—as it was known up to about thirty years ago—exhibited two variant 3 pt. sg. ind. suffixes: **-e**, cf. **tawide** ‘(he) made’ on the Garbølle (Stenmagle) box from the fourth century, and **-ai**, cf. **talgidai** ‘(he) carved’ on the Nøvling clasp from A.D. 210–60. A natural conclusion to be drawn from these forms and datings was that in Early Runic unaccented syllables **-ai* had been monophthongized to *-ē* and that subsequently both **-ai** and **-e** could be used for designating the monophthong, cf. Early Runic dat. sg. masc. *a*-stem forms such as **hahai** ‘horse’ (Möjbro stone) and **wage** (personal name, Opedal stone) whose endings derive from Gmc. **-ai*. However, one of the new Illerup finds (from A.D. 210–60) also has **tawide** (Illerup silver shield mount 2) and the Udby (Skovgårde) clasp (from A.D. 210–60 as well) has **talgida**, and there was thus no longer any empirical evidence for claiming that in the weak preterites the suffix **-e** represents a later spelling than **-ai** (or **-a**).

In his book from 1994, Martin Syrett, after investigating the unaccented vowel system of Early Runic, came up with the proposal that **-e**, **-ai** and **-a** are all graphic attempts to render the long sound unit [æ:]. Although I find Syrett's proposal an ingenious one, I am hesitant about it for two reasons:

- (1) a variation between **-e**, **-ai** and **-a** has not been extended to the dat. sg. masc. *a*-stem suffix, which is nowhere rendered by means of **-a** in Early Runic (cf. also Nedoma 2005, 167 f.)
- (2) Syrett sets up unaccented vowel subsystems with three short vowels /i, a, u/ and four long ones /i:, [æ:], o:, u:/ (in addition to one diphthong /iu/). There is no evidence elsewhere in Early Runic that **-a** in unaccented position represents a long vowel, cf. e.g. nom./acc. sg. masc. *a*-stem **stainaz**, **staina** 'stone' with short thematic *a* (Nielsen 2006, 258 f.; for a different view, see Andersson 1995, 30–32, and esp. Nedoma 2005, 156–58, 162–73).

In my opinion, the Early Runic forms must be investigated within a wider Germanic context, which would have to include also the endings of dat. sg. masc. *a*-stem forms in the various Germanic languages.

If we start out with Old Norse, the suffix vowel of the weak 3 pt. sg. ind. (*talði* 'counted') is identical to that of the dat. sg. masc. *a*-stem (*degi* 'day'). Early Old English has **-æ** (> **-e**) in both forms, cf. 3 pt. sg. ind. *fremede* (< **-æ**) 'furthered' and dat. sg. masc. *a*-stem early OE *hrōfæ* 'roof'. Old Saxon vacillates between **-e** and **-a** in both instances, cf. *fremida*, **-e** 'furthered' and *hobe*, **-a** 'courtyard', but in Old High German there is a clear distinction made between **-a** in 3 pt. sg. ind. *frumita* 'furthered' (pre-OHG **-da**, cf. Nedoma 2005, 166, 178 f.; 2010, 10) and **-e** in dat. sg. masc. *a*-stem *tage* 'day'. In Gothic, the suffix is **-a** in both the verb (*nasida* 'saved') and the nominal form (*daga* 'day').

Superficially, the West Germanic forms seem to be at variance with one another, but this need not be so. As shown by Thomas Klein (1977), the North Sea Germanic languages developed unaccented four-unit vowel systems out of a system consisting of five phonemes. The reduction to four, which can be seen in early Old English and in Old Saxon, took place in consequence of the (independent) fronting of **-a** to **-æ**, which merged with the reflex of Gmc. ***-ai**, which also was **æ**; this led to the following system in early Old Saxon:

i	u
æ	ɔ

in which the fronting of **-a** to **-æ** was followed by a drag-chain process,

whereby $-ɔ$ became $-a$. Old High German did not take part in the fronting of a , keeping the distinction between the two reflexes intact in its short five-unit system /i, e, a, o, u/. The Old High German weak 3 pt. sg. ind. ending $-a$ is thus fully compatible with early OE $-æ$ and with the Old Saxon vacillation between $-e$ and $-a$, which was due to the application of Old High German scribal conventions to the different phonemic system of Old Saxon and especially to the rendering of OS /æ/, which had no direct counterpart in Old High German. But the Old High German suffix distinction suggests that at the West Germanic level (if taken to include also pre-Old Saxon and pre-Old English) the vowels of the two suffixes may not have been identical.

How about early Norse? Is there any runic evidence stemming from the period spanning the gap between the oldest runic inscriptions and the emergence of the earliest Old Norse manuscripts to suggest that the suffix vowel of the weak 3 pt. sg. ind. was different from that of the dat. sg. masc. a -stem? The triangular vowel system /i, a, u/ of Old Norse seems to have been well underway as early as in the seventh century. One of the Blekinge stones, Gummarp, has the weak 3 pt. sg. ind. form **sate** 'set', cf. EN *satti*, OIcel. *setti*, and an e -spelling is also seen in Björketorp **weladaude**, presumably a dat. sg. masc. a -stem form meaning 'insidious death' (Antonsen 1975, 87 f.); dat. sg. masc. a -stem forms are also attested in the legend on the Eggja stone: **sakse** 'knife' and **huni** 'mast tub', **e** and **i** being variant spellings of the same unaccented phoneme. In other words, a merger between the reflexes of two Germanic suffixes would appear to have taken place.

Moving on to Gothic 3 pt. sg. ind. *nasida* and dat. sg. masc. *daga* (cf. above), the unaccented vowel $-a$ cannot go back to Gmc. $*-ai$, which is retained as $-ai$ in Gothic, cf. dat. sg. fem. $\bar{o}$ -stem *gibai* 'gift'. In both endings under discussion, Goth. $-a$ is usually thought to reflect Gmc. $*-ē(-)$, *daga* being an old instrumental.

It might be tempting to see the suffix of Udby (Skovgårde) **talgida** as an indication of Gothic provenance, cf. Bibl. Goth. *nasida* '(he) saved'. A parallel to such an assumption would indeed be the purported Gothic or East Germanic provenance of the Etelhem inscription from Gotland, if the sequence **wrta** is interpreted as a weak 3 pt. sg. ind. form as most recently done by Edith Marold (2010, 77 f.). To my mind, however, the Old High German weak preterite in $-a$ (and the significance that this ending has for the interpretation of the early Old English and Old Saxon weak preterite suffixes) suggests that $-a$ may have had a much wider distribution. In his study of the phonological development of final syllables in Germanic from 1980, Hollifield did not take the form **talgida** into account, because the

Udby clasp had not yet been found. But Hollifield (1980, 160 f.) explained the endings of 3 pt. sg. ind. **talgidai**, **tawide** as reflexes of the old middle voice suffix, Indo-European *-toi, Gmc. *-đai, **-ai** and **-e** being graphic renderings of the monophthongized diphthong, cf. the spelling of the monophthongized dat. sg. masc. *a*-stem suffix in **hahai**, **wage**. What Hollifield could not know, of course, was that a 3 pt. sg. ind. form (**tawide**) identical to that attested in the Garbølle (Stenmagle) inscription subsequently surfaced in a Scandinavian runic find (Illerup) roughly contemporaneous with the Nøvling clasp legend (A.D. 210–60), and that therefore the final vowel of **tawide** might well be a reflection of Indo-European *-ēt, Gmc. *-ēđ, cf. Krahe 1969, 1: § 124, 2: § 90.

However this may be, there is comparative Germanic evidence to suggest that the origin of the suffix of **talgida** (-a) may differ from that of both **talgidai** and **tawide** (-ē). It is true that the final vowel of **talgida** would seem to be an exact counterpart to that of Bibl. Goth. -a. But since the vowel parallels also that of the weak Old High German 3 pt. sg. ending and may agree with even the early Old English and Old Saxon 3 pt. sg. ind. endings, it would be unwarranted to see **talgida** as a weak 3 pt. sg. ind. form underpinning the Gothic character of Etelhem **wrta** championed by, e.g., Bugge, Marstrander, Krause and Marold. On the contrary, if taken to be a weak 3rd person preterite, the Etelhem clasp vowel would have to be treated in a manner similar to that of the **-a** of **talgida** (cf. Nedoma 2010, 10; cf. also Nedoma 2005, 167 f.).

By way of conclusion I would like to stress that, like Edith Marold, I have always been sensitive to the possible existence of linguistic variation in Early Runic (and other early Germanic languages). In fact, one result of my study from 2000 was that such variation could be demonstrated for the early and late parts of the Early Runic period (Nielsen 2000, 286 f.). But note should be taken of the fact that **talgida** is attested much earlier—and the Old High German suffix much later—than the fifth-century Etelhem form **wrta**. It would seem, therefore, that the Gothicness of neither the Etelhem clasp nor the Udby (Skovgårde) clasp can safely be established on the basis of linguistic criteria.

Bibliography

- Andersson, Thorsten. 1995. "Nordische und kontinentalgermanische Orts- und Personennamenstruktur in alter Zeit." In *Nordwestgermanisch*, ed. Edith Marold and Christiane Zimmermann, 1–39. ERGA 13. Berlin.

- Antonsen, Elmer H. 1975. *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Sprachstrukturen, ser. A: Historische Sprachstrukturen 3. Tübingen.
- Bugge, Sophus. 1866–67. “Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter.” *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 7, 211–52, 312–63.
- . 1891–1903. *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, vol. 1. Christiania.
- . 1905–13. *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, vol. *Indledning*. Christiania.
- Düwel, Klaus. 1983. *Runenkunde*. 2nd ed. Sammlung Metzler 72. Stuttgart.
- . 2001. *Runenkunde*. 3rd ed. Sammlung Metzler 72. Stuttgart.
- . 2008. *Runenkunde*. 4th ed. Sammlung Metzler 72. Stuttgart.
- Düwel, Klaus, ed. 1994. *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung: Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.–27. Juni 1992 in Bad Homburg*. ERGA 10. Berlin.
- . 1998. *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*. ERGA 15. Berlin.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.
- Euler, Wolfram. 1985. “Gab es ein ostgermanisches Sprachgebiet in Südsandinavien?” *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 6, 3–22.
- von Friesen, Otto. 1924. *Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden*. Uppsala universitets årsskrift, Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 1924.4. Uppsala.
- Grünzweig, Friedrich E. 2004. *Runeninschriften auf Waffen: Inschriften vom 2. Jahrhundert n. Chr. bis ins Hochmittelalter*. Wiener Studien zur Skandinavistik 11. Wien.
- Hollifield, Patrick Henry. 1980. “The Phonological Development of Final Syllables in Germanic.” *Die Sprache* 26, 19–53, 145–78.
- Imer, Lisbeth. 2010. “Runes and Romans in the North.” *Futhark* 1, 41–64.
- Jordanes = *Jordanis Romana et Getica*, ed. Theodorus Mommsen = *Monumenta Germaniae Historica: Auctores Antiquissimi*, vol. 5.1. Berlin 1882.
- Klein, Thomas. 1977. *Studien zur Wechselbeziehung zwischen altsächsischem und althochdeutschem Schreibwesen und ihrer sprach- und kulturgeschichtlichen Bedeutung*. Göttingen.
- Krahe, Hans. 1969. *Germanische Sprachwissenschaft*. 7th ed., rev. Wolfgang Meid. 3 vols. Berlin.
- Krause, Wolfgang, with contributions by Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. 2 vols. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, 3rd ser. 65. Göttingen.
- Lind, John. 2006. “Goter og göticisme.” In *Goternes sprog, historie og efterliv: Et tværfagligt symposium*, ed. Mette Bruus and Hans Frede Nielsen, 64–71. Center for Middelalderstudier, Syddansk Universitet, Mindre Skrifter 25. Odense.
- Lindroth, Sten. 1961. “Göticismen.” In *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, vol. 6, cols. 35–38. København etc.

- Marold, Edith. 2010. "Die Ausgliederung der germanischen Sprachen und die Runeninschriften im älteren Futhark." In *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen: Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, ed. John Ole Askedal et al., 63–93. Osloer Beiträge zur Germanistik 41. Frankfurt am Main.
- Marstrander, Carl J.S. 1929. "De gotiske runeminnesmerker." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 3, 25–157.
- . 1953. "De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet: Skrift og språk i folkevandringstiden." *Viking* 16, 1–277.
- Munch, Peter Andreas [1846] 1873. "Sproghistorisk Undersøgelse om det ældste fælles-nordiske Sprogs Udseende, og Forsøg til at bestemme den olddanske og oldsvenske Mundarts normale Orthographi, Grammatik og rette Forhold til Norrøna-Mundarten." In his *Samlede Afhandlinger*, ed. Gustav Storm, vol. 1, 223–73. Christiania.
- . [1847] 1873. "Om Indskriften paa det i Sønder-Jylland 1734 fundne Guldhorn." In his *Samlede Afhandlinger*, ed. Gustav Storm, vol. 1, 395–417. Christiania.
- Nedoma, Robert. 2005. "Urnordisch **-a** im Nominativ Singularis der maskulinen *n*-Stämme." In *Papers on Scandinavian and Germanic Language and Culture, Published in Honour of Michael Barnes on his Sixty-Fifth Birthday 28 June 2005*, ed. Hans Frede Nielsen, 155–91. NOWELE: North-Western European Language Evolution 46/47. Odense.
- . 2010. "Schrift und Sprache in den ostgermanischen Runeninschriften." In Nielsen and Stubkjær, eds., 1–70.
- Nielsen, Hans Frede. 1998. "The Linguistic Status of the Early Runic Inscriptions of Scandinavia." In Düwel, ed. [1998], 539–55.
- . 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia: Studies in Germanic Dialect Geography*. Heidelberg.
- . 2004. "On the Terms for Germanic Employed by Scandinavian Scholars in the 19th and 20th Centuries." In *Zur Geschichte der Gleichung "germanisch-deutsch"*, ed. Heinrich Beck et al., 309–23. ERGA 34. Berlin.
- . 2006. "The Early Runic Inscriptions and Germanic Historical Linguistics." In *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, ed. Marie Stoklund et al., 247–69. Copenhagen.
- . 2010. "Gothic and Early Runic: Two Sound Systems Compared." In Nielsen and Stubkjær, eds., 427–42.
- Nielsen, Hans Frede, and Flemming Talbo Stubkjær, eds. 2010. *The Gothic Language: A Symposium*. NOWELE: North-Western European Language Evolution 58/59. Odense.
- Olrik, Axel. 1916. "'Arisk' og 'Gotisk'." *Danske studier* 1916, 157–60.
- Paul, F. 1998. "Gotizismus." In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, founded by Johannes Hoops, ed. Heinrich Beck, Dieter Geuenich, and Heiko Steuer, vol. 12, 461–66. 2nd ed. Berlin.

- Peterson, Lena. 1998. "A Critical Survey of the Alleged East Germanic Runic Inscriptions in Scandinavia." In Düwel, ed. [1998], 556–75.
- Rask, Ramus Kristian. 1811. *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. Kjöbenhavn.
- . 1818. *Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. Kjöbenhavn.
- Schmidt, Ernst. 1885. *Briefwechsel der Gebrüder Grimm mit nordischen Gelehrten*. Berlin.
- Seebold, Elmar. 1994. "Die sprachliche Deutung und Einordnung der archaischen Runeninschriften." In Düwel, ed. [1994], 56–94. Berlin.
- Snædal, Magnús. 2011. "The Runic Inscriptions from Kovel and Pietroassa." In *Saggi in onore di Piergiuseppe Scardigli*, ed. Patrizia Lendinara, Fabrizio D. Raschellà, and Michael Dellapiazza, 233–43. Jahrbuch für Internationale Germanistik, ser. A, 105. Bern.
- Stoklund, Marie. 1994. "Von Thorsberg nach Haithabu." In Düwel, ed. [1994], 95–116.
- Syrett, Martin. 1994. *The Unaccented Vowels of Proto-Norse*. NOWELE: North-Western European Language Evolution, Supplement 11. Odense.
- Thomsen, Vilhelm. 1869. *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske*. København.
- Westergaard, Kai-Erik. 1990. "Ansätze zu einer Dialektgliederung in der ältesten schriftlichen Überlieferung der Germania." In *Ingerid Dal in memoriam*, ed. John Ole Askedal and Kurt Erich Schöndorf, 9–23. Osloer Beiträge zur Germanistik 12. Oslo.
- Wimmer, Ludvig F. A. 1867. "De ældste nordiske runeindskrifter, med særligt hensyn til Prof. Stephens' værk: 'The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England. 1'." *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1867, 1–64.
- Wulf, Fred. 1994. "Runenmeisternamen." In *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*, ed. James E. Knirk, 31–43. Runrön 9. Uppsala.

Vers oder nicht Vers? Zum metrischen Charakter von Runeninschriften im älteren Futhark

Edith Marold

*Arend Quak
mit guten Wünschen
zu seinem 65. Geburtstag*

Abstract

This article attempts to contribute to a better understanding of the metrics of the early Germanic period through the study of runic inscriptions in the older futhark. Based on the principle that an established metrical structure must exist for the classification of an inscription as verse, seventeen inscriptions from the period between A.D. 200 and 700 previously identified as verse are analysed. The analytical tool employed is the scheme of metrical types established by Eduard Sievers in 1893. Three of the inscriptions could not be classified as verse, and for a few others the classification may be considered uncertain due to various metrical irregularities. Metrical inscriptions can consist of a single Germanic long-line or of stanzas consisting of two or more long-lines (the later *fornyrðislag*) as well as those combining long-lines with hypermetrical lines with three stresses, stanzaic forms that can be regarded as forerunners of the Old Norse *ljóðahátt*. Some inscriptions combine verse with prose sections.

Keywords: Old Germanic, older futhark, runic poetry, metrics, Sievers verse types, alliteration, Germanic long-line, hypermetrical line, *fornyrðislag*, *ljóðahátt*

Die metrische Gestaltung von älteren Runeninschriften

Runeninschriften bieten uns einen Einblick in die ganz frühe Dichtung, wenn man das Wort in einem sehr weiten Umfang verstehen will, der auch Gebrauchstexte umfasst, die in besonderer Weise sprachlich gestaltet wurden. Eine dieser Möglichkeiten besteht in der Benutzung der

Marold, Edith. "Vers oder nicht Vers? Zum metrischen Charakter von Runeninschriften im älteren Futhark."
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 63–102.

© 2012 Edith Marold.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

traditionellen Versschemata. Wir kennen diese Versschemata aus ihren Weiterentwicklungen in den im Mittelalter überlieferten Versdichtungen, wie sie in der *Edda*, in der englischen Dichtung des *Beowulf*, des alt-sächsischen *Heliand*, in der althochdeutschen Stabreimdichtung, aber auch in der altnordischen Skaldik vorliegen. Aus der metrischen Gestaltung dieser Dichtungen hat man ein Grundmodell, die sog. germanische Langzeile erstellt, auf das alle einzelsprachlichen metrischen Regeln zurückgeführt werden können.

Die germanische Langzeile

Diese germanische Langzeile wird als eine Kombination von metrischen Einheiten (s. u.) mit einem charakteristischen Reimschema definiert: Sie besteht aus zwei durch eine Zäsur getrennten Kurzzeilen (An- und Abvers) mit je zwei Hebungen (betonte Silben), meist getrennt durch Senkungen (unbetonte Silben). Die Verteilung der Hebungen und Senkungen folgt mehr oder weniger der Satzbetonung. Daraus ergibt sich, dass nur Silben mit bestimmten Voraussetzungen als Hebungen in Frage kommen, d. h. es gibt Silben, die die Hebung tragen müssen, solche, die sowohl eine Hebung bilden, aber auch in der Senkung stehen können und solche, die nur in der Senkung stehen können. Dazu tragen verschiedene Faktoren bei: die Quantität der Silbe, die Wortklasse und der Satzton.

Das Reimschema wird gebildet von Stabreimen (Alliterationen), d. h. Gleichklang im Anlaut des Wortes, wobei alle Vokale miteinander reimen. Die Träger des Stabreims sind die Hebungen der Verszeile. Im Anvers können beide Hebungen oder nur eine einen Stabreim tragen, im Abvers soll nur die erste Hebung einen Stabreim tragen.

Neben der Langzeile gab es auch die sog. Vollzeile (auch Schwellvers genannt), die keine Zäsur, zumeist drei Hebungen und meistens zwei oder drei Stabreime hat.

Die Metrik von Eduard Sievers

In der wissenschaftlichen Diskussion um eine angemessene metrische Interpretation des germanischen Langverses haben zwei sehr gegensätzliche Modelle die Forschung bis heute bestimmt: Eduard Sievers' und Andreas Heuslers Metrik (Sievers 1893; Heusler 1956). Der Unterschied zwischen beiden liegt darin, dass Heusler grundsätzlich davon ausgeht, dass Verse wie musikalische Takte zu lesen seien, Sievers dagegen sieht sie als Kombination rhythmischer Gruppen. Da in dieser Untersuchung die Metrik von Sievers

als Beschreibungsmethode gewählt wird, folgt hier eine notwendigerweise kurze, summarische Darstellung ihrer Prinzipien.

Es wurde wiederholt Kritik an der Anwendung der Sievers'schen Metrik geübt (zuletzt Schulte 2010, 46), indem man ihr Silbenzählung vorwarf – zu Unrecht, denn Silbenzählung gilt nur für die altnordischen skaldischen Metren. Die bei Sievers gegebenen allgemeinen Regeln der Darstellung rhythmischer Verse sollen hier nur ein Analyseinstrument sein, das sich in der Anwendung bewähren muss.

Zur Erfassung des Rhythmus teilt Sievers den Halbvers je nach Verstyp in vier oder fünf Glieder, von denen zwei stark betont sind (Hebungen), zwei oder drei schwächer (Senkungen). Als Träger einer Hebung kommen in Frage: eine lange Silbe ($\underline{\quad}$) oder eine Verbindung einer kurzen betonten und einer unbetonten Silbe, die sog. Auflösung ($\underline{\quad}\times$), oder eine kurze betonte Silbe ($\underline{\quad}$), die direkt auf eine Hebung oder Nebenhebung folgt. Eine Senkung kann durch eine ($\times$), aber auch durch mehrere unbetonte Silben gebildet werden. Verse können auch Nebenhebungen ($\underline{\quad}$ oder $\underline{\quad}$) enthalten.

Länge oder Kürze einer Silbe orientieren sich an der Silbenstruktur. Sie wird vom betonten Vokal der Silbe an gerechnet, wobei man zwischen ein- und mehrsilbige Wörtern unterscheiden muss (s. dazu ausführlicher Sievers 1893, 58 f.):

mehrsilbige Wörter:

langsilbig:

Langvokal oder Diphthong + Konsonant: *rūna, hlaiwidō*

Kurzvokal + 2 Konsonanten (Positionslänge): *gastir*

kurzsilbig:

Kurzvokal + Konsonant: *tawidō*

Langvokal, auf den ein Vokal folgt: *nīu*

einsilbige Wörter:

langsilbig:

Langvokal am Wortende: *hlē*

Kurzvokal + Konsonant: *nīð*

Sievers gruppiert die vier resp. fünf Glieder des Halbverses in zwei Gruppen, die je eine Hebung enthalten und für die er nur zögernd den Ausdruck „Fuß“ benutzt, da er ihn eigentlich nicht für passend hält, da man sonst nur rhythmisch gleichartige Versstücke so bezeichne. Er wird auch hier möglichst vermieden. Diese „Füße“ können verschieden umfangreich sein: Der eingliedrige Fuß enthält nur eine Hebung ($\underline{\quad}$), der zweigliedrige Fuß besteht aus Hebung + Senkung in beliebiger Abfolge ($\underline{\quad}\times$ oder $\times\underline{\quad}$), der dreigliedrige Fuß aus einer Hebung, einer Nebenhebung und einer Senkung

		Erweitert durch:	
A	˘ × ˘ ×	einen Nebenton im ersten Fuß	
A1	˘ × ˘ ×	A*1	˘ ˘ × ˘ ×
A2	Ersatz einer Senkung durch einen Nebenton in einem oder beiden Füßen	A*2	˘ × ˘ ˘ ×
A2a	˘ ˘ ˘ ×		
	<i>od.</i> ˘ ˘ ˘ ×		
A2b	˘ × ˘ ˘		
A2ab	˘ ˘ ˘ ˘		
A3 ^a	˘ × ˘ ×		
B	× ˘ × ˘	einen Nebenton im ersten Fuß	
B1	× ˘ × ˘	B*	˘ × ˘ × ˘
B2	× ˘ × × ˘		
B3 ^a	× ˘ × ˘		
C	× ˘ ˘ ×	einen Nebenton im ersten Fuß	
C1 ^b	× ˘ ˘ ×	C*1	˘ × ˘ ˘ ×
C2 ^c	× ˘ ˘ ×	C*2	˘ × ˘ ˘ ×
C3 ^d	× ˘ ˘ ×	C*3	˘ × ˘ ˘ ×
D	˘ ˘ ˘ × <i>od.</i> ˘ ˘ × ˘	eine Senkung im ersten Fuß ^e	
D1	˘ ˘ ˘ ×	D*1	˘ × ˘ ˘ ×
D2	˘ ˘ ˘ ×	D*2	˘ × ˘ ˘ ×
D3	˘ ˘ ˘ ×		
D4	˘ ˘ × ˘	D*4	˘ × ˘ × ˘
E	˘ ˘ × ˘ <i>od.</i> ˘ × ˘ ˘		
E1	˘ ˘ × ˘		
	˘ ˘ × ˘		
E2	˘ × ˘ ˘		

^a Alliteration nur auf der zweiten Hebung.^d Kurzsilbige zweite Hebung.^b Ohne Auflösung.^e D*3 kann es nicht geben, da nach einer Senkung am Ende des ersten Fußes, die Hebung im zweiten Fuß nicht kurzsilbig sein kann.^c Mit Auflösung.

Fig. 1. Die fünf Verstypen mit Untergruppen gemäß Sievers (1893, 33–35)

($\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ oder $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ $\underline{\text{z}}$). Jeder Halbvers besteht aus zwei solchen „Füßen“. Daneben gibt es Vollzeilen mit drei Füßen. Gelegentlich kann auch noch ein Auftakt hinzukommen.¹ Durch die Kombination der verschiedenen Füße gelangt Sievers zu fünf Verstypen, die je einen Halbvers charakterisieren (siehe auch Fig. 1):

- A: $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ | $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$
 B: $\underline{\text{x}}$ $\underline{\text{z}}$ | $\underline{\text{x}}$ $\underline{\text{z}}$
 C: $\underline{\text{x}}$ $\underline{\text{z}}$ | $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$
 D: $\underline{\text{z}}$ | $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ oder $\underline{\text{z}}$ | $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ $\underline{\text{z}}$
 E: $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ | $\underline{\text{z}}$ oder $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ $\underline{\text{z}}$ | $\underline{\text{z}}$

Von diesen Verstypen gibt es eine Fülle von Unterarten (A1, A2 usw.), je nach Stellung des Stabreims (z. B. A3 und B3), Möglichkeit zu kurzsilbigen Hebungen oder Nebenhebungen unmittelbar nach langsilbigen Hebungen (A2a, C3, C*3, D2, D3, D*2, E1), vorhandenen Nebentönen (die A2-Typen und die sog. erweiterten Typen, die durch * gekennzeichnet werden). Bei der metrischen Interpretation werden Stabreime auf Hebungen durch einen weiteren Akzent gekennzeichnet, z. B. $\underline{\text{z}}$ = langsilbige Hebung mit Stabreim, $\underline{\text{z}}$ = kurzsilbige Hebung mit Stabreim. Sie werden im Schema in Figur 1 jedoch nur angegeben, wenn die Stellung des Stabreims den Typus charakterisiert wie bei A3 und B3. Zur Aufstellung in Figur 1, s. Sievers 1893, 33–35.

Gegen die Anwendung rekonstruierter metrischer Vorformen der späteren einzelsprachlichen Dichtung auf die sehr viel ältere Dichtung wurde eingewandt, dass die Synkope in den nordischen Sprachen, die zum Verlust vieler Silben führte, es bezweifelbar mache, ob es überhaupt irgendwelche frühen runischen Protoformen der eddischen Metren gegeben hätte (Schulte 2010, 60). Hier liegt eine Vermischung der Argumentation vor: Es ist selbstverständlich, dass nach der Synkopezeit viele bestehende Verse (falls sie solange unverändert tradiert wurden), ihren Verscharakter verlieren mussten. Ein Beispiel kann das illustrieren: Die Inschrift des Hornes von Gallehus *Ek Hlewagastir Holtijar horna tawidō*, die eine tadellose Langzeile darstellt, würde nach der Synkope auf Altisländisch lauten: *Ek *Hlégestr *Høltir horn *táða*.² Das aber ist kein korrekter Vers mehr, weil der zweite Halbvers (*horn *táða*) nun zu kurz wäre, und ähnliches würde

¹ Er wird hier so notiert: das Zeichen für unbetonte Silbe (x) geht einem Trennungszeichen | voraus, dann beginnt der erste Versfuß: z. B. $\underline{\text{x}}$ | $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$ | $\underline{\text{z}}$ $\underline{\text{x}}$. Der Typenbezeichnung wird ein „a“ vorangestellt, hier z. B. aA1.

² Wörter mit Asterisk sind altisländisch nicht bezeugt. Wenn man vom inschriftlichen **holtijar** ausgeht, müsste man altisländisch *Høltir ansetzen. Das letzte Wort, *tawidō*, ist ausgestorben und die isländische Form nur rekonstruiert.

auch für zahlreiche andere Verse zutreffen. Umgekehrt würden eddische Verse nicht mehr den Regeln entsprechen, würde man ihre Lautgestalt vor mehreren hundert Jahren rekonstruieren. Von dieser Entwicklung jedoch sind die metrischen und rhythmischen Regeln unabhängig—es musste nur anderes Sprachmaterial gefunden werden, um sie zu erfüllen. Man könnte natürlich bezweifeln, ob überhaupt metrische Regeln über einen so langen Zeitraum Geltung hatten. Das jedoch ist eine empirische Frage. Die Metrik stellt ein Instrumentarium zur Verfügung, mit dem man ihr nachgehen kann.

Aus den germanischen Vers- und Strophenformen haben sich in den Einzelsprachen charakteristische Strophenformen wie *Fornyrðislag* und *Ljóðaháttur* entwickelt. Diese sind jedoch auf die Runeninschriften nur eingeschränkt anzuwenden, denn es ist zumindest in Rechnung zu stellen, dass es in der Frühzeit möglicherweise auch noch andere Vers- und Strophen-typen gegeben haben könnte als die aus den Einzelsprachen (angelsächsisch, altisländisch, althochdeutsch) erschlossenen. Daher ist für jede Inschrift zunächst eine metrische Beschreibung durchzuführen, und danach kann erst die Frage nach übergeordneten metrischen Gestaltungen wie Strophenform u. ä. gestellt werden. Dafür sollen die unten dargelegten Regeln gelten.

Die Regeln metrischer Klassifikation

Eine Strophe

Wenn eine Inschrift aus einer Strophe, d. h. mindestens zwei Langzeilen, besteht, wird man ihr zu Recht Verscharakter zugestehen.

Eine Langzeile

Zu den metrischen Inschriften gehören jedoch nicht nur Strophen von mindestens zwei Langzeilen, sondern auch Inschriften, die nur aus einer einzigen Langzeile bestehen (vgl. auch Naumann 2010, 144).

Metrum und Reim

Unterschiedliche Bewertung haben die Fälle gefunden, wo nur ein Element formaler Gestaltung vorliegt—Reim oder rhythmische Gestaltung. Hier hat man im Eifer des Sammelns gelegentlich des Guten zu viel getan; vgl. z. B. Brate und Bugge 1887–1891, Nielsen 1983 oder gar Mees 2007 mit seinen Versuchen, Verse mit Hilfe von sog. isosyllabischen, Silben zählenden, Verszeilen zu etablieren. Oft hat man nur stabende Formeln, oder auch Texte mit Binnenreimen, bereits als Runenverse bezeichnet. Deshalb soll

als Arbeitsregel bei der Abgrenzung des Corpus gelten: Metrum und Reim sind nicht trennbar – weder Metrum noch Reim allein können einen Vers konstituieren.

Aus diesem Grund muss der Kriterienkatalog von Hübler (1996, 30 f.) als nicht ausreichend bezeichnet werden, weil er zwar neben Alliteration auch die Wortstellung als Kriterium heranzieht, aber den Rhythmus ausschließt (S. 37):

Wegen der Unsicherheiten in der Forschung werde ich den Rhythmus nicht ausdrücklich als Kriterium anwenden. Ich beschränke mich darauf in möglichen Langzeilen zwei Hebungen pro An- und Abvers erkennen zu können. Der Rhythmus ist meiner Meinung nach zu einem nicht unerheblichen Teil subjektives Empfinden.

Dem kann unter keinen Umständen zugestimmt werden (vgl. dazu auch die Kritik von Wulf 1998). Denn es zeigt sich, dass Stabreime auch in Prosa auftreten können, und dass auch rhythmische Gestaltungen auftreten, wo der Reim fehlt. Zwei Beispiele, der Brakteat von Sjølland (KJ 127) und die Inschrift des Ribe-Craniums (DREM85;151B) mögen dies illustrieren.

Nielsen (1983, 35) wollte in der Inschrift des Sjølland-Brakteaten (KJ 127, datiert zwischen 450 und 550) ein Gedicht im *Ljóðahátttr* erkennen:

Hariūha haitika   fārawīsa gibu auja
tīwar, tīwar, tīwar

„Hariūha heiße ich, der Gefährliches Wissende (oder: der Fahrtenweise), ich gebe Glück, Tīwar (Himmelsgott), Tīwar, Tīwar.“

Obwohl die metrische Aufteilung so möglich ist – wenngleich man jedoch starke Bedenken haben wird, das Zeichen am Ende der Inschrift als eine Binderune von drei **t** und als dreimal wiederholte Begriffsrunen *tīwar* zu interpretieren – kann man über den fehlenden Stab in der zweiten Halbzeile nicht hinwegsehen und wird daher diese Inschrift nicht als Runenvers bezeichnen (vgl. auch Schulte 2010, 53).

Ein zweites Beispiel, die Inschrift auf dem Ribe-Cranium, zeigt das Problem von der anderen Seite. Diese Inschrift gehört zwar nicht zu den Inschriften im älteren Futhark, sie wird hier lediglich als Beispiel verwendet und daher auch nicht einer vollständigen Analyse unterzogen. Gerne wollte man auch in dieser Inschrift eine Strophe erkennen, angeregt von den ersten beiden stabenden Namen. Nielsen (1983, 56) wollte auch hier eine *Ljóðahátttr*-Strophe, bestehend aus drei zweihebigen Kurzzeilen und einer Langzeile, erkennen.

<i>Ulfurr auk Óþinn</i>	$\underline{\text{z}} \times \times \underline{\text{z}} \times$	A1
<i>auk Hotyr</i>	$\times \underline{\text{z}} \underline{\text{z}}$	C1 katalektisch ³
<i>hjalp Buri is</i>	$\underline{\text{z}} \cup \times \underline{\text{z}}$	(vielleicht D4)
<i>wiþr þæima wærki auk dwærgunniu</i>	$\underline{\text{z}} \underline{\text{z}} \times \underline{\text{z}} \times \times \underline{\text{z}} \underline{\text{z}} \times$	Vollzeile

,Ulfurr und Odin und Hoher-Týr. Hilfe ist für Buri gegen diese (Dinge) Schmerz und Zwergenschwert.⁴

Hier sind die Stäbe inakzeptabel platziert: Die erste Zeile stabt in sich (*u—o*), die zweite und dritte Zeile staben miteinander (*h*), und die vierte Zeile wird als in sich stabende (*wiþr—wærki*) Zeile betrachtet. Selbst die Rhythmik ist nicht ohne Probleme: Die zweite Zeile ist zu kurz, die dritte Zeile könnte vielleicht als D-Vers beurteilt werden. Eine *Ljóðaháttur*-Strophe liegt hier auf keinen Fall vor.

Inhalt

Man hat andererseits versucht, metrisch tadellose Inschriften auszuschließen, weil ihr Inhalt „prosaisch“ sei. Ein Beispiel dafür ist die Diskussion über die Inschrift auf dem Gallehus-Horn (KJ 43, aus der Zeit um 400). Es handelt sich bei *Ek Hlewagastir Holtijar horna tawidō* (‘Ich Hlewagastir, Sohn des Holta, machte das Horn’) um eine Inschrift, die alle Regeln der germanischen Langzeile im Wesentlichen einhält (s. dazu u.), aber man hat darauf verwiesen, dass es sich um eine „bloße“ Herstellerinschrift handle (Moltke 1985, 83 f.), die deswegen nicht als Runenvers klassifiziert werden könne. Die Syntax der Inschrift jedoch, die gegen die Regeln das Verb an den Schluss des Satzes stellt, weist auf eine beabsichtigte metrische Gestaltung. Die Tatsache, dass es sich „nur“ um eine Herstellerinschrift handelt, sollte nicht dazu führen, die metrisch und reimtechnisch tadellose Langzeile auszuschließen. Denn man darf nicht vergessen, dass das Horn eine überaus kostbare und kunstvolle Arbeit ist, auf die der Hersteller mit Recht stolz sein konnte. Der Stolz über das Werk kann sich also durch die Verwendung metrischer Formen ausdrücken. Allgemein gesagt, unsere Einschätzung, was poetisch sei, kann nicht zum Argument in der Frage nach dem Verscharakter einer Inschrift herangezogen werden, da sie durch unser spezielles kulturelles

³ *Katelektisch* bedeutet ‚verkürzter Vers‘ und bezeichnet das Fehlen einer Silbe, meist am Ende einer metrischen Zeile.

⁴ Die Schreibung folgt hier dem Text bei Nielsen (1983, 56), auch wo sie fehlerhaft ist (fehlende Längenzeichen in *Hótýr* z. B.); ebenso entspricht die Übersetzung jener Niensens, die jedoch nicht überzeugend ist. Zu Lesung und Deutung des Textes vgl. Marold 2003, Stoklund 2003 und die dort genannte Literatur.

Umfeld bedingt ist. Als Regel sollte gelten, dass eine Inschrift unabhängig von ihrem Inhalt als metrisch klassifiziert werden muss, sobald sie die entsprechenden Merkmale aufweist. Man muss dann zur Kenntnis nehmen, dass metrische Gestaltung für Inhalte möglich war, die wir als prosaisch bezeichnen würden.

Das Corpus der metrischen Inschriften im älteren Futhark

Während es in den dänischen und schwedischen Inschriften der Wikingerzeit unbestritten ist, dass es eine recht beachtliche Zahl von Versinschriften gibt, wurde zwar immer wieder auf den Verscharakter einzelner Inschriften im älteren Futhark verwiesen, aber noch kein Corpus der Versinschriften im älteren Futhark erstellt. Die von Naumann (1998, 704) zusammengestellte Liste kann nicht als vollständig bezeichnet werden. Ein Durchgang der bekannten Inschriften soll der Frage nachgehen, welche Rolle Versgestaltung in dieser Frühzeit spielte.

Generelle Vorbemerkungen

Deutung

Auf die oft umstrittene Deutung der einzelnen Inschriften kann aus Platzgründen nicht eingegangen werden. Es wird im Normalfall jeweils die Version der Inschrift wiedergegeben, die am ehesten vertretbar ist, es sei denn, unterschiedliche Versionen würden die Versgestaltung erheblich verändern. Die oft zahlreichen Deutungen der Inschriften können unter <http://www.runenprojekt-kiel.de> eingesehen werden.

Datierung

Auch die Datierung der Inschriften variiert unter Umständen erheblich in der Forschung. Mit Ausnahme der Inschriften, die durch die Archäologie genauer datiert werden konnten, wie z. B. die Mooropferfunde, sind insbesondere die Steininschriften sehr schwer zu datieren. Da die Datierung in der hier verfolgten Fragestellung jedoch nur geringen Einfluss als Argument hat, wird sie hier der *communis opinio* entsprechend, die sich häufig an Krause und Jankuhn (1966) orientiert, angegeben und gegebenenfalls durch neuere Datierung ergänzt.

Wiedergabe

Die Inschrift wird im Allgemeinen nicht in der Transliteration wiedergegeben – dies geschieht nur in Fällen in denen es notwendig ist – sondern im

Hinblick auf die metrische Betrachtung bereits in der normalisierten sprachlichen Interpretation. Als Zeichen werden dabei die folgenden benützt: Ergänzungen, wo Runen zwar vorhanden aber unleserlich sind, werden in eckige Klammern [ ] gesetzt, ausgenommen solche Ergänzungen, die der üblichen runischen Schreibweise entsprechen, so z. B. die Auslassung des **n** vor bestimmten Konsonanten. Spitze Klammern ⟨ ⟩ werden dort benützt, wo nicht vorhandene Runen ergänzt werden, oder Korrekturen der Schreibung (inklusive Haplogie und Ausschreibung von Runennamen) vorgenommen werden. Problematisch ist die Wiedergabe der Ψ -Runen. Es gibt nur sehr unsichere Hinweise, wann der Übergang von *z* zu *r* stattfand. Dem könnte man dadurch Rechnung tragen, dass man generell ein *z* verwendet (so z. B. Antonson fast immer), oder man könnte überall *r* verwenden (so z. B. Krause). Man könnte auch ein Datum ansetzen, vor dem man *z* und nach dem man *r* schriebe, das wäre aber Willkür. Von den hier angeführten Möglichkeiten ist die Lösung der Schreibung mit *r* weiter verbreitet und wird daher hier übernommen. Nach der metrischen Transkription folgt—wenn möglich—eine Klassifizierung nach dem von Sievers (1893) erstellten Typensystem.

Das Corpus der Inschriften

Obwohl die Inschrift auf dem Horn von Gallehus zumeist als die erste Versinschrift betrachtet wird, gehen ihr doch zwei Inschriften noch voraus: die Inschrift auf der Schnalle von Vimose und die auf dem Ortband von Thorsberg.

Die Schnalle von Vimose

Für die Inschrift auf der Schnalle von Vimose (KJ24, archäologisch datiert auf die Zeit von 210/20–250/60, s. Imer 2007, 2: 454) besteht das Problem, dass für sie—obwohl sie problemlos lesbar ist: **aadagasu | laasauwija**—eine Vielzahl (neun) sehr unterschiedlicher Deutungen vorgelegt wurden. Nur drei davon könnten als Verse interpretiert werden, unter anderem die von Krause (Krause und Jankuhn 1966, 59–61):

<i>Andag Ansula</i>	<i>ansau wī(h)ja</i>	
𐌆 𐌆 𐌆 × ×	𐌆 × 𐌆 ×	A2a / A1
„Den Andag weihe ich, Ansula, dem Asen.“		

Von der Norm würde diese Inschrift nur insofern abweichen, als sie die von Snorri Sturluson in *Háttatal* geforderte Varianz des vokalischen Stabreims nicht einhält. Aber Snorri selbst sagt nur, dass eine solche Varianz schöner wäre: *ok er fegra at sinn hljóðstafr sé hvern þeira (Háttatal 4)* „und es ist schöner, wenn jeder von ihnen ein eigener Vokal ist“.

Auch die Deutung von Seebold (1994, 64–66), die m. E. jedoch wegen der Annahme mehrerer Begriffsrunen bedenklich ist, ließe sich als Vers lesen (so auch Naumann 2010, 149), wenn auch mit einigen Problemen: Der Anvers müsste als erweiterter A2-Vers gelesen werden, wobei für *gebō* eine Auflösung der Nebenhebung angenommen werden müsste, was jedoch sehr selten ist.

andag(ebō) ansula   ansau wī(h)ja
 $\underline{\text{z}} \times \text{z} \times \mid \underline{\text{z}} \times \times$ $\underline{\text{z}} \times \mid \underline{\text{z}} \times$ A*2 / A1
 ‚Als Hingabe/Opfer weihe ich dem Asen die Schnalle.‘

Etwas leichter lässt sich die von MacLeod und Mees (2006, 15) vorgelegte Deutung als Vers fassen.

andaga ansula   ansau wī(h)ja
 $\underline{\text{z}} \times \times \mid \underline{\text{z}} \times \times$ $\underline{\text{z}} \times \mid \underline{\text{z}} \times$ A1 / A1
 ‚End-Ring dem Asen weihe ich.‘

Das Ortband von Thorsberg

Die Inschrift auf dem Ortband von Thorsberg (KJ 20, datiert zumeist auf 210–260) kann als Langzeile interpretiert werden (so bereits Grønvik 1985, 191; Seebold 1994, 72). Sie ist eindeutig lesbar überliefert: **owlþuþewar niwajemariŕ**. Eine Vielzahl von Interpretationsversuchen wurde gemacht, bedingt durch den Anfang der Inschrift, wo entweder *ō(þala) Wulþuþewar* oder *Wolþuþewar* vorgeschlagen wird. Für eine Versinterpretation müsste hier jedoch die Interpretation des **o** als Begriffsrunen *ōþala*, wenn sie denn überhaupt zu Recht besteht, außerhalb der metrischen Deutung bleiben. Eine Integration in die Verszeile, wie sie Naumann (2010, 150) erwägt, würde zu einem viel zu langen Anvers führen. Das zweite Problem ist die Interpretation des **waje** im zweiten Teil, für das unterschiedliche Deutungsvorschläge vorliegen: als Verb *ni wā(g)jē* ‚er möge nicht schonen‘ oder *ni wājē* ‚er möge nicht schwanken‘; als Substantiv *wajē* ‚durch Leid, Jammern‘; als Erstglied eines Kompositums *wajemāriŕ* ‚der schlechtberühmte, der zu Tadelnde, zu Verspottende‘. Wie immer die Entscheidung fällt, die Versinterpretation wird davon nicht berührt, da **waje** in jedem Fall erste Hebung und Stabträger in einem Abvers wäre. Der Vers kann damit als eine Langzeile interpretiert werden, wie es auch Grønvik (1985, 191), Seebold (1994, 72) und Naumann (1998, 703) bereits getan haben.

Wulþuþewar   ni wajemāriŕ
 $\underline{\text{z}} \times \mid \text{z} \times$ $\times \text{z} \times \mid \underline{\text{z}} \times$ A1 (katalektisch) / C2
 ‚Wulþuþewar, der nicht zu tadeln ist.‘

Diese Langzeile ist jedoch nicht vollkommen: *-þewar* kann, da die Stammsilbe kurzsilbig ist, nicht die zweite Hebung im Anvers bilden. Man könnte aber (so wie hier) die beiden Silben als Auflösung interpretieren, dann allerdings fehlt der Kurzzeile die Senkung und der Halbvers müsste als katalektisch bezeichnet werden.

Das Horn von Gallehus

Die Inschrift auf dem Horn von Gallehus (KJ 43), aus der Zeit um 400, wurde vielfach als erster Beleg der germanischen Langzeile betrachtet (ein Überblick über die Diskussion findet sich bei Andersen 1961, 108–113; zuletzt dazu Naumann 1998, 702f., Schulte 2010, 48). Sie ist, im Gegensatz zu den beiden zuvor besprochenen Inschriften, die Abweichungen vom der Idealform der germanischen Langzeile aufweisen, sowohl hinsichtlich der Stabstellung (zwei Stäbe im Anvers, einer auf der ersten Hebung im Abvers) als auch der Metrik tadellos.

ek Hlewagastir Holtijar horna tawidō
 × | ˘× ˘ × | ˘ × (×)   ˘ × | ˘× ×   aA*1 / A1
 ‚Ich, Hlewagastir, Sohn des Holta,⁵ machte des Horn.‘

Ein Problem stellt die Skansion von *Holtijar* im Hinblick auf die Wertung der Endsilbe *-ijar* dar. Es gibt zwei Möglichkeiten sie zu behandeln: Erstens: *Holtijar* könnte als dreisilbig aufgefasst werden: ˘ × ×; zweitens: es könnte als zweisilbig gewertet werden, weil das *-i-* in *-ijar* in der germanischen Formenlehre als „Übergangslaut“ nach langer Silbe gilt (Krahe 1965–1967, 2: 13). In beiden Fällen ist die metrische Wertung des Wortes als zweigliedriger Fuß gleich. Da eine Interpretation des *-ij-* als Silbe im metrischen Sinn in jedem Fall nur zur Vermehrung der Senkungssilben führen würde, wird sie in den weiteren Beispielen (Inschrift von Tune) weggelassen.

Während die Inschrift zumeist als Langzeile interpretiert wird, versuchte Nielsen (1983, 33), sie als eine „archaische Form des *Ljóðaháttir*“ zu lesen:

ek Hlewagastir
Holtijar horna tawidō.

⁵ Es gibt bei *Holtijar* unterschiedliche Ansichten zu Bildungsweise, Ableitungsgrundlage und (davon abhängig) zur Bedeutung des Namens und entsprechend dazu verschiedene Deutungen: ‚Nachkomme des Holta, des Holtagastir; Mann aus Holta (Holstein?); der zum Kulthain gehörige, der Waldmann, der Holzarbeiter‘. Da dies für die metrische Interpretation keine Rolle spielt, wird von einer ausführlichen Darlegung mit Verweis auf Sekundärliteratur abgesehen.

Die zweite Zeile hätte hier in der Tat korrekt drei Hebungen und zwei Stabreime. Die erste Zeile müsste dann als C2 gelesen werden ($\times \cup \times | \perp \times$), bestünde jedoch nur aus einem Halbvers, der mit der Vollzeile alliteriert. Eine solche metrische Interpretation muss als äußerst unwahrscheinlich abgelehnt werden (vgl. Naumann 1998, 702; 2010, 148), umso mehr als eine einwandfreie metrische Interpretation als Langzeile möglich ist.

Der Stein von Rosseland

Die Inschrift des Steines von Rosseland (KJ 69, 5. Jh.; Imer 2011, 181: in die Zeit von 160–375/400⁶) ist metrisch nicht zu beanstanden, sie bildet eine perfekte Langzeile:

<i>ek Wagigar erilar</i>	<i>Agilamundōn</i>	
$\times \cup \times \times \cup \times \times$	$\cup \times \times \perp \times$	aA3 / A1
,Ich Wagigar, Erilar der Agilamundō (oder: für Agilamundō).‘		

Falls man mit Grønvik (1981, 98) den ersten Namen als *Wāgigar* deuten wollte, müsste man mit einer Spaltung der Senkung im ersten Teil rechnen ($\times | \perp \times \times$).

Der Stein von Tune

Wegen der nicht zu übersehenden Stabreime der Inschrift des Steines von Tune (KJ72, „kaum jünger als ungefähr 400“; Imer 2007, 2: 418: 375/400–520/30) wurde schon früh angenommen, dass hier eine Versinschrift vorliege. Traditionellerweise werden die beiden Seiten der Inschrift als A (beginnend mit **ekwiwar**) und B (beginnend mit **????woduride**) bezeichnet. Von den meisten Interpreten wird die Seite A als der Anfang der Inschrift betrachtet. Allerdings geschieht das zumeist eher intuitiv oder der Tradition folgend, und ist nicht als völlig gesichert zu betrachten. So wollten z. B. Olsen (*NIæR*, 3:220) und Nielsen (1984, 14) die Reihenfolge umkehren und die Angabe über den Runenritzer an den Schluss stellen, wie dies ja auch in den späteren Inschriften der Fall sei. Die Lesung der Inschrift wirft einige Probleme auf, weil der Stein an der Spitze abgebrochen und der Beginn der ersten Zeile auf der Seite B zerstört ist. Es ist im Rahmen dieses Aufsatzes nicht möglich, die vielfältigen und komplexen Probleme dieser Inschrift zu erörtern. Es soll daher nur auf die Aspekte eingegangen werden, die für eine metrische Interpretation der Inschrift von Belang sind.

Die Lesung und die sprachliche Deutung der Seite A sind unumstritten. Allerdings fehlt offenbar das letzte Wort der Inschrift, da die Spitze des

⁶ Der Grund für diese frühe Datierung ist eine typologisch ältere **e**-Rune (Π).

Steines abgebrochen ist⁷ und allenfalls ein winziger Rest einer Rune sichtbar ist, die u. a. zu einem **r**, **w** oder **l** ergänzt werden könnte. Die meisten Forscher gingen von einer Ergänzung durch **r[unō]** ‚Rune‘ oder **r[unor]** ‚Runen‘ aus. Vorbild ist die Inschrift auf dem Brakteaten von Tjurkö (KJ 136): *wurtē rūnōr ... Heldar Kunimundiu* ‚Es machte Runen ... Heldar für Kuni-mundur‘. Dieser erstmals von Sophus Bugge (1871, 202) vorgelegte Vergleich wurde von den meisten Interpreten akzeptiert.

Der zerstörte Teil am Beginn der ersten Zeile auf Seite B wurde unterschiedlich ergänzt als *[afte]R* ‚nach‘⁸ (Bugge in *NlæR*, 1:28 f.), *[me]R* ‚mir‘⁹ (Marstrander 1930, 352), *[pe]R* ‚dir‘ (Lehmann 1956, 78) oder *[fal]h* ‚ich übergab‘¹⁰ (Grønvik 1981, 169–175). Jedoch ist keine der Ergänzungen überzeugend. Es gab auch einige Forscher, die eine Fortsetzung von Zeile 1 der Seite B auf der abgebrochenen Spitze des Steines annahmen, was jedoch in keiner Weise beweisbar ist.

Obwohl die Seite A – gedeutet als: *Ek Wīwar after Wōdurīdē witanda-h^alaiban wor^ahtō r[ūnōr]* ‚Ich Wīwar machte Runen nach Wōdurīdar dem Brotbieter‘ – sich als Verszeile anbietet, macht sie erhebliche Schwierigkeiten. Liest man sie mit Lehmann (1956, 78) und Naumann (1998, 697) als eine einzige Langzeile mit Zäsur nach *Wōdurīdē*, ergibt sich das Problem, dass die Halbverse, insbesondere der Abvers, viel zu lang werden. Den ersten könnte man noch mit sehr umfangreichen Senkungen als aA1 lesen (× | ˘ × × × | ˘ × ˘ ×), beim zweiten kommt man um drei Hebungen nicht herum, da man *wor^ahtō* wegen des Stabes nicht als Teil einer Senkung betrachten kann. Es ergäbe sich also: ˘× × ˘ × | ˘× × | ˘ ×. Zudem erhielte so der Abvers zwei Stabreime, was gegen eine Regel des Stabreimverses verstoßen würde. Ich möchte daher folgende Lösung vorschlagen (so bereits Nielsen 1984, 14):

⁷ Grønvik hatte in seiner Dissertation (1981, 125, 141) die Meinung vertreten, dass nach **worahto** keine Runen mehr vorhanden gewesen seien und dass *wor^ahtō* die Abfassung eines *erfīkvæði*, eines beim Erbmahl vorgetragenen Gedichtes auf den Verstorbenen, bezeichne (S. 159–166). Er hat diese These nach Einsprüchen von Høst (1984, 6–10) und Johansen (1984, 39–41) jedoch wieder fallen lassen (Grønvik 1998, 38). Nur noch Antonsen (1975, 44) ist bei der Ansicht geblieben, dass die Inschrift der A-Seite komplett sei.

⁸ Dieses Wort lässt sich nicht mit den erhaltenen Hauptstäben in Übereinstimmung bringen. Abgesehen davon, müsste man eine Verwechslung von *r* und *R* annehmen, was für diese frühe Zeit nicht akzeptabel ist.

⁹ Dieser Vorschlag wurde vielfach abgelehnt, da dies der einzige Fall wäre, wo der Tote selbst in der Inschrift spricht.

¹⁰ Auch dieser Ergänzungsvorschlag überzeugt nicht, weil er auf Grønviks These, dass der Satz von Seite A hier weitergeführt würde, und auf einer ungesicherten Annahme über den semantischen Inhalt von *falh* (Grønvik 1984, 55 f.: *bifalh*) beruht.

<i>ek Wīwar</i>	<i>after Wōdurīdē</i>	
┌ ˘ ×	× × ˘ × ˘ ×	(D katalektisch) / aA1
<i>witandah^alaiban</i>	<i>wor^ahtō r[ūnōR]</i>	
˘ × × ˘ ×	˘ × × ˘ ×	A1 ¹¹ / A1

Ein Schönheitsfehler ist jedoch auch hier enthalten: Um die Zerreiβung der Präpositionalphrase *after Wōdurīdē* zu verhindern, muss man den Anvers als katalektischen Vers (mit fehlendem letzten Versglied, einer Nebenhebung) lesen.¹² Man könnte allerdings auch in Erwägung ziehen, die erste Zeile als dreihebigen Vers mit zwei Stabreimen, also als Vollzeile zu lesen (× | ˘ × × × | ˘ × | ˘ ×). Hier wäre allerdings die Senkung des ersten Versteils sehr umfangreich. Da aber, wie zu zeigen sein wird, auch auf der Seite B zwei Vollzeilen vorhanden sind, ist dies nicht ganz von der Hand zu weisen.

Seite B kann gedeutet werden als ... *Wōdurīdē staina þrījōR dohtrīR dālidun arbija āsijōstēR arbijanō* ‚... dem Wōduridar den Stein, drei Töchter bereiteten das Erbmahl, die liebsten (göttlichsten) der Erben.‘ (Diese Deutung orientiert sich an den von Grønvik 1981, 168–184; 1984; 1994; 1998; 2010, 119–125 vorgelegten Deutungen; auf die Fülle der Interpretationen und ihre kritische Diskussion kann an dieser Stelle nicht eingegangen werden.) Orientiert man sich an den Stabreimen, ergeben sich zwei in sich stabende dreihebige Zeilen, also Vollzeilen. Lehmann (1956, 78) hatte bereits eine Interpretation der letzten Zeile (**arbija** ...) als dreihebige Zeile vorgeschlagen und damit Zustimmung bei Klingenberg (1973, 163) und Naumann (1998, 697) gefunden.

<i>þrījōR dohtrīR dālidun</i>	┌ × ˘ × ˘ × ×
<i>arbija āsijōstēR arbijanō</i> ¹³	˘ × ˘ ˘ × ˘ × ×

Sollte man sich doch für die wieder in die Diskussion gebrachte Deutung der letzten Zeile als *arbija si(b)jōstēR arbijanō* (vgl. Bjorvand 2008) entscheiden, würde das die metrische Interpretation dieser Zeile nur geringfügig verändern: ˘ × | ˘ ˘ × | ˘ × ×.

Die Zeile ... *Wōdurīdē staina* muss man leider verloren geben; sie könnte auch eine dreihebige Zeile gewesen sein, sogar eine Vollzeile, falls das erste, verlorene Wort mit einem *st* oder *w* begonnen hätte.

Nicht akzeptabel ist der Versuch Lehmanns (1956, 78), die erste und zweite

¹¹ Der Svarabhakti-Vokal in *h^alaiban* dürfte die metrische Skansion nicht beeinflussen, da er vor der betonten Silbe liegt.

¹² Für diesen Hinweis danke ich Kari Ellen Gade, Bloomington, Indiana. Dreigliedrige Verse, in eddischer Dichtung häufig bezeugt, werden von Sievers (1893, 68) als katalektisch betrachtet.

¹³ Zur metrischen Wertung der Silbe *-ij-* s. Kommentar zu *Holtijar* in der Inschrift von Gallehus.

Zeile von Seite B als Langzeile zu lesen (akzeptiert bei Klingenberg 1973, 163, wohl auch bei Naumann 2010, 152):

[*pe*]_R *Wōdurīdē staina þrījōr dohtrir dālidun*
 ‚Dir, Wōduridar bereiteten drei Töchter den Stein.‘

Sowohl An- als auch Abvers müssten in diesem Fall eigentlich als dreihebig gelesen werden (*z* | *z* × *z* × | *z* × *z* × | *z* × | *z* × ×), da [*pe*]_R und *þrījōr* bei dieser Interpretation als Stabträger auch Hebungen sein müssen. Wollte man, wie bei Langzeilen erforderlich, zwei Hebungen je Kurzvers annehmen, müsste die zweite auf *Wōdurīdē* liegen. Dann aber müsste *staina* in die Senkung am Versausgang, was eine Senkung von fünf Silben am Versende ergäbe! Daher muss man *staina* als Hebung betrachten und damit wird der Anvers dreihebig. Ähnlich wäre das Problem des Abverses: Hier müssen die Hebungen auf *þrījōr* und *dohtrir* liegen und der Rest wäre eine viersilbige Senkung am Versausgang. Dazu kommt noch, dass in dieser Zeile ein eigener Stabreim *dohtrir*–*dālidun* auftritt. Man muss also auch den Abvers als eine dreihebigige Zeile interpretieren. Gegen Lehmanns metrische Interpretation spricht nicht nur die Tatsache, dass **per** als Ergänzung nicht mit den erhaltenen Stäben der Runen vereinbar ist, sondern auch, dass die metrische Interpretation als „klassischer“ Langvers mit je zwei Hebungen nicht möglich ist. Die oben gegebene metrische Interpretation der Zeilen 2–3 der Seite B als dreihebigige Zeilen, Vollzeilen, ist daher zu bevorzugen.

Die Tune-Inschrift könnte also interpretiert werden als zwei Langzeilen auf der Seite A und zwei Vollzeilen auf der Seite B. Eine Wertung als *Ljóða-hátrr* (so Lehmann 1956, 78; Klingenberg 1973, 163; Naumann 1998, 697) ist daher nicht möglich (vgl. Schulte 2010, 55).

Der Stein von Kjølevik

Die Inschrift des Steines von Kjølevik (KJ 75, meist in die Mitte des 5. Jh.s datiert, von manchen aber auch erst ins 6. Jh.; Imer 2007, 2: 215: 375/400–520/30) bietet einige Schwierigkeiten, obwohl ihre Stabreime auf einen Vers hindeuten scheinen. Eine Möglichkeit wäre, die Inschrift als eine Kombination von Langzeile und einer in sich stabenden (*magu mīninō*) dreihebigigen Zeile zu lesen. Das erste Wort dieser Zeile (*hlaiwidō*) steht im Stabreim mit der ersten Zeile (Anreimung). Dann könnte man die Inschrift folgendermaßen lesen:¹⁴

¹⁴ Für **hadulaikar** wurden mehrere Deutungen vorgeschlagen: *Handulaikar*, *Ha(r)ðulaikar*, *Haiðulaikar* und *Hapulaikar*. Gegen die am häufigsten vertretene Interpretation, *Hapulaikar*, die eine Entwicklung von *þ* > *ð* voraussetzt, ist zu recht auf die *Hapu*-Namen der Blekinger Inschriften (Gummarp: **hapuwolafa**, Stentoften: **hapuwolafR**, Istaby: **hapuwulafR**) verwiesen worden. Peterson (1994, 145 f.) hält *Handulaikar* für eine akzeptable Alternative.

<i>Handulaikar</i>	<i>ek Hagusta(l)dar</i>	
z × z ×	× z× z ×	A1 / C2
<i>hlaiwidō magu mīninō</i>		
z × × z× z × ×		Vollzeile

„Handulaikar. Ich Hagustaldar begrub meinen Sohn.“

Ein Einwand gegen eine metrische Deutung könnte darin bestehen, dass der Stabreim in der Vollzeile auf einem finiten Verb *hlaiwidō* liege (Schulte 2010, 50f.). Diesem Einwand kann man entgegenen, dass es sich hier nur um eine mögliche „Anreimung“ handelt, die mit dem eigentlichen Stabreim der Zeile auf *m* nichts zu tun hat.

Der Lanzenschaft von Kragehul

Auch die Inschrift auf dem Lanzenschaft von Kragehul (KJ27, erste Hälfte des 6. Jh.s; Imer 2007, 2: 220: 450–500) hat man versucht, als Verse zu lesen. Nach der Deutung und Lesung von Antonsen (1975, 35f.) versuchte Nielsen (1983, 30f.) die Inschrift in eine Versform zu bringen (die Längenzeichen im Text und die Transkription sind von der Verf.):

<i>ek erilar</i>	<i>Āsugīs^alas em</i>	
z z × ×	z × z × × z	? / E*
<i>Ūha haitē</i>	<i>a(uja) g(ibu)</i>	
z × z ×	z × z×	A1 / A1 (katalektisch)
<i>a(uja) g(ibu)</i>	<i>a(uja) g(ibu)</i>	
z × z×	z × z×	A1 / A1 (beide katalektisch)
<i>ginnu a(uja) g(ibu)</i>		
z × z × z×		Vollzeile

„Ich bin der Erilar von Āsugīslar, ich heiße Ūha, ich gebe Schutz [dreimal], ich gebe mächtigen Schutz.“

Die metrische Transkription macht deutlich, wo die Probleme liegen. Auch wenn eine kurzsilbige Hebung (nach einer langsilbigen Hebung) möglich ist, ist der Anvers in Zeile 1 metrisch nicht interpretierbar, denn für einen D-Vers würden ihm die Nebenhebungen fehlen. Der Abvers könnte als erweiterter E-Vers angesehen werden. Die A1 Verse *a(uja) g(ibu)* enthalten alle eine kurzsilbige Hebung (*gibu*). Das führt dazu, dass in allen Fällen *gibu* als Auflösung gewertet werden muss; dadurch findet man hier lauter katalektische Verse. Dazu kommen interpretatorische Bedenken: Niemand außer Antonsen hat **em** nach **asugisalas** gelesen, und die Auflösung und die

Interpretation der Binderune $\widehat{\text{ga}}$ als Abkürzung von $g\langle\text{ibu}\rangle a\langle\text{uja}\rangle$ müssen als sehr ungewöhnlich bezeichnet werden. Zudem hat Nielsen Antonsens Reihenfolge zu $a\langle\text{uja}\rangle g\langle\text{ibu}\rangle$ vertauscht. Da hier Probleme sowohl der Textinterpretation als auch der metrischen Deutung zusammenkommen, muss eine Einordnung dieser Inschrift als Versinschrift abgelehnt werden.

Der Brakteat von Tjurkö

Kein Zweifel besteht, dass der folgende Passus der Inschrift des Brakteaten von Tjurkö (KJ 136, 450–550) als Langzeile zu betrachten ist.

wurtē rūnōR   an walha-kurnē
 $\underline{\text{z}} \times | \underline{\text{z}} \times \quad \times | \underline{\text{z}} \times | \underline{\text{z}} \times \quad \text{A1} / \text{aA1}$
 ‚Er schrieb Runen auf Welsch-Korn (Gold).‘

Salberger (1956, 13) und ihm folgend Nielsen (1983, 36–38) und Naumann (1998, 698; 2010, 152) haben auch den Rest der Inschrift *Heldar Kunimundiu* als eine Vollzeile interpretiert: Sie hat jedoch keinen eigenen Stabreim, daher nahm Salberger an, dass sie mit der Langzeile zuvor stabe: *-kurnē—Kuni-*. Er beruft sich dabei auf die Beobachtungen von Sievers (1893, 83), dass sich die Vollzeile reimtechnisch an den Stabreim der vorausgehenden Langzeile binden kann (Anreimung). Allerdings sind die meisten der bei Sievers gebotenen Beispiele so beschaffen, dass es sich dabei um eine Weiterführung des Stabreimes der Langzeile selbst handelt und nicht um die Anbindung an ein Wort, das nicht am Stabreim der Langzeile teilnimmt. Die Zeile hat aber noch einen weiteren Schönheitsfehler: Sie wäre (im Sinn von Salberger) folgendermaßen metrisch zu beschreiben: $\underline{\text{z}} \times | \underline{\text{u}} \times | \underline{\text{z}} \times$. Die Hebung des zweiten Fußes hat nur eine kurze Silbe (*Kuni-*). Man könnte deswegen auch erwägen, ob man diese Zeile nicht doch als zweihebige Zeile interpretieren muss: $\underline{\text{z}} \times | \underline{\text{u}} \times \underline{\text{z}} \times$ (D*1). Da aber diese auch keinen Stabreim hätte, stellt sich die Frage, ob *Heldar Kunimundiu* überhaupt zum metrischen Teil der Inschrift gehört. Man wird den Vorschlag, in der Inschrift einen frühen *Ljóðahátttr*-Vers zu sehen, doch zurückweisen müssen (vgl. auch Schulte 2010, 52). Wenn man eine metrische Wertung von *Heldar Kunimundiu* ablehnt, entsteht jedoch das Problem, dass nur ein Teil eines Satzes metrisch ist. Denn *Heldar* gilt ja als das Subjekt des Satzes. Das wäre nicht akzeptabel. Eine Hilfe könnte eine etwas andere syntaktische Interpretation der Inschrift sein: Man könnte die Inschrift, die auf dem Rand des Brakteaten in einem Kreis verläuft, in umgekehrter Reihenfolge lesen und so deuten: ‚Heldar für Kunimundur: Er schrieb Runen auf Welsch-Korn.‘ Dann wäre nur der zweite Teil metrisch, aber syntaktisch selbständig. Angesichts der Reimprobleme und des metrischen Defekts (kurzsilbige Hebung) schiene mir das die beste Lösung zu sein.

Der Stein von By

Die zahlreichen Alliterationen der Inschrift des Steines von By (KJ 71, meist datiert in die 2. Hälfte des 6. Jh.s; Imer 2007, 2: 38: 375/400–560/70) laden ein, auch hier zu fragen, ob es sich um eine Versinschrift handeln könnte. Allerdings lassen sich die üblichen Langzeilen damit nicht gestalten. Man könnte jedoch den deutbaren Teil der Inschrift als in sich stabende dreihebige Zeilen, Vollzeilen, interpretieren:

<i>ek irilar HrōRAR HrōRĒR</i>	× ʊ× × ʒ × ʒ ×
<i>ortē þat arina ūt Ālaifu</i>	ʒ × × ʊ× × × ʒ ʌ ×

„Ich, der Irilar HrōRAR, Sohn des HrōRAR, machte diese Steinplatte für Ālaifu.“

Die erste Zeile stabt auf *h-*, die zweite auf Vokal. Man könnte erwägen, ob hier „Anreimung“ an das *irilar* der ersten Zeile vorliegt. Ähnlich wie im Fall von Tjurkö handelt es sich bei *irilar* jedoch nicht um einen Stabträger in der ersten Zeile, daher ist eine Interpretation als „Anreimung“ zu bezweifeln. Offen bleibt bei dieser Interpretation allerdings die bisher nicht überzeugend geklärte Runenfolge am Ende der Inschrift.

Die Fibel von Eikeland

Bestünde die Inschrift der Fibel von Eikeland (KJ 17a, datiert auf die Zeit um 600 oder zweite Hälfte des 6. Jh.s; Imer 2007, 2: 70: 525–560/70) nur aus den sicher deutbaren Worten, hätten wir hier eine tadellose Langzeile:

<i>ek WĪR Wīwjō</i>	<i>wrītu ī rūnōR</i>	
× ʒ ʒ ×	ʒ × ʌ ʌ ×	C1 / A*2

„Ich WĪR schreibe für Wīwja Runen ein.“

Jedoch werden die nachfolgenden Runen **asni** von den meisten Deutungen in den ersten Satz integriert – entweder als *ā sinni* ‚jetzt‘ (Krause 1966, 47), *æsnī* ‚für die bzw. der Geliebten‘ (Grønvik 1976, 158–163),¹⁵ und damit müsste man wohl verzichten, diese Inschrift als Versinschrift zu klassifizieren, umso mehr als im Abvers das finite Verb den Stab trägt, was gegen die Regeln des Stabreimverses verstößt. Allenfalls könnte man annehmen, dass der Abvers dreihebig ist, jedoch ohne eigenen Stabreim. Man käme zu einer metrischen Gestaltung, die in der Björketorp-Inschrift wieder begegnet:

¹⁵ Grønvik (2010, 121) stellte das Wort nunmehr in Zusammenhang mit dem von ihm angenommenen Adjektiv **āsija-* ‚mit Gott verbunden‘ und fügt hinzu: „Diese Bedeutung wird eine für die in der Eikeland-Inschrift genannte Verstorbene angemessene Bezeichnung sein.“

<i>ek WīR Wīwjō</i>	<i>writu ī rūnōR ā sinni</i>	
× ˘ ˘ ×	˘ × ˘ ˘ × × ˘ ×	C1 / dreihebig

oder

<i>ek WīR Wīwjō</i>	<i>writu ī rūnōR æsni</i>	
× ˘ ˘ ×	˘ × ˘ ˘ × ˘ ×	C1 / dreihebig

Insgesamt gesehen, wird man doch den Verscharakter der Inschrift bezweifeln müssen.

Der Wetzstein von Strøm

Dass die Inschrift des Wetzsteines von Strøm (KJ 50, um 600; Imer 2007, 2: 378: 520/30–560/70?) Versform hat, wurde von kaum jemandem bezweifelt. Selbst die kritische Übersicht von Naumann (1998, 704) belässt ihn in der Gruppe der Versinschriften. Dennoch, betrachtet man diese Inschrift unter verstech-nischen Gesichtspunkten, so zeigen sich Probleme.

<i>wātē halli</i>	<i>hinō horna</i>	
˘ × ˘ ×	˘ × ˘ ×	A1 / A1
<i>hāha skapī</i>	<i>hāþu ligī</i>	
˘ × ˘ ×	˘ × ˘ ×	A1 / A1

„Es netze diesen Stein das Horn. Schädige das Grummet! Es liege die Mahd!“

Etliche Verstöße gegen die Regeln des klassischen Stabreimverses sind zu vermerken: mehrere kurzsilbige Hebungen (*hinō*, *skapī*, *ligī*) und im ersten Abvers zwei Stäbe. Zusätzliche Probleme würden entstehen, wenn man von den Interpretationen ausginge, die die zweite Zeile als *haha skapī* *hāþu ligī* ‚Sichel, schädige! Gehauenes (Gras), liege!‘ deuten, wie z. B. Antonsen (1975, 54 f.). Dann wären alle Hebungen der zweiten Zeile kurz. Ein weiteres, erhebliches Problem zeigt sich auch in der Abtrennung des Demonstrativpronomens *hinō* von *halli* durch die Zäsur. Es wäre daher zu überlegen, ob diese unbestreitbar rhythmische Strophe mit regelmäÙig alternierenden Betonungen und gleicher Silbenzahl in jeder Zeile nicht ein vom üblichen Versmodell der Langzeile völlig abweichendes metrisches Schema repräsentiert – einen vierhebigem Vers ohne Zäsur, in dem Hebungen auch auf kurzen Silben liegen können (vgl. auch Schulte 2010, 58 f.).

Anders wäre die metrische Interpretation, wenn man der (jedoch sehr spekulativen) Interpretation Grønviks (1981, 146–154) folgte:

wätte hali, hīnnō horna   ˘ × | ˘ × | ˘ × | ˘ ×
 hāha skapī hāþuligi   ˘ × | ˘ × | ˘ × | ˘ ×

„(Er) weckte den Mann auf, deren (=der Toten) Trinkbruder, des Hohen schändlicher Schädiger.“

Jedoch ist auch hier festzustellen, dass (entgegen der nicht korrekten metrischen Skansion bei Grønvik 1981, 153) auch hier die Hebung des zweiten Versteiles in beiden Zeilen kurzsilbig ist.

Der Stein von Noleby

Nur die einleitende Formel der Inschrift des Steines von Noleby (KJ 67, um 600; Imer 2007, 2: 273: 375/400–560/70) kann für eine metrische Untersuchung herangezogen werden, da die Fortsetzung der Inschrift mit zu vielen Unsicherheiten in Lesung und Deutung belastet ist, als dass man versuchen könnte, sie metrisch zu deuten. Der Beginn der Inschrift ist dagegen als eine Langzeile zu interpretieren (vgl. bereits Klingenberg 1973, 127; Grønvik 1987a, 105).

rūnō fāhi   raginakundō
 ˘ × | ˘ ×   ˘ × × | ˘ ×   A1 / A1

„eine Rune schreibe ich, eine götterentstammte“

Naumann (1998, 703) hat dagegen eingewandt, dass „die minimale Vorgabe von einfacher Lautrepetition nicht ausreiche, um eine derart knappe Inschriftsequenz aus ihrer Prosanähe zu rücken“ (so auch Naumann 2010, 150). Dagegen spricht zum einen, dass es sich nicht nur um eine „Lautrepetition“ handelt, sondern um eine metrisch einwandfreie Langzeile, wie die hier gegebene Skansion zeigt. Auch Schulte (2011, 10) irrt, wenn er eine metrische Deutung von Noleby ablehnt, „since the formula is *not* integrated into a larger metrical matrix beyond the half-line. Hence the third alliterative ictus with its bonding function is lacking.“ Die hier gegebene metrische Transkription zeigt jedoch deutlich, dass nicht eine Kurzzeile sondern eine Langzeile mit dem entsprechenden Alliterationsschema vorliegt. Eine dritte alliterierende Hebung ist bei einer Langzeile nicht nötig.

Dass die Formel *rūnō raginakundō* mehrmals wiederkehrt, ist natürlich kein Argument für eine metrische Wertung (hier ist Schulte 2010, 54, Recht zu geben). Einen weiteren Hinweis auf den Verscharakter könnte man eventuell in der Voranstellung des Objekts und in der Abspaltung des Adjektivs sehen — die Prosawortstellung wäre *fāhi rūnō raginakundō*. Dass nur ein

Teil der Inschrift als Vers gestaltet wurde, ließe sich vielleicht damit erklären, dass es der feierliche Einleitungsteil der Inschrift ist.

Die Steine von Stentoft und Björketorp

Es ist nicht leicht, die vieldiskutierten¹⁶ Inschriften der Steine von Stentoft und Björketorp (KJ96 und KJ97, Mitte des 7. Jh.s; Imer 2007, 2: 373 und 22: 520/30–700) metrisch zu interpretieren. Es empfiehlt sich, zunächst den ersten Teil der Inschrift von Stentoft zu betrachten und dann vergleichend die in beiden Steinen fast gleich lautende Fluchstrophe.

Der hier vorgeführte Versuch einer metrischen Interpretation des ersten Teiles der Stentoft-Inschrift geht von der Deutung des Anfangs durch Santesson (1989) und der letzten Zeile mit den Ergänzungen für teilweise nicht lesbare Wörter von Krause (Krause und Jankuhn 1966, 210–213) aus.

<i>nīu hab^orumR</i>	
∪ × ∪ × ×	A1(?)
<i>nīu hangistumR</i> ¹⁷	
∪ × ∪ × ×	A1(?)
<i>Hapuwol^fR gaf j(ār)</i>	
∪ × ∪ × × ∪	E1
<i>Hariwol^fR [m]a[gi]u 's nū h[l]ē</i>	
∪ × ∪ × ∪ × × ∪	Vollzeile

„Mit neun Böcken, mit neun Hengsten, gab Hapuwol^fR (gutes) Jahr. Hariwol^fR ist nun Schutz für den Jungen.“

Bei der metrischen Skansion stellt sich das Problem, inwieweit die Svarabhakti-Vokale einzubeziehen sind. Das ist verhältnismäßig problemlos, wenn diese Vokale nach einer kurzen betonten Silbe und einem folgenden Konsonanten auftauchen wie z. B. in *hab^orumR*. Würde man sie nicht berücksichtigen, müsste man für die metrische Bewertung von einer langen ersten Silbe (Positionslänge) ausgehen. Bei Berücksichtigung des Svarabhakti-Vokals tritt an die Stelle der langsilbigen Hebung (∪) eine Auflösung (∪ ×). Wenn aber die erste Silbe bereits lang ist wie im Fall von *haid^oR*- in der Inschrift von Björketorp (s. u.), entsteht eine zusätzliche Silbe, die die metrische Bewertung verändert. In Anbetracht der Tatsache, dass diese

¹⁶ Es ist nicht möglich in diesem Rahmen auf die zahlreichen Fragen der Deutungen und Interpretationen, die zu den beiden Inschriften veröffentlicht worden sind, einzugehen.

¹⁷ Die beiden Zeilen enthalten eine doppelte Alliteration: *nīu—nīu* und *hab^orumR—hangistumR*.

Svarabhakti-Vokale ja Bestandteil der gesprochenen Sprache gewesen sein müssen, sind sie hier in die metrische Skansion einbezogen worden.

Ein weiteres Problem stellen die ersten beiden Zeilen: Die jeweils erste Hebung (*nīu*) ist kurzsilbig (Langvokal vor Kurzvokal). Man könnte allerdings erwägen, *nīu* als Auflösung ($\text{Ɱ} \times$) zu interpretieren, dann würde es sich um katalektische D-Verse (mit fehlenden Nebenhebungen; $\text{Ɱ} \times \mid \text{Ɱ} \times \times$ resp. $\text{Ɱ} \times \mid \text{Ɱ} \times \times$) handeln.

Wenn man überhaupt eine metrische Interpretation versuchen wollte, müsste man die dritte Zeile *Haþuwoł^afr gafj(ār)* als E1-Vers lesen: $\text{Ɱ} \times \text{Ɱ} \times \times \mid \text{Ɱ}$. Man hätte dann am Beginn der Inschrift drei auf *h* stabende Kurzzeilen (*hab^orum_R*, *hangistum_R*, *Haþuwoł^afr*). Die vierte Zeile *Hariwoł^afr [m]a[gi]u's nū h[l]ē* wäre — legt man ihr die Ergänzung von Krause zugrunde — in jedem Fall eine in sich stabende Zeile mit drei Hebungen. Der Stabreim führt den Stabreim der Anfangszeilen (*h*) weiter. Daran würde sich nichts ändern, wenn man die von Grønvik (1996, 166–168) vorgeschlagene Deutung als *Hariwoł^afr magī ūs nū hlē* ‚Hariwoł^afr vermöge uns nun Schutz sein‘ heranzieht. Jedoch eine Strophenform dieser Art, drei Kurzzeilen und eine Vollzeile, wäre völlig außergewöhnlich, sie lässt sich auch keineswegs mit Nielsen (1983, 44) als *Ljóðahátt* interpretieren, sodass man doch auf eine Klassifizierung als Versform verzichten sollte (vgl. Grønvik 1996, 190). Dies wird auch durch die Schwierigkeiten der Skansion der ersten beiden Teile nahe gelegt.

Der folgende Fluchteil der Inschrift bereitet, vor allem in der auf Sten-toften überlieferten Form, ebenfalls erhebliche Probleme. Da die metrische Interpretation von Nielsen (1983, 42f.) an den viel zu langen An- und Abversen scheitern muss, könnte man versuchen, ob nicht auch hier vielleicht dreihebige Zeilen eine Lösung bringen könnten. Zu der hier vorgelegten Normalisierung ist zu sagen, dass die Inschrift weder *ai-* noch *au-*Diphthonge schreibt, sondern an ihrer Stelle nur *i* resp. *u*. Sie sind in der Normalisierung als Diphthonge wiedergegeben. In der letzten Zeile wird mit der Mehrzahl der bisherigen Deutungen angenommen, dass Doppelschreibung von **s** vereinfacht wurde: **weladudsa** als *wēladauds sā* normalisiert (vgl. dazu Schulte 2006a, 408–412; 2006b, 133–137; 2008, 14f.; er interpretiert die Einfachschreibung als Sandhi-Phänomen).

Berücksichtigt man die Svarabhakti-Vokale bei der Skansion, kann die Fluchstrophe als ein Wechsel zwischen Langzeile — Vollzeile — Langzeile gelesen werden:

<i>haid^errūnō</i>	<i>⟨ro⟩nu fel^aheka</i>	
$\text{Ɱ} \times \mid \text{Ɱ} \times$	$\text{Ɱ} \times \mid \text{Ɱ} \times \text{Ɱ} \times$	A1 / D1
<i>hedera ginnurūnōr</i>		
$\text{Ɱ} \times \times \mid \text{Ɱ} \times \mid \text{Ɱ} \times$		dreihebige

<i>her^amalausar</i>	<i>ar^agiu wēladauds</i>	
↷ × ↷ ×	↷ × ↷ × ↷	[A1 / D*4]
<i>sā þat b^ariutiþ</i>		

„Der Glanzrunen Reihe berge ich, hier Zauberrunen, ruhelos durch Perversion, eines Zaubertodes (sei der), der das bricht.“

Dieser Versuch einer metrischen Deutung zeigt etliche Probleme auf: Die zweite, dreihebige Zeile stabt nicht in sich, sondern nimmt möglicherweise nur am Stabreim der ersten Zeile teil (*r* in *-rūnōR*); das anlautende *h* könnte vielleicht Anreimung sein. Aber weitaus gravierender ist, dass dem Abvers der dritten Zeile der Stabreim fehlt. Es gibt allerdings einen Stabreim, der alle drei Zeilen bindet: Sie beginnen alle mit *h*. Trotz dieser Bindung durch Stabreim des Zeilenanfangs wird man Bedenken haben, diese Gestaltung des Fluches als metrisch zu betrachten. Damit müssen wir generell darauf verzichten, die Inschrift von Stentofen als Versinschrift zu bewerten. Sie zeichnet sich nur durch den Gebrauch des Stabreims aus, das allein ist aber nicht für eine Bewertung als Versinschrift hinreichend.

Vergleicht man die Inschrift von Stentofen aber mit dem fast gleich lautenden Text auf Björketorp, zeigt sich ein ganz anderes Bild:

<i>haidrrūnō ronu</i>	<i>fal^ah^ak hedera ginnarūnar</i>	
↷ ↷ × ↷ ×	× × × ↷ × × ↷ × ↷ ×	D4 / dreihebige
<i>ar^agiu hear^amalausR</i> ¹⁸	<i>ūti eR wēladaudē</i> ¹⁹	
↷ × × ↷ × × ↷	↷ × × ↷ × ↷ ×	D*1 / dreihebige
<i>sar þat b^arýtr</i>		

„Der Glanzrunen Reihe barg ich, hier Zauberrunen, durch Perversion ruhelos, draußen sei er durch einen Zaubertod (oder: einen Zaubertod habend),²⁰ der dieses bricht.“

Die Inschrift kann gelesen werden als eine Strophe bestehend aus zwei Lang-

¹⁸ Die Inschrift bietet für dieses Wort **haeramalausR**. Das **ae** der ersten Silbe wird zumeist als Wiedergabe der beginnenden Brechung des *e* vor *a* betrachtet (s. Krause und Jankuhn 1966, 216).

¹⁹ Zu den phonologischen Fragen, die sowohl *ūti eR* (früher Rhotazismus) als auch *wēladaudē* (frühe Lenisierung von *þ* zu *ð*) aufwerfen, s. Schulte 2006b, 139–142, der beides als Allegro-Formen deutet und ausführlich unter Heranziehung früherer Literatur bespricht.

²⁰ **weladaude** wird unterschiedlich gedeutet: 1. als Dativ Sg. eines Substantivs *daupar* ‚durch einen tückischen Tod‘ (so z. B. Antonsen 1975, 86), 2. als Nom. Sg. eines *n*-stämmigen Bahuvrihi ‚der einen tückischen Tod hat‘ (so z. B. Krause und Jankuhn 1966, 216).

zeilen, die jeweils einen zweihebigen Anvers mit einem dreihebigen Abvers verbinden. Die metrische Struktur der Abverse ist fast gleichlaufend, ihre klare Dreiteiligkeit verbietet eine Deutung als erweiterte Verse im Sinn des *Málahátttr*. Der Stabreim der ersten Zeile ist *h* (*haidrrünō—hedera*), der der zweiten Zeile ist vokalisch (*ar^agiu—ūti*). Die erste Zeile hat darüber hinaus einen weiteren Stabreim auf *r* (*rünō, ronū, rūnar*). *SAR þat b^arýtr* ist auch hier außerhalb der Versstruktur. Obwohl Gleichlauf der metrischen Gestaltung der beiden Zeilen auffällig ist, muss man dennoch gewisse Bedenken haben, da eine solche Zeilenstruktur — zweihebiger Anvers, dreihebiger Abvers — ohne Parallele ist, wenn man von Eikeland (s. o.) absieht.

Ähnlich führt auch die von Grønvik (1996, 180) vorgelegte Interpretation zu einem Nebeneinander von zwei- und dreihebigen Versen.

<i>haiðR rünō</i>	<i>ronu fal^ah^{-a}k</i>	⊥ ⊔ ×	⊔ × ⊔ × ×
<i>haiðe ragina rūnar:</i>		⊥ × ⊔ × × ⊔ ×	
«æ rage ū-ha ^r ma-lausR		⊔ × × ⊔ ⊔ × × ⊥	
<i>ūt, ī æR-wela dauðe,</i>		⊔ × ⊔ × × ⊥ ×	
<i>sā-R þat b^arýtr!</i> » <i>ū-þar^aba spā.</i> ²¹		× ⊔ ⊥	× ⊔ × × ⊥

„Das Ehrenmal der Vertrauten übergab ich mit einem Vers, mit einem Ehrenmal (übertrug ich) die Runen der Götter. Für immer schwanke hinaus, weit entfernt von Sorglosigkeit, in unglücklicher Schwäche, der das bricht (d. h. das Ehrenmal)! Schaden prophezeie ich ihm!“

Es ist hier nicht möglich, auf die Vor- und Nachteile der beiden Interpretationen einzugehen. Es sei jedoch bemerkt, dass die Version Grønviks im Gegensatz zu der vorhin herangezogenen erheblich mehr Probleme bei der metrischen Interpretation aufwirft, was natürlich kein Argument dagegen sein kann. In der ersten Zeile ist der Anvers defekt: eine Senkung fehlt, die erste Hebung im Abvers ist kurzsilbig. In der dritten Zeile ist das Wort *ūha^rma-lausR* kaum in den Vers integrierbar. Höchst problematisch ist die Verbindung des letzten Teiles mit den zwei Worten, die allein auf der anderen Seite des Steines stehen. Dazu kommt noch, dass hier die Vorsilbe *ū-* wegen des angenommenen Stabreimes auf *þ-* nicht betont sein darf, während sie in der dritten Zeile der Stabträger ist. Da dieser Interpretationsvorschlag wenig Anklang gefunden hat, wird im Weiteren die Deutung durch Krause zugrunde gelegt.

Die beiden Inschriften weisen folgende Unterschiede auf: Erstens erscheinen in Stentofthen die Wörter *ar^agiu hear^amalausR* (Björktorp) in umgekehrter Reihenfolge *her^amalausar ar^agiu*. Das könnte sogar Absicht sein, da

²¹ Die Schreibung entspricht exakt der Grønviks.

dadurch in Stentofen vier mit **h** anlautende Zeilen entstehen, was auch durch die Anordnung der Zeilen auf dem Stein unterstrichen wird. Die Inschrift besteht nämlich aus sechs an der unteren Kante beginnenden Zeilen, von denen die ersten beiden mit **n** beginnen, die restlichen vier mit **h**. Die **h**-Zeilen beginnen auf einer Linie, aber etwas höher als die ersten beiden. Zweitens fehlen die Wörter *ūti eR* in Stentofen. Gerade sie bilden auf Björketorp den Stabreim, der in Stentofen fehlt.

Das Verhältnis der beiden Fluchformeln ist nicht einfach zu bestimmen und ist vielfach diskutiert worden (s. dazu Grønvik 1996, 155–157). Mit einem einfachen älter–jünger ist es nicht getan. Einerseits legt es die metrische Untersuchung nahe, dass Teile des Textes (*ūti eR*) in Stentofen fehlen. Ob das mit unterschiedlichen Formulierungsverfahren oder Sprechstilen (Allegro-Formen) und Ellipsen, die Schulte (2006a, 405, 407 f.; 2006b passim; 2008 passim) im Anschluss an Nedoma (2005, 171 f.) annimmt, hinreichend erklärt werden kann, ist bezweifelbar. Es wäre hier die Frage zu diskutieren, inwieweit Runeninschriften als direkte Zeugnisse des Sprechens betrachtet werden können, vgl. dazu Schulte (2008, 7) und die dort zitierten (berechtigten) Zweifel Braunmüllers. Ein Zitat möge das illustrieren. Schulte (2006b, 130) fasst seine diesbezügliche Interpretation der beiden Inschriften zusammen: „Stentofen’s fragmentary-elliptical style is more effective in a dramatic sense than Björketorp’s explicite wording.“ Was hat Dramatik mit einer Runeninschrift zu tun? Andererseits ist Schulte Recht zu geben, wenn er die Inschrift von Björketorp wegen der dort durchgeführten sprachlichen Entwicklungen (Umlaut und Brechung) als den sprachlich jüngeren Text bezeichnet.²² Wenn beide Inschriften unabhängige Zeugnisse eines vorausliegenden Textes sind (Jacobsen 1935, 31), dann muss man sagen, dass Stentofen möglicherweise eine ursprüngliche metrische Gestaltung unzulänglich wiedergegeben bzw. vielleicht einer anderen Gestaltung – stabreimend beginnenden Zeilen – den Vorrang gegeben hat, während Björketorp eine klarere, wenn auch ungewöhnliche metrische Gestaltung aufweist. Es ist wahrscheinlich, dass die metrische Gestaltung das Ältere ist, aber es ist nicht ganz ausgeschlossen, wenn auch unwahrscheinlich, dass die Versform in der Inschrift von Björketorp eine Neuerung sein könnte.

Der Stein von Eggja

Noch schwieriger als bei den Steinen von Björketorp und Stentofen ist ein Versuch, die Inschrift des Steines von Eggja (KJ 101, um 700) metrisch zu analy-

²² Allerdings gehören **felaheka** (Stentofen) und **falahak** (Björketorp) nicht in die Kategorie älter gegen jünger, es handelt sich vielmehr um Präsens und Präteritum.

sieren. Das hängt zu einem guten Teil am schlechten Erhaltungszustand der Inschrift, aber auch an der Vielfalt der Versuche, die Inschrift zu interpretieren.

Es ist hier nicht möglich, die zahlreichen Deutungsversuche kritisch zu diskutieren. Eine Übersicht über diese Versuche findet sich bei Grønvik (1985, 11–119). Hier sollen fünf verschiedene Interpretationen, die als unterschiedliche Stadien der Forschung gelten können, miteinander verglichen werden im Hinblick auf die Möglichkeit sie metrisch zu interpretieren: Jacobsen 1931, Høst 1960, Krause (und Jankuhn) 1966, Grønvik 1985 und 2000.²³ Natürlich kann die Möglichkeit oder Unmöglichkeit einer metrischen Skansion kein Argument für oder gegen eine Interpretation sein. Da die einzelnen Interpretationen zahlreiche Ergänzungen und Emendationen aufweisen, wird in diesem Abschnitt darauf verzichtet, sie im Einzelnen durch Klammern zu kennzeichnen. Stattdessen wird eine Transliteration der betreffenden Stelle vorangestellt.

Im Folgenden wird Grønviks (1985) Nummerierung der Abschnitte benutzt, die sich an der Anordnung der Zeilen auf dem Stein orientiert. Um eine Vermischung mit der Bezeichnung der metrischen Typen zu vermeiden, werden sie jedoch mit einem Bindestrich versehen, also z. B. „A1“ als „A-1“ usw.

A-1: Grønvik (1985, 163 f.) versucht zwar, Zeile A-1 **hin warp naseu ... huni** metrisch zu interpretieren, kommt aber zur Ansicht, dass es sich doch um Prosa handelt. Auch bei den Interpretationen von Jacobsen, Høst und Krause ist eine metrische Interpretation nicht möglich.

A-2: Der nächste Abschnitt ist möglicherweise als Langzeile deutbar. Da aber der Text hier an zwei Stellen zerstört und dort unterschiedlich gelesen wird, hängt die Möglichkeit einer metrischen Deutung von der jeweiligen Interpretation ab. Die problematische Stelle lautet transliteriert: **huv??obk?mharqhi?lætgotna.**

Jacobsen (1931, 50–52):

hwæR ob qam hærsi   q̄ hī q̄ lānd gotna

z × ˘ | z ×

× | z × | ˘ ˘ ×

A*2 / aD*1

„Wer kam hierher darauf (auf dem Boot) in das Land der Menschen?“

HwæR ist als einsilbiges Wort als langsilbig zu werten, das gilt auch für die folgenden Beispiele. Das ergibt eine problemlose Langzeile: A*2, aD*1. Allenfalls könnte man bemängeln, dass im Abvers der Stabträger *hī* ist und nicht das erste Nomen. Das gilt auch für die folgenden Beispiele.

²³ Die Normalisierungen werden dabei teilweise angeglichen und entsprechen nicht exakt den in den jeweiligen Werken gegebenen.

Høst (1960, 526):

h^uwar ob kqm hærq̄ss q̄   *hī q̄ lqnt gotna*
 ˘ × ˘ | ˘ × ×   ˘ × | ˘ ˘ ×   A*2 / aD*1
 ‚Als wer kam der Heeresgott (Odin?) darauf (auf dem Boot) hierher zum Land
 der Goten (der Menschen)?‘

Hier muss das kurzsilbige *hærr-* ‚Heer‘ mit dem folgenden *-q̄ss* eine Auflösung bilden, *q̄* kommt dann in die Senkung.

Krause (Krause und Jankuhn 1966, 229–231):

huæR ob kqm hæriq̄ss   *hī q̄ lqnt gotna*
 ˘ × ˘ | ˘ × ˘   ˘ × | ˘ ˘ ×   A*2ab / D*1
 ‚Als wer ist der Heer-Asa (=Odin oder Krieger) gekommen hierher auf das Land
 der Krieger (oder der Rosse).‘

Von allen Deutungsvorschlägen ist dieser metrisch gesehen der vollkommenste.

Grønvik (1985, 164):

h^uwæR ob kqm   *hæRje q̄ hitt lqnt*
 ˘ × | ˘   ˘ × × | ˘ ˘   A1 (katalektisch) / A2b
 ‚Wer führte das Heer hinüber in jenes Land?‘

Die Zeile ist hier so interpretiert, wie Grønvik sie auffasste, als Kombination zweier Kurzzeilen. Allerdings sind dabei einige metrische Regeln durchbrochen: Wenn man den Anvers als Kurzzeile skandieren will, muss man *kqm*, das in den Interpretationen von Jacobsen, Høst und Krause die Position einer Nebenhebung einnahm, hier als zweite Hebung des Anverses interpretieren. Selbst dann fehlt der ersten Kurzzeile die letzte Senkung; sie ist dadurch katalektisch. Dazu kommt noch, dass Grønviks Interpretation zu zwei Stabreimen (*hæRje* und *hitt*) im Abvers führt. Vermutlich hat Grønvik deswegen nur von zwei Kurzzeilen gesprochen und nicht von einer Langzeile. Im Wesentlichen kommen diese Probleme dadurch zustande, dass Grønvik im Gegensatz zu seinen Vorgängern *gotna* nicht in diesen Satz integrierte, sondern mit dem nächsten verband.

A-3: Die Lücken bereiten auch im nächsten Abschnitt Schwierigkeiten. Der Ausgangspunkt sieht folgendermaßen aus: **fiskrorf???auimsuwimqð efok????????galqnd?**

Die Versuche von Jacobsen (1931) und Krause (Krause und Jankuhn 1966),²⁴

²⁴ Høst (1960) kann hier nicht einbezogen werden, da sie darauf verzichtet, die Lakunen auszufüllen.

diese Lücken zu füllen, führten zu metrisch gleichwertigen Ergebnissen, nämlich zwei völlig parallel laufenden dreihebigen Zeilen ($\underline{\text{z}} \times | \underline{\text{z}} \times \underline{\text{z}} | \underline{\text{z}} \underline{\text{z}} \times$), die in sich reimen.

Jacobsen (1931, 56, 61):

<i>fiskr ör flaina uim suemmande</i>	,Fisch aus dem Strom der Pfeile schwimmend,
<i>fogl ī frakna il galqnde</i>	Vogel im Sturm der Lanzen schreiend.'

Krause (Krause und Jankuhn 1966, 229–231):

<i>fiskr ör firna-vim suimmande</i>	,Fisch aus dem schrecklichen Strom schwimmend,
<i>fogl ī fianda lið galqnde</i>	Vogel im Heer der Feinde schreiend.'

Grønvik (1985, 163; die Änderungen von Grønvik 2000, 11–13, sind integriert) dagegen gestaltet diese Zeilen völlig anders:

<i>gotna fiskr</i>	$\underline{\text{z}} \times \underline{\text{z}}$	A1 (katalektisch)
<i>ör firnæy-īm</i>	$\times \underline{\text{z}} \times \underline{\text{z}}$	B1
<i>s^uwimmande foki</i>	$\underline{\text{z}} \underline{\text{z}} \times \underline{\text{z}} \times$	E1
<i>af fænjunga lande</i>	$\times \underline{\text{z}} \underline{\text{z}} \times \underline{\text{z}} \times$	aA*1

,Der Menschen-Fisch (eine Art Seelenführer), schwimmend in großer Eile aus den Stromfurchen bei Firnæy (Insel, die weit entfernt ist), vom Land der Toten.'

Der einzige Einwand von Seiten der Metrik, den man gegenüber dieser Deutung haben könnte, betrifft die erste Zeile, der die letzte Senkung fehlt. Ansonsten könnte man die Kurzzeilen Grønviks auch zu Langzeilen zusammenfügen, und die Stabreime würden ebenfalls korrekt liegen, jeweils auf den ersten Hebungen in den geraden Zeilen. Grønvik sieht in diesen vier Zeilen einen *Kviðuhátt*, ein skaldisches Versmaß, bei dem drei- und vier-silbige Zeilen wechseln. Zeile 1 hätte in der Tat drei Silben, aber Zeile 4 muss anders skandiert werden als Grønvik es tut: Er schreibt *swimmande foki* und deutet es als $\underline{\text{z}} \times \times \underline{\text{z}} \times$. Das wären in der Tat drei Einheiten, aber *swimmande* muss als *swimmande* normalisiert werden; *swimma* ist ein starkes Verb der dritten Klasse (vgl. Noreen 1970, 331) und daher langsilbig. Eine Auflösung der Hebung ist also nicht möglich, da eine solche eine kurze Silbe voraussetzen würde. Es muss metrisch, wie oben, als $\underline{\text{z}} \underline{\text{z}} \times$ gedeutet werden, und damit ist der Vers fünf-silbig (mit vier Einheiten) und der Abschnitt kann nicht als *Kviðuhátt* interpretiert werden.

Abschnitt B ist nur kurz und fast völlig zerstört und die Interpretationen so vielfältig, dass eine halbwegs sichere metrische Skansion nicht möglich ist.

C-1: Der erste Abschnitt im C-Teil ist – obwohl unterschiedlich interpretiert – eine eindeutige Langzeile.

nis sólu sótt ok ni sakse stain skorinn
 × ˘ | × ˘   × × | ˘ × | ˘ ˘ ×   B1 / aA2b

Der Text fand unterschiedliche Interpretationen: ‚Nicht ist’s von der Sonne getroffen und nicht der Stein von einem Sax (=eisernem Messer) geschnitten‘ (Krause und Jankuhn 1966, 230), bzw. ‚Nicht in der Sonne und nicht mit dem Schwert möge man den geritzten Stein suchen‘ (Grønvik 1985, 120–138; 2000, 15), bzw. ‚Der Stein wurde nicht bei Tageslicht (oder: von einer von der Sonne beschienenen Stelle) geholt und nicht mit dem Messer geritzt‘ (Høst 1960, 500).

C-2: Die vielfältigen Leseprobleme im folgenden Teil führten zu unterschiedlichen Deutungen. Die Lesung (nach Grønvik 2000, 16) zeigt folgende Lakunen: **nī????mǫnakdǫnis`i`þrinnriwiltirmǫnrlagi?**. Auch hier sollen nur vier Deutungen und ihre mögliche metrische Interpretation vorgeführt werden.

Jacobsen (1931, 33):

ni SAIDmǫnnR nAKdǫn ni snARþIR ni wiltIR
 × | ˘ ˘ | ˘ ×   × | ˘ × × | ˘ ×   aA2a / aA1
mǫnnR lAgI þǫn

‚Nicht soll ein Zauberer ihn entblößen, und auch nicht (durch Zauber) betrogene und verwirrte Männer.‘

Während bis *wiltir* eine Interpretation als Langzeile möglich wäre, bleibt der Rest nicht integrierbar in ein metrisches Schema, d. h. eine metrische Deutung ist nicht möglich.

Høst (1960, 504–517):

ni ... mannR nækdan is niþ²⁵ rinnR
 × | ... ˘ | ˘ ×   × ˘ | ˘   aC*1 / C1 (katalektisch)
ni ailtir mǫnnR læggi q̄

‚Nicht möge ... ein Mann ihn entblößen, wenn der abnehmende Mond über den Himmel wandert, noch mögen von Zauber verführte Männer ihn darauf (auf das Grab?) legen.‘

Während der erste Teil – mit Einschränkung wegen des zu kurzen Abverses – als Langzeile gedeutet werden könnte, ist der Rest metrisch nicht deutbar. Da dieser letzte Satz jedoch eng zu dem ersten Teil gehört, muss man an der

²⁵ *Niþ* kann trotz kurzem Vokal als Länge gedeutet werden, da das Wort einsilbig ist.

metrischen Qualität insgesamt zweifeln. Høst (1960, 516) meint zwar, dass *aitir* und $\bar{a}$ ein Stabreimpaar bilden, aber eine metrische Skansion ist hier trotzdem nicht möglich. Dasselbe gilt auch für die Interpretation Krauses (Krause und Jankuhn 1966, 227–235; Krause 1971, 143 f.) und Høsts (1976, 45), die sich nur durch die Ausfüllung der ersten Lakune durch *læggi* und die Lesung **wiltir** statt **aitir** unterscheiden.

Grønvik (1985, 163) dagegen wollte diesen Text als Verbindung von Kurzzeilen verstehen, die durch den Stabreim *w* verbunden sind. Obwohl er annahm, dass hier ein metrischer Text vorliege, hatte er erhebliche Probleme bei der metrischen Interpretation. Da Grønvik in einer weiteren Veröffentlichung (Grønvik 2000) eine Revision seiner Interpretation dieses Abschnittes vorgelegt hat, wird hier nur diese behandelt.

Grønvik (2000, 14–20; vgl. 1985, 163)

<i>ni witi mannr</i>	× ∘ × ∘	C1 (katalektisch)
<i>nōkdan is niþ rīnr</i>	∞ × × ∞ ∞	A2b
<i>ni wiltir mænnr lægis</i>	× ∞ × ∞ ∞ ×	aA*2

„Nicht möge der Mann, der über den nackten Verwandten schreit, diese Grabstätte aufsuchen, (und auch) nicht verirrte Männer.“

Auch in dieser Deutung gibt es noch metrische Probleme: Die erste Zeile hat eine Senkung zu wenig und der ersten und letzten fehlt der Stabreim. Ob wirklich zwischen dem *witi* der ersten Zeile und dem *wiltir* der dritten Zeile eine Stabreimbeziehung besteht, wie Grønvik meint, muss bezweifelt werden.

Keine der vorgeführten Möglichkeiten von C-2 kann überzeugen, dass hier wirklich eine metrische Gestaltung vorliegt.

Fasst man diese Übersicht zusammen so ergibt sich, dass Eggja zu den Inschriften gehört, die nur teilweise metrisch gestaltet sind. Abschnitt A-1, der wahrscheinlich die Ereignisse schildert, die zum Tod des Bestatteten führten, ist in Prosa. A-2 und A-3, die vermutlich vom mythischen oder religiösen Bereich handeln (wobei die inhaltlichen Interpretationen weit auseinander gehen), sind wohl metrisch gestaltet, wobei anzumerken ist, dass die alten Deutungen (Jacobsen, Krause, eingeschränkt auch Høst) zu dreiehebigen, in sich stabenden Zeilen (Vollzeilen) führen, während die von Grønvik vorgelegten Interpretationen zwei Langzeilen, bzw. vier Kurzzeilen ergeben. Vom Abschnitt C lässt sich nur C-1 als gesichert metrisch interpretieren. Gründe für die Verwendung von Vers und Prosa lassen sich nur mit äußerster Vorsicht anführen, insbesondere da die Deutungen der Inschrift inhaltlich weit auseinander liegen. Ist es vielleicht so, dass Teile mit mythischem, religiösem oder magischem Inhalt in Versen abgefasst wurden?

Die Nordendorfer Bügelfibel I

Auch der Süden hat zwei metrische Inschriften. Grønvik (1987b, 122) hat angenommen, dass in der Inschrift auf der Bügelfibel I von Nordendorf (KJ 151, datiert zwischen 550 und 650) eine Langzeile vorliegt. Er orientiert sich dabei zwar nur an den Stabreimen der von ihm folgendermaßen gedeuteten Inschrift:

<i>logapore Wōdan</i>	<i>Wīgi-Donar</i>	
∩ × ∩ × ∩ ×	∩ × ∩ ×	A2a / A1 (katalektisch)
,Lügnerisch (wortbrüchig, arglistig) (sind) Wodan (und) Weihe-Donar.		

Die Skansion zeigt, dass die ansonsten verstechnisch weitgehend korrekte Inschrift am Versende einen Makel hat: Die Hebung liegt auf einer kurzen Silbe. Wenn man sie als Auflösung einer Hebung interpretierte, hätte man auch hier einen katalektischen Vers.

Die Schnalle von Pforzen

Die Inschrift auf der Schnalle von Pforzen aus der zweiten Hälfte des 6. Jh.s ist inhaltlich sehr unterschiedlich gedeutet worden (s. die Übersicht in Marold 2004a, 217–219), es ist aber möglich, sie als Vers zu deuten. Das Problem der Interpretation der Inschrift ist der Anfang der zweiten Zeile, der unterschiedlich gelesen und gedeutet wird: entweder als *elahu* ‚mit dem Hirsch / den Hirsch‘ (Düwel 1997, 285–287; 1999, 41 f.; Marold 2004a, 225–227), oder als *Illtahu* ‚an der Ilzach (Fluss)‘ (Nedoma 1999, 107 f.; u. ö. zuletzt 2004, 344–354), *ēlaahu* ‚Aal-Wasser (=Schlangenwasser)‘ (Schwab 1999, 67 f.). Aber alle Interpretationen beginnen an dieser Stelle mit einem Vokal, der hier dann auch der Stabträger ist. Unterschiedlich gelesen wird auch der zweite Name: *Ailrūn* oder *Alurūn* (eine Übersicht in Marold 2004a, 220–223), auch hier wird die metrische Deutung nicht beeinträchtigt. Die gesamte Inschrift ergibt eine tadellose Langzeile, wenn man die ersten beiden Zeichen der Zeile als **el** auffasst.

<i>Aigil andi Ailrūn</i>	<i>elahu(n) gasōkun</i>	
∩ × × × ∩ ∩	∩ × × × ∩ ×	A2b / A1
,Aigil und Ailrun bekämpften den Hirsch. ²⁶		

²⁶ Es muss hier angemerkt werden, dass für diese Inschrift einundzwanzig verschiedene Deutungen vorgelegt wurden (s. <http://www.runenprojekt-kiel.de>), die hier nicht alle aufgeführt werden können. Häufig geht es um die Bedeutung des Wortes ‚Hirsch‘, der als Symbol für Christus, als heidnische Hirschmaskierung, Halle *Heorot* oder Personennamen *Elaho* interpretiert wird. Für die metrische Transkription relevant sind andere Deutungen des Wortes: als Flussname *Illtaha*, *Altaha* (Ilzach, Alzach) und als *ēlaahu* ‚Aal- oder Schlangenwasser‘.

Es fällt auf, dass diese Inschrift im Vergleich zu den bisher betrachteten erheblich umfangreichere Senkungen, sowohl im Anvers als auch im Abvers aufweist. Noch umfangreicher wären die Senkungen bei einer Interpretation des ersten Wortes als *Itahu* oder *ēlaahu*. Hier könnte man, da es sich in beiden Fällen um Komposita handelt, allerdings Nebenhebungen annehmen:

<i>Itahu gasōkun</i>	$\underline{\text{z}} \text{ } \text{u} \times \text{ } \times \text{ } \text{ } \text{z} \times$	A*1
<i>ēlaahu gasōkun</i>	$\underline{\text{z}} \times \text{ } \text{u} \times \text{ } \times \text{ } \text{ } \text{z} \times$	

Während im ersten Fall noch eine Interpretation als A*1 möglich wäre, ist eine Wertung als Vers im zweiten Fall nicht mehr möglich, es sei denn man nähme eine viersilbige Senkung ($\underline{\text{z}} \times \times \times \times | \text{ } \text{z} \times$) an.

Zusammenfassung

Insgesamt wurden siebzehn Inschriften auf ihren Verscharakter untersucht. Davon wurden drei ausgesondert, da eine metrische Interpretation scheiterte: Kragehul (Lanzenschaft), Eikeland und Stentoft. Unbestreitbar und tadellos sind die Inschriften von Gallehus, Rosseland, Tjurkö, Noleby und Pforzen (je eine Langzeile). Ihnen ist noch Vimose (Schnalle) anzuschließen, wenn man auf die Vokalvarianz des Stabreims verzichtet. Stabreim auf gleichem Vokal findet sich auch in der Tune-Inschrift. In der zweiten Reihe stehen Inschriften, die sog. katalektische (verkürzte) Verse aufweisen. Häufig liegt das Problem darin, dass eine Hebung auf einer kurzen Silbe liegt, mit der folgenden Senkung aber zu einer aufgelösten Hebung ($\text{u} \times$) verschmolzen werden kann: Thorsberg (Ortband), Eggja (verschiedene Teile in verschiedenen Interpretationen) und Nordendorf I. Schwieriger wird es, wenn Silben für einen solchen Ausgleich fehlen. Das trifft jedoch nur bei Tune (Seite A) zu, wo der Anvers nicht mehr als drei Silben hat.

Die Form der metrischen Inschriften variiert. Am häufigsten findet man, wie erwartet, die üblichen Langzeilen. Interessant ist das sehr häufige Vorkommen von sog. Vollzeilen, die vielleicht besser als hypermetrische Zeilen oder als Schwellverse bezeichnet werden können (vgl. dazu Marold 2004b). Sie kommen allein oder in Verbindung mit Langzeilen vor. Man muss hier unterscheiden zwischen dreihebigen Versen, die in sich staben, und solchen die das nicht tun. Nur die erste Gruppe mit eigenem Stabreim können als Vollzeilen bezeichnet werden. Solche Vollzeilen findet man in der Tune-Inschrift (Seite B), wo sie als Paar auftreten. Ein entsprechendes Paar bildet auch die Inschrift von By, allerdings nur unter der Voraussetzung, dass man den bisher ungedeuteten Schluss der Inschrift weglässt. In der Kombination mit Langzeilen findet man sie in Kjøllevik (eine Langzeile und eine Vollzeile)

und in Eggja A-2 und A-3 (eine Langzeile und zwei Vollzeilen).²⁷ Das könnte man als Vorformen des späteren *Ljóðahátt* betrachten. Dreihebige Verse ohne eigenen Stabreim kommen nur einmal vor in der Björketorp-Inschrift (eventuell auch in Eikeland), wo sie als Abverse mit zweihebigen Anversen ein durch Stabreim gebundenes Paar bilden.

Das häufige Vorkommen der hypermetrischen Verse in den Runeninschriften wirft ein interessantes Licht auf die Geschichte des Schwellverses. Bisher war man davon ausgegangen, dass Schwellverse vor allem in der angelsächsischen, altsächsischen und althochdeutschen Dichtung vorkommen, in der altnordischen Dichtung dagegen nur in Zusammenhang mit dem *Ljóðahátt*. Heusler (1956, 1: 186 f.) war davon ausgegangen, dass der Schwellvers ein charakteristisches Produkt der geistlichen Buchepik sei. Sievers (1893, 213), Hofmann (1991, 153 f.) und Kabell (1978, 179) wollten dagegen im Schwellvers ein Relikt der vorgermanischen Verskunst sehen. Die hier vorgenommenen Untersuchungen legen nahe, dass zumindest in vorliterarischer Zeit, für die die Runeninschriften stehen können, Schwellverse durchaus vorhanden waren, und zwar nicht nur in der Kombination mit Langzeilen, sondern auch selbständig.

In den meisten Fällen bildet die ganze Inschrift ein metrisches Ganzes, aber es gibt auch einige Fälle, in denen nur ein Teil der Inschrift metrisch gestaltet wird. Das dürfte der Fall in Noleby sein, wo nur die feierlichen Eingangsworte in einer Langzeile gestaltet sind, und das trifft sicher auch auf die Inschrift von Eggja zu, wo nur für Teile der Inschrift eine metrische Gestaltung nachweisbar war. Vermutlich ist auch die Inschrift von Tjurkö dieser Gruppe anzuschließen, wo nur für die Mitteilung des Schreibens eine Langzeile benützt wird. Insofern steht sie der Inschrift von Noleby nahe.

Zuletzt sei noch eine Inschrift erwähnt, die ganz aus dem Rahmen der anderen Inschriften fällt: Die Inschrift von Strøm, die in vielfacher Weise gegen die Regeln der Metrik der germanischen Langzeile verstößt, aber von Zeilen mit gleicher Silbenzahl und regelmäßig alternierenden betonten und unbetonten Silben gebildet wird, sodass man hier eine gänzlich verschiedene Rhythmik annehmen muss.

Nicht alle untersuchten Inschriften können als „vollkommen“ im Sinn der klassischen Metrik bezeichnet werden. Insbesondere scheint die Auflösung an Stellen der metrischen Schemata möglich zu sein, wo sie die klassische Metrik späterer Zeiten nicht mehr erlauben würde. Auch die Senkungen sind manchmal umfangreicher, was interessanterweise vor allem für die beiden südgermanischen Inschriften gilt. Es wäre jedoch übertrieben, wenn

²⁷ Allerdings gilt das nicht für die Interpretationen Grønviks.

man mit Naumann (2010, 144) sagte, dass „die runische Kleindichtung ... keiner strengen metrischen Norm“ folgt, oder sie deswegen als stabreimende Prosa zu charakterisieren wie Schulte (2010, 59 f.).

Bibliographie

- Andersen, Harry. 1961. „Guldhornsindskriften.“ *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1961, 89–121.
- Antonsen, Elmer H. 1975. *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Sprachstrukturen, Reihe A. Historische Sprachstrukturen 3. Tübingen.
- Bjorvand, Harald. 2008. „Det besværlige adjektivet på Tunesteinen.“ *Norsk lingvistisk tidsskrift* 26, 3–12.
- Brate, Erik, und Sophus Bugge. 1887–1891. *Runverser. Undersökning af Sveriges metrisk runinskrifter = Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 10.1.
- Bugge, Sophus. 1871. „Bemærkninger om runeindskrifter på guldrakteater.“ *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1871, 171–226.
- DREM85;151B = Inschrift auf dem Ribe-Cranium, publiziert in Moltke 1985, 151–153.
- Düwel, Klaus. 1997. „Zur Runeninschrift auf der silbernen Schnalle von Pforzen.“ *Historische Sprachforschung* 110, 281–291.
- . 1999. „Die Runenschnalle von Pforzen (Allgäu) — Aspekte der Deutung. 3. Lesung und Deutung.“ In *Pforzen und Bergakker. Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, hg. Alfred Bammesberger, 36–54. Historische Sprachforschungen, Ergänzungsheft 41. Göttingen.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.
- Grønvik, Ottar. 1976. „Runeinnskriften fra Eikeland på Jæren.“ *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap/Norwegian Journal of Linguistics* 30, 133–190.
- . 1981. *Runene på Tunesteinen. Alfabet, språkform, budskap*. Oslo.
- . 1984. „Ottar Grønvik: Runene på Tune-steinen. Alfabet, språkform, budskap (1981).“ Doktordisputas ved Universitetet i Oslo 9. april 1983. Svar fra doktoranden.“ *Maal og minne* 1984, 49–71.
- . 1985. *Runene på Eggjasteinen. En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet*. Oslo.
- . 1987a. *Fra Ågedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo.
- . 1987b. „Die Runeninschrift der Nordendorfer Bügelfibel I.“ In *Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985*, 110–129. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 15. Stockholm.
- . 1994. „Kan de gamle runeinnskrifter fortelle oss noe om begravelsesriter og om kontakten med de døde i førkristen tid i Norden?“ In *Myte og ritual i det førkristne Norden. Et symposium*, hg. Jens Peter Schjødt et al., 45–50. Odense.
- . 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Oslo.
- . 1998. „Enda en gang om Tuneinnskriften.“ *Maal og minne* 1998, 35–40.

- .2000. „Om Eggjainskriften enda en gang.“ *Arkiv för nordisk filologi* 115, 5–22.
- .2010. „Nordische Merkmale in der Sprache der älteren Runeninschriften.“ In *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen. Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, hg. John Ole Askedal et. al., 115–135. Osloer Beiträge zur Germanistik 41. Frankfurt am Main.
- Heusler, Andreas. 1956. *Deutsche Versgeschichte mit Einschluss des altenglischen und altnordischen Stabreimverses*. 2. Aufl.; 1. Aufl. 1925–1929. 3 Bde. Grundriss der germanischen Philologie 8. Berlin.
- Hofmann, Dietrich. 1991. *Die Versstrukturen der altsächsische Stabreimgedichte Heliand und Genesis*. Beiträge zur älteren Literaturgeschichte. Heidelberg.
- Høst, Gerd. 1960. „To runestudier. II. Eggja-innskriften i ny tolkning.“ *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 19, 489–554.
- .1976. *Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter*. Oslo.
- .1984. „Ottar Grønvik: Runene på Tune-steinen. Alfabet, språkform, budskap (1981). Doktordisputas ved Universitetet i Oslo 9. april 1983. Første opponent.“ *Maal og minne* 1984, 1–15.
- Hübler, Frank. 1996. *Schwedische Runendichtung der Wikingerzeit*. Runrön 10. Uppsala.
- Imer, Lisbeth M. 2007. „Runer og runeindskrifter. Kronologi, kontekst og funktion i Skandinaviens jernalder og vikingetid.“ 2 Bde.: „Tekst“; „Katalog“. Unveröffentlichte Dissertation, Københavns universitet.
- .2011. „The Oldest Runic Monuments in the North—Dating and Distribution.“ In *Language and Literacy in Early Scandinavia and Beyond*, hg. Michael Schulte und Robert Nedoma, 169–212. NOWELE, North-Western European Language Evolution 62/63. Odense.
- Jacobsen, Lis. 1931. *Eggjumstenen*. København.
- .1935. *Forbandelsesformularer i nordiske runeindskrifter*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 39.4. Stockholm.
- Johansen, Erling. 1984. „Ottar Grønvik: Runene på Tune-steinen. Alfabet, språkform, budskap (1981). Doktordisputas ved Universitetet i Oslo 9. april 1983. Opponent ex auditorio.“ *Maal og minne* 1984, 38–48.
- Kabell, Aage. 1978. *Metrische Studien*, Bd. 1. *Der Alliterationsvers*. München. KJ + Nummer = Inschrift herausgegeben in Krause und Jankuhn 1966.
- Klingenberg, Heinz. 1973. *Runenschrift—Schriftdenken—Runeninschriften*. Germanische Bibliothek, Reihe 3. Heidelberg.
- Krahe, Hans. 1965–1967. *Germanische Sprachwissenschaft*. 5. Aufl. 3 Bde. Sammlung Götschen 238, 780, 1218. Berlin.
- Krause, Wolfgang, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. 2 Bde. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch–historische Klasse, 3. Folge 65. Göttingen.
- Krause, Wolfgang. 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg.
- Lehmann, Winfrid. 1956. *The Development of Germanic Verse Form*. New York.

- MacLeod, Mindy, und Bernard Mees. 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge.
- Marold, Edith. 2003. „Die drei Götter auf dem Schädelfragment von Ribe.“ In *Runica—Germanica—Mediaevalia* [Festschrift für Klaus Düwel], hg. Wilhelm Heizmann und Astrid van Nahl, 403–417. ERGA 37. Berlin.
- . 2004a. „Die Schnalle von Pforzen und die altnordische Heldensage.“ In *Verschränkung der Kulturen. Der Sprach- und Literaturaustausch zwischen Skandinavien und den deutschsprachigen Ländern. Zum 65. Geburtstag von Hans-Peter Naumann*, hg. Oskar Bandle et al., 217–239. Beiträge zur Nordischen Philologie 37. Tübingen.
- . 2004b. „Schwellvers.“ In *RGA*, 27: 517–520.
- Marstrander, Carl Johan Sverdrup. 1930. „Tunestenen.“ *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 4, 294–358.
- Mees, Bernhard. 2007. „Before Beowulf. On the Proto-history of Old Germanic Verse.“ *Journal of the Australian Early Medieval Association* 3, 205–221.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. Copenhagen.
- Naumann, Hans-Peter. 1998. „Runeninschriften als Quelle der Versgeschichte.“ In *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*, hg. Klaus Düwel, 694–714. ERGA 15. Berlin.
- . 2010. „Zum Stabreim in Runeninschriften.“ *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 42, 143–166.
- Nedoma, Robert. 1999. „Die Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen — ein Zeugnis der germanischen Heldensage.“ In *Pforzen und Bergakker. Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, hg. Alfred Bammesberger, 98–109. Historische Sprachforschungen, Ergänzungsheft 41. Göttingen.
- . 2004. „Noch einmal zur Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen.“ In *Alemannien und der Norden. Internationales Symposium vom 18.–20. Oktober 2001 in Zürich*, hg. Hans-Peter Naumann, 340–370. ERGA 43. Berlin.
- . 2005. „Urnordisch **-a** im Nominativ Singularis der maskulinen *n*-Stämme.“ In *Papers on Scandinavian and Germanic Language and Culture, Published in Honour of Michael Barnes on his Sixty-Fifth Birthday 28 June 2005*, hg. Hans Frede Nielsen, 155–191. NOWELE, North-Western European Language Evolution 46/47. Odense.
- Nielsen, Niels Åge. 1983. *Danske runeindskrifter. Et udvalg med kommentarer*. København.
- . 1984. *Fra runesprog til nudansk. Studier og kommenterede tekster*. Århus.
- NlæR = Norges Indskrifter med de ældre Runer*. Von Sophus Bugge, Magnus Olsen und Haakon Schetelig. 3 Bde. und Einleitung. Christiania 1891–1924.
- Noreen, Adolf. 1970. *Altnordische Grammatik*, Bd. 1. *Altisländische und altnorwegische Grammatik, unter Berücksichtigung des Urnordischen*. 5. Aufl.; 1. Aufl. 1923. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte, A. Hauptreihe 4. Tübingen.

- Peterson, Lena. 1994. „On the Relationship between Proto-Scandinavian and Continental Germanic Personal Names.“ In *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung. Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.–27. Juni 1992 in Bad Homburg*, hg. Klaus Düwel, 128–175. ERGA 10. Berlin.
- RGA = *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, gegründet von Johannes Hoops. Hgg. Heinrich Beck, Dieter Geuenich und Heiko Steuer. 2. Aufl. 35 Bde. und 2 Registerbde. Berlin 1973–2008.
- Salberger, Evert. 1956. „Versifikatoriskt om Tjurkö-brakteaten.“ *Arkiv för nordisk filologi* 71, 1–13.
- Santesson, Lillemor. 1989. „En blekingsk blotinskrift. En nytolkning av inledningsraderna på Stentofenstenen.“ *Fornvännen* 84, 221–229.
- Schulte, Michael. 2006a. „Ein kritischer Kommentar zum Erkenntnisstand der Blekinger Inschriften.“ *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 135, 399–412.
- . 2006b. „Oral Traces in Runic Epigraphy. Evidence from Older and Younger Inscriptions.“ *Journal of Germanic Linguistics* 18.2, 117–151.
- . 2008. „Stylistic Variation in Runic Inscriptions? A Test-case and Preliminary Assessment.“ *Arkiv för nordisk filologi* 123, 5–22.
- . 2010. „Runes and Metrics. On the Metricity of the Older Runic Inscriptions.“ *Maal og minne* 2010, 45–67. Vgl. eine frühere Version von Michael Schulte: „Early Runic ‚Metrical‘ Inscriptions—How Metrical Are They?“ In *Versatility in Versification. Multidisciplinary Approaches to Metrics*, hg. Tonya Kim Dewey und Frog, 3–22. Berkeley Insights in Linguistics and Semiotics 74. New York 2009.
- . 2011. „Early Scandinavian Legal Texts. Evidence of Preliterary Metrical Composition?“ In *Language and Literacy in Early Scandinavia and Beyond*, hg. Michael Schulte und Robert Nedoma, 1–30. NOWELE, North-Western European Language Evolution 62/63. Odense.
- Schwab, Ute. 1999. „Die Runenschnalle von Pforzen (Allgäu) — Aspekte der Deutung. 4. Diskussion.“ In *Pforzen und Bergakker. Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, hg. Alfred Bammesberger, 55–79. Historische Sprachforschungen, Ergänzungsheft 41. Göttingen.
- Seebold, Elmar. 1994. „Die sprachliche Deutung und Einordnung der archaischen Runeninschriften.“ In *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung. Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.–27. Juni 1992 in Bad Homburg*, hg. Klaus Düwel, 56–94. ERGA 10. Berlin.
- Sievers, Eduard. 1893. *Altgermanische Metrik*. Halle a. S.
- Snorri Sturluson. *Snorra Edda. Háttatal*. Hg. Anthony Faulkes. London 1999.
- Stoklund, Marie. 2003. „Ribe. § 5. Runologisches.“ In RGA, 24: 554–556.
- Wulf, Fred. 1998. Rez. von Hübler 1996 und Marit Åhlén (*Runristaren Öpir*, Uppsala 1997). *Alvissmál* 8, 93–98.

English summary

“Verse or Not Verse? The Metrical Character of Runic Inscriptions in the Older Futhark”

This article considers which of the inscriptions in the older futhark can be classified as verse or as containing verse. Contrary to most previous research, the starting point and guiding principle is the condition that verse inscriptions be both metrical and alliterating. It is assumed that these early texts employ the so-called Germanic long-line, a metrical pattern which was established through the comparison of poetic texts in Old Norse (Old Icelandic), Old High German, Old English and Old Saxon. The long-line consists of two half-lines separated by a caesura. Each of the half-lines has two stressed syllables or lifts with an indefinite number of unstressed syllables constituting dips between the lifts. The two half-lines contain alliteration, placed on the lifts, which binds them together. One or both lifts can alliterate in the first half-line whereas normally only one alliteration occurs in the second half-line and must be placed on the first lift.

The analysis uses the metrical scheme established by Eduard Sievers (1893) to describe the Germanic long-line. His system analyses verse as groupings of differing metrical units (feet) consisting of one stressed syllable (a lift) and unstressed syllables (dips), which sometimes include syllables with secondary stress. Normally, a stressed syllable must be long, that is, it must as a rule contain a long vowel or diphthong followed by a consonant or consonants, or, alternatively, a short vowel followed by two or more consonants in words consisting of at least two syllables. Two short syllables in a single word, however, are considered equal to a long syllable, an equivalence termed resolution. Two feet are then combined to constitute a half-line whereby five characteristic patterns or types are established (A–E, each with several subdivisions). These patterns are employed for the metrical analysis or scansion of the inscriptions. Alongside the Germanic long-line, there existed a hypermetrical line with three lifts and alliteration between at least two lifts within the line (German *Vollzeile*, literally ‘full-line’).

Contrary to the general structure in classical Old Norse poetry, where stanzas consisting of several lines are the norm, verse lines are here regarded as metrical even if they constitute only a single long-line. Besides the metrical analysis of single lines, the article investigates how they may be combined into stanzas.

The aim of the investigation is to establish a corpus of metrical inscriptions in the older futhark. For this purpose seventeen inscriptions—all previously identified by various scholars as verse—are analysed. Three of them are rejected because it was not possible to establish a scansion that conforms to the metrical constraints for Germanic verse: Kragehul (the spearshaft), Eikeland and Stentoften. Indisputable and metrically faultless are the inscriptions from Gallehus, Rosseland, Tjurkö, Noleby and Pforzen, each consisting of a long-line. Vimose (the buckle) can be included, if

one disregards the constraint, or perhaps preference, that vocalic alliteration should consist of different vowels alliterating with one another.

One recurring problem in the metrical scansion is that half-lines are often too short and thus have to be termed verses with catalexis ('the absence of a syllable often at the end of a line of metrical verse resulting in an incomplete foot'; cf. the beginning of Tune side A). This situation arises as a rule when the second stress is on a short syllable, which has to be combined—if possible—with the next unstressed syllable (resolution); such combination of syllables can in turn lead to the lack of a dip in the last foot, and the verse must then be classified as catalectic. Such verses are found in Thorsberg (the chape), Eggja (various parts of individual interpretations) and Nordendorf I.

It is noteworthy that hypermetrical verses with three lifts occur many times. Sometimes they are combined with long-lines (Kjølevik, Eggja parts A-2 and A-3) resulting in stanzaic forms that may be regarded as forerunners of the later Old Norse *ljóðaháttir*. Sometimes they occur in pairs (Tune side B). There are also lines with three lifts which, although lacking internal alliteration, are possibly connected by alliteration to a preceding verse line or lines; it is unclear whether the hypermetrical line in such cases should be regarded as verse. The frequency of hypermetrical lines in these early inscriptions is of interest for the history of Germanic metrics. Scholarly opinion has been that hypermetrical lines—particularly found in Old English, Old Saxon and Old High German poetry—probably represent individual and mainly independent developments. Andreas Heusler (1956, 1:186f.) was of the opinion that hypermetrical lines were typical for late Old English ecclesiastical epic poetry. On the other hand, Sievers (1893, 213), Hofmann (1991, 153f.) and Kabell (1978, 179) considered the hypermetrical line to be a relic of early pan-Germanic poetry. The results of the analysis of runic inscriptions speak in their favour.

In most cases the entire inscription is metrical, but there are some instances of mixtures of verse and prose. One of them is Noleby, where only the solemn beginning constitutes a long-line, the rest being non-metrical. A mixture with prose likewise occurs in the Eggja inscription, where only parts could be interpreted as verse. Possibly Tjurkö too belongs to the category of partly metrical inscriptions.

There is one inscription which, although it cannot be scanned according to the rules of the long-line, is clearly metrical with regularly alternating stresses and dips, namely Strøm. Many of the stresses consist of short syllables with no possibility of resolution. This inscription may possibly represent a completely different metre.

Not all the inscriptions identified here as verse can be considered perfect in terms of the rules and ideals of classical Old Norse or Old English metrics (cf. the relatively large number of catalectic lines). In particular, resolution appears to be possible in places where the classical metres of later times would not allow for such. In addition, the dips are sometimes more extensive than later, particularly in the South Germanic inscriptions. It would, however, be hypercritical to say that runic poetry does not follow strict metrical rules ("dass die runische Kleindichtung ... keiner metrischen Norm folgt"; Naumann 2010, 144).

Schrifttheoretische Überlegungen zu nicht-lexikalischen Inschriften aus dem südgermanischen Runenkörper

Martin Hannes Graf

Abstract

This article presents an overview of non-lexical inscriptions in the South Germanic runic corpus. Illustrative objects exhibiting signs or groups of signs with predominantly ornamental, symbolic or imitative function, as well as cross-shaped runic monograms and futhark inscriptions, are analysed and presented. Based on a typology of these inscriptions, it is shown that for largely illiterate societies the role that script plays must be assessed with great caution and not simply compared to the role of script in contemporary literate societies. The results of the analysis in many cases imply that the medium itself takes precedence over the actual message and that meaning is conveyed by the combination of medium and script in an integrated visual manner.

Keywords: runic literacy, script culture, non-lexical inscriptions, South Germanic, ornament, symbol, rune-like sign, script imitation

Einleitendes

Die Runenforschung registriert seit ihren Anfängen immer wieder das Phänomen, dass Inschriften gelegentlich Zeichen enthalten, die dem bekannten Inventar fehlen und den Entzifferungs- und Leseprozess so beeinträchtigen oder verunmöglichen (vgl. Oehrl 2011b, 367, mit weiterer Literatur). Dazu kommen Fälle, wo die Zeichen selbst zwar dem bekannten Runentypen-Inventar entsprechen, sie jedoch in einer Weise angeordnet sind, dass sie ebenfalls nicht als Wörter im eigentlichen Sinne interpretiert werden können. Ferner kennt man Inschriften, die zwar mehr oder weniger problemlos lesbar sind, in ihrer unmittelbaren Umgebung jedoch Zeichen oder

Graf, Martin Hannes. "Schrifttheoretische Überlegungen zu nicht-lexikalischen Inschriften aus dem südgermanischen Runenkörper." *Futhark: International Journal of Runic Studies* 2 (2011, publ. 2012), 103–22.

© 2012 Martin Hannes Graf.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

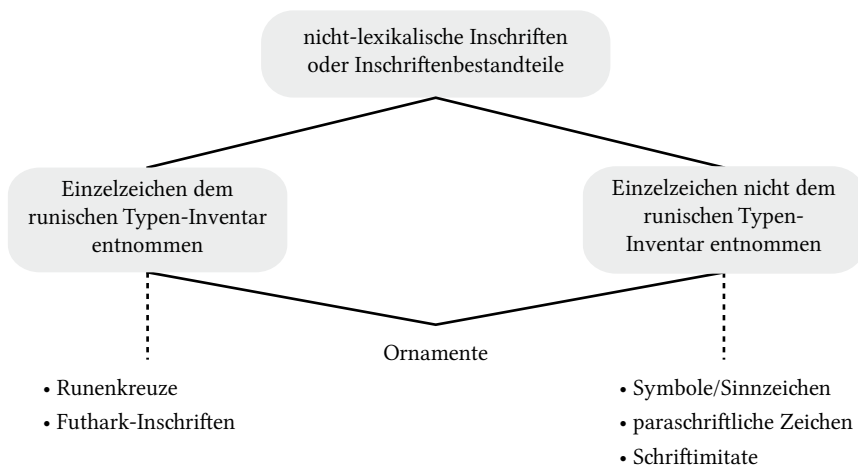

Abb. 1. Zeichen und Zeichenkomplexe, geordnet nach Zuordenbarkeit zum runischen Typeninventar

Zeichengruppen enthalten, deren Zusammenhang mit der Inschrift unklar ist. Dabei handelt es sich nicht zwingend um geheimschriftliche Praktiken, wie sie vor allem aus späterer Zeit bekannt sind (vgl. dazu McKinnell, Simek und Düwel 2004, 26–30, sowie vor allem Nievergelt 2009, 11–28 und *passim*). Solche jüngeren, vor allem in der Buchkultur begegnenden Phänomene stehen meist im Zusammenhang mit einem zusätzlichen, voll ausgebildeten Schriftsystem und reflektieren dabei einen spielerischen oder gelehrten Umgang mit Schrift. In der runischen Schriftkultur des älteren Futhark auf dem Kontinent hingegen scheinen andere Motive ausschlaggebend zu sein; sie gilt es im Folgenden zu erfassen und, wo es möglich ist, auf dem Hintergrund eines frühgeschichtlichen Schriftverständnisses zu interpretieren. Im Fokus stehen die sogenannten „südgermanischen Inschriften“ des 6. und 7. Jahrhunderts aus dem heute süddeutschen Raum, die ein relativ klar fassbares Korpus darstellen. Die Vergleichbarkeit mit dem nordgermanischen Korpus wird relativ kontrovers beurteilt; während Bernard Mees (2011, 480) eher die Unterschiede betont, sieht Solveig Möllenberg (2011, 15–17) im Kultur- oder „Symbolraum“, der den süddeutschen mit dem angelsächsischen und skandinavischen Raum verbindet, durchaus Gemeinsamkeiten. Da sich diese aber weniger auf das spezifisch Runische beziehen, mögen hier die skandinavischen und angelsächsischen Inschriften nur gelegentlich und zur Illustration herangezogen werden.

Die Forschung hat die in Frage stehenden Zeichen und Zeichenkomplexe bisher terminologisch nicht systematisch erfasst, weshalb individuelle Begriffsprägungen ebenso zu registrieren sind wie in bestimmten Forschungs-

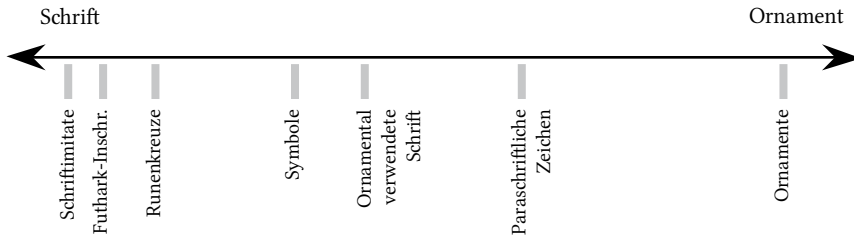

Abb. 2. Zeichen und Zeichenkomplexe, geordnet nach dem Grad der Schrifthaftigkeit

traditionen relativ breit anerkannte *termini technici*. Es soll hier jedoch keine Terminologie-Diskussion eröffnet werden, sondern es soll vor allem gezeigt werden, dass frühgeschichtliche Konzepte von Schriftlichkeit nicht zwingend darauf abzielen, dass Schrift sprachlich verschlüsselte „Botschaften“ transportiert, sondern dass die epigraphische Schriftkultur der Runen oft ganz eigene, heute fremdartige Motive der Schriftverwendung kennt. Im Folgenden möchte ich versuchen, eine Systematisierung des Problemkomplexes nach dem Grad der Schrifthaftigkeit derartiger Phänomene zu skizzieren. Den Begriff „nicht-lexikalisch“ fasse ich absichtlich weit und verstehe darunter epigraphische Phänomene, deren Analyse keine lexikalischen Einheiten, also Wörter, zutage fördern kann. Es sind Erscheinungen, die eine strukturelle Ähnlichkeit mit Schrift (oder mit Text) haben, aber in der Produktion wie in der Perzeption anders funktionieren. Betrachtet werden sollen insbesondere Schriftimitationen, Symbole (Sinnbilder) und paraschriftliche Zeichen, zu Andreaskreuzen gruppierte Runenzeichen (sogenannte Runenkreuze; für die südgermanischen Vertreter – die Inschriften von Soest und Schretzheim – hat sich dieser Terminus etabliert, vgl. Düwel 2008, 60 f.), ornamentnahe Beschriftungen sowie Futhark-Inschriften. Während ich in einer größeren Untersuchung (Graf 2010) „paraschriftliche Zeichen“ als Oberbegriff für die meisten der hier zu diskutierenden Phänomene verwendet habe, soll der Begriff hier als eigene Kategorie unter anderen gelten, gewissermaßen als Sonderfall der Symbole.

Bewertet man die fraglichen Phänomene nach dem Kriterium der Zuordenbarkeit der Zeichen zum bekannten runischen Typeninventar, so lässt sich dies mit dem Schema in Abbildung 1 vereinfacht darstellen.

Freilich lässt das Schema außer acht, dass die Zuordenbarkeit graduell variiert, was besonders im Fall der Ornamente von einiger Tragweite ist. Ordnet man die Phänomene stattdessen auf einer Skala ein, die den Grad der Schrifthaftigkeit zum Maßstab macht, lässt sich die Ausgangslage wie in Abbildung 2 darstellen.

Eine solche abstrakte Systematisierung darf freilich den konkreten Einzelfall und dessen Analyse nicht ersetzen. Da aber gerade das südgermanische Material nicht wenige Belege für die zu beschreibenden Erscheinungen abgibt (mit Ausnahme der Runenkreuze), ist vielleicht eine typologische Schematisierung auch nicht von Nachteil. So hat jüngst auch Marco Bianchi (2010) anhand eines umfangreichen Korpus allgemeingültige Aussagen zu den von ihm untersuchten Inschriften machen können und die Schriftkultur der wikingerzeitlichen Inschriften in Uppland und Södermanland in einem ganz neuen Licht erscheinen lassen. Dabei hat sich als wesentlich herausgestellt, dass runische Hinterlassenschaften als multimodale Phänomene betrachtet werden müssen, in denen ein „Text“ samt nicht-lexikalischen Inschrifteneinheiten einen semiotischen Raum bildet, der „Teil einer Interaktionskette und einer jener zugrundeliegenden sozialen Praxis ist“ (Bianchi 2010, 230). Dass in dieser Praxis moderne Schriftverwendungsweisen nicht ausschließlich vorgesehen sind, ist auch die grundlegende Erkenntnisvoraussetzung für die Analyse der südgermanischen Literalität.

Es ist hier nicht der Ort, die großräumigen schriftgeschichtlichen Kontexte, in denen die skizzierten Erscheinungen begegnen, neu nachzuzeichnen. Wahrscheinlich ist indes, dass sie Kennzeichen einer jungen Schriftkultur und einer Schriftkultur im Kontakt mit einer anderen Schriftkultur sind. Im Hinblick auf die paraschriftlichen Zeichen in den südgermanischen Inschriften habe ich die These geäußert, dass sie Ausdruck einer Kultur seien, die über einen bestimmten Grad von Schriftwissen sowie ein bestimmtes Repertoire von sinnhaften Zeichen verfüge, und die im Kontakt mit dem römisch-lateinischen Schriftsystem einerseits und dem nordischen runischen andererseits eine Zeichensprache entwickelt habe, die Elemente beider Ausdrucksweisen vereine (Graf 2010, 164). Inzwischen hat Solveig Möllenberg (2011) mit ihrem Konzept des „Symbolraums“ auch das angelsächsische Element stärker in die Diskussion miteinbezogen und herausgearbeitet, dass „England eventuell eine Vermittlerrolle“ gespielt haben könnte (Möllenberg 2011, 158), jedenfalls soweit diese an der Grab- und Beigabensitte im 6. Jahrhundert abzulesen ist. Zudem soll sich die runische Schriftkultur des 6. Jahrhunderts im Rahmen einer Art überregionalen sozialen Identität bestimmen lassen (Möllenberg 2011, 169). Der kulturelle Druck „to appear ‚Nordic‘“, wie dies Svante Fischer (2005, 164) in seiner Dissertation mit annehmbaren Gründen herausgestellt hat, ist damit freilich nicht aus dem Spiel, sondern lediglich anders akzentuiert. Der Kontakt mit dem römisch-lateinischen Schriftsystem liegt dabei in lokalen Gegebenheiten begründet, in der Tradition, die das lateinische Schriftsystem im transalpinen Europa (und auf den britischen Inseln) epigraphisch mindestens seit dem 1. Jahrhundert

besaß, zunehmend jedoch auch im Kontakt mit der bürokratischen, pragmatischen, administrativen und literarischen Schriftlichkeit der spät-römischen und fränkischen Administration, der Aristokratie, des Militärs und der Geistlichkeit. Konkrete Kontakte der Schriftkulturen, die etwa eine gleichzeitige Verwendung von Runen- und Lateinschrift auf Gegenständen zeigte, sind allerdings äußerst selten (vgl. Düwel 2008, 69). Außerdem weisen lateinschriftliche wie runenepigraphische Zeugnisse erhebliche textsortenspezifische Unterschiede auf (Düwel 1994, 295 f.; Graf 2011, 214–216). Gleichwohl gibt es eine Reihe von Schriftdenkmälern, die das runische wie das lateinschriftliche System zugunsten einer oberflächlichen Trugschriftlichkeit aufgeben und Schrift stattdessen nur noch der äußeren Form nach ostendieren und dabei die Materialität von Schrift in den Vordergrund rücken (vgl. Graf 2011, 233 f. und passim). Selbst wenn etwa „Texte“ wie diejenigen von Pfronstetten-Fützen, Jengen, Mindelheim und Gammertingen (s. u.), bei denen nicht entschieden werden kann, ob das runische oder das lateinschriftliche Element im Vordergrund stand, als minderwertige oder misslungene Schriftzeugnisse taxiert werden: es bleiben Schriftzeugnisse, und als solche wurden sie ganz offensichtlich im Rahmen eines je spezifischen semiotischen Kontexts wahrgenommen. Vergleichbar ist ein solches Schriftverständnis mit den sogenannten *voces magicæ* der (früh)mittelalterlichen Zaubersprüche – nur in einem anderen Medium: Während die Zaubersprüche Paraverbales benutzen (z. B. *Olimpeo · Ansa · amur · hus · theus · Mon* usw. im Cod. Bonn 218 aus dem 11. Jh.; vgl. Haeseli 2011, 137), „das sich zwar an semantische Sprache anlehnt und Bedeutung suggeriert, letztlich aber keine eindeutige Referenz herstellt“ (Haeseli 2011, 199), nutzen die Runeninschriften Paraschriftliches, das sich an graphemische Sprache anlehnt, aber keine Referenz zu Lexemen herstellt.

Im Hinblick auf Schriftfunktionen in der hier zu betrachtenden literalen Kultur im Süden der Germania ist der Zusammenhang zwischen Schrift und Schriftträger wesentlich. Primärfunktion von Schrift auf Fibeln, Waffen, Ringen und anderen Schriftträgern, die nicht originär und ihrem Wesen nach als Trägermedien sprachlicher Botschaften dienen (wie etwa die römischen Wachstäfelchen), kann daher nicht immer die Aufzeichnung mündlicher Sprache zwecks Weitervermittlung gewesen sein, wengleich in einigen Fällen das spezifisch kommunikative Element sicherlich angenommen werden darf. Vielmehr scheinen selbstreferenzielle Aspekte wichtig zu sein, indem Gegenstand, Beschriftung und bildliche Darstellungen (vgl. zu diesem Phänomen Oehrl 2011a, 74) immer wieder auf sich selbst, „nach innen“, auf das Gegenständliche weisen, selten hingegen „nach außen“ kommunizieren. Bei Münzen und Brakteaten jedenfalls gehört der Schriftgebrauch im

Zusammenspiel mit ikonographischen Komponenten (vgl. Nowak 2003, 671) immer zur ursprünglichen Konzeption. Welche Anschauungen im einzelnen solchen Schriftverwendungen zugrunde liegen können, möge im Folgenden angedeutet werden.

Schrift oder Ornament?

Von ornamentaler Verwendung von Schriftzeichen kann gesprochen werden, wenn die Oberfläche eines Objekts für den Betrachter grundsätzlich ornamentiert erscheint, die Ornamentik jedoch in ihrer Mikrostruktur in Elemente segmentiert werden kann, die formal auch Schriftzeichen sein können. Zunächst fallen hierunter Zeichenkomplexe, denen der Schriftcharakter vielleicht nur per Zufall zukommt. Im Hinblick auf die Runen sind dies hauptsächlich Zeichen, die symmetrisch verwendbar sind, etwa **i**-, **d**-, **g**-, **o**-, **t**-, und **s**-Runen, allenfalls weitere. Sie sind sinnvollerweise als „runengleiche Zeichen“ (Oehrl 2011a, 63) anzusprechen. Bei den **s**-Runen etwa kann die Mehrfachverwendung den Bestandteilen eines klassischen Stufen- oder Hakenmäanders ähneln (oder auch einfach ein solches sein!), man vergleiche etwa die Vorderseite der Fibel von Szabadbattyán (KJ 167). **s**-Zeichen dieses Typs (oder eben Mäanderornamente) begegnen aber auch an den Längsseiten des Beschlags der Runenschnalle von Pforzen oder auf dem Lanzenblatt von Wurmlingen, wo sie an der Stelle der stärksten Taillierung in Pfeilform angeordnet sind (Arntz und Zeiss 1939, Taf. 36, Abb. 40b). Erscheinen Schriftzeichen explizit in die ornamentierende Oberflächengestaltung eines Gegenstands eingeflochten, kann von Schrift als Ornament gesprochen werden und damit von einer Schriftfunktion, die primär einen ästhetischen Gestaltungswillen dokumentiert (vgl. zur ästhetischen Funktion von Runeninschriften auf Alltagsgegenständen allgemein Möllenberg 2011, 163f.). Umgekehrt kann aber auch gesagt werden: Da Schrift und einzelne Schriftzeichen prinzipiell an bestimmte Funktionen und Bedeutungen gekoppelt sind, die über sich selbst hinausweisen, kann die gleichzeitige Verbindung von Schrift und Ornament auch einen bestimmten Mehrwert erzeugen. Vergleichbar ist dies vielleicht mit der Kombination figürlicher und abstrakter Elemente im Tierstil, wo beide Darstellungsweisen in enger Vergesellschaftung auftreten können. Schließlich kann aber auch reine Kalligraphie vorliegen, die spielerische Dekorations- und vielleicht Repräsentationsziele verfolgt. Einen besonderen Status besitzt diesbezüglich offenbar die **d**-Rune bzw. das Zeichen, das in

runenepigraphischem Kontext als **d**-Rune aufgefasst wird. So ähnelt der Ritzkomplex auf der Dachfußfibel (vgl. zum Terminus Möllenberg 2011, 27 f.) von Aschheim einer dreifachen **d**-Binderune („Aschheim I“; vgl. Düwel 2003, 11, Abbildung ebd. sowie bei Martin 2004, 177; s. auch Möllenberg 2011, 173). Welche Ziele der Ritzer oder die Ritzerin des Komplexes verfolgt hatte, lässt sich freilich nicht feststellen, eines ist aber klar: Technisch gehört das Gebilde in den Bereich der Kleinritzungen, die typisch sind für die zeitgleichen südgermanischen Runeninschriften. Und es hebt sich sehr deutlich von den künstlerischen Gestaltungen der Vorderseiten zeitgenössischer Fibeln ab. Die Autopsie zahlreicher Runeninschriften aus dem südgermanischen Raum (vgl. Graf und Waldspühl, in Vorbereitung) hat jedenfalls insgesamt ergeben, dass Runeninschriften fast immer technisch identisch (d.h. mit demselben Ritzinstrument) und wohl im gleichen Arbeitsgang wie die nicht-runischen Ritzungen ausgeführt wurden. Genau gleich verhält es sich mit dem geometrischen, **d**-runenartigen Ritzkomplex unterhalb der **buirso**-Inscription der Bügelfibel von Beuchte (KJ 8), mit der Binderunen-Anordnung auf dem Halbkügelchen von Stetten (MacLeod 2002, 69; Nedoma 2004b, 182–184) und auf dem Sieblöffel von Oberflacht (MacLeod 2002, 69) sowie mit der ganzen und der unvollständigen **d**-Rune auf der Scheibenfibel von Soest (KJ 140). Nicht in den südgermanischen Bereich gehört die Fibel von Harford Farm (Bammesberger 2003; Looijenga 2003, Tafel 20), aber sie sei hier erwähnt, weil sie technisch (was die Runeninschrift angeht) und aufgrund ihrer Zeitstellung mit den südgermanischen Denkmälern gut zu vergleichen ist (vgl. auch Möllenberg 2011, 107): Sie weist auf ihrer Rückseite eine filigrane Ritzverzierung auf, darunter ein an einem Teil des Randes entlang verlaufendes fischgratähnliches Muster, in welches eine **d**-Rune (bzw. ein Zeichen, das einer **d**-Rune formal entspricht) eingebettet ist. Weitere **d**-Runen sind ebenfalls am Rand eingeritzt.

Es besteht kein zwingender Anlass, diese einzelnen oder kombinierten Zeichen auf den erwähnten Gegenständen nach ihrem mutmaßlichen Begriffswert (*dagaz) zu interpretieren – bis heute bleibt ein solcher Deutungsmodus für die älteren Inschriften ohne jede Beweiskraft. Ebenso wenig ist aber auch überhaupt zwingend mit einem graphemischen Wert bei einzelnen oder gebundenen **d**-Runen zu rechnen: Wie die weiteren formal symmetrischen Zeichen ist Schrifthaftigkeit nur dort zu erweisen, wo sie aus technisch-typologischen Gründen (Anbringungsart, -ort und -kontext), wie bei den erwähnten Beispielen, wahrscheinlich ist.

Symbole und paraschriftliche Zeichen

Um Zeichen im Umkreis von Runeninschriften als „symbolisch“ werten zu dürfen, muss ihnen entweder allgemeine Bekanntheit, etablierte Verwendung oder mindestens wiederholtes Auftreten nachgewiesen werden können. Symbole sind „Erkennungszeichen für einen Sinngehalt oder einen Komplex von Sinnbezügen“ (Martini 2003, 325). Das unterscheidet sie wesentlich von den Schriftimitaten (s. u.) sowie von anderen Zeichen, die eindeutig als nicht-graphemisch eingestuft werden können, aber im Runenkontext auftreten. Als „paraschriftlich“ bezeichne ich Zeichen, die in einem Schriftzusammenhang auftreten und wohl meist ebenfalls einen Sinngehalt transportieren. Als klassische symbolische Zeichen sind etwa Swastiken, Triskelen, Fulmina oder die bekannten brakteatischen Punktkreise zu verstehen, daneben jedoch wohl auch das „Stimmgabel“-Signum der Lanzen Spitze von Wurmlingen (Graf 2010, 71–87; vgl. auch Oehrl 2011b, 370–372). Dieses erscheint in Wiederholung und Variation nicht nur auf der Lanzen Spitze selbst, sondern in ungezählter Wiederkehr auf zahlreichen Denkmälern außerhalb des Runenhorizonts, jedoch in mehr oder minder derselben Zeitstufe, d. h. im 6. und 7. Jahrhundert (Dannheimer 1974). Es ist Teil einer Symbolsprache der alamannischen Adelsphäre und als Herrschaftszeichen, Schicksalszeichen, Apotropaion o. ä. zu deuten, wobei die genaue Bedeutung in diesem Fall weniger wichtig ist als die Tatsache, dass es wohl etwas bedeutet hat (Graf 2010, 84). Und für den Runenkontext ist von Belang, dass Zeichen dieses Typs tatsächlich problemlos in den graphemischen Kontext eingepasst werden konnten. Ähnliches muss für Swastiken angenommen werden, deren Funktion oder Bedeutung unterschiedlich sein mag, denen man aber sicherlich eine bestimmte Bedeutungshaftigkeit beigemessen hat, und die ob dieser Tatsache auch mit Schrift in Kombination auftreten konnten. Man vergleiche zum Beispiel die (allerdings unsicher als solche zu wertende) Inschrift von Szabadbattyán (KJ 167), die an ihrem Ende ein etwas verbogenes Hakenkreuz trägt. Eine klare Tendenz zum Symbolhaften kann in den beiden zeilenabschließenden und damit paraschriftlichen Ritzungen der Gürtelschnalle von Pforzen vermutet werden (Graf 2010, 98). Ähnlich zu werten ist das kammartige Zeichen am Ende der dritten Zeile der Inschrift auf der Scheibenfibel von Bülach (KJ 165; Beschreibung auch bei Graf 2010, 146–148). Es ist ebenfalls eindeutig als paraschriftlich zu werten, da es den Runentext begleitet (und abschließt); sein Sinn entzieht sich jedoch einer Beurteilung und Deutung.

Es bietet sich an, an dieser Stelle auch auf die Zeugnisse hinzuweisen, die nicht aus dem südgermanischen Raum stammen. Ob die nord- und

ostgermanischen Zeugnisse von mit Runen vergesellschafteten Symbolen analog den südgermanischen zu deuten sind, ist schwer zu beurteilen, zumal ja auch letztere im einzelnen durchaus rätselhaft sind. Immerhin sind sie aber strukturell vergleichbar: Nordgermanisch ist die Spange von Værløse (KJ 11), deren Inschrift **alugod** von einer Swastika abgeschlossen wird. Zwar sind Inschrift und Swastika unterschiedlichen Beschriftungsakten zuzuschreiben, doch ist das offenbare Nebeneinander auffällig genug, dass wenigstens für den Betrachter eine Art Einheit von Inschrift und Symbol entsteht. Die brakteatischen Hakenkreuzzeugnisse erscheinen vielfach außerhalb des engeren runischen Kontexts. Wo sie aber dennoch in runische Sequenzen eingebettet erscheinen — etwa auf dem Mauland-Brakteaten (IK 124; vgl. auch MacLeod und Mees 2006, 86) — rücken sie in Schriftnähe und ordnen sich einem Systemgedanken unter. Dieser musste wohl nicht zwingend linear gedacht sein, aber Genaueres entzieht sich unserer Kenntnis. Zeichen von symbolhaftem Charakter dürfen wohl auch auf den als ostgermanisch geltenden Lanzenblättern von Dahmsdorf, Mos (mutmaßlich), Rozwadów und Kowel (Nedoma 2010, 11–24) vermutet werden, wobei hier Runenschrift und paraschriftliche Zeichen („sarmatische Zeichen“, vgl. Hachmann 1993, 373–385) unterschiedlichen kulturellen Kontexten entstammen (Grünzweig 2004, 23; Hachmann 1993, 386). In ihrem Zusammenwirken dürfte der angenommene Prestige- und Repräsentationscharakter wechselseitig durch Schrift und Paraschrift zum Ausdruck gebracht worden sein — analog der Vergesellschaftung von Runen und Beizeichen auf den Goldbrakteaten (Behr 1991, 222). Jüngst hat auch Sigmund Oehrl zeigen können, wie stark symbolartige Piktogramme, Runeninschriften und einfache figürliche Darstellungen „der polymedialen Vergegenwärtigung“ (Oehrl 2011a, 75) eines Gegenstands dienen konnten. Etwas ferner stehen Steininschriften mit paraschriftlichen Zeichen, etwa das sternartige Zeichen in der Inschrift auf dem Stein von Skåäng (KJ 85) oder das aus zwei Winkeln bestehende, die Inschrift auf der Seite A abschließende Zeichen auf dem Bildstein von Krogsta (KJ 100). Beide Inschriften werden sehr kontrovers gedeutet (vgl. die entsprechenden Einträge in der Datenbank des Kieler Runenprojekts, <http://www.runenprojekt-kiel.de>), und es mangelt auch nicht an Versuchen, die Zeichen als Grapheme zu interpretieren.

Für einen Vergleich mit den südgermanischen Vertretern in dieser Gruppe eignen sich vielleicht am besten die erwähnten ostgermanischen Lanzenspitzen: Beide vertreten eine im Entstehen begriffene Schriftkultur, die archaische Züge trägt und Schrift in einer Weise zur Anwendung gelangen lässt, die uns heute völlig fremd ist. Die Verwendung von Symbolen reicht weit in die urgeschichtliche, vor-schriftliche Zeit hinauf; dass beim Kontakt

einer so alten, traditionellen Konvention mit einem neuen, abstrakten medialen System wie der Lautschrift gelegentlich hybride Spielformen auftreten konnten (also Schrift und „Paraschrift“), ist wenig erstaunlich.

Schriftimitate

Unter den nicht-lexikalischen Inschriften am häufigsten und für die Bewertung einer jungen Schriftkultur besonders aussagekräftig sind Schriftimitate. Schriftimitation (Schriftnachahmung) dokumentiert grundsätzlich zweierlei: erstens, dass die Kultur, in der Schriftimitation auftaucht, Schrift als Medium kennt, und zweitens, dass die Person, die Schrift imitiert, ebenfalls vom grundsätzlichen Wert von Schrift weiß, diesen jedoch nicht an ihrem logo- oder phonographischen Charakter festmacht. Über die Motive schriftimitativer Praktiken ist, wenn man von kindlichen Schreibversuchen absieht, wenig Konkretes bekannt. Man greift wohl noch zu wenig weit, wenn man Schriftimitate des älteren Futhark mit modernen, schriftwerbentheoretischen Motiven (Lüthi 2006) zu ergründen versucht (vgl. auch Oehrl 2011b, 369). Was man jedoch relativ genau weiß, ist, dass (a) schriftliche Hinterlassenschaften ihre Motive in manchen Fällen prozessualen oder performativen Aspekten verdanken (Hartung 1993, 115; Schwab 1998, 419; Düwel und Heizmann 2006, 23–30; zur Performativität: Haeseli 2011, 25), und dass (b) ein visueller Gesamteindruck von Geschriebenem wichtiger sein konnte als die Aussage des Geschriebenen (vgl. Schwab 1998, 426: „[M]an fragt sich, warum [die Runen] überhaupt (noch) gebraucht wurden? Wohl nur um der Schrift selbst willen.“). Epigraphische Schriftverwendung in frühen Schriftkulturen dient also vielfach nicht der einmaligen, codierten Aufzeichnung von Rede, sondern sie war in solchen Fällen Teil einer Handlung und Teil eines semiotischen Kontexts. Als zentral kann daher die Handlung selbst (das „Schreiben“) angesehen werden, nicht das Resultat oder allenfalls das Weiterwirken. Dass in solchen Fällen von Ritualhaftigkeit die überprüfbare „Richtigkeit“ des Geschriebenen sekundär war, ist einsehbar. Dies führt zu einem weiteren Punkt: Eine Gesellschaft, die Schrift in solchen Zusammenhängen kennt und pflegt, ist einem „offenen Verständnis“ von Schreiben und Schrift gegenüber toleranter als eine Gesellschaft, die Schrift in modernen Zusammenhängen verwendet. Man bedenke auch, dass Literalität und der Grad der Alphabetisierung im untersuchten Zeitraum noch um ein Vielfaches geringer war als dies nur wenige Jahrhunderte später (etwa im Hochmittelalter) der Fall war. Ein solches Schriftverständnis ist dann natürlich auch nicht gefeit gegen Scharlatanerie, Übertreibung, Missbrauch und eben Imitation. In den merowingerzeitlichen Inschriften der

Alamannia sind denn auch im wesentlichen drei Typen von Schriftimitation zu unterscheiden.

Typ 1 zeichnet sich dadurch aus, dass die Schrift-Erzeugnisse übermäßig komplex sind, dass Einzelzeichen und Zeichengruppen nicht mehr trennbar sind und keine auflösbare Struktur mehr besitzen. Ein Musterbeispiel für eine solche Art der Schriftverwendung ist die Inschrift auf dem Scheidenmundblech von Eichstetten (vgl. Looijenga 2003, 238 f.; Grünzweig 2004, 133–135; Birkmann und Dieke 2005, 19 f.; Graf 2010, 156–162): Auf dem Stück lassen sich zwei runenschriftliche Sequenzen isolieren; die eine befindet sich rechts der überkragend verlöteten Nahtstelle, die andere links davon. In der rechts der Nahtstelle befindlichen Sequenz lassen sich mehrere diagnostische Runenzeichen identifizieren (**n**, **u** und zweimal **w**), die links der Nahtstelle stehende Sequenz enthält hingegen keine einzige zweifelsfrei erkennbare Rune. Maßgeblich ist hier der Umstand, dass die zweite Sequenz (links) ein kontinuierliches Durcheinander von Strichen enthält, ohne dass irgendwo ein Abstand zwischen Einzelzeichen auszumachen wäre. Überhaupt ist dieser Bereich des Scheidenmundblechs so komplex beritzt, dass der Schluss naheliegt, dass hier jemand den rechten Teil fortsetzen wollte, aber nicht verstand, worin das Wesen jenes Teils besteht, nämlich in klar abgrenzbaren Einzelzeichen. Unter schriftlichkeitstypologischer Perspektive gilt für die runische wie für andere Schriftkulturen, dass weitgehend illiterate Gesellschaften das Wesen von Schrift im allgemeinen an Komplexität, nicht an Distinktion festmachen (Geier 1994, 681).

Bei genügender, jedoch noch immer nur oberflächlicher Kenntnis vom Wesen und Funktionieren eines Schriftsystems tritt gelegentlich auch *Typ 2* auf: Schriftnachahmung, die mit unterscheidbaren Zeichenformen operiert. In Inschriften des hier interessierenden Zeitrums sind erstaunlich viele Denkmäler von *Typ 2* überliefert. Sie weisen alle eine außerordentlich elaborierte Zeichenverwendung auf. Typisch für solche Zeichen ist, dass sie etablierten, bekannten Schriftzeichen aus dem runischen oder lateinischen Inventar ähneln, jedoch in bestimmten diagnostischen Merkmalen von jenen abweichen. Kronzeuge für diesen Inschriftentyp ist die Zeichensequenz auf der Scheibenfibula von Peigen (Graf 2010, 124–127). Sie enthält zwei annähernd gleichartige **h**-runenartige Zeichen, ein **k**-runenartiges Zeichen, ein sichelartiges Zeichen, eine **d**-Rune mit verlängerten Außenstäben, eine Art lateinisches Majuskel-M sowie Punkte, Striche und Kratzer, die möglicherweise nicht dem Schrift-Komplex zuzurechnen sind. Weiters zu nennen ist in diesem Kontext die bronzene, wohl nordfranzösische merowingische Riemenzunge aus der Sammlung Diergardt, die in einem Zeichenfries mit zwei nacheinanderstehenden alphabetiformen Sequenzen

Latein- und mutmaßlich Runenschriftliches zu einem bemerkenswerten schriftimitativen Ensemble vereint (Joffroy 1978).

Da dieser Inschriftentyp im südgermanischen Raum eine größere geographische Verbreitung hat als die Runenschrift, scheint das imitative Moment besonders der lateinischen Schrift verpflichtet zu sein. Ich rechne diesem Bereich etwa die Inschriften von Pfronstetten-Fützen, Jengen, Mindelheim und Gammertingen zu (dazu: Haseloff 1975, 60 f.; Schwab 1998, 388 f.); auch wären etwa die burgundischen Daniel-Schnallen zu nennen (Tischler 1982, 117, 121 f.), denen man in der Regel handwerkliches Ungeschick oder fehlerhaftes Kopieren unterstellt (Tischler 1982, 117, nennt sie „ornamentale Trugschriften“), bei denen aber auch beachtet werden muss, dass Schrift offenbar erwartet wurde. Die häufig nicht mögliche Unterscheidbarkeit (oder auch Vermischung) von runischen, lateinischen und phantastischen Zeichen macht deutlich, in welchem schriftgeschichtlichen Kontext man sich hier bewegt: In einer Gesellschaft, für die Schrift als Schrift etwas galt, nicht als System, und unabhängig davon, ob es sich um lateinische, runische oder eine andere Schrift handelte.

Entfernt vergleichbar ist möglicherweise die jüngst von Marco Bianchi (2010, 165–222) untersuchte Reihe wikingerzeitlicher Inschriften aus dem schwedischen Uppland und Södermanland: Bild- und Schriftkomplexe auf Runensteinen, die zwar mit durchaus distinkten Zeichenformen operieren, aber ganz offensichtlich Graphem-unabhängigen visuellen Perzeptions- und Deutungsmustern und -erwartungen untergeordnet waren.

Typ 3 von Schriftimitation ist schließlich in Zeichensequenzen zu erkennen, die „richtige“ Runenzeichen aufweisen, die ihrerseits jedoch in einer Weise miteinander verknüpft sind, dass sie unmöglich lexikalische Einheiten widerspiegeln können. Sie weisen also nicht zwingend „falsche“ oder hyperkomplexe Einzelzeichen auf, sondern spiegeln die Verknüpfung der Zeichen zu einem „Text“ lediglich vor. Dieser Typ ist sicherlich am schwierigsten zu erweisen, da (a) vielleicht unsere Kenntnis der Verschriftungstechniken jener Zeit noch zu gering ist, und (b) die Überlieferungsbedingungen vielfach schlecht sind und die Schriftdenkmäler nur trümmerhaft auf uns gekommen sind. Denn: Bei strenger Auslegung hätte man unter Typ 3 all jene Inschriften zu fassen, denen man bei allem Scharfsinn der Forschung bis heute keinen „Sinn“ abzugewinnen vermag. Es kann hier keine vollständige Aufzählung derartiger Inschriften folgen; genannt seien wenigstens ein paar Beispiele: Die Bügelfibel von Aschheim (Aschheim I; vgl. Nedoma 2004b, 271 f.) mit ihrer zweizeiligen Inschrift I → **ddd**, II → **ooꝥd**, die Scheibenfibelfibel von Aschheim (Aschheim II; vgl. Nedoma 2004b, 271) mit der Runenfolge → **ḱahi**, die Scheibenfibelfibel von Balingen (Looijenga 2003, 229; Nedoma 2004b, 184–189, 273–276) mit der umstrittenen

(linksläufigen) Inschrift ← **?uzdnloamjlu?**, schließlich die Scheibenfibel von Gomadingen (Nedoma 2004b, 345; Looijenga 2003, 345) mit der Folge → **g iglug** oder → **g iglun**. Sie alle – und viele mehr – sind bis heute nicht befriedigend gedeutet, und ich möchte diesbezüglich einfach die vorsichtige These äußern, dass es sich vielleicht tatsächlich nur um Fälle von Schrift- oder besser: Textimitation handelt. Dass man mit solchen Praktiken auch außerhalb der Runenschriftlichkeit zu rechnen hat, macht zum Beispiel die Fibel von Wittislingen deutlich. Wenngleich sie eindeutig keine Runen trägt, stammt sie aus einem Raum und aus einer Zeit, die dem „kontinentalgermanischen Runenhorizont“ (also im wesentlichen dem merowingischen Frankenreich) entspricht. Sie zeigt eindrücklich, welchen Status Schrift in dieser Zeit hatte: Nebst einer Künstler-signatur und einer christlichen Grabinschrift (!) weist sie nämlich auch Buchstabenhäufungen auf, die sich nicht zu überzeugenden Wortformen ordnen lassen (Werner 1950, 71). Offensichtlich hatten also auch in lateinschriftlichem Kontext nachahmende Tendenzen von unserem Typ 3 ihren Platz. Schließlich sei auch noch auf den nordgermanischen Raum hingewiesen: „Inschriften ohne erkennbaren sprachlichen Inhalt“ finden sich auch auf Brakteaten, die Nowak (2003, 331) bei aller Vorsicht sehr treffend und scharfsinnig dahingehend charakterisiert, dass „bei einem großen Teil des Korpus andere Kriterien als die Verständlichkeit an die Inschriften angelegt“ worden seien.

Dieser Typ 3 zeigt Berührungspunkte mit den Inschriftentypen, die im folgenden, letzten kurzen Absatz anzusprechen sind.

Futhark-Inschriften und Runenkreuze

Die in diesem Abschnitt zu betrachtenden Inschriftentypen entziehen sich einer herkömmlichen Entzifferung in dem Sinne, dass eine Wort-für-Wort-Lektüre (oder auch nur eine Einzelwort-Analyse) eine semantisch eindeutige Aussage erlaubte. Die beiden Typen gehören daher ebenso in den Bereich der hier zu besprechenden Phänomene. Zwar mangelt es nicht an Versuchen, die beiden kontinentalgermanischen Runenkreuze von Schretzheim und Soest zu lexikalischen Einheiten zu rekonstruieren (vgl. etwa Schwab 1998, 378–383 und passim, mit weiterer Literatur), doch Fakt ist: Es fehlen den um ein kreuzartiges Zeichen gruppierten Runenzeichen Grenzsignale, die es ermöglichen würden, einen Anfang und ein Ende eines Worts zu bestimmen. Das Kreuz von Schretzheim etwa weist die Runen **α**, **r** (oder **u**), **α** und **b** auf, wobei der senkrechte Hauptstab jeweils gleichzeitig einen der Kreuzbalken ausmacht. Dabei ist neben dem fehlenden klaren Inschriftenbeginn auch unklar, ob möglicherweise das Achsenkreuz selbst als Rune (**g**) aufzufassen ist.

Ebensowenig lassen die Futhark-Inschriften eine lexikalisch-analyisierende Leseweise zu, denn es gibt für sie „keine semantisch-grammatische Kontrollmöglichkeit“ (Düwel und Heizmann 2006, 45). Beiden Inschriftentypen ist jedoch gemeinsam, dass sie eine je eigene Textsorte konstituieren, die mit Bedacht zur Anwendung gebracht wurde. Dies allein schon lässt den Schluss zu, dass Schrift in einer solchen Verwendungsweise anderen Zwecken diene als der Wort-für-Wort-Aufzeichnung einer sprachlichen Botschaft. Damit ist freilich nicht ausgeschlossen, dass eine Botschaft vermittelt werden sollte, doch erreichte sie den Empfänger über ein anderes Decodierungssystem. Dieses dürfte eher visuell-perzeptiv ausgerichtet gewesen sein. Es ist anzunehmen, dass die Schriftkomplexe jeweils als ganze wahrgenommen wurden und mit der für den Empfänger relevanten Bedeutung versehen waren. Dass uns heute der Schlüssel für eine eindeutige Decodierung fehlt, ist bedauerlich. Aber es ist immerhin leicht aufzuzeigen, dass beide Typen nicht ganz isoliert in der Schriftgeschichte sind. In Kreuzform verwendete Schrift wie Alphabetinschriften sind nämlich keine Erfindungen der runischen Schriftkultur. Bei den Runenkreuzen handelt es sich wohl um ein Konvergieren zweier vorrunischer Verwendungsweisen (vgl. Graf 2010, 118f.): einerseits der römischen *decuriae*, die ursprünglich Zehnerabteilungen, Zehnergruppen, dann Eigentumsmarkierungen, schließlich in der Urkundentradition auch Beglaubigungsmarken waren; andererseits der spätantik-christlichen Monogramme, die ebenso beglaubigenden Charakter hatten. Dass diese Funktion auch auf die Runenkreuze zutrifft, ist immerhin recht wahrscheinlich, wobei neben dem beglaubigenden auch das individualisierende und vielleicht ästhetische Moment mitzubedenken ist (vgl. zur Deutungsproblematik bei derartigen Inschriften Düwel 2008, 61 f.). In jedem Fall sind die Runenkreuze zu den abkürzenden Zeichen zu rechnen. Sie verdichten einen Sachverhalt zu einem augenfälligen pseudosprachlichen Merkzeichen, dessen Inhalt sicherlich nur Eingeweihten zugänglich war.

Futhark-Inschriften auf der anderen Seite setzen wohl die antiken Alphabetinschriften fort. Aus dem kontinentalen Raum bekannt sind folgende Vertreter: die Bügelfibel von Aquincum, die Bügelfibel von Beuchte, die Kalksteinsäule von Breza, die Bügelfibel von Charnay und der Holzstuhl von Trossingen. Nur unsicher als Futhark-Inschrift zu klassifizieren ist die Runenfolge **fpae** auf der Bügelfibel von Herbrechtingen (Nedoma und Theune-Großkopf 2006, 50 Anm. 26). Die Inschriften haben abkürzenden und ordnenden Charakter, repräsentieren also „Vollständigkeit und Ordnung“ (Düwel und Heizmann 2006, 43; McKinnell, Simek und Düwel 2004, 85; vgl. auch Schulte 2007, 75; ferner auch Schulz 2000, 203 f. sowie 382). Nach landläufiger Sicht geben sie eine Kurzform dessen ab, was mit Schrift

prinzipiell machbar und möglich ist (zu diesem Komplex maßgeblich: Düwel und Heizmann 2006 mit weiterer Literatur). Dass die Futhark-Inschriften indes meist unvollständig sind (vgl. zur Übersicht Düwel 2008, 24 f.; Düwel und Heizmann 2006, 4–14 sowie 43 f.), ist dabei von geringerer Tragweite. Wenn mit den ersten Elementen der Runenreihe bereits die prinzipiellen Möglichkeiten von Schrift angedeutet sind, so ist die Vervollständigung der Reihe ein mentaler Akt, der wenig Aufwand erfordert. Für die nahezu vollständige Runenreihe auf der Bügelfibel von Charnay schlug jüngst Robert Nedoma (2010, 41) ein „indexikalisches Incipit“ vor, das den weiteren Text als spezifisch runenschriftlich indiziert – eine Interpretation, die jedoch möglicherweise auch auf die anderen unvollständigen Futhark-Inschriften zutreffen könnte.

Fazit

Inschriften des älteren Futhark aus dem südgermanischen Raum zeigen oft die klassischen Merkmale einer jungen Schriftkultur. Sie dokumentieren Verwendungsweisen von Schrift, die zunächst fremd anmuten. Aspekte jenes Fremden scheinen auf im dekorativ-ornamentalen, symbolischen (ideographischen), nachahmenden und im abkürzenden (verdichtenden) Schriftzeichengebrauch. Dazu scheint Schrift in diesem Kontext eher das Prozesshafte und Wirkungsorientierte sowie das Visuell-Perzeptive vor dem Festhaltend-Kommunikativen zu betonen – ein Umstand, den bereits Roland Barthes (2006, 30) im Hinblick auf die Geschichte der chinesischen Schrift betont hatte:

[C]ette écriture a *d'abord* été esthétique et/ou rituelle (servant à s'adresser aux dieux) et ensuite fonctionnelle (servant à communiquer, à enregistrer); la fonction de communication, dont nos linguistes font une tarte à la crème, est postérieure, dérivée, secondaire ; l'écriture chinoise n'a donc pu être au départ un décalque de la parole et nos transcriptionnistes (qui voient dans l'écriture une simple transcription du langage) en sont ici pour leurs frais. Non, il ne va pas de soi que l'écriture serve à communiquer; c'est par un abus de notre ethnocentrisme que nous attribuons à l'écriture des fonctions purement pratiques de comptabilité, de communication, d'enregistrement et que nous censurons le symbolisme qui meut le signe écrit.

Zweifellos ist die hier betrachtete Schriftkultur in dem Kontext zu verorten, dem auch die römisch-lateinische und die griechisch-byzantinische Schriftkultur angehören und wo die beschriebenen Phänomene auch bekannt sind. Die betrachteten Phänomene sind damit wohl auch als Reflexe eines

Kulturkontakts zu werten oder, wie es Bernard Mees (2011, 475) anhand der südgermanischen *leub*-Inschriften überzeugend gezeigt hat: „no inscription is an island, but instead reflects broader discourse.“ Freilich dürfen die Phänomene nicht überbewertet werden, kennt die runische Epigraphik ja auch Schriftverwendungsweisen, die typologisch (aus einer modernen Warte) nicht markiert sind: Zeichengruppen von ganz unproblematischer Anordnung – unproblematisch natürlich unter der Berücksichtigung der graphisch-phonologischen bzw. orthographischen Regeln, wie sie die jüngere Forschung überzeugend herausgearbeitet hat (vgl. etwa Grønvik's Substitutionsregel [Grønvik 1985, 186, 191 f.; ferner Nedoma 2004a, 352]; vgl. für die ostgermanischen Inschriften nun Nedoma 2010, 8 f.). Was die überlieferten Textsorten angeht, so fällt dennoch das Fehlen von Geschäfts- oder einfacher Alltagsschriftlichkeit auf, die zu einer funktionierenden Schriftkultur gehören müsste wie zahlreiche weitere Textsorten, die man im älteren Futhark vermisst (vgl. Hartung 1993, 113; Graf 2011, 214–216). Aus diesem *ex negativo*-Befund zu folgern, die ältere runische Schriftkultur hätte keine weiteren Textsorten als die überlieferten gekannt, ginge wohl zu weit. Dennoch kann der Überlieferungsbefund vorderhand dahingehend interpretiert werden, dass alternative Schriftkonzepte existiert haben müssen. Diese tendieren hin zu einer Schriftverwendung, die das rein Visuelle dem Kommunikativen überordnet und die Schrift bisweilen als Ergänzung oder Teil des Objekts versteht.

Bibliographie

- Arntz, Helmut, und Hans Zeiss. 1939. *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes*. Gesamtausgabe der älteren Runendenkmäler 1. Leipzig.
- Bammesberger, Alfred. 2003. „The Harford Farm Brooch Runic Inscription.“ *Neophilologus* 87, 133–135.
- Barthes, Roland. 2006. *Variations sur l'écriture. / Variationen über die Schrift*. Mainz; ursprünglich verfasst 1973.
- Behr, Charlotte. 1991. *Beizeichen auf den völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten*. Europäische Hochschulschriften, Reihe 38: Archäologie 38. Frankfurt am Main.
- Bianchi, Marco. 2010. *Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön 20. Uppsala.
- Birkmann, Thomas, und Maren Dieke. 2005. *Runen in Südbaden*. Freiburg i. Br.
- Dannheimer, Hermann. 1974. „Ein skandinavisches Ringknäufschwert aus Kösching Ldkr. Ingolstadt (Oberbayern), mit Beiträgen von Maria Hopf, Mainz, und Josef Riederer, Berlin.“ *Germania* 52, 448–453 und Tafeln 54–56.

- Düwel, Klaus. 1994. „Runische und lateinische Epigraphik im süddeutschen Raum zur Merowingerzeit.“ In *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung. Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.–27. Juni 1992 in Bad Homburg*, hg. Klaus Düwel, 229–308. ERGA 10. Berlin.
- .2003. „Die Runenarbeit am Seminar für deutsche Philologie (Arbeitsstelle: Germanische Altertumskunde), Göttingen.“ *Nytt om runer* 16 (2001), 11–12.
- .2008. *Runenkunde*. 4. Aufl. Sammlung Metzler 78. Stuttgart.
- Düwel, Klaus, und Wilhelm Heizmann. 2006. „Das ältere Futhork – Überlieferung und Wirkungsmöglichkeiten der Runenreihe.“ In *Das futhork und seine einzelsprachlichen Weiterentwicklungen. Akten der Tagung in Eichstätt vom 20. bis 24. Juli 2003*, hg. Alfred Bammesberger und Gaby Waxenberger, 3–60. ERGA 51. Berlin.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.
- Fischer, Svante. 2005. *Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800 AD)*. Aun 33. Uppsala.
- Geier, Manfred. 1994. „Sekundäre Funktionen der Schrift.“ In *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*, hg. Hartmut Günther und Otto Ludwig, Bd. 1, 678–686. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 10.1. Berlin.
- Graf, Martin Hannes. 2010. *Paraschriftliche Zeichen in südgermanischen Runenschriften. Studien zur Schriftkultur des kontinentalgermanischen Runenhorizonts. Medienwandel – Medienwechsel – Medienwissen, Historische Perspektiven* 12. Zürich.
- .2011. „Schrift, Sprache und was dazwischen liegt. Zur Materialität epigraphischer Schriftlichkeit der ältesten Runeninschriften.“ In *Language and Literacy in Early Scandinavia and Beyond*, hg. Michael Schulte und Robert Nedoma, 213–247. NOWELE, North-Western European Language Evolution 62/63. Odense.
- Graf, Martin Hannes, und Michelle Waldspühl. In Vorbereitung. „Neues zu den Runeninschriften von Eichstetten, Schwangau, Steindorf und Neudingen-Baar II.“
- Grønvik, Ottar. 1985. „Über den Lautwert der Ing-Runen und die Auslassung von Vokal in den älteren Runeninschriften.“ *Indogermanische Forschungen* 90, 168–195.
- Grünzweig, Friedrich E. 2004. *Runeninschriften auf Waffen. Inschriften vom 2. Jahrhundert n. Chr. bis ins Hochmittelalter*. Wiener Studien zur Skandinavistik 11. Wien.
- Hachmann, Rolf. 1993. „Verzierte Lanzenspitzen der Jüngerer Kaiserzeit. Die Vor- und Frühgeschichte und die Runeninschriften im älteren Futhork.“ In *Kulturen zwischen Ost und West. Das Ost-West-Verhältnis in vor- und frühgeschichtlicher Zeit und sein Einfluß auf Werden und Wandel des Kulturraums Mitteleuropa* [Festschrift Georg Kossack], hg. Amei Lang, Hermann Parzinger und Hansjörg Küster, 327–423. Berlin.

- Haeseli, Christa. 2011. *Magische Performativität. Althochdeutsche Zaubersprüche in ihrem Überlieferungskontext*. Philologie der Kultur 4. Würzburg.
- Hartung, Wolfgang. 1993. „Die Magie des Geschriebenen.“ In *Schriftlichkeit im frühen Mittelalter*, hg. Ursula Schaefer, 109–126. Tübingen.
- Haseloff, Günther. 1975. „Zu den Goldblattkreuzen aus dem Raum nördlich der Alpen.“ In *Die Goldblattkreuze des frühen Mittelalters*, hg. Wolfgang Hübener, 37–70. Veröffentlichungen des Alemannischen Instituts in Freiburg i. Br. 37. Buhl/Baden.
- IK + Nummer = Brakteat herausgegeben in *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog (Einleitung sowie Bd. 1–3: Text und Tafeln)*. Von Karl Hauck, Morten Axboe, Urs Clavadetscher, Klaus Düwel, Lutz von Padberg, Ulrike Smyra, Cajus Wypior und Herbert Lange. Münstersche Mittelalter-Schriften 24,1,1–24,3,2. München 1985–1989.
- Joffroy, René. 1978. „Note sur deux ferrets mérovingiens des collections du Musée des Antiquités nationales.“ In *Problèmes de chronologie relative et absolue concernant les cimetières mérovingiens d'entre Loire et Rhin. Actes du IIe colloque archéologique de la IVe Section de l'Ecole pratique des Hautes Etudes (Paris, 1973)*, hg. Michel Fleury und Patrick Périn, 195–197. Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes, IVe Section. Sciences historiques et philologiques 326. Paris.
- KJ + Nummer = Inschrift herausgegeben in Wolfgang Krause, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. 2 Bde.: *Text; Tafeln*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.-hist. Kl., 3. Folge 65. Göttingen 1966.
- Looijenga, Tineke. 2003. *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions*. The Northern World 4. Leiden.
- Lüthi, Katrin. 2006. „South Germanic Runic Inscriptions as Testimonies of Early Literacy.“ In *Runes and their Secrets. Studies in Runology*, hg. Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg und Gillian Fellows-Jensen, 169–182. Copenhagen.
- MacLeod, Mindy. 2002. *Bind-Runes. An Investigation of Ligatures in Runic Epigraphy*. Runrön 15. Uppsala.
- MacLeod, Mindy, und Bernard Mees. 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge.
- Martin, Max. 2004. „Kontinentalgermanische Runeninschriften und ‚alamannische Runenprovinz‘.“ In *Alemannien und der Norden. Internationales Symposium vom 18.–20. Oktober 2001 in Zürich*, hg. Hans-Peter Naumann, 165–212. ERGA 43. Berlin.
- Martini, Wolfram. 2003. *Sachwörterbuch der klassischen Archäologie*. Kröners Taschenausgabe 390. Stuttgart.
- McKinnell, John, Rudolf Simek und Klaus Düwel. 2004. *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook*. Studia Mediaevalia Septentrionalia 10. Wien.
- Mees, Bernard. 2011. „Sociocultural Theory and the *leub* Inscriptions.“ *Journal of English and Germanic Philology* 110, 474–488.

- Meli, Marcello. 1988. *Alamannia runica. Rune e cultura nell'alto medioevo*. Verona.
- Möllenberg, Solveig. 2011. *Tradition und Transfer in spätgermanischer Zeit. Süd-deutsches, englisches und skandinavisches Fundgut des 6. Jahrhunderts*. ERGA 76. Berlin.
- Nedoma, Robert. 2004a. „Noch einmal zur Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen.“ In *Alemannien und der Norden. Internationales Symposium vom 18.–20. Oktober 2001 in Zürich*, hg. Hans-Peter Naumann, 340–370. ERGA 43. Berlin.
- . 2004b. *Personennamen in südgermanischen Runeninschriften*. Studien zur altgermanischen Namenkunde I, 1, 1. Heidelberg.
- . 2010. „Schrift und Sprache in den ostgermanischen Runeninschriften.“ In *The Gothic Language. A Symposium*, hg. Hans Frede Nielsen und Flemming Talbo Stubkjær, 1–70. NOWELE, North-Western European Language Evolution 58/59. Odense.
- Nedoma, Robert, und Barbara Theune-Großkopf. 2006. „Ein Holzstuhl mit Runeninschrift aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld von Trossingen (Baden-Württemberg), mit einem Exkurs: Voraltsächsisch **lguskapi** auf dem Schemel von Wremen.“ *Die Sprache* 46, 38–64.
- Nievergelt, Andreas. 2009. *Althochdeutsch in Runenschrift. Geheimschriftliche volkssprachige Griffelglossen*. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, Beiheft 11. Stuttgart.
- Nowak, Sean. 2003. *Schrift auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Untersuchungen zu den Formen der Schriftzeichen und zu den formalen und inhaltlichen Aspekten der Inschriften*. Dissertation, Georg-August-Universität Göttingen. Online unter <http://webdoc.sub.gwdg.de/diss/2003/nowak> [April 2011].
- Oehr, Sigmund. 2011a. „Runen, runenähnliche Zeichen und Tierdarstellungen auf Waffen.“ *Offa* 63/64 (2006/2007), 63–78.
- . 2011b. Rezension von Graf 2010. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 140, 367–374.
- Schulte, Michael. 2007. Rezension von MacLeod und Mees 2006. *Journal of Germanic Linguistics* 19, 73–83.
- Schulz, Monika. 2000. *Magie oder: Die Wiederherstellung der Ordnung*. Beiträge zur Europäischen Ethnologie und Folklore, Reihe A. Texte und Untersuchungen 5. Frankfurt am Main.
- Schwab, Ute. 1998. „Runen der Merowingerzeit als Quelle für das Weiterleben der spätantiken christlichen und nichtchristlichen Schriftmagie?“ In *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten International Symposium über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*, hg. Klaus Düwel, 376–433. ERGA 15. Berlin.
- Tischler, Johann. 1982. „Die Aufschriften der burgundischen Danielschnallen, mit Zeichnungen von R. Moosbrugger-Leu.“ *Beiträge zur Namenforschung*, NF 17, 113–160.

Werner, Joachim. 1950. *Das alamannische Fürstengrab von Wittislingen*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2. München.

English summary

“Script-theoretical reflections on the non-lexical inscriptions of the South Germanic runic corpus”

In numerous inscriptions in the South Germanic runic corpus there are signs and clusters of signs, sometimes occurring as part of the text, sometimes as mere spatial accompaniments, which make a linear reading impossible or at least very intricate. The phenomena in question—single runic graphemes, ornaments, symbols, rune-like signs, script imitations, futhark inscriptions and cross-shaped runic monograms—cannot be explained by common graphemic, grammatical or etymological means, but are clearly part of a runic or at least graphical context. In the article these aberrant manifestations of script are systematized and classified according to our understanding of their cultural context.

A definitive interpretation of these signs is nevertheless difficult, not least due to the poor condition of some of the extant runic objects. However, they do at least demonstrate that early runic literacy exhibits well-known characteristics of a young script culture as well as characteristics of a script in contact with other (script) cultures. Artefacts such as weapons and jewellery, which serve primary purposes other than to bear writing, suggest that runic script in this context (including the non-lexical elements) has functions which go beyond its purely communicative purpose. Furthermore it is shown in many cases that the visual presentation of script takes precedence over the message, whether the aim was primarily ostentation or to produce an aesthetically pleasing whole.

Given the abundance of relatively unproblematic South Germanic inscriptions like those bearing personal names, the inscriptions discussed here can be deemed simply to exhibit a special form or use of the script, and should not therefore be distinguished too sharply from the rest.

The Anglo-Saxon Name for the s-Rune: *Sigel*, a Precious Jewel

Alan Griffiths

Abstract

The Anglo-Saxon rune-name *sigel* has been interpreted as meaning ‘sun’. In some contexts Old English *sigel* does refer to the sun, in others it means ‘clasp’, ‘brooch’, or ‘jewel’. All these meanings, however, are difficult to reconcile with the maritime imagery of the Anglo-Saxon *Rune Poem*’s *sigel* stanza. I suggest that the poet has exploited Christian metaphor based on an interpretation of the Hebrew letter-name *zaith* as *zayith* ‘olive’, and that the imagery of the *sigel* stanza refers to the olive branch brought to Noah on his Ark, as well as the oil of chrismation, which was also referred to as the Seal of the Holy Spirit (Latin *sigillum*). The Nordic *Rune Poems* would appear to have taken their cue from their Anglo-Saxon counterpart and associated the seal with Emperor Constantine’s vision of the Cross in the sun’s halo and the decree that this sign be emblazoned on his army’s shields.

Keywords: *sigel*, seal, sun, s-rune, Anglo-Saxon, rune-name

This article is part of a wider study in which I challenge commonly held views that the apparently everyday, meaningful names given to runic characters — such as Old English *hægl* ‘hail’, *lagu* ‘water’, *man* ‘man’, or *dæg* ‘day’ — had a purely indigenous, northern European origin, coeval, or virtually coeval, with the creation of the runic script itself and independent of the traditions of the Mediterranean alphabets.

An excellent survey of the literature on rune-names is given by Nedoma (2003). Suffice it to mention here the principal proponents of the various theories over the last decades. For instance, the traditional, non-alphabetic ordering of the runes in the futhark prompted Arntz (1944) to propose that

Griffiths, Alan. “The Anglo-Saxon Name for the s-Rune: *Sigel*, a Precious Jewel.”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 123–43.

© 2012 Alan Griffiths.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

both the futhark scheme itself and its names had their origin in magic. Seebold (1993) has also suggested a magic-mantic origin, based on the pairing of names. Von der Leyen (1931, 1957) and Jungandreas (1935, 1974) had earlier put forward the idea of name-pairs. Complete cult systems were presented by Schneider (1956), by Agrell (1928), who linked the system to the cult of Mithras, and by Marstrander (1928), who suggested a scheme of deities. Less integrated was the categorisation presented by Krause (1948; 1970, 30), who divided the names into seven groups: gods and demons (the runes **a p t m ŋ**), animals (**u z e**), plants (**i p b l**), astronomical and weather phenomena (**h i j s d**), negative powers (**k n**), cult concepts (**r g**), non-cult concepts (**f o**), plus one uncertain (**w**). Elliott (1989, 71–76) and Polomé (1991) reduced Krause's categories to three: the world of gods, the world of nature, and the world of man. Nedoma himself reserves judgment on whether the invention of the names was coeval with the creation of the futhark, and is sceptical of investing the names with religious or magical qualities.

In contrast to these views, I am hoping to demonstrate that rune-names show evidence of having been inspired by the Irish process of coining names for characters of the ogam script based on the traditional names of letters of the Hebrew alphabet. Initially, the characters of both ogam and runic scripts probably had purely phonetic names, like the letters of the Latin alphabet, rather than the meaningful names that eventually came to be assigned to them. From the fifth century onwards, however, the advent of Christian missions—first in Ireland and subsequently in England—brought users of ogam and runes into contact with Latin transcripts and interpretations of the names of Hebrew letters which were cited, in particular, in connexion with the Psalms. As a result, names were created for ogam and runic characters in imitation of the Hebrew alphabet. Prime movers in this process were probably scholars in Ireland seeking to give respectability to ogam as a native Irish script on a par with the three sacred alphabets, Hebrew, Greek and Latin, but especially with Hebrew. The process was pursued further in northern England in relation to runes, probably under the influence of Irish missionaries, who were largely responsible for Christianising that part of the country after the Anglian immigrations. From England the runic nomenclature was exported to Scandinavia, where some of the names were cloaked in pagan guise in keeping with the syncretism encountered in the process of Christianisation in Scandinavia.

This proposal for the tradition of naming of alphabet letters being passed on to the naming of ogam characters and runes removes the discussion from the realm of cult and magic and places it firmly in Irish and English

scriptoria, some time after the creation of the scripts. It also reverses the direction of transmission of rune-names, which are commonly assumed to have been coined in northern Europe, probably Scandinavia, and imported into England along with the runic script. I would suggest, however, that the names, having been coined in northern England in the seventh to eighth centuries, were exported to the European continent in the wake of Christian missionary activity. Derolez (1954) documents numerous Continental manuscripts, dating from the late eighth century onwards, in which rune-names from apparently English sources are listed. These manuscripts provide the first record of rune-names but they do not give any indication of the names' meanings, some of which, such as *man* 'man', are unambiguous, but some of which, such as Old English *sigel*, are obscure.

Fortunately, there is a series of poems in Old English and the Nordic languages in which the meanings are clarified to some extent, but even here the meaning of a name like *sigel* remains unclear. It has been assumed that the forms of the rune-names as described in the Nordic poems are older than the forms in the Old English poem and that in some cases the Old English name is a Christian substitution for the Nordic name. An example of this possible Christianisation that is often cited is the Nordic name *purs* 'demon' or 'giant', beside the Old English form *þorn* 'thorn'. However, on the basis of my thesis that the names were in origin English coinages in a Christian context, which were subsequently taken to, say, Scandinavia by Christian missionaries, a name like *sigel* would be the older form beside its Nordic equivalent *sól* 'sun'. But what is the relationship between *sigel* and *sól*, and what does *sigel* mean? Similar questions can be asked of the relationships between all the Old English and Nordic rune-names. I concentrate here on *sigel* and *sól* because in this instance the hypothesis of a Christian origin leads to a possible solution to the long-debated meaning of Old English *sigel*.

The stanzas describing the s-rune in the *Rune Poems*

The Nordic name for the s-rune, *sól*, and its interpretation in the Norwegian and Icelandic *Rune Poems* are quite straightforward. *Sól* means 'sun' and that is precisely the meaning that fits the sense of the stanzas in the poems. The Norwegian stanza reads:¹

¹ There are negligible differences between the versions of this stanza in the manuscripts; see Page 2003b, 556 f. The translation of *helgr dómr* as "holy decree" (Page's translation, cf. also Bauer 2003, 152: "dem heiligen Urteil") is debatable and is discussed in more detail below.

s. [sól] er landa liome | luti ek helgum dome
 “Sól is the light of the world; I bow to the holy decree”

while the Icelandic stanza, in Page’s redaction (1998, 29), reads:

s [sól] er skýja skjöldr ok skínandi røðull
 [ok ísa aldrregi] [also: hverfandi hvel]

“Sól is the clouds’ shield and a shining halo
 [and ice’s despair] [also: turning wheel]”.

The equivalent stanza in the Anglo-Saxon *Rune Poem*, on the other hand, cannot so readily be explained as relating to the sun. The name appearing beside the stanza in the margin of the only surviving copy of the poem by Hickes (1705, 1.1: 135), taken from the now lost British Library, Cotton Otho B. x, fol. 165v, is *sigel*:

s (<i>sigel</i>) <i>semannum</i>	<i>symble biþ on hihte</i>
<i>ðonne hi hine feriaþ</i>	<i>ofer fisces beþ</i>
<i>oþ hi brimhengest</i>	<i>bringeþ to lande.</i>

“*Sigel* is ever a joy to seafarers
 as they take it over the fish’s bath
 until the sea-steed brings them to land.”

Elsewhere, in manuscript sources containing Anglo-Saxon futhorcs or lists of rune-names in alphabetical sequence (runic alphabets), the name of the *s*-rune varies considerably. Of the forms from manuscripts with rune-names recorded by Derolez (1954), there were eight records of *sigil* (including one in place of an erased *sygil*, discussed below), four records of *sigi*, three of *sigel*, and one each of *sigo*, *sig* and *síl*, but almost as many forms with a *-u-* in the first syllable: six records of *sugil*, five of *suhil*, three of *siugil*, and one of *suigil*; there was only one record of *sol*. The form *sigi* is consistently found in those futhorcs associated with the *isruna* tract, while the forms with *-u-* in the first syllable are all found in runic alphabets attached to the tract known as *De inventione linguarum* (or *litterarum*). But in all the *De inventione* alphabets, the names of many of the other runes differ from the names in the Anglo-Saxon *Rune Poem*, the provenance of all the manuscripts except one being either Germany or France. The exception is the only manuscript in the group of English provenance—London, British Library, Cotton Titus D. viii (*saec.* xv), fol. 7r–v—which is the only one to preserve the form *sigil*.

Despite these differences in name-forms, runologists have gone through

considerable philological contortions in attempts to reconcile the various forms with the known senses of Old English *sigel* and the enigmatic sense of the Anglo-Saxon rune-stanza, beside the unenigmatic Scandinavian *sól*, on the presumption that *sigel*, *sól* and the *De inventione* forms are to be equated. I would suggest, however, that a narrow concentration on philology does a disservice to the inventiveness of those who coined the rune-names and who created the *Rune Poems*, which are sometimes unfairly dismissed as mnemonic doggerel. The name of the s-rune is a good example with which to demonstrate my discomfort with the way rune-names in general have been regarded. To do this, I consider in turn: the known senses of *sigel*, some of the attempts to fit these senses to the stanza, and some attempts via etymology to fit the form of the name *sigel* to the *De inventione* forms and the Nordic *sól*. All this is well-known territory, but we have to cross it in order to establish common ground for a new approach.

Known senses of Old English *sigel*

Still the most useful summary of the senses of *sigel* is probably Tolkien's analysis of the first element of the place-name *Sigelwara land* (Tolkien 1932, 1934). He came to the conclusion that, in one of its senses, *sigel* (earlier *sigil*) ultimately derived from Latin *sigillum*, which referred to the small figures on the precious stones used as seals. According to him, many of the glosses and texts pointed to the Old English word being used of a brooch or round ornamental jewel or collection of jewels in the form of a necklace (Tolkien 1934, 101 f.). The glosses he cited included: *bulla*, *sibba* (corrupt?), *gemma* and *fibula* (*fibula* also being glossed as *hringæ*, *hringiaë*, *hringe*), found in the Épinal/Erfurt, Corpus, Harley 3376 and Cleopatra A. iii glossaries, dating from the eighth to twelfth centuries. The texts, from the tenth to eleventh centuries, were: *Beowulf* (four records), Bede's *Historia ecclesiastica* (two records of *sigel* as a translation of *monile*), the Old English *Martyrology* (one record), and Wulfstan's homilies (one record).

Tolkien was undecided, however, as to whether this word was the same as the *sigel* that occurs in the sense of 'sun' in the first element in words for 'Ethiopians' (*sigelhearwan*) and 'heliotrope' (*sigelhwearfa*) and was used of the 'sun' in various poems. He noted twenty-nine instances of *sigel-* or *sigil-* as the first element in words for 'Ethiopia(n)' in the ninth to eleventh centuries, and thirty-five instances of *sil-*, *syl-* or *siel-* with the same function in the eleventh and twelfth centuries. In the case of 'heliotrope', he cited sixteen instances of *sigel-* from the eleventh century. His examples of *sigel* as an independent word for 'sun' in poetry included: *Beowulf*, l. 1666a (tenth

century), *Menologium*, l. 89a (eleventh century), and *Doomsday*, l. 117a (eleventh century). However, he suggested that unfamiliarity with the word led to other forms such as *sægl* or *segl* (*Andreas*, ll. 50b, 89b and 1456b; eleventh century?),² and even an alternative word *swegl* ‘bright sky’ (*The Phoenix* and *Wonders of Creation*), being substituted for *sigel* in the sense of ‘sun’. As to gender — whether it signified a jewel or the sun — *sigel* was probably a neuter or strong feminine noun, not masculine. In the runic inscription on the disc brooch from Harford Farm in Norfolk (seventh century), **sigilæ** is clearly a feminine noun: **luda : gibcetae sigilæ**, “Luda repaired the brooch”.

Sigel and the meaning of the Anglo-Saxon stanza

Interpretation of *sigel* in the context of the Anglo-Saxon rune-stanza faces two problems: Firstly, how does a meaning such as ‘jewel’, ‘brooch’ or ‘sun’ fit the maritime imagery? And secondly, if *sigel* is a neuter or feminine noun, what does masculine *hine* refer to?

In the past, three well-known solutions have been offered. Dickins (1915, 17), for instance, circumvented the issue of *hine*’s referent and re-interpreted the word as *heonan* ‘hence, away’, taking the verb *feriaþ* as an intransitive use of *ferian*:

S. (the sun) is ever a joy to seafarers (or, in the hopes of seafarers)
when they journey away over the fishes’ bath
until the courser of the deep bears them to land.

Von Grienberger (1921, 212) kept to *hine* as a pronoun and suggested that it referred in anticipation to the *brimhengest* in the next line. Page (2003a, 71f.) followed this suggestion and simply reversed the two words in his translation.

The sun is a continual joy to seamen,
when they take a sea-steed over the fish’s bath
until it brings them to land.

Both of these solutions are rather awkward and neither explains why the sun (or a jewel) is a particular joy to seafarers (or ever in their hopes), other than being a sign of fair weather or perhaps an aid to navigation, rather like *tacn* in the *tīr* stanza that follows the *sigel* stanza.

² Some editors have emended *sægl* and *segl*, on the assumption “that in an earlier MS of *Andreas* the word was expressed in all three places by the rune, which was afterwards wrongly expanded by a copyist” (Brooks 1961, 64).

A third solution, which has sought to resolve all these problems, has been to see the copyist's *sigel* as overriding the poet's intended name, namely *segl* 'sail', so that the translation should read:

A sail is constantly a joy to seamen
when they carry it over the fish's bath,
until the sea-stallion brings them to land.

This idea flies in the face of all other recorded forms of the rune-name, but Nicholson (1982), who was one of those advocating this interpretation,³ pointed out that rune-names could be interpreted differently in different contexts. He cites Cynewulf's interpretation of the *u*-rune as *ūre* 'our', rather than *ūr* 'aurochs', and possibly *cēne* 'bold', instead of *cēn* 'torch'. Perhaps, he suggested, the rune-poet took an incidental interpretation of the *s*-rune as *segl*, whereas Hickes, the seventeenth-century editor of the poem, re-inserted the form *sigel* as being more in line with other manuscript forms of the name. In his view, the poet may not have been conversant with the meaning of an unfamiliar *sigel*; he could even have been influenced by the alternative spelling *segl* found in *Andreas* (see above). A further example of an incidental use of the *s*-rune to refer to a sail could possibly be found in *The Husband's Message* (*Exeter Book*, tenth century), where the combination of the single runes **s** and **r** would read more satisfactorily in the context as representing *segl-rad* 'sail path', i.e. the sea, rather than *sigel-rad* 'sun's road', i.e. heaven:

Gecyre ic ætsomne · ʰ · ʀ · geador
· ƿ · ʀ · ond · ʀ · aþe benean
þæt he þa wære.

"I put ʰ and ʀ together,
ƿ, ʀ and ʀ to declare with an oath
that he was there."

The *segl* solution is ingenious, but it relies heavily on just one of many different solutions that have been offered for the runes in the *The Husband's Message*.

³ Others who have suggested the substitution of *segl* with the sense 'sail' include: Kemble (1840, 342 and 345), Tolkien (1934, 98 f.), Jungandreas (1936, 229) and Hacıkyan (1973, 54). Tolkien and Hacıkyan both refer to the gloss "*sigel id est velum*" that appears in the rune list in London, British Library, Cotton Domitian A. ix, but Nicholson (1982, 314 n. 6) dismisses this as "of no real value since it is in a sixteenth-century hand".

The etymological approach

The Anglo-Saxon rune-names *ōs*, *ūr*, *þorn* and *cēn* are all interpreted differently from their Scandinavian counterparts in the rune poems. So there is no inherent reason why Old English *sigel* should tally with the sense of Scandinavian *sól* ‘sun’. But, with most runologists having been brought up on Indo-European philology, it is hardly surprising that there have been repeated attempts to establish etymological explanations for the concordances and discordances between different forms of rune-names. The name of the *s*-rune has not escaped attention. Arguments relating to *sigel*, *sól* and *sugil* by, for example, Seebold and Lehmann can be summarised as follows:

(a) Seebold (1982, 184f.): Sanskrit *sūrya*- ‘sun, sun-god’ < **suwljo-*; Gmc. **suwlja-* > Proto-Old English **sugulja-* > *sugyli > *sygil > Old English (OE) *sigil*. [Cf. p. 183: Old High German *jugund*, Old Saxon *juguð*, OE *iuguð*. Gmc. **juwnti-* > West Gmc. **jugunþi-* (syllabic *-n-*); Gothic *junda* (dat. sg.) < **junt-ō-* (asyllabic *-n-*).] OE *sygil > *sigil* under influence of *sigil* ‘jewel’. Gothic *sugil*: “wahrscheinlich ... eine ungeschickte Gotisierung des altenglischen Wortes”.

(b) Lehmann (1986, 328): *sugil* ‘sun’, “name of *s*-rune in Sal [abbreviated here to “Vienna 795”]; OE *sygil*, *sigel*, *segl*, *sægl* (in Andreas); O[ld] I[rish] *sól* f. PIE [Proto-Indo-European] *sāwel-* ← *saH-we/ol-* ‘sun’ ... PIE zero grade *swel-*, in S[anskrit] *súvar*, Av[estan] *hvarə* ‘sun, light, heavens’ ... Gmc forms with *-g-* from PIE *s_cHwel-*, as in OE *iugup* ‘youth’ ... Cf also *sauil*, with which J Schmidt 1883 [*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 26, 9] had proposed a relationship. OE *swegle* n ‘heaven, sun’, O[ld] S[axon] *swigli* ← **swegila-* ‘shining’ may be secondary Gmc forms, rather than ablaut variants, as by Wood 1901 [*Modern Language Notes* 16, 306].”

This type of etymological discussion has centred on the question whether Old English *sigel* for ‘brooch, jewel, necklace’ is distinct in origin from the word *sigel* for ‘sun’. The argument in favour of distinct words draws support from forms with *-u-* in the first syllable in the later lists of rune-names in alphabetical sequence as well as the letter-name *sugil* in the well-known manuscript listing supposedly Gothic letter-names, namely Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, 795 (provenance St. Amand; 798/9), 20v (abbreviated here to “Vienna 795”). A futhorc in Vienna 795 contains the form *sigil* corrected from *sygil* which, as Seebold has suggested (see above), may indicate an original form *sugil*, with *-u-* mutated to *-y-*, followed by unrounding to *-i-* before *-g(i)-*: *sugil* > *sygil > *sigil* > *sigel*. This process, which could have been influenced by similarity with the *sigel*-jewel word, is perfectly possible in theory, but the

essential link between *sugil* and *sigil*, namely *sygil, is not attested other than as the remains of an erasure, probably a mistake, in Vienna 795.

Rather than resort to etymology, however, I would suggest that there is a much simpler possibility, namely that *sigel* as a bright, shining gem could have been used metaphorically of the sun in the same way that *gimm* (< Latin *gemma*) and *hring* are used in poems like *The Phoenix: heofones gim* ‘gem of heaven’ (l. 183) and *is ymb þone sweoran swylce sunnan hring beage beorhtast* ‘about his neck, like the sun’s halo, is the brightest of rings’ (ll. 305 f.).

An alternative approach

My own solution is not based on literal interpretation or on etymology, but on metaphor and allegory which, to my mind, befits a poetic environment. My ideas may be difficult to accept, since they rely on two unorthodox premises.

The first premise is the proposition I put forward in *Indogermanische Forschungen* (Griffiths 1999), namely that both the sequence of runes in the futhark and the sequence of characters in the Irish ogam scheme are closer to the order of letters in a Greek form of the alphabet rather than that of the classical Latin alphabet. According to this hypothesis, the s-rune is equivalent to the *zeta* of the Greek alphabet, which in turn is equivalent to the *zaith* or *zain* of the Hebrew alphabet.

The second premise is that outlined above in the introduction: (1) both rune-names and Irish ogam-names were creations in response to the Hebrew and Greek letter-names introduced into Ireland and England by Christian missionaries, especially in connexion with the psalters, and (2) the Anglo-Saxon rune-names, often with Christian allusions, were adopted in Scandinavia, with pagan modifications—not the other way round, i.e. Germanic names were not introduced into England, with Christian modifications. I have touched on these ideas in an earlier article (Griffiths 2006), and will be working them out in detail in a coming Ph.D. thesis. Here, I concentrate on evidence drawn from my analysis of the Anglo-Saxon *sigel* stanza. First, however, I need to make a brief detour away from runes before I return to that stanza.

In a Christian context there were three main traditions which grew up around the names of the Hebrew letters encountered in the psalters, two attributable to Jerome (*Epistula XXX*, 5,⁴ and *Liber interpretationes hebraicorum*

---

⁴ Jerome’s interpretations in his *Epistula XXX* were largely based on the Greek interpretations of Eusebius of Caesarea, *Praeparatio evangelica* X, 5.

nominum) and one to Ambrose (*Expositio in psalmum David CXVIII*). The particular interpretations of relevance in the present context are those given by Jerome for *zaith* or *zain* in his *Liber interpretationes: zaith fornicatio uel oliua siue haec*. What Jerome has done is to take intelligible Hebrew words that he thought approximated the letter-names *zain*, *zaith* and *zeh*, namely: *zanah* (זנה) = *fornicatio*, *zayith* (זית) = *oliva*, *zeh* (זה) = *haec*. In an apparently deviant list copied in the Vespasian Psalter at the beginning of the eighth century in Canterbury (London, British Library, Cotton Vespasian A. i, saec. viii^{2/4}), we find the letter-name spelled *zae* and glossed as *elementum mundi*, which a closely related French psalter (Vatican City, Biblioteca Apostolica Vaticana, Codex Reginensis lat. 11; provenance N.E. France; saec. viii^{ex}) reproduces as *alimentum mundi* (see Griffiths 2007). By now, it will be clear that the mental agility of a medieval exegete or poet is needed to appreciate the connexion between Jerome's glosses and *alimentum mundi*. Fortunately, in a commentary on Cassiodorus's explanation of Psalm 118, Bede has provided a solution by associating the letter *zaith* with the Latin *sustinere* 'sustain (by food, money or other means)' in connexion with the oil of chrismation as a symbol of spiritual nourishment from the Holy Spirit (Bede, *De titulis psalmodum*, see Salmon 1959, 175).⁵

I now return to the Anglo-Saxon *Rune Poem* and what a Christian might make of the *sigel* stanza—I say Christian, because I would suggest that the poem was written by a Christian for Christians. When the imagery of the stanza is considered in terms of an archetypical biblical narrative—seafarers delighted to see something precious in the sky, which is a constant joy to them until they reach dry land—this, surely, recalls Noah with his family in the Ark, overjoyed to see the dove with the olive branch as a sign of receding flood-waters and the promise of a new life.

To early Christians, the Ark, with Noah and his family, was a prefiguration of the Church and its congregation, with Noah as Christ. Numerous Christian authors made the link between the Ark, the Church and Christ, or the Ark and the Cross carrying Christ (for example, Tertullian, *De idolatria*

---

⁵ The text reconstructed by Salmon from various manuscripts is different from that in Migne's *Patrologia Latina* (PL, 93: col. 1062D). The relevant passage in Salmon reads: *Chorus sanctorum, spem promissionum Domini sensibus nostris commendans, asserit fideles adversa mundi sustinere quibus aeterna vita promittitur; quae olivae nomine exprimitur, quia et hic sanctorum facies exhilarator in oleo et illic Spiritus Sancti aeterna visione pinguescit.* ("The chorus of the holy, entrusting to our thoughts the hope of God's promises, declares that the faithful to whom eternal life is promised will be sustained in face of the world, which is what is expressed in the name of the 'olive', since the face of the holy is on the one hand refreshed in oil, and on the other shines forth with the eternal vision of the Holy Spirit.")

XXIV; Augustine, *Sermo* LXIII, 1; Jerome, *Dialogus contra luciferianos* XXII; Ambrose, *Sermo* XLVII, 2). As a consequence of these associations, Noah's salvation from the flood was considered a prefiguration of the rite of baptism, as described in 1 Peter 3:20 f., and followed in numerous exegeses (for example, Tertullian, *De baptismo* VIII; Cyrille of Jerusalem, *Catachesis* XVII: *De Spiritu Sancto* II; Didymus of Alexandria, *De Trinitate*; John Chrysostom, *De Lazaro concio* VI). The dove with the olive branch is interpreted as the Holy Spirit, and the oil from the olive was the holy oil of chrismation and confirmation into the Church, as expressed in the liturgy of both eastern and western churches, although the precise significance and position of chrismation in the liturgy was not the same everywhere. (On the evolution of the rite of baptism in the early Church and the relation between water-baptism, unction and the laying-on of hands, see Lampe 1951 and the references given there.) The anointing with oil came to represent the gift of the Seal of the Holy Spirit. But the oil was also a symbol of Christ Himself, the Messiah, the anointed one, whom the congregation carried (in their hearts) to the Promised Land: *hi hine feriaþ ofer fisces beþ | oþ hi brimhengest bringeþ to lande*, "they take it over the fish's bath | until the sea-steed brings them to land". Seen in this light, the *fisces beþ* takes on a second meaning: not only metaphorically 'the sea', but also the *piscina* 'fish pond', where Christians (*pisciculi* 'little fishes') bathed at baptism. On early Christian sarcophagi there are some pertinent illustrations of a ship and the dove as a guide or protector (see Garrucci 1879, plate 486). Even the reference to 'joy' in the stanza can be regarded as being a reflection of the New Testament references to 'joy' in connexion with baptism (e.g. the eunuch's going on his way with rejoicing, χαίρων, in Acts 8:39; see Lampe 1951, 64 f.).

I would argue therefore that what is a constant joy to the seamen in the Anglo-Saxon rune-stanza is the gift of the Seal of the Holy Spirit at baptism. The imagery of a marine voyage, moreover, could well have been suggested not only by the association of baptism with Noah's Ark, but also by the Latin term for the laying-on of hands, *imponere*, which was an important part of the baptism rite. Another specific meaning of *imponere* was 'to embark, to put on board ship' (Lewis and Short, s.v. *imponere*). However, there are several other metaphorical descriptions of salvation by baptism in a marine setting which might be of relevance here. For example, the poet of the Old English *Exodus* likened the pillar of cloud accompanying the Israelites to a mast with a sailyard (Lucas 1994, 68 and 89–93). The allusion is to the Cross and to the Ship of the Church, propelled by the sail of the Holy Spirit, bringing the exiles to salvation.

The Exodus, like Noah's Ark, was seen as a prefiguration of salvation through baptism. The same theme is found in Hippolytus of Rome, who linked a ship's shining sail to the Holy Spirit who sealed the faithful with his sign. Lactantius, moreover, used marine imagery to contrast the way pagan philosophers and Christians navigate through life, the pagans losing their way, while the Christians have a heavenly light, brighter than the sun, to navigate by (Hippolytus of Rome, *De Antichristo* LIX, see Achelis 1897, 91; Lactantius, *De divinis institutionibus* VI, 8). All these references to a guiding glow, whether sun, sail or seal, are in effect intimately connected with the description of baptism as an illumination or enlightenment by the grace of God, as expressed in the Greek φωτισμα, Latin *illuminatio* (Tidner 1963, 100).

It would seem that the poet in the Anglo-Saxon *Rune Poem* was deliberately playing with words as metaphors — as, for example, in the *secg* and *āc* stanzas, where *secg* is taken to refer to both 'sedge' and 'sword', and *āc* to 'oak' and '(oak-timbered) ship'. In the *sigel* stanza, he associated the word for seal with the use of *sigel* as a metaphor for the illuminating, jewel-like sun, and at the same time may possibly have intended to allude to a ship's glowing sail. In view of the phrase *hi hine feriaþ*, however, I am inclined to lay greater emphasis on the seal than the sail, since the sign of the seal can be carried, whereas a sail is more a means of actively carrying a ship forward.

Unfortunately, there are problems with a purely 'seal' interpretation. The literature on the concept of a 'seal' in a Christian context is considerable, and mostly relates to the metaphorical use of the Greek σφραγις, for which the Latin *signaculum* is the most frequent translation. Throughout the Vulgate translation of the Bible, for example, the word used for 'seal' in the spiritual sense is not *sigillum* (which would be the precursor of *sigel*) but *signum* or *signaculum*. The word used for 'sealing' or 'signing' is *signare*. *Sigillum* is certainly used in the material sense of a seal on a book, particularly in the Apocalypse, but the word is not transferred to the Seal of the Holy Spirit. Jerome's Vulgate translation, however, is not our only source for the use of cognates of *sigillum* in a metaphorical sense. In the Gothic Bible, σφραγις in a metaphorical sense is translated as *sigljo*, and according to Lewis and Short (s.v. *sigillo*), a Latin-Greek glossary equates the Greek verb σφραγιζω with Latin *sigillo*. Moreover, in the Irish Würzburg manuscript of the Pauline epistles, at Ephesians 1:13, a marginal gloss on the past participle *signati* gives an Irish form of Latin *sigillati*, namely *siglithi*. This gloss is *a prima manu* (in the primary hand) and dated fairly reliably to A.D. c. 700 (cited in Stokes and Strachan 1901, 632, cf. xxiii f.):

13. *signati⁴ estis Spiritu promissionis sancto⁵*

(Glosses: 4. [in marg.] *siglithi²⁹* [^a a prima manu] 5. .i. *atâcomarde fuirib* [i.e. a sign is upon you] .i. spiritus sanctus)

The Old English word for ‘seal’, however, is *insegel*, later *inseil*, with an *in-* prefix, the origin of which is obscure, but which is also found in Old Frisian, Old High German and Old Norse. On the other hand, as Jane Roberts has recently pointed out (2006a), the Old English *insegel* is found as an equivalent of Latin *sigillum* in a spiritual sense in a text such as Felix’s *Vita Guthlac* (compare the Latin in Colgrave’s edition 1956, 74–77 and 82–83 with the Old English in Gonsler’s edition 1909, 104 f. and 110).

Thus, although a case can be made for the use of Latin *sigillum* and *sigillo*, and even of Irish *siglithi*, to refer to the Seal of the Holy Spirit, there is no evidence of Old English *sigel* being used in this way — unless, that is, the rune-poet has intended to use the word to mean not ‘seal’, but ‘jewel’, in a metaphorical sense. Some confirmation of this possibility again comes from Old Irish, where an expression for the sacrament of baptism is *sét baitsi* ‘jewel of baptism’ (O Neill 1907, 98 §10):

*Sét baitsi ocus comnae aithne, écnaire nosgeba,
coibsin cáich dodabera bad fir docht dondacela.*

“The jewel of baptism and communion, commandment and intercession, he should receive it; the confession of everyone who gives it, let it be right closely that he conceal it.”

Finally, before turning to the Nordic ‘sun’, I must mention two examples of alphabets where the letters derived from Semitic *zaith*, namely Greek *zeta* and Latin *Z*, appear to have been linked to the concept of a precious jewel. In first example — to be found in two related English manuscripts, one in Exeter, Cathedral Library 3507, fol. 65r (*saec.* x) and the other in London, British Library, Cotton Vitellius A. xii, fol. 45v — the letter *zeta* in a Greek alphabet is glossed *pretiositas*. The second example occurs in the *Yellow Book of Lecan*’s version of the Irish *Auraicept na nÉces*, “The Scholars’ Primer”. Here the Latin alphabet is reproduced with glosses as given elsewhere by Virgilius Maro Grammaticus. Being the Latin alphabet, Virgilius ended his own version at the letter X, since Y and Z were considered to be Greek additions. However, the scribe of the *Yellow Book of Lecan* has added these last two letters and glossed the letter Z as *presiositas* (Calder 1917, ll. 4211–23; see also Herren 1979, 65 n. 6).

Scandinavian *sól*

But where does this interpretation of Old English *sigel* leave the Nordic ‘sun’? The Icelandic rune-stanza appears to comprise apparently regular kennings for the sun or purely descriptive phrases. The Norwegian stanza, however, is not purely descriptive. The reference to “the light of the world” together with the idea of bowing to something holy brings the text into the realm of religion. There is nothing specifically Christian in the wording (unless *helgr dómr* is understood as ‘holy relics’, see footnote 6), but Bauer (2003, 152f.) makes the point that the linking of God (or Christ) with the sun was widespread in Christian poetry. It is also perhaps significant that the Norwegian *hagall* stanza contains a specific reference to Christ (Page 2003b, 555):

h. [*hagall*] *er kalldazster korna | Krister skop hæimen forna*
 “*Hagall* is the coldest of grains, Christ created the old world”.

So it may not be too far-fetched to see the *sól* stanza’s reference to “the light of the world” as alluding to the Christian light of the world as much as it does to the sun, while “bowing to something holy”, or preferably “bowing to that which is holy”,⁶ indicates acceptance of Christianity.⁷

The association of Christ with the sun was established most notably in the well-known anecdotes relating to the emperor Constantine’s vision on the eve of battle. Accounts of this episode vary. Lactantius, writing fairly soon after the event, said that Constantine saw the *chi rho* monogram in a

⁶ I translate the phrase *helgum dome* as “to that which is holy” because the translation “to the holy decree” is debatable. Old Norse *dómr* meant generally the same as Old English *dōm* ‘decree, judgment’, but Old English developed compounds with the second element *-dōm* with an abstract sense, such as *crisendōm* ‘Christendom’, some of which were borrowed into Old Norse as collocations, such as *kristinn dómr* ‘the Christian faith’, in which *dómr* no longer referred to a decree or judgment. Old English *hāligdōm* ‘holiness, sanctity; holy things, relics, sacrament; holy place, sanctuary’ was borrowed as a collocation, *helgr dómr*, which has been taken to refer to ‘holy relics’. This evolution in meaning, however, does not diminish the essential meaning of *luti ek helgum dome* as “I bow to (i.e. venerate) that which is holy”, whether “that” be a decree, material object, place, or more generally something imbued with holy significance.

⁷ Liestøl (1948) maintained that in some stanzas of the Norwegian poem the second part probably relates to a description of the graphic form of the rune dealt with in the stanza, and specifically suggested that the “bowing” referred to in the *sól* stanza may have been intended to describe the bent (“genuflecting”) form of the *s*-rune, ʁ, known in Old Icelandic as *knésól* ‘knee-sun’ (cf. Neuner 2006, 238). In his development of Liestøl’s approach, Neuner conceded, however, that the form of the rune attached to the Norwegian *sól* stanza in the manuscripts is that of the short-twig variety, ʁ, not the long-branch ʁ (2006, 243). But even if the stanza does refer to the form ʁ, that does not explain the reference to holiness.

dream before the battle against Maxentius at the Milvian Bridge near Rome in A.D. 312 and was told to put the sign (*cæleste signum dei*, “celestial sign of God”) on the shields of his army (*Christum in scutis notat*, “mark Christ on the shields”; Lactantius, *De mortibus persecutorum* XLIV, 5). Eusebius of Caesarea, writing more than twenty years later, reported that the emperor had told him he had seen the sign of the Cross outlined in a halo of light about the setting sun and had heard a voice saying “In this sign you will be victorious” (Eusebius, *De vita beatissimi imperatoris Constantini*, bk. 1, 28). The following night, Christ appeared to Constantine in a dream and commanded him to use the sign in battle as an emblem of divine protection. Whatever the details may have been, the story fitted very nicely with the established image of a Roman emperor as the rising or invincible sun, which Constantine had inherited and had perpetuated on a series of coins under the title *soli invicto comiti*, “to the unconquered sun, minister (of the Lord)”, in commemoration of an earlier vision he is said to have had in A.D. 310 in which “his own Apollo” appeared with Victory to offer him wreaths of laurel. The essential point of these anecdotes is that they interweave the image of the sun, victory in battle, and the sign of Christ—whether as a cross or the *chi rho* monogram—and that the insignia of Christ was emblazoned on the shields of the Roman armies. Constantine accepted, i.e. bowed to that which is holy (the holy decree?), while even the Icelandic “clouds’ shield and a shining halo” might be seen as reflecting this anecdote.

The source of “Gothic” *sugil*

None of the above arguments provides an explanation for the form of the letter-name *sugil* in the alphabet in Vienna 795, or the other forms of the name with medial *-u-* in the *De inventione* alphabets. In my opinion, Tolkien was probably on the right track when he tentatively suggested a connexion with “Italian *suggello* (old northern Italian *suello*)”. This word is described in dictionaries as a popular variant of *sigillo* ‘seal’:

1. Cortelazzo and Zolli (1988): *suggello*, littera senese: *sugiello* (1283), var. popolare (di sigillo), *suggellare*, fermare con *suggello*; ‘*bollar con ferro i malfattori*’ (1676), Lorenzo Lippi (=Perlone Zipoli).

(“*suggello*, Sienese letter: *sugiello* (1283), popular variant (of *sigillo* [i.e. ‘seal’]), *suggellare*, to close with a *suggello*: “*bollar* [stamp] the criminals with iron” (1676), Lorenzo Lippi (i.e. Perlone Zipoli).”)

2. Pianigiani (1988): *suggello* sta per *sigillo*, scambiata la prima sillaba per il prefisso *sub*: *subgellum*. Forma varia di *sigillo*, ma usato preferibilmente nel significato metaforico di Conferma, Testimonianza, Componimento, Segretezza.

(“*suggello* stands for *sigillo*, the first syllable change for the prefix *sub*: *subgellum*. Variant form of *sigillo*, but preferentially used in the metaphorical sense of ‘confirmation’, ‘testimony’, ‘(legal) settlement’, ‘secrecy’.”)

Particularly notable, however, is the 1676 quote added by Cortelazzo and Zolli: *bollare con ferro i malfattori*, “stamp the criminals with iron”. The verb *bollare* is defined by Zingarelli as follows:

Zingarelli (1966): *bollare*: Segnare col bollo, *suggello*. Segnare con marchio d’ignominia. Danneggiare con atto disonesto.

(“*bollare*: Mark with stamp, seal. Mark with brand of ignominy. Damage with dishonest act.”)

The concepts of branding a criminal and of metaphorically branding someone as ignominious are closely related, which indicates to me that two Latin words may have been conflated here: *sigillatus* ‘adorned with little images’, from *sigillare*, and *sugillata* ‘black-and-blue (spots)’, i.e. bruises, from *sugillare* ‘to beat black-and-blue; to jeer, to taunt, to insult’.⁸ To stamp something with the mark of an identifying seal is physically not far removed from stamping something with the mark of an identifying brand, even if there is a clear difference of intent. The Greek σφραγίς has a similar variety of connotations, and in fact a sect like the Carpocratians cauterised their disciples behind the lobe of the right ear with a cattle-brand like the σφραγίς (Lampe 1951, 126 f.). The tattooing of soldiers, slaves and guild-members will also have led to metaphorical comparisons with the “signed” soldiers and servants of Christ (Lampe 1951, 7–13).⁹

⁸ In a note, Tolkien (1934, 105 n. 2) remarks that Roumanian *sugel* ‘whitlow’ is cited in “Meyer-Lübke *Rom. Etym. Wörterb.* (3 Auflage), no. 7904”, as being derived from *sigillum*. I would have thought, however, that something like a whitlow was more akin to a mark on the skin such as a bruise and hence to *sugillo* rather than *sigillum*.

⁹ In the light of this possible connexion between identifying Christians with a seal on a par with soldiers and slaves, it is interesting that Bede, in his comment on the Hebrew letter *zaith*, uses the verb *asserere* or *adserere* ‘to declare’ (see footnote 5 above), since this verb had two specific usages, one in the phrase *aliquem manu in libertatem adserere*, meaning ‘to declare one (a slave) to be free by laying hands on him’, the other in the phrase *aliquem in servitutem adserere*, meaning ‘to declare one to be a slave by laying the hand upon him’.

I would suggest therefore that the original distinction between the marking processes described by Latin *sigillare* and *sugellare* became blurred and that the “Gothic” letter-name *sugil* reflects a form derived from *sugillata*, whereas the Anglo-Saxon rune-name *sigel* reflects a form derived from *sigillum*, while modern Italian has come to make little distinction between *sigillo* and *suggello*.

Conclusion

I conclude that the Anglo-Saxon rune-name *sigel* was chosen to refer to the precious jewel of baptism and chrismation with the oil of the *oliva* of Jerome’s interpretation of *zaith*, and that it contained within it an allusion to a specialised use of Latin *sigillum* for the Seal of the Holy Spirit. At the same time, an allusion to the “glowing sail” of the Holy Spirit as described by Hippolytus and in the Old English *Exodus* need not be completely ruled out. The use of *sigel* in the sense of ‘sun’ was probably metaphorical, as with the use of *gimm* (< Latin *gemma*) and *hring* in poems like *The Phoenix*. The Norwegian *Rune Poem* subsequently took over the basic Christian concept of a “guiding light” and transformed it into the “light of the world” and the something holy to which Constantine and his followers bowed in humility — *luti ek helgum dome*, “I bow to that which is holy (the holy decree?)” — while even the Icelandic text — *ᚱ [sól] er skýja skjöldur ok skínandi røðull*, “*sól* is the clouds’ shield and a shining halo” — might be seen as reflecting the anecdote of the sign in the sky being transferred to Constantine’s shields.

Bibliography

Sources in Greek and Latin

- Ambrose. *Expositio in psalmum David CXVIII*. = *PL*, vol. 15, cols. 1197–526.
 —. *Sermo XLVII*, 2. = *PL*, vol. 17, col. 723B.
 Augustine. *Sermo LXIII*, 1. = *PL*, vol. 38, col. 424.
 Bede. *De titulis psalmorum*. = *De psalmorum libro exegesis: In psalmum CXVIII*. = *PL*, vol. 93, cols. 1052–81 (but see also Salmon 1959, 173–79).
 Cyrille of Jerusalem. *Catachesis XVII: De Spiritu Sancto II*. = *PG*, vol. 33, col. 982A.
 Didymus of Alexandria. *De Trinitate*. = *PG*, vol. 39, col. 695AB.
 Eusebius of Caesarea. *De vita beatissimi imperatoris Constantini*, bk. 1. = *PG*, vol. 20, cols. 910–77.
 —. *Praeparatio evangelica X*, 5. = *PG*, vol. 21, cols. 787–90.

- Hippolytus of Rome. *De Antichristo* LIX. = In *Analecta sacra Spicilegio Solesmensi parata*, vol. 2: *Patres antenicaeni*, ed. J. B. K. Pitra, 157–60. Paris 1884. (German translation by Archdeacon Karapet in Achelis 1897, 91).
- Jerome. *Dialogus contra luciferianos* XXII. = *PL*, vol. 23, col. 185A.
 —. *Epistula* XXX, 5. = *PL*, vol. 23, cols. 441–45.
 —. *Liber interpretationes hebraicorum nominum*. = *PL*, vol. 23, cols. 871–73.
- John Chrysostom. *De Lazaro concio* VI. = *PG*, vol. 48, col. 1037D.
- Lactantius. *De divinis institutionibus* VI, 8. = *PL*, vol. 6, col. 660AB.
 —. *De mortibus persecutorum* XLIV, 5. = *PL*, vol. 7, col. 201A.
- PG* = *Patrologiae cursus completus, series Graeca*. Ed. J.-P. Migne. Paris 1857–66.
PL = *Patrologiae cursus completus, series Latina*. Ed. J.-P. Migne. Paris 1844–91.
- Tertullian. *De baptismo* VIII. = *PL*, vol. 1, col. 1209A.
 —. *De idolatria* XXIV. = *PL*, vol. 1, col. 696A.

Literature

- Achelis, Hans. 1897. *Hippolytstudien*. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 16.4. Leipzig.
- Agrell, Sigurd. 1928. *Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen*. Vetenskaps-societeten i Lund, Skrifter 10. Lund.
- Arntz, Helmut. 1944. “Runen und Runenname.” *Anglia* 67/68, 182–250.
- Bauer, Alessia. 2003. *Runengedichte: Texte, Untersuchungen und Kommentare zur gesamten Überlieferung*. Studia Mediaevalia Septentrionalia 9. Vienna.
- Bragg, Lois. 1999. “Runes and Readers: In and around ‘The Husband’s Message’.” *Studia Neophilologica* 71, 34–50.
- Brooks, Kenneth R. 1961. *Andreas and The Fates of the Apostles*. Oxford.
- Calder, George. 1917. *Auraicept na nÉces / The Scholars’ Primer: Being the Texts of the Ogham Tract from the Book of Ballymote and the Yellow Book of Lecan, and the Text of the Trefhocul from the Book of Leinster Edited from Eight Manuscripts, with Introduction, Translation of the Ballymote Text, Notes, and Indices*. Edinburgh.
- Colgrave, Bertram. 1956. *Felix’s Life of Saint Guthlac*. Cambridge.
- Cortelazzo, Manlio, and Paolo Zolli. 1979–88. *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bologna.
- Derolez, René. 1954. *Runica Manuscripta: The English Tradition*. Rijksuniversiteit te Gent, Faculteit van de wijsbegeerte en letteren, Werken 118. Bruges.
- Dickins, Bruce. 1915. *Runic and Heroic Poems of the Old Teutonic Peoples*. Cambridge.
- Elliott, Ralph W. V. 1989. *Runes: An Introduction*. 2nd ed. Manchester.
- Garrucci, Raffaele. 1879. *Storia dell’arte cristiana nei primi otto secoli della chiesa*, vol. 5: *Sarcofagi ossia sculturi cimiteriali*. Prato.
- Gonser, Paul. 1909. *Das angelsächsische Prosa-Leben des hl. Guthlac, mit Einleitung, Anmerkungen und Miniaturen*. Anglistische Forschungen 27. Heidelberg.

- von Grienberger, Theodor. 1921. "Das Ags. Runengedicht." *Anglia* 45, 201–20.
- Griffiths, Alan. 1999. "The Fuþark (and Ogam): Order as a Key to Origin." *Indogermanische Forschungen* 104, 164–210.
- . 2006. "Rune-names: The Irish Connexion." In *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, ed. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen and Marie Stoklund, 83–116. Copenhagen.
- . 2007. "The Canterbury Psalter's Alphabet Glosses: Eclectic but Incompetent?" In *Foundations of Learning: The Transfer of Encyclopaedic Knowledge in the Early Middle Ages*, ed. Rolf H. Bremmer, Jr., and Kees Dekker, 213–51. Mediaevalia Groningana, n.s. 9. Paris.
- Hacikyan, Agop. 1973. "The Runes of Old English Poetry." *Revue de l'Université d'Ottawa* 43, 53–76.
- Herren, Michael. 1979. "Some New Light on the Life of Virgilius Maro Grammaticus." *Proceedings of the Royal Irish Academy, Section C* 79.2, 27–71.
- Hickes, George. 1705. *Linguarum Vett. Septentrionalium Thesaurus Grammatico-Criticus et Archæologicus*. 2 vols. Oxford.
- Jungandreas, Wolfgang. 1935. "Die germanische Runenreihe und ihre Bedeutung." *Zeitschrift für deutsche Philologie* 60, 105–21.
- . 1936. "Zur Runenreihe." *Zeitschrift für deutsche Philologie* 61, 227–32.
- . 1974. "Die Namen der Runen: Fuþark und Kosmologie." *Onoma* 18, 365–90.
- Kemble, John M. 1840. "On Anglo-Saxon Runes." *Archæologia* 28, 342–45.
- Krause, Wolfgang. 1948. "Untersuchungen zu den Runennamen II. Runennamen und Götterwelt." *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologische-historische Klasse* 1948, 93–108.
- . 1970. *Runen*. Sammlung Götschen 1244/1244a. Berlin. (Rpt. 1993: Sammlung Götschen 2810.)
- Lampe, Geoffrey W. H. 1951. *The Seal of the Spirit*. London.
- Lehmann, Winfred P. 1986. *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden.
- Lewis and Short = Charlton T. Lewis and Charles Short. *A Latin Dictionary*. Oxford 1879; rpt. 1993.
- von der Leyen, Friedrich. 1931. "Die germanische Runenreihe und ihre Namen." *Zeitschrift für Völkerkunde*, n.s. 2, 170–82.
- . 1957. "Die germanischen Namen der Runen." *Forschungen und Fortschritte* 31, 199–203 and 236–41.
- Liestøl, Aslak. 1948. "Det norske runediktet." *Maal og minne* 1948, 65–71.
- Lucas, Peter J., ed. 1994. *Exodus*. Exeter Medieval Texts and Studies. Exeter. (Rpt. of *Exodus* in Methuen's Old English Library, London 1977.)
- Marstrand, Carl J. S. 1928. "Om runene og runenavnenes oprindelse." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 1, 85–188.
- Nedoma, Robert. 2003. "Runennamen." In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, founded by Johannes Hoops, 2nd ed., ed. Heinrich Beck et al., vol. 25, 556–62. Berlin.

- Neuner, Bernd. 2006. "Das Norwegische Runengedicht — was sich hinter den zweiten Zeilen verbirgt." In *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, ed. Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg and Gillian Fellows-Jensen, 233–45. Copenhagen.
- Nicholson, Peter. 1982. "The Old English Rune for S." *Journal of English and Germanic Philology* 81, 313–19.
- O'Neill, Joseph. 1907. "The Rule of Ailbe of Emlý." *Ériu* 3, 92–115.
- Page, R. I. 1998. "The Icelandic Rune-Poem." *Nottingham Medieval Studies* 42, 1–37. (Rpt. Viking Society for Northern Research, London 1999.)
- . 2003a. *An Introduction to English Runes*. Woodbridge.
- . 2003b. "On the Norwegian Rune-Poem." In *Runica — Germanica — Mediaevalia* [Festschrift for Klaus Düwel], ed. Wilhelm Heizmann and Astrid von Nahl, 553–66. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37. Berlin.
- Pianigiani, Ottorino. 1988. *Vocabolario etimologico della lingua italiana*. 2nd ed. Genua.
- Polomé, Edgar C. 1991. "The Names of the Runes." In *Old English Runes and their Continental Background*, ed. Alfred Bammesberger, 421–38. Anglistische Forschungen 217. Heidelberg.
- Roberts, Jane. 2006a. "Guthlac of Crowland and the Seals of the Cross." In *The Place of the Cross in Anglo-Saxon England*, ed. Karen Louise Jolly, Sarah Laratt Keefer and Catherine E. Karkov, 113–28. Publications of the Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies 4. Woodbridge.
- . 2006b. "What Did Anglo-Saxon Seals Seal When?" In *The Power of Words: Essays in Lexicography, Lexicology and Semantics in Honour of Christian J. Kay*, ed. Graham D. Caie, Carole Hough and Irené Wotherspoon, 131–57. Costerus, n.s. 163. Amsterdam.
- Salmon, Pierre. 1959. *Les "Tituli psalmodum" des manuscrits latins*. Collectanea Biblica latina 12. Rome.
- Schneider, Karl. 1956. *Die germanischen Runennamen: Versuch einer Gesamtdeutung: Ein Beitrag zur idg./germ. Kultur- und Religionsgeschichte*. Meisenheim an Glan.
- Seebold, Elmar. 1982. "Der Übergang von idg. -w- zu germ. -k- und -g-." *Indogermanische Forschungen* 87, 172–94.
- . 1993. "Fupark, Beith-Luis-Nion, He-Lamedh, Abgad und Alphabet: Über die Systematik der Zeichenauflistung bei Buchstaben-Schriften." In *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums: Festschrift für Jürgen Untermann*, ed. Frank Heidermanns, Helmut Rix and Elmar Seebold, 411–44. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 78. Innsbruck.
- Stokes, Whitley, and John Strachan. 1901. *Thesaurus Palaeohibernicus: A Collection of Old-Irish Glosses, Scholia, Prose and Verse*, vol. 1: *Biblical Glosses and Scholia*. Cambridge.

- Tidner, Erik, ed. 1963. *Didascaliae apostolorum, Canonum ecclesiasticorum, Traditionis apostolicae versiones Latinae*. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 75. Berlin.
- Tolkien, John R. R. 1932. "Sigelwara land." *Medium Ævum* 1, 183–96.
- . 1934. "Sigelwara land." *Medium Ævum* 3, 95–111.
- Zingarelli, Nicola. 1966. *Vocabolario della lingua italiana*. 9th ed.; ed. Giovanni Balducci. Bologna.

Runstenar och eskilstunakistor i Västergötland: Ett exempel på förändrad mobilitet

Laila Kitzler Åhfeldt

Abstract

In this paper runestones are compared to early Christian grave monuments, the so-called Eskilstuna cists, in an area of Västergötland extending from Husaby to Sparlösa. In order to compare the carving techniques, runestones and grave monuments were analysed by 3D scanning and groove analysis employing a method developed at the Archaeological Research Laboratory at Stockholm University. The hypothesis is that carving technique as a part of material culture reflects the mobility patterns of rune carvers, their contacts and the relationship between individuals and groups. Results indicate that the carving of runestones was relatively uniform over the whole area investigated, whereas the technique of those who carved grave monuments clearly differs between the main sites Husaby, Häggesled and Källands-Råda. This may suggest that runestone carvers had contacts with one another, while the carvers of the grave monuments kept to their own local site with a lesser degree of interaction among themselves. In a wider context, this change in mobility patterns may be a part of the general restructuring of eleventh century society resulting from Christianization.

Keywords: runestones, Eskilstuna cists, early Christian grave monuments, Västergötland, Viking Age, rune carvers, mobility of craftsmen, carving technique, 3D scanning

Inledning

Frågan om varför vi bryr oss om runristare kan ha många svar. Ett av dem är att deras verksamhet kan återspegla andra strukturer och fenomen i det vikingatida samhället. Förändringar i runristarnas mobilitet och

Laila Kitzler Åhfeldt. "Runstenar och eskilstunakistor i Västergötland:
Ett exempel på förändrad mobilitet."

Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 145–76.

© 2012 Laila Kitzler Åhfeldt.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

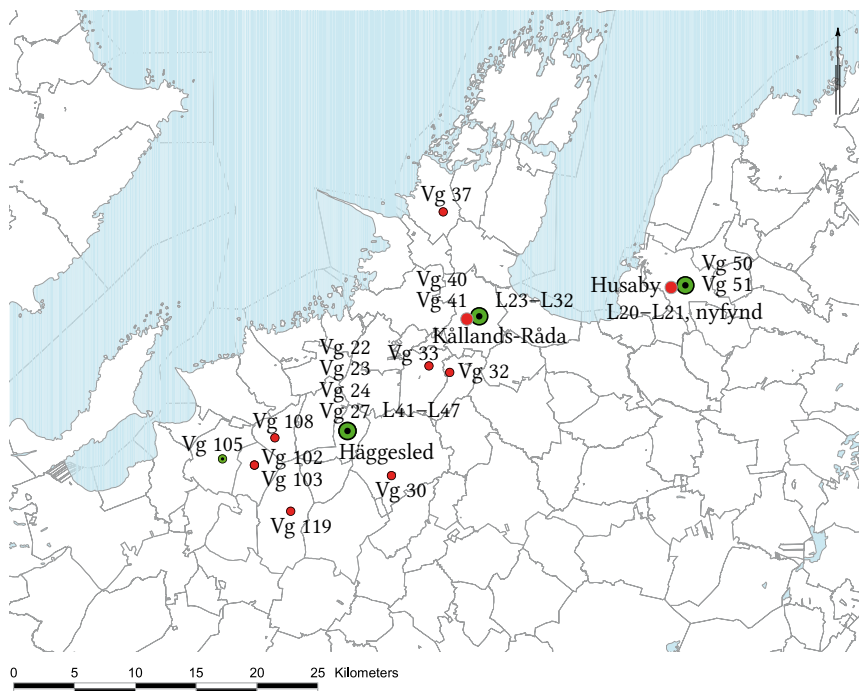

Fig. 1. Karta över undersökningsområdet

arbetsätt kan visa på förskjutningar i maktförhållanden, administrativa enheter, kontaktnät och social samhörighet. Här vill jag undersöka om en jämförelse mellan runstenar och eskilstunakistor kan belysa något av detta.

I artikeln undersöks relationen mellan runstenar och eskilstunakistor i ett område kring Husaby, Häggesled och Kållands-Råda i Västergötland (fig. 1). Syftet med undersökningen är att utifrån huggningstekniken diskutera runristandets organisation och dess eventuella samband med tilltagande literacy och kyrkans allt fastare etablering. I undersökningen används en arkeologisk laborativ metod, nämligen huggspårsanalys med hjälp av 3D-skanning (Kitzler Åhfeldt 2002a; 2009). Frågeställningarna rör ristarnas samverkan och mobilitet. En fråga är om de traditionella resta stenarna och eskilstunakistorna visar samma grad av lokala differentiering, eller om ristarna skiljer sig ifråga om geografisk rörlighet och utbyte med varandra. En följdfråga är vad det i så fall beror på. Inledningsvis presenteras undersökningsområdet, därefter undersökningen med dess förutsättningar och resultat; avslutningsvis diskuteras resultaten i ett kulturhistoriskt sammanhang.

Andra benämningar på eskilstunakistorna är tidigkristna eller för-

romanska gravmonument. Här kallas de omväxlande för eskilstunakistor, eller tidigkristna gravmonument, även när det rör sig om en enstaka del av en konstruktion eller om ett fragment. I förekommande fall används den benämning som nyttjas av en citerad författare. I vissa sammanhang förefaller benämningen gravhäll lämplig, speciellt när det talas om specifika stenar och fragment som artefakter.

Undersökningsområdet

I ett övergripande landskapsperspektiv kan Västergötland delas in i ett östligt och ett västligt område. Det östliga har biskopsstaden Skara som centralort och har en tidig ekonomisk tillväxt med jordbruk som grund. Undersökningsområdet ligger inom denna jordbruksbygd. Det västliga området kring Göta älv är en territoriell gränsszon med goda transportmöjligheter, men med låg kyrklig aktivitet och få runstenar. Dessa kommer inte att beröras vidare i undersökningen. Att runstenarna i Västergötland visar på en förbindelse med Danmark har ofta lyfts fram (se t.ex. Gardell 1937, 54, 65 f.). Det har också på senare tid framförts att runstenarna tillsammans med fornlämningarna och skattfynden tyder på en aristokrati eller hövdingaklass runt Skara som haft förbindelser med de danska makthavarna (Carlsson 2007, 54).

Kulturgeografisk forskning har för det närliggande landskapet Östergötlands vidkommande visat att det finns en relativt stor samstämmighet mellan runristade gravmonument och huvudgårdar under medeltiden, vilket tyder på att de runristade gravmonumenten mer än andra fornlämningar representerar ett medeltida socialt landskap. Dessa platser hörde till världslig och andlig frälsejord (Berg 2009, 132, 138), i motsats till vad som framförts i tidigare forskning, nämligen att de skulle höra till kronojord. Bergs slutsats är att medeltidens sociala landskap var en fortsättning på strukturer som fanns redan under yngre järnåldern. Yngre järnålderns centralplatser ägdes till största delen av aristokratin under medeltiden. Det finns en möjlighet att de ägdes av samma aristokrati redan under yngre järnåldern (Berg 2009, 138). Om detta gäller även för Västergötland är oklart.

Det anses sedan gammalt att Västergötland kristnades tidigt, i förhållande till exempelvis Uppland (Fischer 1918, 11, 98, 112; Gardell 1937, 79). Enligt Theliander (2005, 349–351) sker religionsskiftet under 900-talet, då religionen transformeras, och konsolidering och inordning i den nya strukturen sker under 1000–1100-talen. Medan Theliander å sin sida (2005, 350) lyfter fram personlig tro i första skedet, har Alexandra Sanmark framfört en annan åsikt — nämligen att folk i allmänhet inte hade mycket att välja på när det gällde att acceptera kristendomen, och att det inte heller fanns mycket tid

till religiös undervisning före dopet. Om kanske inte regelrätt tvång förekom oftast olika grad av påtryckningar. Skillnaden mellan påtvingad och frivillig konvertering har sagts vara diffus och det är väsentligen en gradskillnad som skiljer mellan olika områden (Sanmark 2004, 287; 2005a, 13). Det har också sagts att lekmännens religiösa etik främst handlade om att följa ritualerna (Nedkvitne 2009, 174, 314 f.). Om det stämmer att religionsskiftet i Västergötland sker under 900-talet är det svårt att koppla eskilstunakistorna till en missionssituation. De skulle då snarare ha placerats i en mer mogen kristen miljö som genomsyras av kristen trosuppfattning. I linje med detta kan vi se diskussionen om eskilstunakistor som en del av en kristen kulturgemenskap (Ersgård 2006, 96) och därmed förknippade idékomplex.

Husaby

Den mycket omfattande diskussionen om husabyarnas uppkomst och funktion kan inte till fullo redovisas här. För en forskningsöversikt hänvisar jag till antologin *En bok om husbyar* (Olausson 2000; se även Lindkvist 2003 och där anförd litteratur). Som administrativt indelningssystem kan husabyar ha rötter i 1000–1100-talet (Brink 1996, 258; 2000, 66–68; Carlsson 2007, 35). Vi kan utgå från att Husaby har varit en utomordentligt betydelsefull plats och det är intressant att finna också ett betydande antal eskilstunakistor vid denna lokal. Antalet eskilstunakistor kan antas vara ett tecken på en plats betydelsefullhet. Och omvänt kan också omständigheter på platsen kasta ljus över eskilstunakistorna.

Dateringen av Husaby kyrka får en konsekvens för vilka som var huvudmän då eskilstunakistorna kom till, exempelvis om Husaby var i kunglig ägo redan då eskilstunakistorna tillverkades. Husaby kyrka i Västergötland har genom 14C-analys av kol i kalkbruk daterats till tidigt 1100-tal (Dahlberg 1998, 276, 335). Enligt en äldre uppfattning kan en del av Husabyhällarna vara samtida med byggandet av sandstenstornen och en tidigare stavkyrka (Widéen 1955, 179). Arkitektoniska detaljer och eskilstunakistorna tyder på att det har funnits en träkyrka före stenkyrkan (Lagerlöf 1985, 47; Dahlberg 2002, 38–40).

Vid Forsséns undersökningar på platsen 1928 och 1930 påträffades rester av äldre bebyggelse som fanns innan tornet uppfördes. Vid utgrävningar 1996 påträffades kulturlager vid tornet, med fynd från vikingatid och tidig medeltid, bl.a. östersjökeramik. Enstaka gravar antyder att kyrkogården var i bruk under tidig medeltid (Berglund 2000, 105). Vid prästgården ca 50 m från kyrkan framkom att det skett gravläggningar under en kort period på 1000-talet. Att de ligger så pass långt från kyrkan skulle kanske kunna förklaras med att det från början var en mycket stor kyrkogård. Ett

alternativ är att detta är den första kristna begravningsplatsen som sedan flyttas närmare stenkyrkan eller, slutligen, att det är begravningsplatsen för en framträdande gård med eget gårdskapell eller altare (Berglund 2000, 107). Tidigmedeltida storkyrkogårdar har även påträffats i Helsingborg och Lund, samt kan möjligtvis ha funnits även i Klåstad (Hedvall 2007, 152). Berglund sammanfattar undersökningsresultaten med att Husaby haft en kontinuerlig bebyggelse under hela järnåldern, det är ”ännu en tidigmedeltida centralort med rötter i romersk järnålder och folkvandringstid” (Berglund 2000, 113).

Johan Runer har framfört en tes att medeltida kyrkor med rakslutet kor är uppförda på odaljord, som kunde återkrävas av ätten. Dessa platser bör ha kontinuitet bakåt i tiden och kan förväntas ha fornlämningar från yngre järnålder. Absidalt koravslut däremot skulle enligt denna tes utmärka kyrkor på egen jord som erhållits genom donation (Runer 2006, 76–81). Områdena Kinnekulle och Kinneskoga (med Husaby) har en exceptionell kyrktäthet med 25 medeltida kyrkor. Majoriteten har haft rakt avslutat kor, men Husaby har absid (Runer 2006, 104). Husaby skulle således vara byggd på kyrkojord som erhållits genom donation. En kritisk synpunkt har dock framförts att källmaterialet är sprött och inte entydigt stöder Runers tes (Tagesson 2007, 224).

En viktig fråga är relationen mellan Husaby och Skara. I Skara har funnits en biskopskyrka på 1000-talet, men till skillnad mot Husaby finns här inga förromanska gravhällar, dvs. eskilstunakistor (Dahlberg 2002, 37). En tolkning är att det funnits parallella biskopssäten, ett tyskt i Skara och ett engelskt i Husaby (Hellström 1996, 156; jfr Lundberg 2001, 118). En fråga, som dock inte kan behandlas här, är om frånvaron av förromanska gravmonument i Skara (i kontrast till Husaby) skulle kunna förklaras med det förmodade tyska inflytandet från Bremen.

Häggesled

Häggesleds tidigkristna gravmonument avviker från Husaby och Kållands-Råda genom att vara mer ”runstenslika”, något som påpekades redan av Harald Widéen som menade att de hör till ”landskapets egentliga runstens-tid” (1955, 178). De skulle enligt Widéen vara inhemska prototyper till Husabykistan (1955, 179). Från Häggesled finns uppgifter om ytterligare hällar med runinskrifter som har försvunnit (Vg 25, Vg 28, Vg 29). Hilfeling omnämner 1792 dessutom två runstenar som lär ha slagits sönder och lagts in i kyrkmuren (SRI, 5:45). En häll, snarlik dem i Häggesled, har påträffats i Berezanij i Ukraina (Rolle 1988, 497 fig. 12; Arne 1914, 44–46). Den skall inte tolkas som en traditionell runsten, utan som en del av ett gravmonument.

Arne drog pga. formen och inskriftens placering en parallell till Gotlands bildstenar (1914, 48), men i likhet med Ljung (2010b) anser jag att en sådan parallell snarare bör sökas i Häggesled.

Kållands-Råda

De äldsta delarna i Kållands-Råda kyrka härrör från 1100-talets mitt. De tidigkristna gravmonumenten påträffades vid byggnadsarbeten 1925 som grundskift (dvs. de understa stenlagren) till kyrkans äldsta murar och även som mursten högre upp, i östra kormuren (Widéén 1955, 182). Också Kållands-Råda har under 1000-talet sannolikt varit en viktig kyrkort att döma av inventarier, kyrkobyggnadernas historik och fornlämningsstätheten (Dahlberg 2002, 40). Det kan i detta sammanhang nämnas att Sigmund Oehrl i sin ikonografiska analys av runstenar (2011, 98) tar upp Vg 43 i Kållands-Råda som ett särskilt tydligt exempel på fjättringsmotiv, ett motiv med såväl förkristna associationer som kristet idéinnehåll med talrika paralleller i manuskript. Även i Kållands-Råda har runristade monument försvunnit.

Eskilstunakistor och runstenar

Att runstenarna och eskilstunakistorerna är så lika varandra leder till gränsdragningsproblem. Det kan vara vanskligt att dela upp eskilstunakistor och runstenar i separata kategorier, men eftersom frågeställningen här handlar om att söka relationen mellan dem har ett försök ändå gjorts. Svårigheten i att jämföra dessa två grupper, är att det kan vara oklart om en sten skall betraktas som en traditionell rest sten eller som en gavelhäll som ingår i ett tidigkristet gravmonument. De bedömningskriterier som står till buds är inskriften, materialvalet samt monumentets form och förekomsten av reliefhuggning.

I inskriften är det en klar indikation för gravmonument när uttrycket *lægga stæin* ingår i minnesformeln och för runstenar när uttrycket *ræisa stæin* används. *Sætia* tycks kunna förekomma på båda. Magnus Källström har dock noterat att det möjligen kan ge en ledtråd om objektet står i singular eller plural. Verbet 'sätta' + pluralformen 'stenar' kan ha använts på gravkistor (det finns dock få belägg: Vg 23 och eventuellt Vg 27) medan 'N.N. satte stenen' i singular kan ha varit reserverat för resta stenar (Magnus Källström, pers. komm., 2011-02-18).

Materialvalet kan ge en fingervisning, då runstenarna i Västergötland företrädesvis är av gnejs och granit, medan de tidigkristna gravmonumenten mestadels är av kalksten. Det finns dock undantag. Gravhällen Vg 105 är av

granit. Om vi slutligen ser till stenens form och eventuella tillhuggning, kan tuktade kanter och rätvinkliga hörn vara en indikation på ett gravmonument (t.ex. Vg 53). Rektangulär form och avsaknad av rotända används som kriterier i Jan Owes publikation om runfragmenten i Köpingsvik (2002, 34).

I en genomgång av runstenar och tidigkristna gravmonument i Östergötland diskuterar Cecilia Ljung ”runstenslika gravmonument” och ”gravhällslika runstenar” (Ljung 2009, 164 f.; 2010b). Överensstämmelserna visar på stark kontinuitet och en period av samexistens. Det antyder ett nära kontextuellt samband mellan runstenar och eskilstunakistor och att monumenten inte är väsensskilda. Det har även lyfts fram att eskilstunakistorna i egenskap av kristna gravmonument har haft en särskild symbolisk betydelse även då de införlivats som byggnadsmaterial i kyrkobyggnaderna (Zachrisson 2007, 38 f.; jfr Ersgård 2006, 122). Jag finner detta vara en mycket tilltalande tanke, jag tror att det ligger mer än byggnadsökonomi i återbruket av eskilstunakistorna.

Undersökning

Vi kommer nu tillbaka till den inledande frågeställningen, om ristare som tillverkat runstenar och eskilstunakistor skiljer sig ifråga om samverkan och geografisk rörlighet. Nedan kommer detta att analyseras och diskuteras utifrån huggningstekniken. Svårigheterna till trots har jag gjort en grov indelning av ristningarna från Västergötland i gravmonument och runsten (tabell 1). Denna indelning sammanfaller till stora delar med materialvalet.

Eskilstunakistor

Eskilstunakistorna i undersökningen omfattar tre lokaler med ett flertal gravhällar och gravhällsfragment: Husaby, Häggesled och Källands-Råda, samt Särestad med en gravhäll. I den här undersökningen räknas det som olika ristningar om en gravhäll har ristningar på båda sidorna. 41 separata gravhällar och gravhällsfragment har 3D-skannats, omfattande 45 ristningar (fyra stenar har ristningar på både fram- och baksida, tabell 1). Numreringen följer Lundbergs katalog (Lundberg 1997). I förekommande fall anges även signum i *Västergötlands runinskrifter* (SRI, 5) samt inventarienummer (=Inv) för de hällar som förvaras vid Statens historiska museum (=SHM).

Gravhällarna är av kalksten, med ett undantag av en gravhäll (Vg 105) som är av granit. Varierande uppgifter förekommer om gravhällarna i Häggesled (Vg 22 och Vg 23). I *Västergötlands runinskrifter* ges det olika uppgifter i häfte 3 (1958, sandsten) och häfte 5 (1970, kalksten). Den uppgift

Tabell 1. Runstenar och eskilstunakistor i undersökningen

Signum ^a	Socken	Plats/Förvaring	Stil ^b	Material ^c
<i>Runstenar</i>				
Vg 30	Järpås	Kyrka	RAK	granit
Vg 32	Kållands-Åsaka	Kyrka	RAK	granit
Vg 33	Mellby	Stommen	RAK	granit
Vg 37	Rackeby	Kyrka	RAK?	granit
Vg 40	Kållands-Råda	Kyrka	RAK?	granit
Vg 51	Husaby	SHM Inv 11645	RAK?	sandsten
Vg 102	Håle	Ödekyrkogård	RAK?	gnejs
Vg 103	Håle	Ödekyrkogård	RAK?	gnejs
Vg 108	Täng	Ödekyrkogård	RAK?	granit
Vg 119 äldre yngre	Sparlösa	Kyrka	RAK	gnejs
<i>Eskilstunakistor, tidigkristna gravmonument</i>				
Vg 50	Husaby	Kyrka	Pr 2?	kalksten
Vg 53	Husaby	Kyrka	Pr 2–Pr 3	kalksten
L 1	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 2	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 3	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 4	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 5	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 6	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 7	Husaby	SHM Inv 11645	Pr 3	kalksten
L 8	Husaby	SHM Inv 11645	Pr 2	kalksten
L 9	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 10	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 13	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 14	Husaby	SHM Inv 11645	Pr 3–Pr 4?	kalksten
L 16	Husaby	SHM Inv 11645	Pr 1	kalksten
L 19	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 20	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
L 21	Husaby	SHM Inv 11645		kalksten
Nyfynd ^d	Husaby	Husaby k:a, norra tornet		kalksten

[Tabell 1, forts.]

Signum ^a	Socken	Plats/Förvaring	Stil ^b	Material ^c
<i>Eskilstunakistor, tidigkristna gravmonument (forts.)</i>				
Vg 22	Häggesled	Kyrka		kalksten
Vg 23	Häggesled	Kyrka		kalksten
Vg 24 (L37)	Häggesled	Kyrka		kalksten
Vg 27 (L40)	Häggesled	Kyrka	Pr 1	kalksten
L 41 (Vg 27, ej runor)	Häggesled	Kyrka		kalksten
L 42 (Vg 27, ej runor)	Häggesled	Kyrka		kalksten
L 43 (Vg 27, ej runor)	Häggesled	Kyrka		kalksten
L 44 (Vg 27, ej runor)	Häggesled	Kyrka		kalksten
L 45 (Vg 27, ej runor)	Häggesled	Kyrka		kalksten
L 46	Häggesled	Kyrka		kalksten
L 47	Sida A Häggesled	Kyrka		kalksten
	Sida B		Pr 1	
Vg 41 (L 30)	Kållands-Råda	Kyrka	Pr 1	kalksten
L 23	Sida A Kållands-Råda	Kyrka		kalksten
	Sida B			
L 24	Sida A Kållands-Råda	Kyrka	Pr 1	kalksten
	Sida B			
L 25	Sida A Kållands-Råda	Kyrka		kalksten
	Sida B			
L 26	Kållands-Råda	Kyrka	Pr 1	kalksten
L 27	Kållands-Råda	Kyrka	Pr 1	kalksten
L 28	Kållands-Råda	Kyrka	Pr 1	kalksten
L 29	Kållands-Råda	Kyrka	Pr 1	kalksten
L 31	Kållands-Råda	Kyrka		kalksten
L 32	Kållands-Råda	Kyrka		kalksten
Vg 105	Särestad	Kyrka	Fp	granit

^a Vg + nr anger nummer i *Västergötlands runinskrifter*, L + nr anger nummer i Lundberg 1997. Om det finns runinskrift med signum i *Västergötlands runinskrifter* har detta precedens.

^b Stilgrupp enligt Gräslunds dateringssystem (Gräslund 1991; 1992). Uppgift för stenar med runinskrift från *Samnordisk runtextdatabas*, övriga muntligen från Cecilia Ljung.

^c Uppgifter från Runverkets fältexemplar av *SRI*, 5, samt *Samnordisk runtextdatabas*.

^d Denna sten påträffades i samband med undersökningen 2008. Det är troligen ett nyfynd med en tidigare ej registrerad runinskrift, alternativt ett återfynd av ett fragment som Widéen påträffade vid norra kyrkogårdsmuren 1942 (Widéen 1955,182).

som jag bedömer som mest pålitlig finns i Runverkets fältexemplar 2 av *Västergötlands runinskrifter*, där ”sand” i ”sandsten” har strukits över med blyerts och ersatts med ”kalk” i marginalen. Uppgifterna bekräftas av Thor Gunn Snædal, Riksantikvarieämbetet.

Hällarna har bearbetats på varierande sätt. En del av dem har endast prickhuggits, vilket ger ett ofärdigt och skissartat intryck som kanske varit avsett som stöd för imålning. Dessa är inte med i huggspårsanalysen.

Urvalet av gravhällar för undersökningen betingas delvis av stenarnas åtkomlighet. I Husaby kyrka förvaras en gravhäll (L 15) en trappa upp i södra tornet. Ett fragment (L 17) är inmurat i en fönsternisch högst upp i södra tornet. Dessa två skannades ej, då jag ansåg det olämpligt att äventyra den vetenskapliga utrustningen i den branta, trånga och mörka stentrappan.

Ett större gravhällsfragment fann jag stående på golvet och lutat mot väggen i norra tornet i Husaby kyrka. Den finns inte med i Lundbergs katalog (1997). Möjligen kan den vara ett av de två ”ristade kalkstenfragment av gravkistor” som Harald Widéen hittade liggande intill norra kyrkogårdsmuren vid ett besök 1942 och som han enligt uppgift flyttade in i tornet (1955, 182). Dessa fragment är dock inte avbildade och Widéen omnämner inte heller några runor, vilket han annars är noggrann med. Gravhällsfragmentet är inte tidigare registrerat vid Runverket. Här benämns det ”Nyfynd” (fig. 2, tabell 1). Av inskriften är tre runor fullständigt bevarade, medan första runan är något skadad. Inskriften kan translittereras **sina** (Kitzler Åhfeldt 2011).

I Häggesled 3D-skannades de fragment som förvaras i kyrkotornet samt de två mindre gavelhällar (Vg 22, Vg 23) som står på kyrkogården. I Kållands-Råda förvaras gravhällarna i en kyrkbod som omvandlats till ett mindre museum. En runsten (Vg 40) är inmurad i kyrkans yttervägg.

Runstenar

Tio runstenar ingår i undersökningen (fig. 1, tabell 1). Sparlösastenen (Vg 119) har en äldre och en yngre runinskrift varför antalet inskrifter är 11. Däremot skiljer jag inte mellan de olika ristningsytorna på detta fyrsidiga monument. På Sparlösastenen har mikrotopografin i huggspåren skannats tidigare med en annan metod (Kitzler Åhfeldt 2000), men data är jämförbara.

Urvalet betingas av geografisk spridning inom undersökningsområdet samt vilka runstenar som var välbevarade och åtkomliga. Ingen av de stenar som har analyserats lär stå på ursprunglig plats (*SRI*, 5: xxvii). De är samtliga huggna i kristallin bergart (gnejs och granit), med undantag av Vg 51 (sandsten) som jag med stor tveksamhet har fört till runstensgruppen, av skäl som anges nedan.

Fig. 2. Nyfynd. Fragment av eskilstunakista påträffat 2008 i norra tornet i Husaby kyrka. Foto: Cecilia Ljung.

Stenen Vg 51 är ett exempel på ett svårbedömt fall som har likheter med såväl runsten som gavelhäll till ett tidigkristet gravmonument (fig. 3a). Av Elisabeth Svärdström uppfattas den som en gavelhäll (*SRI*, 5:70). Här finns dock en ambivalens, eftersom den i materialöversikten i samma publikation ingår i uppräknningen av Västergötlands (då kända) 130 "egentliga" runstenar (resta stenar) och inte bland de runristade gravstenarna (*SRI*, 5:xvii). Ingenstans finner vi någon argumentation för det ena eller andra. Diskrepansen beror troligen på att Svärdström tog över arbetet efter Jungner (*SRI*, 5:xv). I *Samnordisk runtextdatabas* anges den som runsten. Flera av de tidigkristna gravmonumenten är påfallande runstenslika, som gavelhällarna Vg 22 och Vg 23 i Häggesled samt de ursprungligen lagda hällarna Vg 50 i Husaby och Vg 105 i Särestad. Dessa kallas av Svärdström för "övergångstidens blandformer" och "övergångstidens runmonument" (*SRI*, 5:lv). Det gör det ännu svårare att bedöma en sten som Vg 51. Med utgångspunkt i stenens form, uttrycket *satti stæin* (singular) samt likheten med skeppsprydda runstenar i Södermanland (fig. 3b–c; Sö 122, Sö 164, jfr *SRI*, 3:xlvi) har jag med tveksamhet valt att betrakta Vg 51 som en runsten. Rest har den åtminstone varit. Tillhuggningen till rektangulär form tycks trunkera ornamentiken och vara gjord i ett senare skede. Det kan nämnas att även ett av fragmenten i Häggesled kyrka förefaller ha haft en skeppsbild.

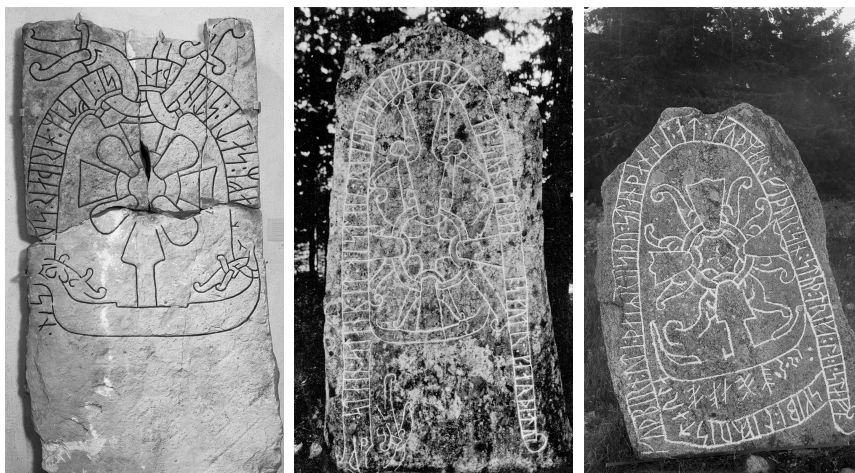

Fig. 3. Runstenar. a) Vg 51. Foto 1937, ATA 1815:10. b) Sö 122. SRI, 3:pl. 56. c) Sö 164. Foto: Erik Brate, ATA 63:9.

Metod

Fältarbete: 3D-skanning

3D-skanningen gjordes med en berörelsefri optisk 3D-skanner (ATOS II).¹ Metoden innebär i korthet att runstenen eller gravmonumentet dokumenteras med hjälp av en variant av stereofotografering som ger en tredimensionell digital modell (fig. 4b, jfr fig. 4a). Detta ger en mycket god dokumentation eftersom 3D-modellen är detaljrik och har hög upplösning. 3D-modellerna kan användas till att analysera ornamentik, inskrifter och som i det här fallet huggningstekniken. Dokumentationen är också viktig, eftersom ett flertal delar till tidigkristna gravmonument har försvunnit och numera endast finns som avteckningar.

Fältarbetena utfördes 2008 och 2010. De två fältarbetsperioderna har haft något olika förutsättningar. Flertalet gravhällar och fragment 3D-skannades 2008 inomhus i museer, föremålmagasin och kyrkor; 2010 skannades gravhällar och runstenar utomhus på kyrkogårdar och tomtmark på skilda lokaler. Utomhus var det nödvändigt att sätta upp tält och att använda

¹ Skannern (ATOS II) finansierades av Vetenskapsrådet. Studien inleddes med finansiering av Brusewitz donationsfond (Vitterhetsakademien) och har fullföljts inom en postdoktoral tjänst inom runforskningsområdet finansierad av Riksbankens Jubileumsfond, Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet.

Fig. 4. Eskilstunakista (tidigkristet gravmonument). Vg53. a) Foto 1936, ATA 1102:44. b) 3D-modell, upplösning mellan mätpunkterna 0,27 mm. 3D-skanning av författaren.

elaggregat, med ett mindre antal skannade stenar som följd. Vid fältarbetet i maj 2010 var flera av stenarna nyligen rengjorda av stenkonservator inom Riksantikvarieämbetets runvårdsprogram.

Huggspårsanalys

Delar av huggspåren har valts ut för att analyseras med den metod för huggspårsanalys som har utvecklats av författaren vid Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet. Kortfattat används nio variabler i olika kombinationer för att beskriva huggspåren matematiskt, såväl i tvärsnitt som i spårbottnen längs med huggriktningen (fig. 5). Huggspåren analyseras inte visuellt, utan med statistiska metoder. Metoden

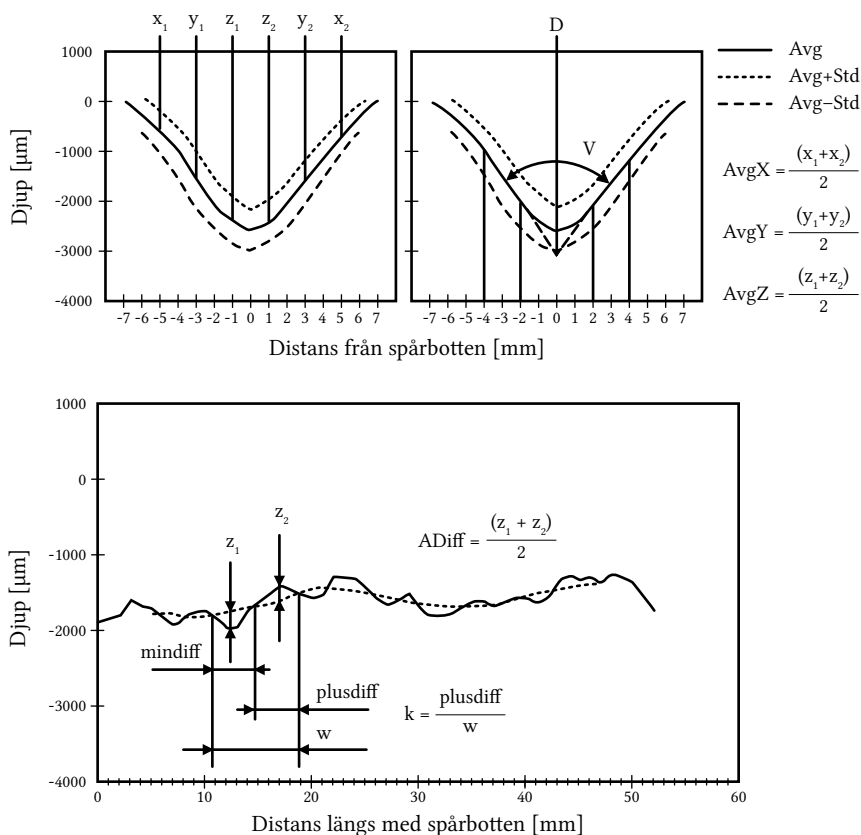

Fig. 5. Variabler för huggspårsanalys

har utvecklats med hjälp av ett referensmaterial bestående av nyhuggna runstenar som tillverkats under kända omständigheter vad gäller mejslar, verktygsskiften, ristarnas erfarenhet och ristarbyten. Med hjälp av referensmaterialet har metoden kunnat utvecklas i en sådan riktning så att en analys framhäver de individuella skillnaderna mer än exempelvis valet av mejsel. Detta har beskrivits ingående på annat håll (Kitzler 1998, Kitzler Åhfeldt 2002a, 2002b) och jag går därför inte in på det närmare här, utan stannar vid förutsättningarna för just denna undersökning.

Låt oss kalla varje analyserad runa och ornamentikdel för ett prov. Placeringen av dessa på varje sten har dokumenterats, men av utrymmesskäl kan det inte visas här. Det bör uppmärksammas att värdena för spår djup och spårvinkel är medelvärden för hela runan där tvärsnittet mätts upp

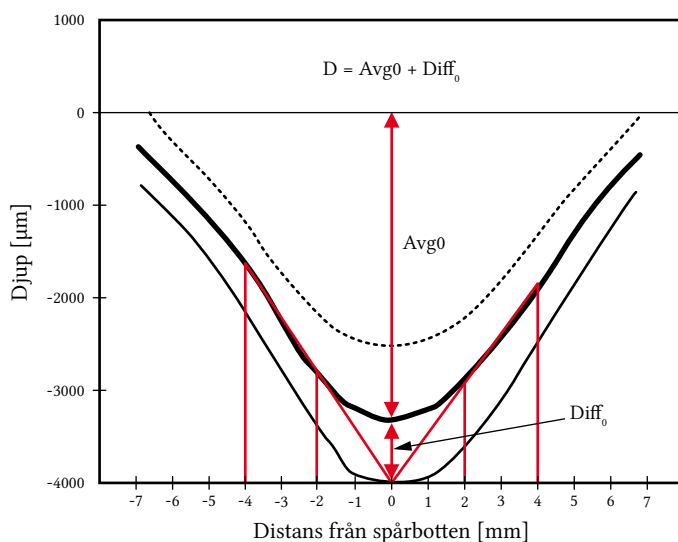

Fig. 6. Variabeln D, dvs. det s.k. hypotetiska spårdjupet

med 1 mm intervall. För t.ex. en 110 mm hög runa grundar sig skattningen av spårdjupet på ca 100 mätvärden (hela runans höjd kommer inte med). Det är alltså inte en enda mätpunkt, utan många som ligger till grund för varje prov. Ett tvådimensionellt diagram, som visar huggspårets djup i förhållande till spårvinkeln (fig. 7), är visuellt enkelt att förstå. En djupare förståelse för samband mellan grupper får man dock med exempelvis t-test och multivariata metoder som diskriminantanalys. Med t-test kan man jämföra två grupper i taget för att se om det finns signifikanta olikheter mellan dem i en eller flera variabler. Med diskriminantanalys sammanvägs flera variabler samtidigt och de relativa avstånden mellan flera grupper kan undersökas (Kitzler Åhfeldt 2002a, 33–35 och vidare referenser). Resultaten är emellertid inte lika lätta att presentera på ett grafiskt tilltalande sätt. En del av den vetenskapliga dokumentationen har därför utelämnats här, men kommer att sammanställas i en forskningsrapport (Kitzler Åhfeldt, manus).

Det bör noteras att det är en tidskrävande procedur att få fram variablerna, vilket begränsar antalet runor eller ornamentikdelar som kan analyseras. Det är nödvändigt att göra ett val mellan antingen en detaljerad analys av å ena sidan en eller ett fåtal runstenar eller å den andra en mer översiktlig jämförelse (med ett färre antal analyserade runor på varje sten) av fler runstenar. En fördel med de digitala 3D-modellerna är att man

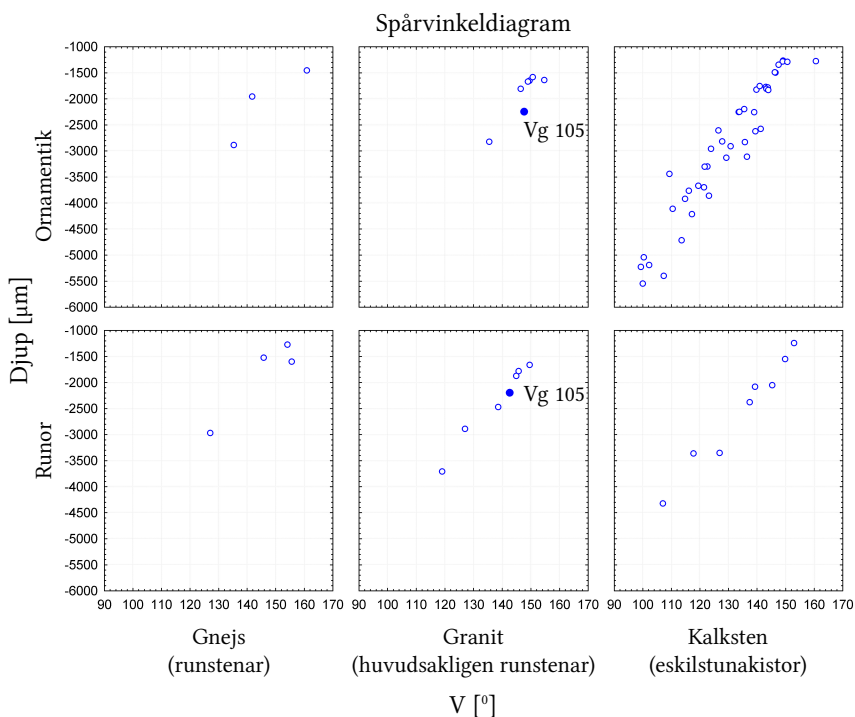

Fig. 7. Spårvinkeldiagram. De analyserade runstenarna och eskilstunakistorna har delats in efter bergart respektive runor/ornamentik. Varje punkt representerar ett medelvärde för en sten. Djup = hypotetiskt spår djup (D), V = spårinkel.

kan återkomma till materialet med nya frågor och välja ut andra delar för analys. I föreliggande analys ingår 435 prover från Västergötland. Utifrån detta urval analyseras huggspåren i varierande grupsammansättningar för att undersöka relationerna på två olika nivåer, 1) mellan monumenttyperna runstenen och eskilstunakista och 2) mellan lokaler (Husaby, Häggesled och Kållands-Råda).

Relationen mellan runstenar och eskilstunakistor

En första överblick av runstenarna och gravhällarna får man genom att studera deras spridning och varians i ett s.k. spårvinkeldiagram. Detta (fig. 7) visar det hypotetiska spår djupet (D) i förhållande till spårinkeln (V). Variabeln D avspeglar huggspårets form men antas vara mindre känslig för avtrubning av verktygseggen än det faktiska djupet i spårboten Avg0 (se

fig. 6 och nedan angående källkritik; Kitzler Åhfeldt 2002a, 33). Varje punkt i diagrammet är medelvärde för en ristning.

De olika materialen gör det svårt att jämföra runstenar direkt mot gravhällar, eftersom det därmed skulle bli en jämförelse mellan kristallina och sedimentära bergarter. Slutsatserna måste dras inom varje bergart för sig. Istället för att söka klassificera ristningarna under kategorierna runsten och eskilstunakista presenteras de därför efter bergarten (fig. 7). Denna är indelad i gnejs, granit och kalksten.

Utan att hårdra varje fall kan man generellt tänka sig att gnejs och granit representerar runstenarna och kalksten eskilstunakistorna. I kalkstensgruppen ingår de s.k. runstenslika gravhällarna Vg 50, Vg 22 och Vg 23. Gravhällen Vg 105 ingår å andra sidan i granitgruppen. Materialvalet återspeglar också en tidsförskjutning från sent 900-tal och tidigt 1000-tal, med runstenar av gnejs och granit, till första halvan och mitten av 1000-talet med gravhällar av kalksten enligt gängse dateringar av ornamentiken. Dessa baseras främst på Anne-Sofie Gräslunds tidfästning av profilsedda djurhuvuden (Gräslund 1991, 1992; se mer om dateringar nedan).

Om vi ser till ornamentiken på granitstenarna, ligger flertalet av dessa prover relativt tätt samman. Det betyder att de är lika varandra och har likartade djup och spårwinkel. Kalkstensgruppen har däremot stor varians (de är utspridda), vilket visar på en stor heterogenitet. För runorna är bilden mer likartad mellan granitstens- och kalkstensgruppen (fig. 7).

För enkelhets skull refereras här efter till runstenar respektive gravhällar. Resultatet kan då tolkas på följande sätt. Runstenarna ligger väl samlade och har relativt liten variation. Det betyder att huggspåren är utförda på liknande sätt. Trots att de är geografiskt spridda över en stor del av undersökningsområdet är de tämligen homogena. Kanske uttrycker det en samtida konsensus i området eller rentav en norm för hur en äkta runsten skall se ut. Detta förstärks av att runorna på granitstenarna synes ligga på en linje (hög korrelationskoefficient). Det visar att bredden på runorna är likartad över hela området, trots att djupet varierar. I klartext betyder det att olika ristare har eftersträvat samma visuella intryck (se Kitzler 2000, 87, 89; Kitzler Åhfeldt 2002a, 31 f.).

Jämfört med runstenarna har gravhällarna (kalksten) mycket stor variation. En tänkbar orsak är att materialets egenskaper kanske bjuder in till en mer varierad huggning än i granit och gnejs, vilket skulle kunna förklara en del av den större variansen. Men vi kan också tänka oss att grunden till variationen står att finna i ristarnas förhållningssätt till en tänkt förebild för huggspårens utseende, där runstensristarna försöker hålla sig nära idealet.

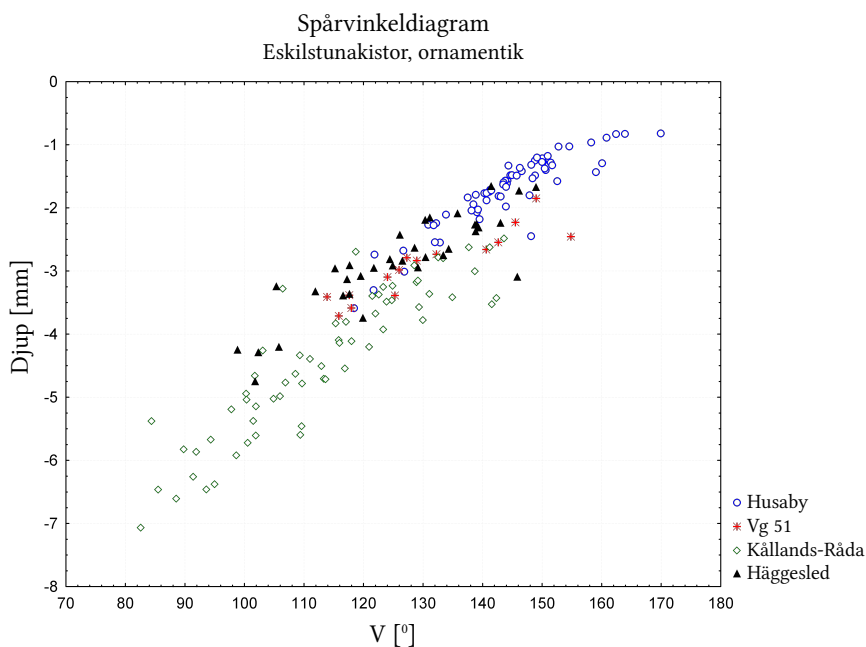

Fig. 8. Spårvinkeldiagram. I diagrammet framträder en distinktion mellan eskilstunakistorna på lokalerna Husaby, Häggesled och Kållands-Råda. Spridningsbilden för Vg51 ansluter närmast till gravmonumenten i Häggesled. Djup = hypotetiskt spår djup (D), V = spårinkel.

Relationen mellan lokalerna Husaby, Häggesled och Kållands-Råda

Om vi nu tittar närmare på kalkstensristningarna/gravhällarna, så ser vi en tydlig stratifiering mellan lokalerna (fig. 8). Det finns överlappningar mellan dem, men det är uppenbart att Husaby, Häggesled och Kållands-Råda täcker in olika register.

En möjlig tolkning är att ristargrupperna inte delar samma uppfattning om hur ristningarna skall se ut, utan har en lokal konvention. Man kan tänka sig olika ristargrupper vid de tre lokalerna och att man vid varje plats har haft en egen norm. Kanske betyder det att ristningarna producerades av en liten grupp med någon eller några enstaka hantverkare och/eller under en kort tidsrymd. Här framträder också att spridningsbilden för Vg 51 mest liknar gravhällarna i Häggesled till huggningstekniken (fig. 8). Det är inte förvånande, eftersom gravhällarna i Häggesled i mycket tycks följa runstenstraditionen, vilket tidigare har påpekats av Widéen (1955, 178).

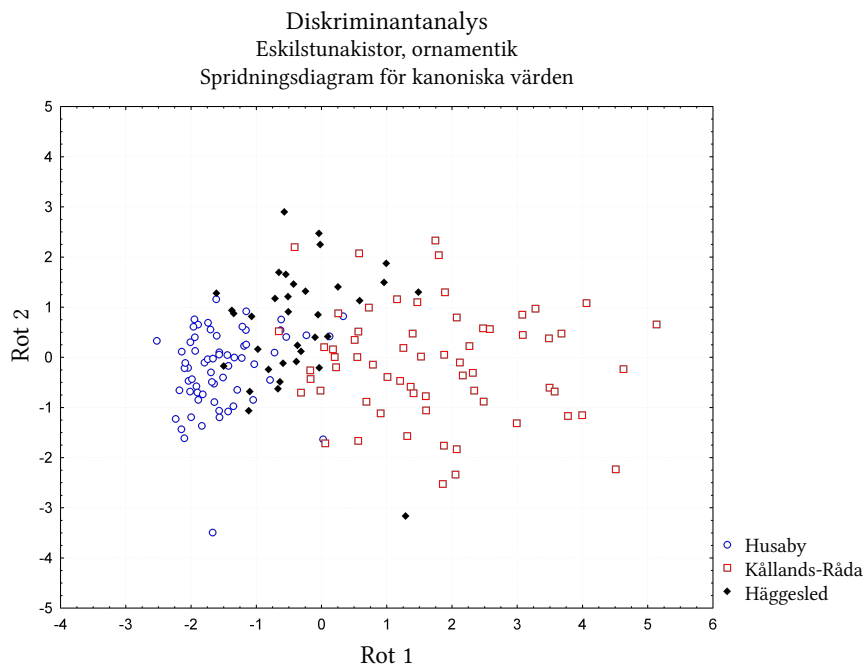

Fig. 9. Resultat av diskriminantanalys av eskilstunakistor från Husaby, Häggesled och Kållands-Råda. I diskriminantanalysen har variablerna V (spårvinkel), D (hypotetiskt spår-djup), w och k (se fig. 5) använts.

Relationerna mellan Husaby, Häggesled och Kållands-Råda har också analyserats med de statistiska metoderna t-test och diskriminantanalys, vilka bekräftar resultatet ovan. Särskilt ifråga om ornamentiken är det stora skillnader mellan de tre lokalerna, vilket framgår tydligt i en diskriminantanalys. De är mycket tydligt åtskiljbara (fig. 9). Om vi ser till runorna visar t-testerna på signifikanta skillnader mellan Husaby och de två andra lokalerna, medan Kållands-Råda och Häggesled är tämligen lika inbördes (Kitzler Åhfeldt, manus).

Resultat och källkritik

Ett resultat av huggspårsanalysen är att runstenarna är homogena i undersökningsområdet, medan gravhällarna skiljer sig åt mellan de tre huvudlokalerna. Det reser emellertid frågor om möjliga orsaker, som öppnar

för vidare tolkningar. Ett tolkningsalternativ är att resarna och ristarna av runstenar i ett tidigare skede ingick i ett större sammanhang, medan gravhällarna är mer av en lokal angelägenhet där enskilda släkter anlitar sina egna stenhuggare. Kanske fanns det också fler stenhuggarkunniga fram emot mitten av 1000-talet än det gjort tidigare.

Här finns nu ett par källkritiska problem. De undersökta runstenarna är av kristallina bergarter (granit och gnejs), medan de undersökta gravhällarna är av sedimentära bergarter (kalksten). Runstenarna tycks inte vara lokalt differentierade, om man ser till huggningstekniken. Frågan är om det beror på att graniten i sig gynnar likformiga huggspår eller om det har andra orsaker, som att ristarna rör sig över större områden och har mer utbyte med varandra. Att runorna i granitgruppen visar nästan lika stor varians som runorna i kalkstensgruppen talar emot att det är materialet i sig som bestämmer hur stor variationen blir. Här ser vi snarare att det kan finnas en organisatorisk skillnad mellan ristandet av ornamentik och av runor, något som tidigare diskuterats i samband med runstenar i Sigtunatrakten (Kitzler Åhfeldt 2008, 28). I det följande kommer jag dock att hålla mig till jämförelsen mellan runstenar och eskilstunakistor. Ifråga om huggningstekniken på eskilstunakistorna råder det ingen tvekan om stratifieringen mellan lokalerna, men det kan finnas fog för en reservation att det kan bero på att de antingen är övervägande av kalksten eller på att ristarna faktiskt är mer platsbundna. Det är möjligt att runstenarna skulle vara mer lika gravhällarna (dvs. mer stratifierade) om de var av samma material. En risk finns att de olika ristarnas huggningsteknik framträder bättre i den finkorniga sedimentära stenen och att denna kanske fogar sig bättre efter ristarens intentioner och inneboende rörelsemönster. Bergarterna skulle också möjligen kunna delas in i fler undergrupper.

En annan faktor är hur slitage av mejslarna påverkar mätningarna. Detta har beaktats vid utformandet av metoden. Slitage av mejselns egg antas till största delen påverka spårets botten där det är som djupast. Spårets botten markeras av punkt 0 på x-axeln (se fig. 6). Djupet på denna punkt (Avg0) används inte vid analys av huggningstekniken. De djupvariabler som används här är AvgZ, som mäts på 1 mm avstånd på vardera sidan om spårbotten, samt D som är ett fiktivt mått, det s.k. hypotetiska spårdjupet. D är beräknat efter var linjerna skulle mötas om man drar en linje längs med vardera sidan av huggspåret. D är således inte en uppmätt variabel, utan matematiskt beräknad utifrån lutningen på spårväggarna. Tanken är att mejselns slitage varierar mellan Avg0 (spårbotten) och D, vilket motsvaras av variabeln Diff0 (se fig. 6). Variabeln D är därmed inte lika känslig för mejseleggens förändring som det verkliga djupmättet i

spårbotten. D skulle ha varit det verkliga djupet i en ideal situation förutsatt att 1) mejseln hade haft perfekt skärpa och 2) om stenmaterialet perfekt hade följt mejseleggens form (Kitzler 2000, 87; Kitzler Åhfeldt 2002a, 33 fig. 14).

I tidigare studier har det ofta förefallit lämpligare att fästa större avseende vid de resultat som en analys av runorna ger, än av ornamentiken. Runorna representerar en mer likformig uppgift för runristaren, medan ornamentiken å andra sidan varierar beroende på var man är i kompositionen. I det här fallet är det dock relativt få runor som har kunnat analyseras. Av gravhällarna i undersökningen är det nio som har runor (Vg 22, Vg 23, Vg 24, Vg 27, Vg 41, Vg 50, Vg 53, Vg 105 samt nyfyndet i Husaby). Fördelat på de tre lokalerna blir antalet runor tämligen få för varje lokal. Här kan därför ornamentiken förväntas ge ett säkrare resultat.

Det är en vanlig missuppfattning att ett urval måste utgöra en viss procentuell andel av helheten (populationen) för att äga statistisk giltighet. Så är dock inte fallet, vilket också tidigare har påtalats i samband med runstenar av Mats G. Larsson (1999, 196). Det är av större vikt att urvalet är tillräckligt stort (dvs. antalet prover är av betydelse, inte andelen) och att relationen mellan antalet prover och antalet variabler dem emellan är signifikativ. Arkeologins villkor är ofrånkomligen att arbeta utifrån ett urval, som ofta bestäms av tafonomiska faktorer men även betingas av prioriteringar utifrån tid och resurser. Tafonomiska faktorer är allt som påverkar det arkeologiska materialet efter att det har deponerats. Det är sällan möjligt att undersöka en korpus i sin helhet, i synnerhet inte när det gäller laborativa analyser. Det är utifrån dessa förutsättningar som resultaten och tolkningsförslagen presenteras.

Eskilstunakistorna i Husaby har visuellt stora likheter med hällar i Östergötland och det har sagts att hantverkarna har haft goda kontakter över stora avstånd (Lundberg 1997, 59). Det kan tyckas motsäga resultatet av huggspårsanalysen, där lokalerna inte verkar ha något samröre med varandra. Men i analysen framgår endast relationen mellan Husaby och Kållands-Råda respektive Häggesled, inte huruvida exempelvis Husabyristarna samverkade med andra platser längre bort. Av undersökningen framgår inte heller hur bilden skulle bli om vi inkluderade de övriga lokalerna för tidigkristna gravmonument i Västergötland. Husaby, Kållands-Råda och Häggesled är de tre lokaler i Västergötland där det finns ett större antal eskilstunakistor. De övriga platserna har bara enstaka monument. En fråga som kvarstår, som inte kan behandlas här, är om även dessa i en utvidgad undersökning skulle uppvisa helt egna ristartekniker eller om de skulle ansluta till någon av de tre större lokalerna.

Diskussion och tolkning

På eskilstunakistorna verkar huggningstekniken ha en starkare lokal prägel än på runstenarna. De geografiska avstånden mellan lokalerna är jämförbara. De distinkta skillnaderna i huggningstekniken mellan gravhällarna vid Husaby, Kållands-Råda och Häggesled kan tolkas som att de tre lokalerna har separata ristarkommuniteter. Kanske är det så att här är det verkligen de till platsen tillhörande personerna som har huggit gravhällarna, utan inblandning från utifrån kommande ristare. Ristarna tycks endast ha försett den egna kyrkan eller kyrkogården med monument. Kanske är det missvisande och begränsande att tala om dem som ristare, för de gjorde sannolikt mycket annat—i synnerhet om de endast tillverkade (eller dekorerade) gravmonument åt den egna kyrkogården. Om nu varje lokal har fått sina gravmonument dekorerade av sina egna ristare, och dessa endast har betjänat en enda lokal, så betyder det också att de inte har haft så många gravmonument att ombesörja. Lundberg har i sina rekonstruktionsförsök kommit fram till att det i Västergötland funnits totalt ca 8–14 liggande hällar, 4–8 kistliknande konstruktioner och 6–12 egentliga kistor (2001, 126). Det kan också uttryckas som att ca 20 gravmonument fördelas på 8 kyrkplatser (Lundberg 1997, 77). Jag tänker inte bidra med några egna rekonstruktionsförsök eller skattningar av antalet, utan accepterar Lundbergs uppskattning. Om vi skulle tala om regelrätta stenhuggare skulle det kanske verka osannolikt att varje kyrkplats har sin egen eller sina egna ristare, men med ristare av runstenar och gravmonument är det något annat. I egenskap av minnes- och gravmonument har de en betydelse som går vid sidan av andra hantverksprodukter, eftersom de fyller behov som går utöver kraven i det dagliga hushållet. De används inte på samma sätt i vardagen som exempelvis hushållsföremål eller jordbruksredskap och de kan förväntas ha en ceremoniell, rentav andlig, betydelse. Produktionssättet kan därför utgå från andra bevekelsegrunder än att det skall vara resurseffektivt och praktiskt. Vad som är rationellt i det sammanhanget kommer kanske inte an på oss att avgöra. Tillåter vi oss att se eskilstunakistorna i Västergötland som tillverkade av lokalt bundna ristare kan man fråga sig vad de är bundna till, t.ex. om det möjligen är till en ätt.

På runstenarna finns det också vissa mindre skillnader mellan lokalerna med avseende på huggningstekniken, men de är små och mer utslätade. Detta förhållande kan tolkas som att ett mindre antal ristare har betjänat ett större område. Detta är en klar skillnad mellan runstenarna och gravhällarna. En annan skillnad är att på runstenarna har skriftbandet förberetts just för inskriften, medan på eskilstunakistorna ornamenten ofta har varit

omsorgsfullt utvecklade och inskriften försiktigare anbragt för inte att skada dessa. Med andra ord, på runstenarna verkar inskriften vara huvudsaken medan det på eskilstunakistorna är ornamentiken som har ägnats störst uppmärksamhet från stenhuggarens sida. Det har framförts att inskrifterna på eskilstunakistor som utgjort delar av resta kistkonstruktioner ansluter till den vikingatida skrifttraditionen, medan inskrifterna på senare (liggande) gravhällar från och med andra halvan av 1100-talet har många medeltida drag (Källström 2010). Marco Bianchi har påtalat att under senvikingatiden har skriftbruket i sig, även om runinskriften innehåller felaktigheter eller icke-lexikala runföljder, varit viktigt för att känna igen ett monument som en konventionell runsten (2010, 221, 227 f.). Detta kan vara något som förändras och avtar i en miljö där skriften har en självklar plats, som i det här fallet i och vid kyrkan, så att ornamentiken får prioritet över texten på de tidigkristna gravmonumenten. Att inskriften var viktigare i runstensresandets äldre fas har tidigare lyfts fram (se t.ex. Herschend 1994, 52–54; jfr 2009, 56).

Tolkningen av resultaten beror delvis på om monumenten är samtida eller om det finns en kronologisk förskjutning. Här finns det därför anledning att granska dateringarna av gravhällarna närmare. Den datering till 1100-tal av gravhällarna i Häggesled, Husaby och Kållands-Råda som anges i *Samnordisk runtextdatabas* torde gå tillbaka på Svärdströms datering i *Västergötlands runinskrifter* (SRI, 5:1v):

[D]et äldre skiktet av vikingatida runstenar faller naturligast in i 1000-talets första tredjedel med en marginal bakåt för de allra äldsta på ett eller ett par decennier av 900-talet och den yngre återstoden i 1000-talets andra tredjedel. Sedan ebbar runstensmodet ut i övergångstidens blandformer, som karakterisera slutet av 1000-talet och början av 1100-talet: fritt liggande gravhällar med runstensmönster samt lock- och gavelstenar av Husaby- och Häggesledstyp.

Så följer en uppräknig av de monument som hon räknar som tillhörande övergångstiden, där bl.a. Vg 22, Vg 23, Vg 24, Vg 25, Vg 26, Vg 27, Vg 41, Vg 50 och Vg 105 ingår. Ytterst går Svärdströms datering till ca 1100 sannolikt tillbaka på en tidigare uppfattning att gravhällarna efterträder runstenarna. Flera undersökningar visar dock att gravmonumenten förekommer tidigare på 1000-talet och delvis parallellt med runstensresandet (Hagenfeldt och Palm 1996; Ljung 2009). En studie av runfragmenten i Köpingsvik kyrka på Öland tyder på att till och med samma ristare kan ha arbetat med båda monumenttyperna (Kitzler Åhfeldt 2009, 96).

Det har framhållits att de tidigkristna gravmonumenten i Kållands-Råda, Husaby och Häggesled har drag av Ringerikestilen och att de i Västergötland som helhet hör till ”årtiondena kring mitten av tiohundratalet” (Lundberg

1997, 31). Enligt vissa forskare är dock Ringerikestilen inte någon tillförlitlig grund för att snäva in dateringen av monument i denna stil till 1000-talets mitt eftersom den enligt dessa forskares mening kan anses tillhöra hela århundradet (Wienberg 1998, 198; jfr Skibsted Klæsøe 2002). Om man jämför gravhällarna med hjälp av Anne-Sofie Gräslunds dateringssystem baserat på rundjurens stilgruppering, finner man att en del av dem hör till den första halvan av 1000-talet. I Gräslunds dateringssystem delas rundjuren in i stilgrupper med profilsett huvud (Pr 1–Pr 5) och fågelperspektiv (Fp). Grupperna överlappar delvis varandra och avvikelser förekommer, men de ungefärliga dateringarna är: Pr 1 ca 1010–1040, Pr 2 ca 1020–1050, Pr 3 ca 1050–1080, Pr 4 ca 1070–1100, Pr 5 ca 1100–1130 samt Fp ca 1010–1050, samtidig med Pr 1 och Pr 2. Dateringarna bygger på rundjurens likheter med ornamentik på arkeologiskt daterbara föremål, historiska uppgifter (Fp är överrepresenterad på Ingvarsstenar) och genealogiska kopplingar mellan stilgrupperna. RAK är en benämning på oornrade ristningar med rak avslutning av runbanden. RAK associeras i Gräslunds kronologi främst till ett äldre skede, före och kring år 1000, men som Magnus Källström har påpekat förekommer rak avslutning av runbanden även på tidigmedeltida gravmonument (Gräslund 1991; 1992; 2002, 140, 143–147; Källström 2007, 65 f., 74 f.).

I Västergötland är andelen zoomorfa runstenar mindre än i Uppland, de uppgår till ca en fjärdedel (Gräslund 2002, 146). Vissa detaljer som är typiska för Ringerikestil är igenkännbara även på icke-zoomorfa ristningar, t.ex. motstående spiraler. Ornament av Ringerikestilskaraktär tyder enligt Gräslund på att en gravhäll eller runsten hör till första halvan av 1000-talet (2002, 149 f.). Här kan nämnas Vg 37, Rackeby, där runslingan avslutas med motstående spiraler. Ringerikekors finns på fragmentet L 40 (ingår i Vg 27 men har inga runor) som kan jämföras med den av Anne-Sofie Gräslund diskuterade Sm 108 Vetlanda (2002, 153).

Cecilia Ljung genomför i samband med sitt pågående avhandlingsarbete en grundlig genomgång av dateringsunderlaget för eskilstunakistorna, främst i Östergötland men även i andra landskap. Ljung deltog i fältarbetet för denna undersökning. Hennes bedömning är att eskilstunakistorna i Kållands-Råda utgör ett enhetligt material som ger ett generellt intryck av att inslaget av Ringerikeornamentik är stort. Parallellerna till Gräslunds schema är inte tydliga men de passar bäst under Pr 1–2. De runstenslika gavelhällarna från Häggesled liknar mest portalstenar i stilen RAK och tillhör sannolikt ett tidigt skede (jfr Ljung 2010b). Fragmenten i Häggesled är pga. sin ringa storlek svåra att bestämma men troligen är även de ganska tidiga. Det finns ett Pr 1-drakhuvud samt ornamentik som mest liknar Ringerikestil, således bör dateringen ligga i 1000-talets första hälft. Också i

Husaby är materialet relativt enhetligt och tyngdpunkten tycks ligga i Pr 2–3 dvs. runt 1000-talets mitt. De korsristade gavlarna är svårare att bedöma, men inget tyder på att de skulle tillhöra en annan period (Cecilia Ljung, pers. komm., 2010-09-24). Det framgår av ovanstående att Gräslund och Ljung anser att Ringerikestil är ett drag som troligen placerar en runsten eller eskilstunakista i första halvan av 1000-talet.

I Västergötland hör runstenarna till ett tidigare skede än merparten av de tidigkristna gravmonumenten, men de överlappar varandra. Flertalet runstenar hör till det sena 900-talet och första delen av 1000-talet medan de tidigkristna gravmonumenten kan sträcka sig fram till 1000-talets senare del. Vi ser här en tidsförskjutning, men inte så stor som den tidigare ansetts vara. Om de vore helt samtida skulle vi ha två olika men samtida mobilitetsmönster för runristarna. Här verkar skillnaden i hantverksstrukturen kunna ha en kronologiskt betingad förklaring. Om man föredrar att betona överlappningsfasen, ser vi två olika men samtida ideal.

Vi kommer nu fram till frågan om vilka faktorer som bestämmer runristarnas mobilitet. Resultaten kan som nämnts ovan tolkas som att ristarna inom runstenstraditionen har mer samröre med varandra och rör sig över större områden, medan de som dekorerar eskilstunakistorna håller sig mer till en ort. Att samverkan mellan ristare över större områden ersätts av att ristarnas verksamhet koncentreras till enskilda lokaler kan ses i perspektivet av forskningen kring mobilitet och rörelsemönster i lågteknologiska samhällen, ett tvärvetenskapligt forskningsområde som på senare tid även uppmärksammats av arkeologer (Stenqvist Millde 2007, 14–16). En möjlig slutsats skulle kunna vara att det, likheterna mellan runstenar och eskilstunakistor till trots (dvs. likheter i inskrifter och ornamentik), finns en bakomliggande organisatorisk skillnad. En del av en förändring i organisation kan eventuellt vara effekten av att det finns fler skrivkunniga specialister tillgängliga på platsen, eller att skrivkunnigheten helt enkelt är mer allmänt utbredd även bland gemene man.

Ett annat förslag är att den förändrade strukturen i ristanter återspeglar inverkan av den alltmer fast etablerade kyrkan på den sociala samvaron. Den här iakttagna förändringen kan sättas in i ett vidare sammanhang av den forskning kring dels runstenar, dels kristnandeprocessen, som bedrivits av arkeologer vid Uppsala universitet sedan 1990-talet (t.ex. Gräslund 1991, 1992, 1994; Herschend 1994). Studier av runstensgrupper har visat att likhet mellan runstenar använts för att skapa samhörighet och uttrycka identitet och grupp tillhörighet hos beställarna, även över geografiska avstånd upp till ca 50 km. Det talas om överordnade designnormer som har ganska lite att göra med ristarnas identitet (Hansson 1993; Sundquist 1996). Exempelvis

designen med tre öglor förekommer inom tre områden, varav två är geografiskt tydligt åtskilda, under en period av ett par generationer. Inom treögleområdet har en ristare som Öpir anpassat sig till detta. Det kan tolkas som att det var beställaren som bestämde det grundläggande motivet (Sundquist 1996, 41–49).

Att kyrkan kom att ha inverkan på det vikingatida kontaktmönstret har framgått av olika undersökningar. Alexandra Sanmark har beskrivit hur kyrkan genom att introducera en kristen kalender med ett stort antal faste- och festdagar med varierande restriktioner samt regler för äktenskap, dop och begravning kom att styra människors verksamhet i detalj (2004, 260 f., 277; 2005b; jfr Nedkvitne 2009, 156 f.; Bagge 2010, 137). Genom dopet blev barnet arvsberättigat. Att kyrkan gör anspråk på att dopritualen skall ha denna juridiska innebörd kan uppfattas som ett intrång i något som tidigare hörde till hushållet och som en försvagning av familjens rättsställning (Mejsholm 2009, 121–125, 241).

Avsikten med att driva igenom nya äktenskapsregler kan ha varit en medveten strategi för att bryta upp de äldre starka släktskapsstrukturerna (Sanmark 2004, 265, 289). Som en följd av detta är det tänkbart att lojalitetsbanden mellan ätterna försvagas, med begränsade kontaktnät och snävare rörelsemönster som följd. Kyrkan splittrar upp ättesamhället och fokuserar på kärnfamiljen. Tillvaron struktureras och binds upp mot familjeenheter mer än mot vidare sociala sammanhang (jfr Herschend 1994, 83, 90, 102; 2009, 58). En effekt av detta är att människor blev mer territoriellt begränsade. Vikingatidens breda sociala nätverk byts gradvis mot territoriella utrymmen under medeltiden, då de medmänskliga kontakterna blev mer sockenbundna (se t.ex. Nedkvitne 2009, 161, 163; för tidigare forskning om territorialisering se t.ex. Hyenstrand 1974). Det kan jämföras med att territoriellt härskarvälde påstås vara den normala politiska organisationen i västlig kristendom (Bagge 2010, 16).

Resultaten här kan möjligen bekräfta en sådan strukturförändring. Vi kan anta att runstenarna i Västergötland är kristna monument, men att kristnandets organisatoriska effekt har blivit starkare vid det tidsskede då runmonumenten också blir kyrkogårdsmonument. Den förskjutning i organisation som sker från ristanDET av runstenar till det av eskilstunakistor i Västergötland kan ge en indikation om att de strukturella förändringarna börjar bli märkbara under första halvan av 1000-talet. Det skulle vara mycket intressant att följa upp undersökningen genom att göra samma jämförelse i Uppland, mellan landskapets äldre runstenar och de sandstensrunstenar som uppfattas som kyrkogårdsmonument (Hagenfeldt och Palm 1996; jfr Ljung 2010a, 119), som här har gjorts mellan runstenar och eskilstunakistor.

Sammanfattning

Syftet med denna artikel är att diskutera runstenar i relation till tidigkristna gravmonument (eskilstunakistor) med utgångspunkt i huggningstekniken. Den bakomliggande hypotesen är att huggningstekniken är en form av materiell kultur som återspeglar runristarnas arbete, rörelsemönster, mobilitet, kontakter och samverkan. Detta kan i sin tur spegla relationer mellan familjer eller hushåll och områden. Runstenar och eskilstunakistor i Västergötland har undersökts med 3D-skanning följt av huggspårsanalys. Undersökningen omfattar eskilstunakistor vid tre större lokaler, nämligen Husaby, Häggeby och Kållands-Råda, samt ett urval av runstenar i ett undersökningsområde som sträcker sig från Husaby till Sparlösa.

Resultatet visar att runstenarna är utförda på ett relativt likartat sätt. Eskilstunakistorna däremot har stor variation. Huggningstekniken är också tydligt differentierad mellan lokalerna Husaby, Häggesled och Kållands-Råda. Både materialet och metoden har sina begränsningar, men jag vill ändå ge ett tentativt tolkningsförslag.

En möjlig tolkning är att runstensristarna har följt en gemensam konvention och har haft visst utbyte med varandra, kanske har de delat en norm som omfattar hela undersökningsområdet. Ristarna av eskilstunakistor i Husaby, Häggesled och Kållands-Råda tycks däremot ha haft ringa utbyte med varandra, de förefaller snarare som strikt lokalbundna. Det finns således en strukturell skillnad i hur ristandet är organiserat mellan runstenar och eskilstunakistor (åtminstone lokalt i detta område).

Det finns flera möjliga förklaringar. En är att ristandets förändrade organisation tyder på konflikt mellan ätter och att samverkan mellan ristarna därför försvåras eller upphör. En annan förklaring kan vara att det nu finns fler runristare tillgängliga, vilket gör det överflödigt med samverkan över större områden. Det senare kan möjligen också förstås som att det finns en mer utbredd runkunskap, och att denna runkunskap har ökat i första halvan av 1000-talet. Slutligen är det också tänkbart att den förändrade ristarorganisationen är en effekt av hur samhället omstruktureras under inverkan av kyrkan, och att detta är ännu ett indicium på att vikingatidens breda sociala nätverk under medeltiden blir mer territoriellt begränsade.

Litteratur och förkortningar

Arne, Ture J. 1914. "Den svenska runstenen från ön Berezanj utanför Dnjeprmynningen." *Fornvännen* 9, 44–48.

ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- Bagge, Sverre. 2010. *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway c. 900–1350*. Copenhagen.
- Berg, Johan. 2009. "Fornlämningar och jordäggande — Om framväxten av det medeltida sociala landskapet i ljuset av fornlämningarna från yngre järnåldern." I *Skuggor i ett landskap: Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid*, red. Anders Kaliff, 102–145. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 75. Stockholm.
- Berglund, Anders. 2000. "Långt före Olof Skötkonung: Om projektet kring Husaby, Västergötland." I Olausson, red., 115–124.
- Bianchi, Marco. 2010. *Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön 20. Uppsala.
- Brink, Stefan. 1996. "Political and Social Structures in Early Scandinavia." *Tor: Meddelanden från Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker* 28, 235–281.
- . 2000. "Nordens Husabyar — unga eller gamla?" I Olausson, red., 65–74.
- Carlsson, Kristina. 2007. *Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000–1300*. Lund Studies in Historical Archaeology 6. Uddevalla.
- Dahlberg, Markus. 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 28. Skara.
- . 2002. "Medeltidens kyrkor." I *Västergötland—Landskapets kyrkor*, red. Markus Dahlberg, 35–74. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna: Kulturarv och bebyggelsehistoria. Stockholm.
- Ersgård, Lars. 2006. "Dödens berg och Guds hus: Förfäderskult, kristnande och klostret i Alvastra i den tidiga medeltidens Östergötland." I *Helgonets boning: Studier från forskningsprojektet "Det medeltida Alvastra"*, red. Lars Ersgård, 23–140. Lund Studies in Historical Archaeology 5. Lund; dist. Stockholm.
- Fischer, Ernst. 1918. *Västergötlands romanska stenkonst: Arkitektur- och skulpturstudier inom Kinnekulletraktens kulturområde*. Göteborg.
- Gardell, Sölve. 1937. *Gravmonument från Sveriges medeltid: Typologi och kronologi*, vol. 1: *Text*. Stockholm.
- Gräslund, Anne-Sofie. 1991. "Runstenar — om ornamentik och datering [I]." *Tor: Meddelanden från Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker* 22 (1990–1991), 113–140.
- . 1992. "Runstenar — om ornamentik och datering II." *Tor: Meddelanden från Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker* 23, 177–201.
- . 1994. "Mälardalens runstenar: Seminarium och databas." *Nytt om runer* 9, 29.
- . 2002. "De senvikingatida runstenarna i Jönköpings län — deras ornamentik och datering." I *Om runstenar i Jönköpings län*, red. Jan Agertz och Linnéa Varenius, 139–154. Småländska kulturbilder 2002. Jönköping.
- Hagenfeldt, Stefan E., och Rune Palm. 1996. *Sandstone Runestones: The Use of Sandstone for Erected Runestones*. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Scripta maiora 2. Stockholm.

- Hansson, Annika. 1993. "Kopior eller likhet: Tolkningsproblem kring runstenars ornamentik." CD-uppsats i arkeologi, Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet. Uppsala.
- Hedvall, Rikard. 2007. "Kyrkorna i Klåstad." I *Människors rum och människors möten: Kulturhistoriska skisser: Berit Wallenbergs Stiftelse 50 år: Vetenskapligt symposium på Nationalmuseum 14 november 2005*, red. Anders Perlinge, 143–163. Stockholm.
- Hellström, Jan Arvid. 1996. *Vägar till Sveriges kristnande*. Stockholm.
- Herschend, Frands. 1994. *The Recasting of a Symbolic Value: Three Case Studies on Rune-Stones*. Occasional Papers in Archaeology 3. Uppsala.
- . 2009. "En Gudi m.fl. välbehaglig gärning." I *Bro till evigheten: Brons rumsliga, sociala och religiösa dimension under vikingatid och tidig medeltid*, red. Andreas Nordberg och Lars Andersson, 52–59. Stockholm.
- Hyenstrand, Åke. 1974. *Centralbygd—randbygd: Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studies in North-European Archaeology 5. Stockholm.
- Kitzler, Laila. 1998. "Learning to Know a Rune Carver and his Cutting Technique." *Laborativ arkeologi* 10–11, 89–103.
- . 2000. "Surface Structure Analysis of Runic Inscriptions on Rock: A Method for Distinguishing between Individual Carvers." *Rock Art Research* 17.2, 85–98.
- Kitzler Åhfeldt, Laila. 2000. "The Sparlösa Monument and its Three Carvers: A Study of Division of Labour by Surface Structure Analysis." *Lund Archaeological Review* 6, 99–121.
- . 2002a. *Work and Worship: Laser Scanner Analysis of Viking Age Runestones*. Theses and Papers in Archaeology, ser. B, 9. Stockholm.
- . 2002b. "Individual Variability in Rune Carving on Rock: A Comparison between Individuals and Workshops." *JONAS: Journal of Nordic Archaeological Science* 13, 79–101.
- . 2008. "Runristare i stad och land: Huggspårsanalyser av runstenar i och kring Sigtuna." *Situne Dei* 2006, 9–34.
- . 2009. "The Runestone Fragments at Köpingsvik, Öland." I *From Ephesos to Dalecarlia: Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe*, red. Elisabet Regner, Cecilia von Heijne, Laila Kitzler Åhfeldt och Anna Kjellström, 83–100. Stockholm Studies in Archaeology 48; The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 11. Stockholm.
- . 2011. "Nyfynd av gravhällsfragment med runor i Husaby kyrka, Västergötland." Opublicerad rapport, Riksantikvarieämbetet. Stockholm/Visby.
- . Manus. "3D-scanning av runstenar och eskilstunakistor i Västergötland." Forskningsrapport, Riksantikvarieämbetet. Stockholm/Visby.
- Källström, Magnus. 2007. *Mästare och minnesmärken: Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology, new ser. 43. Stockholm.

- . 2010. "Runes in Changing Contexts: Viking Age and Medieval Writing Traditions." Paper at The Seventh International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, "Runes in Context", Oslo, 2010. Preprint. Se: <http://www.khm.uio.no/forskning/publikasjoner/runenews/7th-symp/preprint/kaellstroem.pdf>.
- Lagerlöf, Erland. 1985. *Medeltida träkyrkor*, vol. 2: *Västergötland, Värmland, Närke*. Sveriges kyrkor 199. Stockholm.
- Larsson, Mats G. 1999. "Runstenar och statistik." *Fornvännen* 94, 196–199.
- Lindkvist, Ann. 2003. "Husby i Glanshammar." I *Mittens rike: Arkeologiska berättelser från Närke*, red. Leif Karlenby, 323–350. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 50. Stockholm.
- Ljung, Cecilia. 2009. "Västra slättbygden under övergången mellan vikingatid och medeltid—En diskussion utifrån runstenar och tidigkristna gravmonument." I *Skuggor i ett landskap: Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid*, red. Anders Kaliff, 146–213. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 75. Stockholm.
- . 2010a. "Gravmonumentet på museets tomt—En viktig pusselbit till förståelsen av tidigkristna begravningar i Uppland." *Situne Dei* 2010, 115–125.
- . 2010b. "Early Christian Grave Monuments and the 11th-century Context of the Monument Marker *hvalf*." Paper at The Seventh International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, "Runes in Context", Oslo, 2010. Preprint. Se: <http://www.khm.uio.no/forskning/publikasjoner/runenews/7th-symp/preprint/ljung.pdf>.
- Lundberg, Stig. 1997. *Gravmonument i sten från sen vikingatid och äldre medeltid i Västergötland*. Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Uppsatser 7. Göteborg.
- . 2001. "Före liljestenarna: Några kommentarer om de förromanska gravmonumenten i Västergötland." I *Liljestenar: En rapport från Liljestensseminariet i Lidköping om liljestenarnas skyddsbehov, ikonografi och proveniens*, red. Ewert Jonsson, 114–134. Historieforum Västra Götaland, ser. B: Vetenskapliga rapporter och småskrifter 1. Skara.
- Mejsholm, Lotta. 2009. *Gränsland: Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Skandinavien*. Occasional Papers in Archaeology 44. Uppsala.
- Nedkvitne, Arnved. 2009. *Lay Belief in Norse Society 1000–1350*. Copenhagen.
- Oehrl, Sigmund. 2011. *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen: Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungsikonografie*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 72. Berlin.
- Olausson, Michael, red. 2000. *En bok om husbyar*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 33. Örebro.
- Owe, Jan. 2002. *Runfynden vid Köpings kyrka*. Bro.
- Rolle, Renate von. 1988. "Archäologische Bemerkungen zum Warägerhandel." *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 472–529.

- Runer, Johan. 2006. *Från hav till land eller Kristus och odalen: En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*. Stockholm Studies in Archaeology 38. Stockholm.
- Samnordisk runtextdatabas, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sanmark, Alexandra. 2004. *Power and Conversion: A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Occasional Papers in Archaeology 34. Uppsala.
- . 2005a. "The Cross and the Sword: Strategies on Conversion in Medieval Europe." *Viking Heritage* 2005.3, 9–13.
- . 2005b. "Fast and Feast: Christianization through the Regulation of Everyday Life." *Viking Heritage* 2005.4, 3–7.
- Skibsted Klæsøe, Iben. 2002. "Hvordan de blev til: Vikingetidens stilgrupper fra Broa til Urnes." *Hikuin* 29, 75–104.
- Stenqvist Millde, Ylva. 2007. *Vägar inom räckhåll: Spåren efter resande i det förindustriella bondesamhället*. Stockholm Studies in Archaeology 39. Stockholm.
- Sundquist, Magnus. 1996. "Treöglerunstenar i Uppland." CD-uppsats i arkeologi, Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet. Uppsala.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. Olika författare; publicerade av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm 1900 ff.
- SRI, 3 = *Södermanlands runinskrifter*. Av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–1936.
- SRI, 5 = *Västergötlands runinskrifter*. Av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–1970.
- Sö + nummer = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*, dvs. SRI, 3.
- Tagesson, Göran. 2007. Recension av Runer 2006. *Fornvännen* 102, 222–224.
- Theliander, Claes. 2005. *Västergötlands kristnande: Religionsskifte och gravskickets förändring 700–1200*. GOTARC, ser. B: Gothenburg archaeological theses 41. Göteborg.
- Vg + nummer = inskrift publicerad i *Västergötlands runinskrifter*, dvs. SRI, 5.
- Widéén, Harald. 1955. *Västsvenska vikingatidsstudier: Arkeologiska källor till Vänerområdets kulturhistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Göteborgs arkeologiska museum, Skrifter 2. Göteborg.
- Wienberg, Jes. 1998. "Eskilstunamonumenter i Västergötland." *Fornvännen* 92 (1997), 195–201.
- Zachrisson, Sune. 2007. *Sankt Lars i Linköping: En tusenårig historia*. Linköping.

English summary

“Runestones and Eskilstuna cists in Västergötland: An example of changed mobility patterns”

This paper presents a study of the relationship between runestones and early Christian grave monuments (Eskilstuna cists) in Västergötland with respect to carving technique. The investigation makes use of 3D laser scanning and employs a method of groove analysis developed at the Archaeological Research Laboratory at Stockholm University (Kitzler Åhfeldt 2002a). The underlying hypothesis is that carving techniques may reflect the mobility patterns and contacts of the rune carvers. The carvers may be seen as connected in some way to individual households and their mobility governed partly by their work and partly by the relations between their respective households. The study takes in grave monuments at three main sites, namely Husaby, Häggesled and Kållands-Råda, and runestones in an area extending from Husaby to Sparlösa.

Results show that all the runestones were carved in a relatively similar way in the whole area investigated. In contrast, the Eskilstuna cists show great variation, the technique of those who carved them differing clearly between Husaby, Häggesled and Kållands-Råda.

One possible explanation for these results is that the carvers of runestones adhered to a common convention and also had some communication with each other. Indeed, there may even have been some kind of agreement or norm for what a properly cut runestone should look like. The carvers of the grave monuments, on the other hand, appear to have had little interaction with each other and to have worked within a strictly local area. Thus, the evidence would seem to indicate a structural difference in the organization of rune carving between runestones and grave monuments, at least in this chosen area.

Several explanations for this difference might be suggested. One is that there could have been conflicts between families or clans that interrupted contacts between carvers. Another explanation might be that a larger number of runographers became available, making it superfluous to maintain contacts over large distances. The latter explanation would seem to suggest greater runic literacy by the first half of the 1000s. Finally, the apparent change in the organization of carving may reflect the general restructuring of society due to the increasing influence of Christianity. The change in the mobility patterns of rune carvers could be yet another indication of how the wide social networks of the Viking Age become more territorialized in the Middle Ages.

Två blir en: Om Grällstastenarna i Kila (Vs 27 och Vs 28) och något om vikingatidens brobyggande

Magnus Källström

Abstract

In *Västmanlands runinskrifter* (1964) two runestones are registered at the hamlet Grällsta in Kila parish in Västmanland (Vs 27 and Vs 28). The first one is still preserved, while the latter—a fragment—is now lost but was recorded in earlier sources. In 1983 Jan Paul Strid discovered some deeply cut lines near the top of the preserved runestone that fitted with the rune-band on the early drawings of the lost fragment. He therefore suggested that the fragment must originally have constituted the top of the preserved stone, just as it is depicted in *Bautil*. His observation is obviously correct, and as shown in this article, there are in addition remains of a few runes from the text of the small fragment near the top of the stone. The runic remnants facilitate the reconstruction of the last word of the inscription, which is most probably the comparative *rȳmri* ‘broader’, referring to improvements made to the bridge mentioned in the inscription.

Keywords: bridge-building, runestones, Viking Age, Grällsta, Kila parish, Västmanland

I en relation från 1667 till den omfattande svenska fornminnesinventeringen Rannsakingar efter antikviteter (1667–1693) skriver kyrkoherden i Kila i Västmanland, Daniel Moræus, att han i socknen inte funnit andra forn lämningar än de två runstenar, som finns ”På een Åker Som hörer byn Grällestas til, På Södre sidan Strax widh vägen”.¹ När Sven B. F. Jansson 1964 publicerade *Västmanlands runinskrifter* gav han dessa stenar beteckningarna Vs 27 och Vs 28, och återgav inskrifterna på följande sätt (*SRI*, 13: 82 resp. 84):

---

¹ Detta citat liksom följande ur ottryckt litteratur är citerade efter *SRI*, 13: 80.

Källström, Magnus. ”Två blir en: Om Grällstastenarna i Kila (Vs 27 och Vs 28) och något om vikingatidens brobyggande.”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 177–91.

© 2012 Magnus Källström.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

Fig. 1. Runstenen Vs 27 Grällsta, Kila socken, Västmanland. Foto: Magnus Källström, 2010.

Vs 27 (se fig. 1 och 2)

**þurbiorn ok : ikifastr : lit · resa : ytir ꝛ siþþorn × faþur : sin × hon × toþr ×
[i] faru × litli × risti × runir**

Þorbiorn ok Ingifastr let(u) ræisa æftir Sigþorn, faður sinn. Hann (varð) dauðr i faru. Litli risti runir.

'Torbjörn och Ingefast läto resa efter Sigtorn, sin fader. Han blev död på utfärd. Litle ristade runorna.'

Vs 28 (se fig. 2)

...--er · baþ : bru kera : r...-ri

... bað bro gærva ...

'... bjöd göra bro ...'

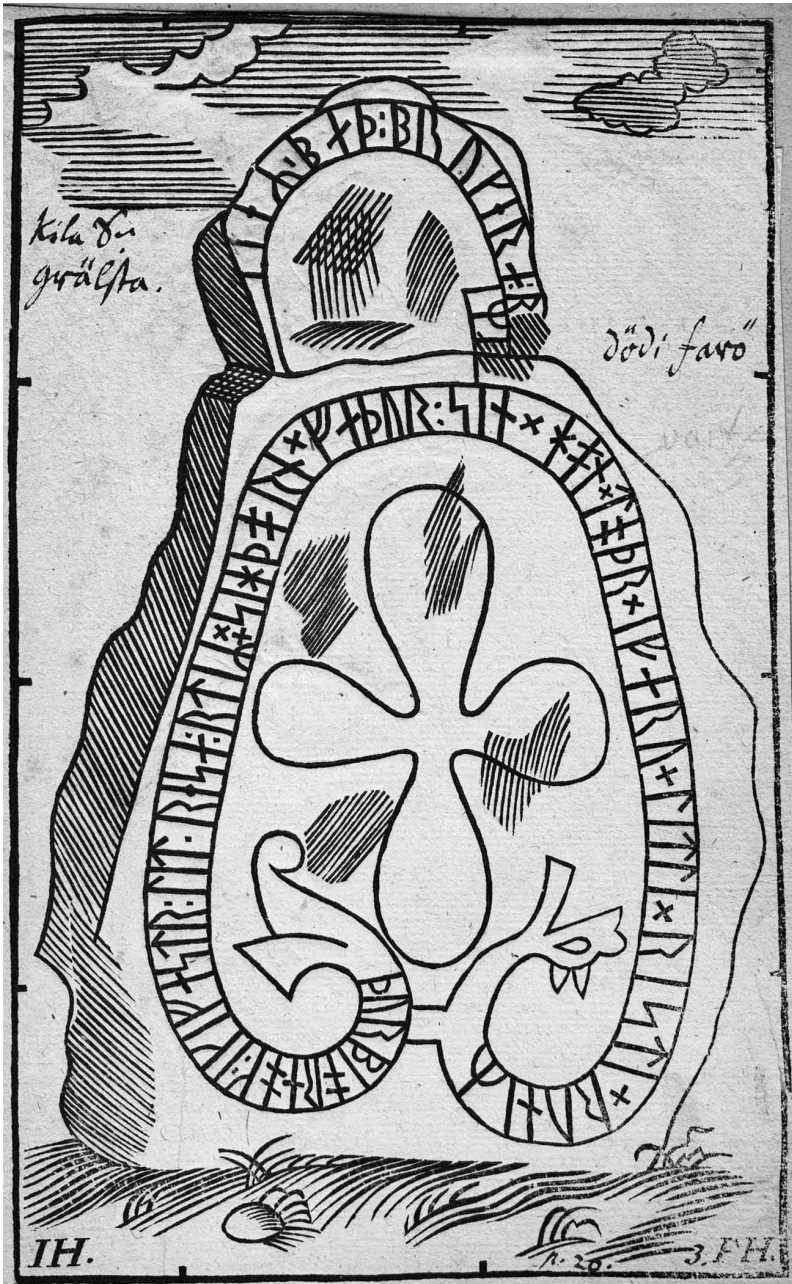

Fig. 2. Hadorphs och Helgonius' träsnitt (B 1086) av "runstenarna" Vs 27 och Vs 28. Efter avdrag i Peringskiölds *Monumenta*, vol. 4 (KB). Foto: ATA.

Beträffande Vs28, som har varit försvunnen sedan 1700-talet, bygger Jansson på ett träsnitt av Johan Hadorph och Petrus Helgonius (se fig. 2). Liksom sockenprästen Daniel Moræus räknar Jansson med att det rör sig om två separata inskrifter, men som framgår av hans litteraturgenomgång är det många som har antagit att det mindre stycket (dvs. Vs28) ursprungligen har utgjort toppen av Vs27. Detta hävdas redan i en annan relation till Rannsakningar efter antikviteter från 1682(?), där det talas om ”een gammall Runsteen medh et stycke öfwerst på afslaget som lijkwäl behållit är”. Ungefär vid samma tid gjordes den avbildning som har legat till grund för Hadorphs och Helgonius’ träsnitt i *Bautil* (B 1086). Här är det mindre stycket placerat på toppen av Vs27 (se fig. 2). I juni 1726 besökte Olof Celsius platsen och omtalar då Grällstastenen som ”en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött”. Celsius är den siste som har sett det mindre stycket och lyckligtvis gjorde han en teckning av detta, som delvis kompletterar träsnittet i *Bautil* (se SRI, 13: 81 fig. 43).² Även Celsius tycks ha varit övertygad om att fragmentet hade tillhört stenens topp. Detta tillbakavisas dock av Jansson (i SRI, 13: 84), men utan några egentliga skäl:

Det kan ej förhålla sig så att det nu försvunna runstensfragmentet Vs28 har utgjort toppen av Vs27. Av allt att döma har det i stället utgjort ett stycke av en eljest okänd runsten.

I augusti 1983 målades Vs27 upp under ledning av Jan Paul Strid. I sin rapport (1983) till Riksantikvarieämbetet nämner han att han därförinnan hade fått upplysningar om att ”ett stenfragment med ristningar som möjligen kunde härröra från Vs28” skulle ha påträffats i ett stenröse 15 m nord-nordost om Vs27. Detta stenstycke visade sig dock vid granskning ”inte vara ristat med runor”. Däremot gjorde Strid några mycket intressanta iakttagelser på Vs27:

Vs27 ger ... tydliga intryck av att ha slagits av i toppen strax ovanför skriftbandet. Vidare löper — vilket ej observerats i Runverket — fem tydliga, djupt huggna linjer från skriftbandets övre ramlinje mot stenens brottkant. Dessa linjer svarar så väl emot de nedre resterna av skriftbanden på Vs28, såsom detta fragment avbildats i *Bautil*, att det måste antagas att Vs27 och Vs28 är en och samma runsten såsom tidigare förmodats.

När man väl har fått detta påpekad är det inte svårt att se de ristade linjerna ovanför runslingan även på planschen i *Västmanlands runinskrifter* (se SRI, 13: pl. 19). Märkligt nog verkar Strids slutsatser inte ha uppmärksammats i

² Hans läsning lyder i translitterering: ...-**ker** • **baþ**...**ra** : **b**...**ri**

Fig. 3. Detalj av den övre delen av Grällstastenens Vs27 med ristningsspåren av toppslingan uppmålade. Foto: Magnus Källström, 2011.

den senare litteraturen. En kort referens till hans rapport finns visserligen anförd under Vs 28 i *Samnordisk runtextdatabas*, men eftersom samma upplysning inte finns upptagen under Vs 27 har den nog gått de allra flesta förbi (som ett exempel kan nämnas Källström 2007, 251).

När vi nu vet att Vs 28 egentligen är den avslagna toppen av Vs 27 är det givetvis av största intresse om det förutom resterna av slinglinjerna upptill också kan finnas spår av runor, som skulle kunna bidra till tolkningen av den defekta inskriften på det försvunna toppstycket. För att undersöka detta gjorde jag den 4 november 2010 ett besök vid stenen. Denna var då relativt nyligen rengjord och uppmålad, även om de av Strid iakttagna ristningslinjerna hade lämnats utan ifyllning. Att de aktuella linjerna verkligen är ristade råder det dock inget tvivel om (fig. 3). I den vänstra slingan, som börjar ovanför runan 36 **n** och det följande skiljetecknet, återstår 7 cm av båda ramlinjerna. Avståndet mellan dessa linjer är 9 cm. Några spår av runor kan inte ses, men troligen finns ett skiljetecken i form av en grund punkt, 2,5 cm ovanför huvudslingan. 38 cm till höger om den vänstra delen av toppslingan och ovanför runorna 43–44 **in** ses resterna av ytterligare en runslinga, 7,5 cm bred. Den vänstra linjen är bevarad till en längd av 4,5 cm,

medan det av den högra endast återstår 2,5 cm. Jämförelser med träsnittet i *Bautil* visar att detta måste vara början på den kortare textslinga som fanns på insidan av den bågböjda slingan på toppstycket. Några spår av den slinglinje som måste ha funnits allra längst till höger finns däremot inte på stenen, men det är inte särskilt konstigt eftersom stenytan här är avflagrad.³ Det intressantaste är dock att det i anslutning till slingresterna till höger faktiskt också förekommer spår av runor. I kanten av flagringen ses en 5 cm lång bågböjd linje, som snarast bör tolkas som bistaven till en **u**-runa (Ū). Detta måste ha varit den sista runan till höger i toppslingan. Dessutom finns i början av den kortare slingan vid brottkanten en bågböjd linje snett uppåt vänster som bör ha utgjort den vänstra bistaven i en **m**-runa (Ț). Vi har följaktligen här två runor **uṁ** som har tillhört inskriftens defekta slut.

Av inskriften på det nu saknade toppstycket finns som nämnts två av varandra oberoende läsningar. Enligt Hadorphs och Helgonius' träsnitt (B 1086) skall det efter **kera** ha stått: **r... | ...-ri**, medan Celsius (1726) på motsvarande plats har runorna **b... | ...ri**. Vem som har rätt beträffande den första runan går knappast att avgöra, men det bör noteras att det mindre stycket har varit mer åtgånget när Celsius undersökte det, vilket bl.a. har gällt det högra hörnet med de här aktuella runorna.

Genom att vi nu vet att fragmentet är en del av Vs27 står det klart att den nu defekta runföljden har avslutat inskriften och att den förmodligen svarar mot ett enda ord. Av sammanhanget och böjningsformen kan man till och med sluta sig till vilken ordklass det bör röra sig om. Efter ett *...-gæiRR bað brō gæra* förväntar man sig snarast ett predikativ i form av en adjektivisk bestämning till objektet *brō*. Detta adjektiv har uppenbarligen slutat på *-ri* och borde därför vara en komparativ. Eftersom Celsius har uppfattat den inledande runan som **b** går tankarna givetvis i första hand till adjektivet *bræiðr* 'bred', men detta kan omöjligen förenas med de bevarade runspåren **uṁ**. Något adjektiv som börjar på *b-* och dessutom innehåller en ljudförbindelse motsvarande dessa runor verkar inte heller gå att uppsåra. Utgår man däremot från att ordet har inletts med en **r**-runa, som Hadorph och Helgonius har läst, anmäler sig omedelbart ett tänkbart alternativ, nämligen adjektivet fvn. *rúmr* 'rom, rommeleg, vid og brei; lagleg, passande' (*Norrøn ordbok*, 506), fsv. *rumber* 'rymlig, vid; öppen, fri, rum'

³ När Strid nämner "fem tydliga, djupt huggna linjer" så är det alltså inte helt korrekt. Möjligen kan han ha räknat en fördjupning som befinner sig 30 cm till höger om den vänstra slingan, men denna skall utan tvivel betraktas som en skada och hör inte till ristningen.

m.m. (Söderwall 2:268).⁴ Betydelsen bör givetvis i detta fall ha varit 'vid, bred'.

Fritzner (3:137) anför från fornvästnordiskan ett par språkprov där detta adjektiv används för att beskriva just vägsträckningar: *gatan var eigi rýmri, en einn maðr mátti ríða senn* och *þó at fáir fylgi þeim veg, hinum þrönga, er leiðir til lífs ok sælu, eða þó at hinum fylgi margir veginum, er rúmr sýnist*. I det senare fallet handlar det givetvis om en bildlig användning av substantivet *vegr*. Även Söderwall (*Supplement*, 656) har språkprov där fsv. *rumber* förekommer i liknande sammanhang: *syntis honum en vndirlikin wāghir rumbir oc wāl reddir* samt *tha är bätre hwgga oc rydya sig wāgh än farlika fara ther rwmmmer wāgher är*. Motsvarande bruk av adjektivet *rum* finner man även i äldre nysvenska, där det enligt SAOB (R 2921) bl.a. kan användas "om väg [e]l[ler] gång [e]l[ler] passage o[ch] d[y]likt]: med god plats, bred, vid o[ch] d[y]likt", vilket illustreras med språkprovet *Gatann ähr rum nog (för oss alla)* från 1596. Även om samtliga ovanstående exempel avser vägar, är det givet att ordet också måste ha kunnat användas för att beskriva en vikingatida broläggning.

Fvn. *rúmr* kan enligt *Norrøn ordbok* (s. 506) både ha formen *rýmri* och *rúmari* i komparativ. Hur den fornsvenska formen har sett ut är osäkert. Söderwall (*Supplement*, 656) anför endast ett sent exempel på en komparativ *rwmmaren* från Peder Månsson, vilket stämmer med de nysvenska exemplen där komparativen är *rummare* eller *rymmare* (SAOB R 2920). Att ordet kan uppträda med stamvokalen /y/ i nysvenskan (till positiven *rym*) skvallrar om att en komparativform motsvarande fvn. *rýmri* även bör ha funnits på östnordiskt område. Exakt vilken variant som har använts på Grällstastenen är svårt att säga, eftersom det inte går att avgöra om den skadade huvudstav som Hadorph och Helgonius har antytt framför **r**-runan på toppstycket hör ihop med den nu bevarade **m**-bistaven eller om den skall betraktas som en separat runa. Närmast till hands ligger kanske att anta att de har tillhört en och samma runa och att de bevarade inskriftsresterna har anslutit direkt till det som har dokumenterats på träsnittet. Mot detta antagande talar dock det mycket stora avståndet mellan Hadorphs **r**-runa i den yttre slingan och den **u**-runa som finns bevarad vid brottkanten. Detta behöver man kanske inte ta så allvarligt, eftersom det inte alls är säkert att

⁴ Att Celsius som annars har dokumenterat sig som en noggrann och pålitlig runläsare här har läst fel kan ges en psykologisk förklaring. Fragmentet har varit mer åtgånget när han undersökte det och hans uppteckning lyder som nämnts ...--**ker** • **baþ...ra** : **b...ri**. Förmodligen har han inte känt till att ordet *brō* hade funnits i lakunen framför resterna av verbet *gæra* utan förväntade sig säkert att det som oftast hade följt efter verbet. Det har då legat nära till hands att i första hand uppfatta den följande runan som en **b**-runa.

det lösa fragmentet verkligen har avbildats i den position som det har fått på träsnittet. I samtliga äldre källor där det omnämns får man intrycket av att det har funnits på marken, och detta kan mycket väl ha varit fallet då förlagan till träsnittet gjordes. Av de ristningslinjer tillhörande toppslingan som i dag kan iakttas på den bevarade stenen har Hadorph och Helgonius endast återgivit den tredje från vänster, trots att de båda linjerna längst till vänster är mycket tydliga. Drar man ut den inre ristningslinjen i den vänstra delen av toppslingan på träsnittet kommer den dessutom att hamna till höger om huvudstaven i **f**-runan i **fapur**, fast den i verkligheten ansluter till huvudslingan till vänster om samma huvudstav. Detta är ett starkt indicium på att fragmentet inte har avbildats in situ, utan att två separata teckningar har förenats till en i träsnittet. Man behöver bara tänka sig det övre stycket vridet några grader åt höger för att få en bättre överensstämmelse med de bevarade ristningslinjerna på stenen. Det är alltså fullt möjligt att det sista ordet har haft formen **rumri** eller kanske t.o.m. **rymri**, eftersom det i dag inte går att avgöra om **u**-runan har varit stungen eller ej.

Avslutningen i toppslingan på Grällstastenen kan alltså återges på följande sätt (med det inom [ ] efter B 1086 kompletterad med Celsius' läsning från 1726):

• [...--ker • baþ : bru kera : r]uṁ[ri]
 ...-gæirk bað brō gæra rymri.
 '...-ger bad göra bron bredare.'

En nära parallell till detta uttryck har funnits på den sedan länge försvunna Mansängestenen i Kalmar sn (U 638), där det talas om någon som låtit **kara** • **manseki** • **bro breþa gæra Mannsængi brō bræiða** 'göra Mansänge bro bred'.

Tillsammans ger de båda inskrifterna en intressant inblick i vikingatidens brobyggande. Det brukar ofta framhållas att de vikingatida broarna sällan motsvarade vad vi i dag kallar broar. Istället rörde det sig ofta om vägbankar av sten, jord, stockar och ris, som hade lagts ut över sankna markområden (för en översikt av det vikingatida brobyggandet se Brink 2000, 30–43).

Det förekommer ibland att man vid ett och samma vattendrag träffar på flera runristningar, där till synes helt orelaterade personer gör anspråk på att ha låtit bygga bron. Ett sådant ställe är Fällbro i Täby sn i Uppland med inte mindre än tre olika broinskrifter (U 142, U 145, U 146), vilka av ornamentiken att döma knappast kan vara samtida med varandra. Detta och andra exempel visar att uttrycket *gæra brō* också har kunnat användas om arbeten på en bro som redan var anlagd vid ett tidigare tillfälle. I vissa fall har man kunnat konstatera att en avsevärd tid har förflutit mellan byggnationerna. Vid

Lingsberg i Vallentuna sn, Uppland, har till exempel arkeologiska undersökningar visat att den bro, som man trodde var vikingatida, hade haft en föregångare i trä anlagd redan under förromersk järnålder (Olausson 1986).

Egentligen är vi dåligt underrättade om vad som menas med uttrycket *gæra brō* när det handlar om en redan befintlig bro, men tankarna går nog i första hand till reparationer och förbättringar. Mansängestens inskrift tillsammans med nyläsningen på Grällstasten visar dessutom att breddningen av vägbanan har varit något som kunde täckas av detta uttryck. En sådan åtgärd måste också ha krävt en större arbetsinsats än det löpande underhållet för att hålla bron i farbart skick. Att en bred och rymlig broläggning var något eftersträvansvärt framgår inte minst av strofen på Sälkastenen U 323 i Skånela sn, som inleds med dessa två rader (i Wesséns översättning, *SRI*, 7:45):

Æi mun liggia,   með aldr lifir,
brō harðslagin,   bræið æft göð[an].

'Alltid skall ligga,   medan människor finnas,
bron hårdslagen,   bred, efter den gode.'

Som framgick inledningsvis är Grällstasten rest av två bröder, Torbjörn och Ingefast, efter deras fader Sigtorn, som har dött i utfärd. Nu vet vi också att inskriften har avslutats med uppgiften om att ytterligare en man, vars namn slutat på *-gæiRR*, har låtit göra mer omfattande arbeten på den bro, som har funnits invid stenen. Man frågar sig givetvis vilken relation denna person har haft till de övriga, och om det ligger någon särskild orsak eller tanke bakom dispositionen av texten på stenen. Att uppgiften om ett brobygge har placerats i en separat slinga på ristningsytan förekommer exempelvis på U 1041 vid Golvasta, Tensta sn, som bär följande text:

**iahbaþr · ok · inkikieþr · litu · rita sena iftra faþur sin · runfastr · ok · iftra ·
runu · moþur sena · ikulfr · risti runi | ahbaþr kiapi bro ·**

Hagbarðr ok Ingigærðr létu rétta stæina æftir faður sinn Rünfast, ok æftir Rünü, möður sína. Ingulfr risti rünir. Hagbarðr gærði brō.

'Hagbard och Ingegärd lät uppresa stenarna efter sin fader Runfast, och efter Runa, sin moder. Ingulv ristade runorna. Hagbard gjorde bron.'

Den sista satsen står här i en egen runslinga nedtill på stenen. Skillnaden mot Grällstasten är att det är samma person som tidigare har omnämnts som en av stenens resare som också säger sig ha gjort bron. Vi har här med andra ord ett förtydligande om att monumentet förutom resta stenar även har bestått av en broläggning. Huruvida textbandet på stenen har tillkommit

som ett tillägg eller om det ligger en avsiktlig strategi bakom att bryta ut just denna del av texten är svårt att avgöra.

Ett annat exempel som kan vara intressant i detta sammanhang finns på den numera svårt skadade Sö 149 Kungberga, Runtuna sn:

anutr : auk · kyla · þau · letu · kia[ra · · bro · efti]R · kunnr · sun · sin | hialbi · kristr · has · ant || ayintr · kiarþi · bor

Anundr ok Gylla þau létu gæra brō æftir Gunnar, sun sinn. Hialpi Kristr hans and. Øy(v)indr gærði brō.

'Anund och Gylla lät göra bron efter Gunnar, sin son. Hjälpe Krist hans ande. Övind gjorde bron.'

Den sista satsen är här placerad på sidan av stenen och anger en tredje person, vars relation till de båda stenresarna vi inte känner. Här finns dock i stället en motsättning mellan 'lät göra' och 'gjorde', där anledningen till den avslutande satsen kan vara att Övind var den som utförde det praktiska arbetet. En parallell till en sådan fördelning av uppgifter finns på den jämtländska Frösöstenen (JRS1928;66), där det inledningsvis omtalas att Östman, Gudfasts son, låtit resa stenen och göra bron (*lēt ræi[sa stæi]n þenna ok gærva brō þessa*). Längre fram i inskriften nämns att *Ásbiörn gærði brō* 'Ásbjörn gjorde bron', vilket måste syfta på det praktiska utförandet.

Det finns dock ett exempel som åtminstone vid första påseende verkar vara helt parallellt till formuleringen på Grällstastenen, nämligen U 586 Bro, Edsbro sn:⁵

× kunbirn × uk × osbirn × uk × [sikuatr · þir × lit]u [×] rīsa × s[t]iñ × [þin]a × iftir × tuka × faþur sin × ku[þ]aŋ × kuþ ialþ[i × ans × -]t uk × salu bitr × þan × an × karþi × til × ulm × fr[i]R lit × kra brū

Gunnbiörn ok Ásbiörn ok Sigvatr þæir létu ræisa stæin þenna æftir Tōka, faður sinn gōðan. Guð hialpi hans [a]nd ok sálu bætr þan hann gærði til. Holmfrīðr lēt gæra brō.

'Gunnbjörn och Ásbjörn och Sigvat de lät resa denna sten efter Toke, sin gode fader. Gud hjälpe hans ande och själ bättre än han förtjänade. Holmfrid lät göra bron.'

Här omtalas avslutningsvis att en kvinna, Holmfrid, har låtit göra en bro, men ingenting nämns om hennes relationer till de övriga, även om det ligger när till hands att gissa på att hon är Tokes hustru. År 1971 blev det dock känt att stenen även bar inskrift på baksidan i form av en slinga av samma typ

⁵ Av den del som saknades vid utgivningen i *Upplands runinskrifter* återfanns ett stycke 1952 i grunden till en byggnad (se Jansson 1952).

som på stenens framsida.⁶ Enligt Helmer Gustavson (1972) kan ett femtontal runor skönjas, men tyvärr går det inte att etablera någon sammanhängande läsning. Ristningsspåren visar dock att satsen *Holmfríðr lét gæra brō* mycket väl kan ha haft en fortsättning på stenens baksida, varvid den till synes direkta parallellen till Grällstastenens inskrift blir mindre säker.

Slutligen kan också nämnas formuleringen på U 200 vid Stora Benhamra, Vada sn:

× **finuipr** × **risti stin þina** × **iftir** × **brupur sin** × **purþr** × **þialfa** × **sun** × **kup halbi** × **at** × **hns** × **auk** × **kus** × **mupir** × **hn** × **k** × **rþi bru** × **at brupur sin** | **auk osa mupir þira**

Finnviðr ræsti stæin þenna æftir brōður sinn, Þórðr, Þialfa sun(n). Guð hialpi and hans ok Guðs mōðir. Hann gærði brō at brōður sinn, ok Ása, mōðir þæira.
'Finnvid reste denna sten efter sin broder, Tord, Tjälves son. Gud hjälpe hans ande, och Guds moder. Han gjorde bro efter sin broder, och Åsa, deras moder.'

Stenen är rest av en man efter hans bror, men även deras mor har haft en del i monumentet. Hon nämns dock först i slutet av inskriften i anknytning till upplysningen om att Finnvid också låtit bygga en bro.

Flera av de ovan nämnda exemplen visar att uppgifterna om brobygget har kunnat skjutas mot slutet av inskriften trots att stenen och bron har tillkommit vid samma tillfälle. Att texten som rör bron står i en separat slinga på Grällstastenen och dessutom är knuten till en annan person än dem som nämns i huvudslingan är därför inte särskilt anmärkningsvärt. Möjligen kan man fundera över varför ristaren har valt att använda verbet *biðia* 'bedja' i stället för det mer frekventa *lāta* 'låta'. Det förra verbet är ovanligt i de vikingatida minnesinskrifterna, men förekommer i några resarformler av äldre typ och i ett fåtal ristarsignaturer (se sammanställningen i Källström 2007, 250–252). Dessutom finns ett intressant exempel på runblocket U 11 vid Hovgården på Adelsö. Stenen är ristad på uppdrag av kungens bryte Tole och hans hustru Gylla, men inskriften avslutas med orden **hakon • þap : rista** *Hākon bað rīsta* 'Håkon bad (att man skulle) rista'. Denne Håkon brukar vanligtvis identifieras med sveakungen Håkon Röde (se *SRI*, 6: 18 f.). Här uppträder alltså ytterligare en uppdragsgivare, som har befunnit sig på en annan hierarkisk nivå än de egentliga beställarna av runristningen. Eventuellt skulle man därför kunna överväga om den person som 'bad göra

⁶ Detta tycks ha noterats redan på 1950-talet, troligen i samband med att stenen lagades och restes. I Janssons rapport från 1952 finns inga uppgifter om detta, men i den tryckta redogörelsen (Jansson 1954, 9) nämns lakoniskt att "[d]et visade sig, att inskriften har fortsatt på stenens baksida."

bron bredare' på något sätt skulle ha varit överordnad bröderna Torbjörn och Ingefast, men mer än en möjlighet kan detta knappast bli. Troligare är väl att det rör sig om en tredje broder, som också deltagit i resandet av stenen, men som dessutom har utfört mer omfattande förbättringar av den broläggning som sedan tidigare funnits på platsen.

Man kan tycka att toppslingan på Grällstastenen måste ha gjort ett klumpigt intryck, och att den därför knappast kan ha ingått i den ursprungliga kompositionen. Detta skulle kunna tyda på att det rör sig om ett senare tillägg i samband med ett mer omfattande underhåll av bron. Så länge toppstycket saknas finns det tyvärr inga möjligheter att se eventuella skillnader mellan ristningsdelarna. Det bör dock nämnas att de stycken av toppslingan som ännu finns bevarade uppvisar samma djupa och kraftiga huggning som på resten av stenen, vilket i stället talar för att de har tillkommit vid samma tillfälle. Utformningen med en halvcirkelformad toppslinga är inte heller helt unik, även om den knappast kan sägas vara vanlig. En parallell finns t.ex. på den ovan nämnda Mansängestenen U 638, liksom på U 478 Ängby, Knivsta sn. Som ett tredje exempel kan nämnas den försvunna Sö 287 Hunhammar, Botkyrka sn.

Om inskriften i toppslingan tillhör stenens ursprungliga design betyder det att ristarsignaturen inte längre står sist i inskriften, vilket annars är det allra vanligaste. Det finns dock ett visst mönster i vilka typer av texter som kan uppträda efter en ristarsformel i en vikingatida minnesinskrift. Som jag har framhållit i ett annat sammanhang (Källström 2007, 166–168) rör det sig antingen om utsagor om själva monumentet eller kompletterande uppgifter om den döde. Eftersom texten i toppslingan på Grällstastenen handlar om ett brobygge faller denna inskrift utan problem in i den förra gruppen.

Litteratur och förkortningar

ATA = Antikvarisk topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

B + nr = nummer i Göransson 1750.

Bautil, se Göransson 1750.

Brink, Stefan. 2000. "Forntida vägar." I *Vägar och vägmiljöer*, red. Jan-Olof Montelius = *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 39, 23–64.

Fritzner = Johan Fritzner. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 3 vol. Kristiania 1886–1896. Bd 4, *Rettelser og tillegg*, ved Finn Hødnebo. Oslo 1972.

Gustavson, Helmer. 1972. Rapport till Riksantikvarieämbetet 24/4 1972 (ATA dnr 2763/72).

Göransson, Johan. 1750. *Bautil; det är, Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000*. Stockholm.

- Jansson, Sven B. F. 1952. Rapport till Riksantikvarieämbetet 14/8 1952 (ATA dnr 4144/52).
- Jansson, Sven B. F. 1954. "Uppländska, småländska och sörmländska runstensfynd." *Fornvännen* 49, 1–25.
- JRS1928;66 = inskrift från Frösön i Jämtland. Publicerad av Otto von Friesen i *Runstenar i Sverige. En kortfattad översikt*, 66. 3 uppl. Föreningen Urds skrifter 4. Uppsala 1928. Jfr Henrik Williams, "Runjämtsken på Frösösten och Östmans bro", i *Jämtlands kristnande*, red. Stefan Brink, 46 f., Projektet Sveriges kristnande, Publikationer 4 (Uppsala 1996).
- KB = Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Källström, Magnus. 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s. 43. Stockholm.
- Monumenta = Johan Peringskiöld. *Monumenta Sveo-Gothorum antiqua et recita*. 10 vol. Handskrift i KB, signatur Fh 1–10.
- Norrøn ordbok = Leiv Heggstad, Finn Hødnebo och Erik Simensen. *Norrøn ordbok*. 5. utg. av *Gamalnorsk ordbok*, av Marius Hægstad och Alf Torp. Oslo 2008.
- Olausson, Michael. 1986. "En runstensbro på gammal grund." *Populär arkeologi* 1, 22–25.
- Samnordisk runtextdatabas, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska akademien. Lund 1898 ff.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. Olika författare; publicerade av Kungl. Vitterhets-Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm 1900 ff.
- SRI, 3 = *Södermanlands runinskrifter*. Av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–1936.
- SRI, 6–9 = *Upplands runinskrifter*. Av Sven B. F. Jansson och Elias Wessén. 1940–1958.
- SRI, 13 = *Västmanlands runinskrifter*. Av Sven B. F. Jansson. 1964.
- Strid, Jan Paul. 1983. Rapport till Riksantikvarieämbetet 13/12 1983 (ATA dnr 6244/83).
- Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*, dvs. SRI, 3.
- Söderwall = Knut Fredrik Söderwall. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. 3 vol. Lund 1884–1918. *Supplement*, av Knut Fredrik Söderwall, Walter Åkerlund, Karl Gustaf Ljunggren och Elias Wessén. Lund 1925–1973.
- U + nr = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*, dvs. SRI, 6–9.
- Vs + nr = inskrift publicerad i *Västmanlands runinskrifter*, dvs. SRI, 13.
- Västmanlands runinskrifter*, se SRI, 13.

English summary

“Two become one: On the Grällsta stones in Kila (Vs27 and Vs28) and Viking Age bridge-building”

According to Sven B. F. Jansson in *Västmanlands runinskrifter* 1964 (SRI, 13) there were originally two runestones at the farm Grällsta in Kila parish, Västmanland: the still preserved Vs 27 and a lost fragment, Vs 28. The inscription on the first stone reads as follows:

þurbiorn ok : ikifastr : lit · resa : ytir ꝥ sihþorn × faþur : sin × hon × toþr × [i] faru × litli × risti × runir

‘Þorbiorn and Ingifastr had the stone set up in memory of Sigþorn, their father. He died on a voyage. Litli carved the runes.’

Only a few words of the second stone have been recorded:

...--er · baþ : bru kera : r...-ri

‘... ordered a bridge to be built...’

Some of the scholars in the seventeenth and eighteenth centuries who had the opportunity to examine both stones asserted that the minor fragment was in fact the top of Vs27, which had been knocked off. This assumption was, however, dismissed in Jansson’s account. In 1983 Jan Paul Strid examined the stone and came to the conclusion that Vs27 was incomplete at the top. He identified traces of carved lines near the damaged section that clearly demonstrate that the smaller fragment must originally have formed the top of the existing stone. Although this is mentioned in an unpublished report from 1983 and subsequently in a note under Vs 28 in the Scandinavian Runic Text Database, Strid’s discovery has either gone unnoticed or been disregarded by most scholars. There is, however, no reason to question his observations.

At the top of the stone, the beginning and end of a rune-band can be clearly seen, and in addition to this, there are remnants of two runes, probably **um**, belonging to the final word of the inscription. By combining these runes with what is known of the inscription from early drawings and accounts it is possible to reconstruct the final part of the text. It should most likely be read as follows:

· [...--ker · baþ : bru kera : r]u[m][ri]

...-gæiRR bað brō gæra rȳmri.

‘...-gæiRR ordered a wider bridge to be made.’

This expression has a clear parallel in the inscription on a now lost runestone from Mansänge bridge in Kalmar parish (U 638), in which we are told that somebody was to ‘make Mansänge bridge wide’ (*gæra Mannsængi brō bræiða*). There are in Sweden several runic inscriptions where different and probably unrelated persons or families have claimed the construction of the same bridge. This most likely

shows that the expression *gæra brō* 'to build a bridge' was also used for repairs and improvements to a bridge constructed on an earlier occasion. The interpretation of the final part of the inscription on the Grällsta stone suggested in this article indicates that increasing the width of a bridge was an activity that could be covered by the expression *gæra brō*.

U 169 Björkeby: A Daughter without a Name?

Ulla Stroh-Wollin

Abstract

This article suggests that the sequence of runes **uku** on U 169 Björkeby should not be interpreted as an adjective *ungu* ‘young’, heading the phrase *ungu møy sīna* ‘their young daughter’, but as a name, followed by the appositive phrase *møy sīna* ‘their daughter’, which would be more in line with the normal way to present a person that is to be commemorated in a runic inscription. There are also strong linguistic arguments, outlined in detail, not to take **uku** as an adjective. First, the word order of a phrase such as *ungu møy sīna*, adjective–noun–possessive, is atypical for the Viking Age language. Further, *ungu* must be construed as a so-called weak inflectional form of the adjective, but a weakly inflected adjective is highly improbable in the given context. Two possible names are proposed, *Unga* (from the adjective *ungr* ‘young’) and *Auga/Øga* (from the noun *auga/øga* ‘eye’).

Keywords: Old Scandinavian syntax, Old Scandinavian noun phrases, strong–weak adjectives, possessive attributes, Old Scandinavian names

The Uplandic runestone U 169 Björkeby is erected in memory of a son and a daughter. A puzzling point in the interpretation of the inscription given in *Sveriges runinskrifter* (SRI, 6: 257 f.) as well as the Scandinavian Runic Text Database is that only the son, but not the daughter, is assigned a name.

The beginning of the inscription is somewhat damaged, but its latter part is well preserved and leaves no room for doubt as regards the reading of the runes. The end of the inscription is quoted below together with the English interpretation presented in the Scandinavian Runic Text Database.

...**ṭin** × **pina** × **iftir** × **frustin** × **sun sin** × **uk** + **iftir** × **uku** + **my sina** ×

... [s]tæin þenna æftir Frøystæin, sun sinn, ok æftir ungu møy sīna.

‘... this stone in memory of Freysteinn, their son, and in memory of their young maid.’

Stroh-Wollin, Ulla. “U 169 Björkeby: A Daughter without a Name?”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 193–200.

© 2012 Ulla Stroh-Wollin.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

The fact that the daughter lacks a name is not discussed in *Sveriges runinskrifter*. Nor is it, to the best of my knowledge, mentioned elsewhere in the literature. However, the runes **uku** could just as well be a name, instead of the adjective *ungu* ‘young’. Several circumstances speak in favour of this hypothesis.

First, it is very unusual that a commemorated person in a runic inscription is not mentioned by name,¹ and here it is even more remarkable since the brother’s name is mentioned. The only good reason to leave out the name of the girl that I can think of in this case is that she died at such a tender age that she had not yet been given a name.

Further, taking **uku** to represent a name would make the inscription follow a standard pattern of memorial runestones and the presentation of the boy and the girl more parallel: ... *æftir Frøystæin, sun sinn, ok æftir uku, møy sīna*. The parallelism would also apply to the punctuation; **uku** is surrounded by punctuation marks, just as the name of the boy, *Frøystæin*, is, whereas the phrases *sun sinn* and *møy sīna* are not internally divided by any punctuation marks.

Finally, the parallel would be complete (in accordance with the interpretation of U 169 in *Sveriges runinskrifter*) if we may also change the translation of the word *møy* from ‘maid’ to ‘daughter’. In fact, this adjustment seems well motivated. In a discussion about the place-name *Möjbro*, Staffan Fridell (2008, 46) argues convincingly that ‘daughter’ is the earliest meaning of this word. According to Fridell, ‘daughter’ is the intended meaning not only for *møy* on U 169, but also for the instances of *mār* (i.e. the nominative of the same noun) on U 29 (which *Sveriges runinskrifter* translates *flicka* ‘girl’) and ÖgFV1958;252 (which the author of the article in *Fornvännen*, Sven B.F. Jansson, translates *ungmö* ‘maid’).

These remarks do not, of course, carry enough weight just by themselves to force a new interpretation of **uku**. But there is also very strong linguistic evidence to support the idea that **uku** is not an adjective, but a name. We may scrutinize the word order of the phrase *ungu møy sīna* as well as the form of the putative adjective *ungu*.

I have systematically excerpted noun phrases containing adjectives in the Scandinavian Runic Text Database, searching for the adjectives given in *Svenskt runordsregister* (Peterson 1994; 2006). This primary search was supplemented by checking the Danish and Norwegian runic inscriptions

¹ There are, however, counter-examples, e.g. G 112: *Sibba(?)/Simpa(?) lēt gæra stæin æftir döttur sīna ok Hröðþiuðar*, ‘Sibba(?)/Simpa(?) had the stone made in memory of his and Hröðþjóð’s daughter’.

in order to find also noun phrases with adjectives not covered by *Svenskt runordsregister*. About 400 noun phrases with adjectival attributes (reasonably well preserved and interpreted) were found. Ninety-eight of these noun phrases contained a possessive attribute as well. (The number includes the phrase *ungu møy sīna* on U 169.)

The predominant word order in Viking Age noun phrases consisting of a head noun, a possessive attribute and an adjective is noun–possessive–adjective, as e.g. in the common phrase *faður sinn gōðan* (acc.) ‘his good father’. Eighty-seven of the noun phrases with adjectives and possessives mentioned above represent this type.

There are some phrases with the word order adjective–noun–possessive. If we retain the idea that **uku** in U 169 is an adjective, then the noun phrase *ungu møy sīna* would belong to this group, together with another four phrases. (I here disregard *allir postolar hans* ‘all his apostles’ in N 11; the word *allr* is labelled an adjective in *Svenskt runordsregister*, but here and most often it is a totality-marking determinative pronoun, which may have its own slot in the noun phrase, i.e. the very first position, cf. Modern English: *all his (good) apostles*—not **his all (good) apostles*.) The adjective–noun–possessive word order is according to Lars-Olof Delsing (1994, 101) common in early medieval Swedish, whereas the Viking Age pattern noun–possessive–adjective is rare in medieval texts.

Three other word order patterns are represented by one single or a couple of examples each, including two instances of possessive–adjective–noun, which is the prevailing word order in Modern Swedish and Modern Danish, as it is in English. Modern Icelandic and Modern Norwegian use possessive–adjective–noun and adjective–noun–possessive side by side.

So far we have not enough evidence to rule out the possibility that **uku** is actually an adjective. We do find other instances of the word order adjective–noun–possessive. However, they are few, and in each case there might be some explanation of the deviation from the more common noun–possessive–adjective pattern. One of these phrases is found in an early medieval inscription, NB448 (c. 1200): *sanna vingan vára* (fem. sing. acc.) ‘our true friendship’, thus fitting the diachronic pattern well. Two phrases (quite similar to one another) are stylistically marked with alliterating adjective and head noun, Sö 70: *sniallir synir Ólafar* (masc. plur. nom.) ‘Ólǫf’s able sons’ and Sö 88: *sniallir synir Holmlaugar* (masc. plur. nom.) ‘Holmlaug’s able sons’. The last instance is found on G 138: *æiniga sun þæira* (masc. sing. acc.) ‘their only son’, where the word *æiniga* has somewhat unclear word class status. It is not a prototypical adjective but rather a kind of determinative pronoun. Thus, it is not self-evident that we

should expect it in the same position(s) within the noun phrase as we find ordinary adjectives.

It is also interesting to take a closer look at the form of the putative adjective *ungu* in U 169. Since the noun phrase is in the accusative case and the head noun is of feminine gender and singular, we can conclude that *ungu* represents the so-called weak declension of the adjective *ungr*. However, I claim that the strong form *unga* would actually be the expected one here.²

Attention is not always paid to the fact that the weak forms of adjectives were less used in Old Scandinavian than in the modern Scandinavian languages. Weak forms of adjectives show up in Viking Age inscriptions after definite articles and demonstratives, e.g. in Sö 125: *hinn hælgi Krístr* (masc. nom.) ‘the holy Christ’, Vg 105 and Vg 122: *sū hælga Sankta Maria* (fem. nom.) ‘the holy Saint Mary’ and U 219: *þenna fagra stæin* (masc. acc.) ‘this fair stone’. They may also appear (without a definite article) after proper names, in most cases probably as so-called bynames, as in U 643: *Andvētt Rauða* (masc. acc.) ‘Andvettr (the) Red’. Bynames could also have their origin in strong adjectives, cf. NB 246: *Erlingr Rauðr* (masc. nom.) ‘Erlingr (the) Red’. It has been observed that bynames of adjectival origin were inflected as nouns (Seim 1987).

However, weak forms of adjectives are not found with possessives until rather late. Lars-Olof Delsing (1994) has investigated the development in Old Swedish. In sum, there is a shift in word order from mainly noun–possessive–adjective (Viking Age) over mainly adjective–noun–possessive (early Middle Ages) to possessive–adjective–noun (later Middle Ages). Weak forms of adjectives were not found at all in noun phrases following the two earlier patterns, and the use, nowadays obligatory, of the weak form of the adjective between a preceding possessive and a following noun was not settled until the 1400s.

It may also be of interest to consider the later development of adjective–noun–possessive phrases in Scandinavian varieties that have maintained this word order, where we nowadays find the weak form of adjectives. However, to judge from Modern Icelandic, one may suspect that the shift from strong

---

² Attributive adjectives in old Germanic languages do not only agree with the head noun in gender, number and case; every combination of gender, number and case also shows up in two guises, a strong form and a weak form with different distribution. In modern linguistics, the strong form is sometimes called indefinite and the weak form definite. There has been a considerable reduction of adjectival forms in Mainland Scandinavian, chiefly as a result of the loss of case-marking. The strong–weak distinction as such, however, remains in these languages. Modern Icelandic adheres fully to the old system.

to weak forms was dependent on the introduction of definiteness-marking on nouns. Modern Icelandic adjective–noun–possessive phrases normally have the adjective in the weak form and the noun in the definite form: *ungu meyjuna sína* (acc.) ‘his/her/their young maid’. But there is also a somewhat more literal alternative, which may give a hint of what to expect in Viking Age Swedish, a combination of the strong form of the adjective and the indefinite form of the noun: *unga mey sína* (acc.) ‘his/her/their young maid’.³

Let us, finally, take a closer look at the adjectives in the noun phrases from runic inscriptions with adjective–noun–possessive word order already quoted above. We can then confirm that the phrases *sanna vingan vára* (fem. sing. acc.) ‘our true friendship’ (NB448), *sniallir synir Ólafar* (masc. plur. nom.) ‘Ólof’s able sons’ (Sö 70) and *sniallir synir Holmlaugar* (masc. plur. nom.) ‘Holmlaug’s able sons’ (Sö 88) all have, in accordance with Delsing’s findings, the strong form of the adjective. But what about *æiniga* in G 138: *æiniga sun þæira* (masc. sing. acc.) ‘their only son’? It may look like a weak form, but the weak–strong distinction is relevant only if there is a corresponding strong form. I do not think there is. As I have already remarked, *æiniga* is probably not an ordinary adjective, but a determinative pronoun, and most pronouns do not have both strong and weak forms.

There are another two instances of the same word in runic inscriptions: Ö 139 has *sunn æinigi* (masc. sing. nom.) ‘the only son’ and U 69 has *sun sinn æiniga* (masc. sing. acc.) ‘her only son’. None of these instances represents a noun phrase where a weak form of the adjective is expected; compare e.g. *sun sinn æiniga* (acc.) with *sun sinn gōðan* (acc.) or *faður sinn gōðan*; the latter phrase types always have the strong form *gōðan*.⁴

Söderwall’s dictionary of Old Swedish lists the forms *enugha/eningä* and *ening/enigh*. The latter form has the flavour of a strong feminine form, but is used also with a masculine head noun: *min ening sun* ‘my only son’. Schlyter’s dictionary of the language of the Old Swedish laws (1877) marks *enunga* as indeclinable, with the exception of (a couple of) instances of the strong ending *-um* in the masculine dative. Thus, the medieval sources give

³ Halldór Ármann Sigurðsson (2006, 200 n. 3) remarks that phrases such as *nýja plata Bjarkar* ‘Björk’s new record’, where the adjective is in the weak (fem. nom. sing.) form and the head noun in the indefinite form, are sometimes heard in modern colloquial Icelandic. I take this pattern to be a recent novation.

⁴ Theoretically, there is one possible counter-example on DR394, where the confusing sequence of runes **ruþur isiin : kuþa** is found. Normally, it is taken for a miswriting of *brōþur sin gōþan*. Personally, I am inclined to believe that neither *brōþur sin gōþan* nor *brōþur sin gōþa* was intended by the carver, since he does not practice bad spelling otherwise in the inscription.

a somewhat confused picture, but they certainly give no evidence of an ordinary adjective with full sets of strong and weak forms. (No comparison with Old Norse can be made; Old Norse *einigr* means ‘anyone’/‘whoever’ or ‘no one’.)

To conclude: The interpretation of **uku** in U 169 as the adjective *ungu* ‘young’ forces us to presume a unique instance of a weak form of an ordinary adjective (characterized by full sets of strong and weak forms) in a noun phrase consisting of the adjective, a head noun and a possessive, the only alternative being that the carver made a mistake, so that an intended **uka** became **uku** by accident. In both cases, we must assume a marked word order, rarely practiced in Viking Age inscriptions.

I find neither of these ideas satisfying, especially since there is a good alternative: interpreting **uku** as a name. One possibility, perhaps the most probable, is that the girl was called *Unga*, in which case *Ungu* is the expected accusative form, as names are inflected as nouns. If so, we most certainly have an instance of a former byname with adjectival origin (*unga* ‘the young’), which has become a real name, cf. the female name *Kāta* (nom.)/*Kātu* (acc.) from the adjective *kātr* ‘cheerful’ found in DR277 and in Vg79 (Peterson 2007, 148).

No other instance of *Unga* as a full name is recorded. However, there are (late) medieval instances of the male name *Unge* from Sweden and Denmark. *Unge/Ungi* is also recorded as a byname in medieval texts all over Scandinavia, and the female byname *Unga* is found in Old Norse documents (Peterson 2007, 243; Knudsen et al. 1941–48, 1532; Lind 1921, 391; SMP Archive).

Another possible name is *Auga/Ūga* with an origin in the neuter noun *auga/ōga* ‘eye’. (The carver represents old diphthongs monographically.) Used as a name we can maybe expect a shift to feminine inflection to explain an accusative form *Augu/Ūgu*. There is runic evidence of this name; Vg 77 is erected by a person, male or female, named *Auga*. *Auga* is also found as a male byname in Old Norse (Lind 1920–21, 9).

I will not speculate further on the question which name **uku** might be. My point is that it most certainly is a name. Not only would an interpretation of **uku my sina** as e.g. *Ungu, møy sīna* ‘Unga, their daughter’ fit very well into the normal pattern of memorial runic inscriptions. It is also, from the linguistic point of view, most unlikely that the interpretation hitherto maintained, that **uku** means *ungu* (fem. sing. acc. weak) ‘young’, is correct.

Bibliography

- Delsing, Lars-Olof. 1994. "Hans sjukt ben' — Om starka och svaga adjektiv i fornsvenskan." In *Språkbruk, grammatik och språkförändring: En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*, 99–108. Lund.
- DR + number = inscription published in *Danmarks runeindskrifter*. 3 vols.: *Text; Atlas; Registre*. By Lis Jacobsen and Erik Moltke. København 1941–42.
- Fridell, Staffan. 2008. "Möjbro." *Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift* 2008, 43–49.
- G + number = inscription published in *Gotlands runinskrifter*, i.e. *SRI*, 11–12.
- Halldór Ármann Sigurðsson. 2006. "The Icelandic Noun Phrase." *Arkiv för nordisk filologi* 121, 193–236.
- Knudsen, Gunnar, Marius Kristensen, and Rikard Hornby. 1941–48. *Danmarks gamle personnavne*, vol. 1: *Fornavne*. København.
- Lind, Erik Henrik. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- N + number = inscription published in *Norges innskrifter med de yngre runer*. By Magnus Olsen et al. 6 vols. to date. Oslo 1941 ff.
- N B + number = inscription from Bryggen in Bergen registered in the Runic Archive in Oslo, B series, and not yet published in *Norges innskrifter med de yngre runer*.
- Peterson, Lena. 1994. *Svenskt runordsregister*. 2nd ed. Runrön 2. Uppsala.
- . 2006. *Svenskt runordsregister*. 3rd ed. Electronic version: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-157958>
- . 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. 5th ed. Uppsala.
- Scandinavian Runic Text Database, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University (*Samnordisk runtextdatabas*, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Schlyter, Carl Johan. 1877. *Ordbok till Samlingen af Sveriges gamla lagar*. Lund.
- Seim, Karin Fjellhammer. 1987. "Om starktbøyde adjektiviske tilnavn i norrønt." *Namn og nemne: Tidsskrift for norsk namnegransking* 4, 113–19.
- SMP Archive = Archive at Sveriges medeltida personnamn (Department of Swedish Medieval Personal Names at the Institute for Language and Folklore / Institutet för språk och folkminnen, Uppsala).
- SRI* = *Sveriges runinskrifter*. Various authors; published by Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. 14 vols. to date. Stockholm 1900 ff.
- SRI*, 1 = *Ölands runinskrifter*. By Sven Söderberg and Erik Brate. 1900–06.
- SRI*, 3 = *Södermanlands runinskrifter*. By Erik Brate and Elias Wessén. 1924–36.
- SRI*, 5 = *Västergötlands runinskrifter*. By Hugo Jungner and Elisabeth Svärdström. 1940–70.
- SRI*, 6–9 = *Upplands runinskrifter*. By Elias Wessén and Sven B. F. Jansson. 1940–58.
- SRI*, 11–12 = *Gotlands runinskrifter*. By Sven B. F. Jansson, Elias Wessén, and Elisabeth Svärdström. 1962–78.
- Sö + number = inscription published in *Södermanlands runinskrifter*, i.e. *SRI*, 3.

Söderwall = Knut Fredrik Söderwall. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. 3 vols. Lund 1884–1918. *Supplement*, by Knut Fredrik Söderwall, Walter Åkerlund, Karl Gustaf Ljunggren, and Elias Wessén. Lund 1925–73.

U + number = inscription published in *Upplands runinskrifter*, i.e. *SRI*, 6–9.

Vg + number = inscription published in *Västergötlands runinskrifter*, i.e. *SRI*, 5.

Ög FV1958;252 = inscription from St Lars Church, Linköping. Published in Sven B. F. Jansson. “Runestensfynd i kyrkmurar.” *Fornvännen* 53 (1958), 241–57.

Öl + number = inscription published in *Ölands runinskrifter*, i.e. *SRI*, 1.

Acknowledgments

The linguistic part of this article is an outcome of my project “The syntax of the early Scandinavian noun phrase”, financially supported by The Swedish Research Council (project number: 421-2010-1272).

I am also grateful to Henrik Williams for his support when writing the article, especially for helping me find the relevant name registers and for pointing out the names *Kāta* and *Ūga* to me.

Finally, I would like to thank Lennart Ryman who consulted the archive of Swedish Medieval Personal Names on my behalf.

Helmut Arntz' Zeitschrift *Runenberichte*

Klaus Düwel

„Am 21. August 1908 stellen Erik Brate und L. Fredrik Leffler der Schwedischen Akademie der Wissenschaften die Gründung einer Zeitschrift für Runologie vor. Dieser Plan ist nicht verwirklicht worden“ (Arntz 1939, 1). Helmut Arntz (1912–2007) hat dann selbst eine runologische Zeitschrift zu begründen versucht, die aber nur kurze Zeit (1939–1942) erschien. Ganz ähnlich nun heißt es im Vorwort in Band 1 (2010) von *Futhark: International Journal of Runic Studies*:

The idea of a runological periodical is not new. Already in 1908 L. Fr. (Frits) Läßler tried to persuade The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities to start a journal called *Runa: Tidskrift för runforskning*. ... but the scheme was foiled.

Futhark wäre also genau genommen der dritte Versuch, ein zentrales Organ zu schaffen „for runic studies that are not in the form of monographs.“ Allerdings hat Arntz (ibd.) festgehalten:

Die ‚Berichte‘, deren erstes Heft hiermit vorgelegt wird, wollen der runenkundlichen Forschung ein Ausgreifen auf neue Probleme und bessere Durchdringung des Stoffes ermöglichen. Sie wollen keine neue Zeitschrift neben den vielen sein, sondern nur ein Zentralorgan der wissenschaftlichen Runenkunde, auf die sie sich bewußt beschränken.

Dennoch darf man dieses Organ als „Zeitschrift“ bezeichnen, wie es z. B. Ulrich Hunger (1984, 8) tut: „1939 brachte Arntz eine Zeitschrift heraus, die ausschließlich runenkundliche Beiträge enthielt“. Die Titelei schwankt: das erste Heft heißt *Berichte zur Runenforschung*, das 1941 erschienene Heft 2/3 dagegen *Runenberichte*. „Die ‚Berichte zur Runenforschung‘ erscheinen jährlich in 2–3 Heften. Je 4 Hefte bilden einen Band“ (Innenseite

Düwel, Klaus. „Helmut Arntz' Zeitschrift *Runenberichte*.“
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 201–05.

© 2012 Klaus Düwel.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

des Umschlags von Heft 1, 1939). Mit Heft 4 (1942) war der erste Band vollständig, dem der Verlag Otto Harrassowitz, Leipzig, für den Buchbinder ein Titelblatt „Runenberichte ... Band I ... 1939/42“ und ein Inhaltsverzeichnis beifügte. Mehr ist vor allem wegen der Kriegsverhältnisse nicht erschienen. Viele Beiträge vom Herausgeber Helmut Arntz in Heft 2/3 (1941) tragen den Vermerk „Im Felde“ und ein Einlegezettel des Verlages in Heft 4 (1942) besagt: „Bei der Ausgabe der *Runenberichte* waren Verzögerungen unvermeidlich, da der Herausgeber sich seit Kriegsbeginn im Felde befindet.“ Wie *Futhark* von einem internationalen „advisory board“ unterstützt wird, so gab auch Arntz die *Runenberichte* „in Zusammenarbeit mit G. Baesecke – Halle, A. Jóhannesson – Reykjavik, T. E. Karsten – Helsingfors, G. van Langenhove – Brüssel, R. Meissner – Bonn, A. Nordén – Stockholm, E. Wessén – Stockholm, H. Zeiss – München“ heraus.

Wenn die *Runenberichte* auch nicht als „neue Zeitschrift“ gelten wollten, so zeigen sie doch einen entsprechenden Aufbau: Aufsätze zu allgemeinen Fragen und einzelnen Problemen, ab Heft 2/3 Rezensionen und in Heft 1 und 4 „Bibliographie der Runenkunde“, die den gleichnamigen Buchtitel (1937) von Arntz um „Nachträge und Ergänzungen“ bereichert (deshalb auch unter „Bibliographien“ bei Düwel 2001 bzw. 2008, 236). Insgesamt gesehen ein Programm, das die Anlage von *Nytt om runer: Meldingsblad om runeforskning* (1–19, Oslo 1986–2004 [erschieden 2006], seitdem nur im Internet) und *Futhark* vereinigte.

Daß der produktivste Beiträger der *Runenberichte* Helmut Arntz selbst war, liegt auf der Hand. Doch gibt es auch wichtige Aufsätze von Arthur Nordén („Felszeichnungen und Runenschrift“, Heft 2/3, 51–75) oder Georg Baesecke („Das Abecedarium Nordmannicum“, ibd., 76–90) und P. C. J. A. Boeles („Zu den friesischen Runendenkmälern“, ibd., 116–122). Und das muß deutlich gesagt werden: es findet sich nirgendwo ein Kotau vor der NS-Ideologie und ihrer speziellen Runenauffassung (vgl. Hunger 1984). Vielmehr nimmt Arntz selbst unter dem Titel „Vom Weltbild der Felsritzer und vom Weltbild Herman Wirths“ (Heft 2/3, 91–102) sehr kritisch Stellung zu einer im Fahrwasser Wirths sich bewegendem Arbeit eines Max Raschdorff über *Nordische Sinnzeichen- und Bilderschriften* (1939). Darin heißt es u. a. (ibd., 101):

Immer wieder muß deshalb gesagt werden, daß fast alles, was WIRTH behauptet hat, frei im Raum schwebt, daß er weder seinen Stoff nach methodischen Grundsätzen ausgewertet hat, noch daß Vorgeschichtsforschung, Sprachwissenschaft und die übrige[n] von ihm herangezogenen Disziplinen herzugeben vermögen, was er ihnen entnimmt. Die meisten seiner Konstruktionen stehen mit den bisherigen

Ergebnissen der Wissenschaft in untrennbarem Gegensatz, und es ist WIRTH vorbehalten, daraus auf die Revisionsbedürftigkeit der „bisherigen Ergebnisse“ zu schließen.

Merkwürdigerweise sind die *Runenberichte* nicht in einer der gängigen deutschen oder skandinavischen Fachzeitschriften rezensiert worden, die Arntz' Bücher durchweg besprochen haben (*Handbuch* 1935 durch Moltke 1937; *Bibliographie* 1937 durch Bæksted 1938; *Runenschrift* 1938 durch Baesecke 1939; mit H. Zeiss *Runendenkmäler* 1939 durch Marstrander 1939 und Krause 1940). Lediglich eine annotierte bibliographische Notiz findet sich: *Acta Philologica Scandinavica* 14 (1939–1940), 285 (Nr. 62) und zwar nicht einmal ein Hinweis auf das neue runologische Publikationsorgan, sondern bezogen auf den einleitenden Aufsatz

Helmut Arntz: Die Organisation der runenkundlichen Forschung (Berichte zur Runenforschung. Hrsg. v. Helmut Arntz. I (1939): 3–13).—Verf. stellt dar, was an organisatorischer Arbeit für die Runenforschung schon geleistet ist und was noch zu leisten sein wird usw.; in diesem Zusammenhang erwähnt er das neue Giessener „Institut für Runenforschung“ unter seiner eigenen Leitung.

Allerdings besprach Wolfgang Krause in seinem Forschungsbericht „Zum Stand der Runenforschung“ in *Göttingische Gelehrte Anzeigen* (1940) im Abschnitt „III. Bibliographie“ ausführlich das erste Heft. Der Beginn lautet (S. 203 f.):

Ein weiteres Desiderium der Runenforschung war ein zentrales Publikationsorgan, das einmal laufend jene Bibliographie [der Runenkunde von H. Arntz, die unmittelbar vorher vorgestellt wird] weiterführt, dann aber auch über neue Funde oder neue Bearbeitungen alter Funde und über Fragen der Runenkunde berichtet. Auch diese Lücke hat H. Arntz zu füllen versucht durch Begründung einer von ihm ... unter dem Titel „Berichte zur Runenforschung“ (Harrasowitz—Leipzig) herausgegebenen Zeitschrift, von der das 1. Heft des 1. Bandes 1939 erschienen ist.

In einem zweiten Bericht „Zum Stand der Runenforschung“, wiederum in *Göttingische Gelehrte Anzeigen* (1943), verweist Krause unter „I. Organisation und Bibliographie“ darauf, daß das erste Heft der *Runenberichte* „bereits in dem Sammelbericht von 1940 angezeigt werden konnte. Wohl infolge der Einziehung des Herausgebers zur Wehrmacht konnten die Lieferungen dieser Zeitschrift nur langsam erscheinen, das bisher letzte, den ersten Band abschließende Heft 4 im Jahre 1942“ (S. 232)—es sollte das letzte überhaupt bleiben.

Bedenkt man, daß Helmut Arntz mit 21 Jahren promoviert und mit 23 Jahren habilitiert war und in diesem Alter bereits ein *Handbuch der Runenkunde* (1935) vorlegte, dann kann man erst einmal nur staunen. Allerdings hat die rasante Publikationsfolge die Fachgenossen auch zu kritischen Äußerungen veranlaßt, so etwa Moltke (1937, 366), der in dem *Handbuch* auch „et vidnesbyrd om forfatterens umodenhed og mangel på fortrolighed med det stof, han behandler“ sah, ein Kritikpunkt, der auch Krauses Urteil (1940, 49) zur Edition *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes* (1939) bestimmte:

Bei aller Hochachtung vor dem Fleiß und dem Wagemut des V[er]f[assers] kann ich mich des Eindrucks nicht erwehren, als habe sich ARNTZ an eine Aufgabe gewagt, zu deren Lösung ihm Erfahrung, Umsicht und sicherer Instinkt fehlen.

Trotz diesen Einwänden werden das *Handbuch* (in zweiter Auflage und im Nachdruck), die *Bibliographie* und die Edition der *Denkmäler* in der Forschung nach wie vor genutzt, während die *Runenberichte* kaum einmal erwähnt werden.

Und schließlich sollte nicht vergessen werden, in welche besondere Zeit hinein diese Werke geschrieben wurden. Erik Moltke hat das zu Beginn seiner Rezension hervorgehoben:

Det er en glæde strax at konstatere, at forf[atteren] med skarphed vender sig mod den pseudo-videnskab, der vil gøre Tyskland til verdens navle og runerne til jordens ældste skrift, og som en tid stod i kurs i vort sydlige naboland under ledelse af Herma[n] Wirth, en mand, der har gjort Tysklands videnskabelige anseelse ubodelig skade, så meget mere som ansete lærde blev smittet af hans teorier under den almindelige gryende begejstring for germansk og germanerne.

Über Einzelnes und den weiteren Weg von Helmut Arntz geben Hunger (1984) und Simon (2007) Auskunft.

Bibliographie

- Arntz, Helmut. 1935. *Handbuch der Runenkunde*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte, B: Ergänzungsreihe 3. Halle/Saale. 2. Aufl. 1944. Nachdruck: Königswinter 2007.
- . 1937. *Bibliographie der Runenkunde*. Leipzig.
- . 1938. *Die Runenschrift: Ihre Geschichte und ihre Denkmäler*. Handbücherei der Deutschkunde 2. Halle/Saale.
- . 1939. „Vorwort des Herausgebers.“ *Berichte zur Runenforschung* [*Runenberichte*] 1.1, 1–2.

- , hg. *Runenberichte* 1 (1939–1942). Leipzig.
- Arntz, Helmut, und Hans Zeiss. 1939. *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes*. Gesamtausgabe der älteren Runendenkmäler 1. Leipzig.
- Bæksted, Anders. 1938. Rezension von Arntz 1937. *Arkiv för nordisk filologi* 54, 366–373.
- Baesecke, Georg. 1939. Rezension von Arntz 1938. *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 60, Sp. 84–90.
- Düwel, Klaus. 2008. *Runenkunde*. 4. überarbeitete und aktualisierte Aufl. (seitengleich mit 3. Aufl. 2001). Sammlung Metzler 72. Stuttgart.
- Hunger, Ulrich. 1984. *Die Runenkunde im Dritten Reich: Ein Beitrag zur Wissenschafts- und Ideologieggeschichte des Nationalsozialismus*. Europäische Hochschulschriften, Reihe 3: Geschichte und Hilfswissenschaften 227. Frankfurt am Main. (2. Aufl. in Vorbereitung).
- Krause, Wolfgang. 1940. Rezension von Arntz und Zeiss 1939. *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 59, 41–49.
- . 1940. „Zum Stand der Runenforschung.“ *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 202.5 (Mai), 181–205.
- . 1943. „Zum Stand der Runenforschung.“ *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 205.7–8 (Juli/August), 231–271.
- Marstrander, Carl J. S. 1939. Rezension von Arntz und Zeiss 1939. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 11, 280–339.
- Moltke, Erik. 1937. Rezension von Arntz 1935. *Arkiv för nordisk filologi* 53, 363–366.
- Simon, Gerd, unter Mitarbeit von Dagny Guhr und Ulrich Schermaul. 2007. „Chronologie Arntz, Helmut.“ <http://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/ChrArntz.pdf> (am 31.5.2011).

A Runic Name-Riddle in Lbs 2565 8vo

James E. Knirk

As the first entry among “miscellaneous texts” in her presentation in *Futhark* vol. 1 of runes in post-reformation Icelandic manuscripts, Alessia Bauer (2010, 218f.) transcribed five lines in Lbs 2565 8vo, a work dated to 1804. While reviewing the article, an editor of the journal identified the type of text and noticed probable errors in the reading. Unfortunately, this discovery came at too late a stage to allow for examination of the manuscript and improvement of the presentation. Alessia Bauer obtained photographs of the manuscript in 2011, and corrections and supplementary material are here made available. (Concerning the availability now on the Internet of photographs of the entire manuscript, see below.)

The correct reading of the quoted text in Lbs 2565 8vo on 37r is:

**raasen.prisuar.rigner
freir.rackasaungur
unden.særder.iardar
siner.tueir.suidriks
þulde funden**

The runes **fun** in **funden** appear to be miswritten, perhaps corrected, but there is no doubt about the reading. Two different *s*-runes are used, a short-twig variant in full height with a ring or a diamond shape at the bottom and a long-branch variant. The *c*-rune is also a short-twig variant in full height but in the form of an arrow pointing downward. There are likewise two variants of the *e*-rune, one with a crossing bar and one with a ring. The *t*-rune has long-branch form whereas the *d*-rune is a short-twig variant of **t** with a bar crossing the stave. The *þ*-rune has similarly two variants, a standard **þ** and a bind-rune of a rather tall short-twig **t** with the cross-arms of an **h** on the stave. These variants, not indicated in the transliteration and

Knirk, James E. “A Runic Name-Riddle in Lbs 2565 8vo.”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 207–11.

© 2012 James E. Knirk.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

apparently used indiscriminately, are all presented in a runic alphabet on the facing page in the manuscript (36v), which also includes the æ-rune in the form of a tick-tack-toe (#).

The runic text on 37r is poetic (see the normalization below), with rhythm, alliteration and rhyme, and belongs to the very popular medieval and modern tradition of Icelandic epic poetry called *rímur* (literally ‘rhymes’). It is in the standard *rímur* meter *ferskeytt*. This poetic meter has four lines in each stanza and basically trochaic rhythm with four accented syllables in the first and third lines and three in the second and fourth lines. There is alliteration between the initial sounds of two of the stressed syllables in the uneven-numbered lines with the first stressed syllable in the following even-numbered line. In addition there is end-rhyme between lines one and three and between lines two and four, i.e. *abab*.

The particular text in this *ferskeytt* stanza is a name-riddle, as indicated by the introductory line at the top of the page: “Eitt.. MANS. NAFN” (with capitals here for Icelandic *íraletur* ‘confusing letters’, a binary substitution of letters, e.g. *a* for *x* and *x* for *a*, *m* for *n* and *n* for *m*; here written “nxmr.mxzn”). Following the five runic lines comes: “Þetta mans nafn er GUDMUNDUR” (again with capitals here for the *íraletur* “TYBNYMBYS”; at the bottom of the page are apparently non-related coded runes). The text at the bottom of the preceding page, 36v, also indicates that there follow personal-name stanzas taken from *rímur*, as a useful help in solving name-riddles. At the top of 37v stands: “.gudmundur.er.þetta. mans nafn ij vysu bunded” (“Guðmundur is this personal name expressed poetically in a stanza”), and thereafter follows the same stanza in roman letters.

The name-riddle is based on the names of the runes (**f** = *fé* ‘cattle, money’, **u** = *úr* ‘drizzle’, etc.) but presented as a rule by means of either synonyms or circumlocutions (cf. Bauer 2010, 211f.). The rune-names were described by metaphorical circumlocutions in the medieval *Icelandic Rune Poem* and *Norwegian Rune Poem* (and likewise in the *Old English Rune Poem*), and rune-names and metaphorical circumlocutions also occur in name-riddles in medieval runic epigraphy (cf. Bauer 2003a, 55–57). In more recent times, lists of synonyms and circumlocutions for rune-names—including e.g. *stunginn Týr* ‘dotted **t**’ for the *d*-rune—were recorded in alphabetical order in several Icelandic manuscripts. These lists could be used by *rímur* poets to hide or code their name in a stanza, in general near the end of the poem. Such lists, usually with synonyms and circumlocutions for each letter arranged alphabetically, have recently been termed the “Younger Version of the *Icelandic Rune Poem*” (Bauer 2003a; 2003b, 523; actually a misnomer since the lists do not constitute a poem).

Normalized into Icelandic and translated literally the stanza reads (with alliteration and end-rhyme marked by underlining and italics respectively):

<u>R</u> ásin, þrisvar <u>r</u> ignir, Freyr,	“The race, three times it rains, Freyr,
<u>r</u> akka söngur, <u>u</u> ndin,	hound’s song, the wound,
særðir Jarðar synir tveir,	injured two sons of Earth,
<u>S</u> viðrix þuldi <u>f</u> undinn.	recited Sviðrir’s invention.”

This is to be understood as follows: “The race (*reið* ‘riding/wagon’ = **r**), three times it rains (*úr* ‘drizzle’ = 3 × **u**), Freyr (*maðr* = **m**), hound’s song/lament (*nauð* = **n**), the wound (dotted *kaun* ‘boil/sore’ = **g**), two injured/dotted ‘sons of Earth’ (actually a kenning for ‘Þórr’; dotted *Týr* = 2 × **d**), recited ‘Óðinn’s invention’ (a kenning for ‘poetry’ or ‘poem’).” (See the lists published in Bauer 2003a, which include parallels to most of these synonyms or circumlocutions.) Solving the riddle by rearranging the letters **r u u u m n g d d** into a man’s name, one arrives at **gudmundur**, thus “Guðmundur chanted/composed the *rimur*”. The spelling, including that of the genitive of *Sviðrir*, is standard in the language of Icelandic *rimur*.

In the presentation of hidden names or name-riddles in *rimur* by Páll Eggert Ólason (1915), two stanzas with the solution Guðmundur are cited. The second example (p. 130), Guðmundur Bergþórsson’s signature in *Hermanns rimur og Jarlmanns*, bears a striking resemblance to the name-riddle here. Indeed, it was the learned Guðmundur Bergþórsson (1657–1705), one of the most industrious and widely acclaimed *rimur* poets of all times, who composed the stanza which is cited in runes. It is the signature to his *rimur* about Holger the Dane, *Olgeirs rimur danska*, which is considered to be the longest extended cycle of *rimur* ever composed. The name-riddle comes in the lyrical part at the end of the final or sixtieth lay, as stanza 104 there (p. 759 in the edition, edited from the author’s autograph, ÍB 190 4to). Concerning Guðmundur Bergþórsson, see *Rímnatal*, 2:49; about *Olgeirs rimur danska*, see *Rímnatal*, 1:369.

It should be noted that the same name-riddle, in runes first and then with roman letters, is recorded on 3r (p. 5) in the manuscript, following a runic introduction on 2v: **eitt mans nafn i uysu bundid** (cf. the sentence on 37v cited above), which is glossed in roman letters. Most of the text is similar or identical to that in the later occurrence, but some spellings vary (**rasen** for **raasen**, **suidris þuldu** [*sic*; “þuldi” in roman] **fundinn**) and the name-riddle was first solved “Sigmundur” on 3r and then corrected to “Gudmundur”. At the bottom of the page, in runes, stands: **gudmundur, er þetta mans nafn**. The following pages, 3v–4v, present three stanzas with two similar versified name-riddles, first in runes (except the last stanza)

and followed by the same in roman letters and with solutions suggested. The solution to the last name-riddle is provided in runes on 4v: **petta mansnafn er sigmundur**. (The stanzas are also found, without runes, on 37v–38v.) There are in fact many other name-riddles throughout the manuscript, and other miscellaneous texts in runes appear sporadically, in addition to what has been mentioned, specifically on 7v, 8r, 15r, 38v, 40r, 41r, and 76v–77r (a small scrap near the end written over with magic formulas, originally containing a runic alphabet and the first half-stanza of Arnórr jarlaskáld's *Þórfinnssdrápa* 17 in “medieval” runes, including -R, e.g. in **margur**).

Lbs 2565 8vo is a composite manuscript, according to the catalogue of the collection (*Skrá ... Aukabindi*, 1: 88), written in 1804 mainly in one hand, which has not been identified; it is bound with a letter dated 1849 (79r). The third gathering (24r–29v), concerning metallurgy, is by a different hand. The first gathering (1r–14v) and the fifth (36r–39v) are by the main hand, and thus the name-riddle in runes, in spite of some differences, was penned by the same person on both occasions. All the runic material is apparently in this hand, including all miscellaneous texts in runes excepting possibly the alphabet and skaldic half-stanza on 76v–77r. The scribe identifies himself in a notice written in *íraletur* on 10v (with occasional non-transposed letters, here in lower case, and with one apparent mistake): “PESSA KuERS EIGANDE ER GISLE KONRADSSON | OA [=og?] HEFUR SKRIFAd ANNO 1803. og 1804. AMEN.” (“This booklet’s owner is Gísli Konráðsson, and [he] has written [it] anno 1803 and 1804, amen”), and again in a name-riddle on 11r–v: “Stunngid Kaun, Ís, Sól, lögur, Stunginn Is. Ár. (“Gísli owns”) | Kaun Sprungid, unnar þak [‘wave’s roof’, a kenning for ‘ice’], Sól, lögur, Stunginn Is, Kaun, ós, nauð, Reid, Ar: Stunnginntyr, Sól, Sól, Ós, naud á þetta Kver” (“Gísli Konráðsson owns this booklet”). Thus the main hand can be identified as that of Gísli Konráðsson (1787–1877, see *ÍÆ*, 2: 66f.; the father of Professor Konrad Gislason, 1808–91), who wrote the runic material when he was 16–17 years old. Also later in life Gísli Konráðsson showed an interest in runic material in various manuscripts which he penned.

The manuscript is very interesting in the Icelandic runological context. It was scheduled to become available in facsimile among the Icelandic manuscripts published on the Internet, and the interest preparation of this short notice generated led to its appearance on-line as early as July 2011, see <http://handrit.is/is/manuscript/view/is/Lbs08-2565>.

The author of this notice would like to thank Alessia Bauer (Munich), Haukur Þorgeirsson (Reykjavík), and especially Professor emerita Jonna Louis-Jensen (Copenhagen, in connection with the name-riddle), and

Research Lecturer Kristján Eiríksson (Reykjavík, in connection with the manuscript) for contributions made in personal communications.

It could also be noted that the following miscellaneous text in Bauer's presentation (2010, 219), from Lbs 2580 8vo — in her transliteration **adaukaast millumhioṇaokannartminna** (the bind-rune perhaps being a correction, **r** > **t**) — might perhaps represent the title of a conjuration from an Icelandic black book (grimoire, i.e. sorcerer's book containing magic formulas) and should probably be translated: "To increase the love between married people, and other lesser things (= *og annat minna*)". Such a title is, however, unknown to an expert on Icelandic black books, Magnús Rafnsson (researcher for Galdrasýning in Strandir [=Museum of Witchcraft and Sorcery], Iceland, pers. comm.).

Bibliography

- Bauer, Alessia. 2003a. "Die jüngere Fassung des *isl. Runengedichtes* und die Tradition der Runennamenschreibungen." In *Runica—Germanica—Mediaevalia* [Festschrift for Klaus Düwel], ed. Wilhelm Heizmann and Astrid van Nahl, 43–60. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37. Berlin.
- . 2003b. "Runengedichte." In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, founded by Johannes Hoops, ed. Heinrich Beck et al., vol. 25, 519–24. 2nd ed. Berlin.
- . 2010. "Die späten *Runica Manuscripta* aus Island. Was versteht man unter *málrúnir*?" *Futhark* 1, 197–223.
- Guðmundur Bergþórsson. *Olgeirs rímur danska*. Ed. Björn K. Þórolfsson and Finnur Sigmundsson. 2 vols. Reykjavík 1947.
- ÍB = signature for manuscript in the collection of the Icelandic Literary Society (Hið íslenska Bókmenntafélag).
- ÍÆ = *Íslenzkar æviskrár, frá landnámstímum til ársloka 1940*. By Páll Eggert Ólason. 5 vols. Reykjavík 1948–52. Vol. 6: *Íslenzkar æviskrár, frá landnámstímum til ársloka 1965*. By Jón Guðnason, ed. Ólafur Þ. Kristjánsson. Reykjavík 1976.
- Lbs = signature for manuscript in the National Library of Iceland (Landsbókasafn).
- Páll Eggert Ólason. 1915. "Fólgin nöfn í rímum." *Skírnir* 89, 118–32.
- Rímnatal*. Comp. Finnur Sigmundsson. 2 vols. Reykjavík 1966.
- Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins, Aukabindi*, vol. 1. By Páll Eggert Ólason. Reykjavík 1947.

Icelandic Drinking Horn with Runic Inscription

James E. Knirk

In January 2011 Bruun Rasmussen Auctioneers in Århus, Denmark, tendered a “modern” runic object at an Internet auction. It was described as a richly carved Norwegian cattle horn with a runic inscription, probably from the 1700s–1800s. Since no minimum bid was proffered, the item was not sold. Shortly thereafter Bruun Rasmussen was informed by the Runic Archive in Oslo, which had just heard of the auction, that the horn was not Norwegian but Icelandic.

The horn was offered again by Bruun Rasmussen at Internet auction 1111 as item no. 1641, this time described as follows: “Islandsk kohorn fra sydlandet, rigt udskåret med profilportrætter, blomster og bladværk samt rune inskription. 19. årh.s midte. L. 46. NB Senere monteret repareret spuns” (“Icelandic cattle horn from southern Iceland, richly carved with profile portraits, flowers and foliage as well as a runic inscription. Mid-19th century. Length 46 cm. Note: Later mounted [or] repaired bung”); see <http://www.bruun-rasmussen.dk/search.do?pg=1&iid=300355534&cid=456&mode=detail> (accessed 18 March 2011).

The horn was sold on 17 March, the bidding won by Minjar og saga, the association of friends of the National Museum of Iceland (Þjóðminjasafn); it was then given to the museum and received the inventory number Þjms. 2011-52. By coincidence the National Museum of Iceland had in February opened an eleven-month-long temporary exhibition of carved horns entitled “Velkomnir vinir!” (“Welcome friends!”; see the catalogue, edited by Lilja Árnadóttir, *Guðvelkomnir, góðir vinir! Útskorin íslensk horn / Be ye welcome, good my friends! Icelandic carved horns*, Rit Þjóðminjasafns Íslands 24, Reykjavík 2011).

The horn is apparently now intended to resemble a powder horn (see fig. 1); at any rate, the wooden plug at the base, mounted sometime after the

Knirk, James E. “Icelandic Drinking Horn with Runic Inscription.”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 213–17.

© 2012 James E. Knirk.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

Fig. 1. The Icelandic drinking horn with runic inscription, Djms. 2011-52. © Þjóðminjasafn, Reykjavík.

original fashioning and carving, is not water-tight. It is fastened with copper rivets, and as perhaps indicated by remains of green color on the horn, there may previously have been a copper fitting at this end, as there still is at the narrow tip. A non-functional, ornamental black stopper mounted on the narrow tip has now been removed. Although it is not at all common to have profile portraits on Icelandic horns, the floral and plant motifs fit well into the carving tradition. According to the collections manager at the National Museum of Iceland, Lilja Árnadóttir (pers. comm.), the handiwork might perhaps be attributed to Oddur Eyjólfsson (1815–95), who lived at Sámsstaðir in Fljótshlíð, southern Iceland. In particular the floral patterns correspond very well to those on the horn by Oddur Eyjólfsson dated to 1858 (Djms. 11926).

The runic inscription is found within a cartouche with a squat or flattened diamond-shape, sharply pointed at both ends, that encircles more than half the horn close to its base (see fig. 2). It reads:

ey skal sakameyni blandin / miödur

Ey skal saka meini blandinn mjöður.

“Never shall mead mixed with poison do harm.”

The runic forms are generally typical for post-reformation Icelandic inscriptions. The *e*-rune has a crossing bar, the *y*-rune is a dotted **u**, the *s*-rune, *a*-rune and *n*-rune are long-branch variants, the *d*-rune is a short-twig **t** with a bar crossing the stave, the *ö*-rune is simply a stave with a small open ring in the center (ϕ, thus resembling somewhat the letter ø), and the *r*-rune has a rather rare, open form quite similar to the older runic *a*-rune (ǣ; based perhaps on the open form of the so-called Greenlandic *r*; Senior

Fig. 2. The runic inscription on the drinking horn. © Þjóðminjasafn, Reykjavík; collage: K. Jonas Nordby, Oslo.

Antiquary Thorgunn Snædal, Stockholm/Visby, points out [pers. comm.] that the “Greenlandic” *r*-form on the whorl from Hrúni in Árnæssýsla in southern Iceland, found in 1880, could be a possible source). Words are generally separated from one another with spaces, but a standard space between *saka* and *meyni* appears to be lacking, perhaps the result of a minor carving mistake. The spelling is typical for Icelandic of this period, many centuries after /i(:)/ and /y(:)/ coalesced to [i(:)] through itacism and after /d/ and /ð/ had become allophones, or positional variants.

The text here is clearly a reflection of the two short lines at the end of strophe 9 of the Eddic poem *Sigrdrífumál* (here normalized and translated):

Full skal signa	“Bless your full cup
ok við fári sjá	and beware of treachery
ok verpa lauki í lög;	and sprinkle onion in your drink;
þá ek þat veit,	then I know this,
at þér verður aldri	that for you mead will never
meinblandinn mjöðr.	be mixed with harm [poison].”

The variant *meini blandinn* for Codex Regius’s *meinblandinn* (cf. *Lokasenna*, str. 56, where this collocation is recorded) occurs also otherwise in quotations of this strophe in Iceland, most notably in formulas used in sacrificial offering ceremonies practiced by the heathen Ásatrúarmenn (‘Æsir-believers’): “Full skal signa / og við fári sjá / og verpa lauki í lög; / þá ég það veit / að verður aldregi / meini blandinn mjöður”. According to the web-site of the organization (<http://asatru.is/>, accessed 10 February 2011; cf. now <http://asatru.org/>), Ásatrúarfélagið is “a religious organisation for those who believe in the Icelandic/Nordic folklore, the spirits and entities

Fig. 3. The other inscription(s) on the vessel. © Þjóðminjasafn, Reykjavík.

the folklore represents, in addition to gods and other beings from the Nordic pantheism”. Compare also the episode with the drinking horn in *Egils saga*, ch. 44, where Egill Skalla-Grimsson receives a horn in which the hosts had mixed poison in the drink (*blönduðu ... drykkinn ólyffjani*), carves runes, smears them with his own blood, and recites a verse whereupon the horn breaks and the deadly concoction spills into the straw on the floor.

Based on the text of the inscription, one might infer that the horn was originally made and carved as a drinking vessel, but that it was—like many other Icelandic horns—refashioned at some later time as a powder horn. The inscription would, however, be upside down if the horn had originally been a standard one used for drinking out of the large end. Due to its great size, it was hardly a standard hip flask (*brennivínshorn*) either, with a water-tight plug in the wide end and a stopper for rationing and pouring in the pointed end. It could, however, have had a function midway between the two, being perhaps a large liquor horn to be passed around from man to man for communal serving. Lilja Árnadóttir has further suggested that the horn could originally have been simply a decorated horn without any utilitarian function, perhaps made as a gift for someone (pers. comm.).

Opposite the profile portraits there is a rectangular cartouche enclosing a second text with two lines. The upper line is in a runelike script and consists of two words or entities of four and three letters, and the lower line is in yet another script or system that is much less runelike and may have six characters (see fig. 3). The author of this notice is not familiar with the scripts (or script and numbering system) employed here, nor was Thorgunn Snædal (pers. comm.). It is none-the-less tempting to assume that the runelike letters

may represent initials, perhaps a female name (something like NLDA or NEDA, with a *b*-like D for *-dóttir*, and A for a place-name, or family name?) and a male name (something like KTS, with the last sign, an arrow pointing downward, probably based on a short-twig *s*-rune in full height and likely standing for S, for *-son*, rather than C). Any information that could lead to an understanding of the text in this cartouche would be appreciated.

The author of this notice would like to thank researcher K. Jonas Nordby (Oslo), Professor emerita Jonna Louis-Jensen (Copenhagen), and Professor emeritus Svavar Sigmundsson (Reykjavík) for contributions to the interpretation of the runic inscription made in personal communications, and particularly to Lilja Árnadóttir (Reykjavík) for art-historical and ethnographic information and for personal examination of the horn.

The Research Project “Runische Schriftlichkeit in den germanischen Sprachen”

Christiane Zimmermann

A new research project, “Runische Schriftlichkeit in den germanischen Sprachen—Runic writing in the Germanic languages (RuneS)”, has commenced. The undertaking is funded by the Union of the German Academies of Sciences and based at the Academy of Sciences in Göttingen. It will run from 2010 until 2025 and is conducted in three research centres:

- Kiel: Prof. Dr. Edith Marold (co-ordinator), Dr. Christiane Zimmermann, Ute Zimmermann, Dr. Jana Krüger; Areas of research: older *fuþark*, younger *fuþark/fuþorc*.
- Göttingen: Prof. Dr. Klaus Düwel, Prof. Dr. Wilhelm Heizmann, Dr. Sigmund Oehrl, Dr. Alessia Bauer, doctoral candidate Andreas Fischnaller; Areas of research: older *fuþark* (South Germanic inscriptions) and *runica manuscripta*.
- Eichstätt–München: Prof. Dr. Alfred Bammesberger, Prof. Dr. Elke Ronneberger-Sibold, Prof. Dr. Ursula Lenker, Dr. Kerstin Kazzazi, PD Dr. Gaby Waxenberger; Area of research: Anglo-Frisian *fuþorc*.

There will be two principal domains of investigation. The first deals with the transfer of sounds into graphic characters. We will examine the system of sounds (phonematic system) in its relation to the system of graphic signs (graphematic system). Was the system of runic characters fitted “perfectly” to the sound systems of the Germanic languages? Did this apply in all cases and in all places? Were there any developments in the system of the graphic characters over the long period of its use, and if so, what were the causes? What were the effects of changes in the phonemic systems of the different languages? A point that is still controversial concerns the existence

Zimmermann, Christiane. “The Research Project
‘Runische Schriftlichkeit in den germanischen Sprachen’”
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 219–22.

© 2012 Christiane Zimmermann.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

of orthographic traditions and the influence from non-runic manuscript tradition. The second domain deals with the relation of oral speech to written utterances. What kinds of utterances were written down? Previous interpretations of individual texts, and likewise editions, have attempted to classify inscriptions according to content, without this always being done consistently. Attempts at determining the functions of the script itself have for a long time revolved mostly around the opposition of magic/ritual versus profane. Our aim is to develop a system that will allow for the description of the inscriptions as text types. This means that all elements of the complete runic monument—the inscription-bearing object itself, the text written on it, extra-runic accompanying characters, iconographic elements and ornaments, the order of the signs on the sign-bearing object as well as the context of the find—need to be regarded in conjunction with each other; through this, a basis can be created for determining the function of each individual written document in the society in which it was produced. In this way, a history of runic writing will emerge that presents a clear picture of the function of this script within the different cultures it was employed in. In both domains, the relationship between runic and Latin script will be of central importance. What were the effects of the long period of their co-existence? Were the two writing systems linked to specific cultural spheres or to different communicative domains? Was the nature of contact one of dialogue or of demarcation? Did the use of the two scripts have a social basis—e.g., with regard to the hypothesis of two cultures (native versus Latin)? Is it possible to trace any changes during their long co-existence? In accordance with this program, there will be two main modules, preceded by a preparatory module providing the necessary editorial platform.

Module I: Editorial basics (2010–13) forms the preparatory basis in that it is devoted to the creation of a corpus that is as uniform as possible (a) by complementing the existing editions and (b) by designing a database structure that is based on theoretical preliminary considerations with regard to modules II and III. To this end, it will be necessary to bring together runological data from different editorial projects, both completed ones and those in progress, and to edit certain runic monuments for the first time. In creating this corpus basis, a distinction will be made between epigraphic runic tradition (including inscriptions on bracteates) on the one hand, and non-epigraphic runic tradition (*runica manuscriptorum*) on the other, in order to account for the fundamentally different nature of these two main groups of runological tradition. The outcome of the editorial work will be the first comprehensive editions of the Old English epigraphic inscriptions and of the Scandinavian *runica manuscriptorum*. The new edition of the inscriptions in the

older *fupark* will be published in two separate volumes and replace the older edition by Krause. Ultimately, the corpus basis for the main investigation in modules II und III will comprise all runic texts in the older *fupark*, the Anglo-Frisian inscriptions and the non-epigraphic *runica manuscripta*. Due to the large number of inscriptions in the younger *fupark/fupork* a selection will be made, based on the focus of the study, taking into account i.a. chronological, areal and functional criteria.

Module II: Runic graphematics (2014–19) concentrates on the medial aspect, focusing on the relation of sound and written representation. The aim of this module is to document, describe and explain the process of runic writing and the development of the runic script, adapting and modifying the concept of German *Verschriftung* used in orality-literacy research. This implies a complete, systematic and functional analysis of all signs recorded on the monuments of the different sub-corpora, as well as the connections between the runic writing systems and their relationship to the Latin writing system. For each sign, i.e., for each intentional mark on a runic monument, we will attempt to identify a function, distinguishing first between extra-runic signs and runic signs proper. When the extra-runic signs have thus been identified, the runic signs proper will be analysed as to their place in the writing system. In a second step, the development of the writing systems as well as the system-internal and system-external reasons and triggers for this development will move into the focus of our research. For these steps, we will proceed from a distinction between older *fupark*, younger *fupark/fupork* and Anglo-Frisian *fuporc*, based on insights from earlier research regarding the fundamental differences between these systems. Steps in the analysis of the signs include the distinction between different groups of signs, a compilation of a list of allographs and allograph types, a structural analysis of the runic sign systems, the analysis of non-phonetic functions of runic signs, analysing the function of extra-runic signs, and interrelationships between the Latin and the runic script.

Module III: Runic text grammar and pragmatics (2020–25) is devoted to the text-pragmatic and functional aspects of writing. It is the aim of this module to determine the conceptual features of the runic texts, to find out their communicative function and to describe the changes in the use of the runic script from the perspective of social and cultural history. Module III will concentrate on the aspect of what we have called *Verschriftlichung*, adapting and modifying the second term introduced in orality-literacy research. The following features and characteristics of runic writing will be included in the study: the type of inscription-bearing object and its function in the social context, the location of the text on the object and the design

of the text space, structural, lexical and pragmatic utterance features and their possible contributions in determining the function of the inscription, the interconnection of the individual texts through the formulaic structure of the inscriptions, affinity with certain text types and communicative domains, intertextual relations and references to text traditions in the Latin script. What historico-cultural facts may be correlated with the choice of the means employed? The influence of the Latin writing tradition in the different phases of contact of the two scripts will form an important aspect of the study. The analysis comprises all intentional marks on runic monuments: Besides the runic and extra-runic signs differentiated in module II, these also include any accompanying Latin graphs. Both runic and Latin graphs are characterized by their linguistic function, commonly seen as forming the text of the runic monument. Extra-runic signs are used for the purpose of structuring or accompanying the text in different functions. In addition, the analysis will focus on the spatial distribution of these groups of signs on the monument, as well as on the special characteristics and functions of the monument itself. All these data and their interplay are here termed the *communicatum*, based on the German *Kommunikat* used in text linguistics. This seemingly broad approach of a “text” grammar/pragmatics follows from the realization that all the data mentioned are communicatively relevant since certain features of oral communication, e.g., paralinguistic and nonverbal signs, are lacking in written communication. This lack may be compensated for by the special conceptual design of the written utterance, the order of the signs and the choice of the sign-bearing object.

As the different phases of runic writing were linked in manifold ways, only a comprehensive research project will be able to provide deeper insights into fundamental questions regarding the earliest history and development of writing as a medium of communication.

A full description of the project is available on <http://www.khm.uio.no/forskning/publikasjoner/runenews/7th-symp/preprint/runic-writing-scan.pdf>. For further information cf. the project homepage: <http://runes.adw-goe.de>.

Ett digitalt supplement till *Upplands runinskrifter*

Magnus Källström

Utgivningen av Sveriges runinskrifter har en lång historia. Om man så vill kan man liksom Elias Wessén (1952, 194) börja räkna redan från 1602, då Johannes Bureus förärade dåvarande hertig Karl sin handskrivna "Runahäfd", det första försöket att skapa en samling av svenska runstenar med avbildningar och text. För det stora bokverk som bär namnet *Sveriges runinskrifter* (=SRI) är dock historien något kortare och börjar först på 1880-talet. Då väckte riksantikvarien Hans Hildebrand idén om att utge ett modernt korpusverk över alla Sveriges runinskrifter och han lyckades övertyga Vitterhetsakademien att avsätta en årlig summa för detta arbete. Det kom dock att dröja fram till år 1900 innan det första häftet lämnade trycket. Detta omfattade ungefär hälften av de då kända runinskrifterna på Öland och var skrivet av Sven Söderberg i Lund. Utgivningen av arbetet har pågått sedan dess och det omfattar i dag sammanlagt 14 band med flera olika författare. Förutom Söderberg har Erik Brate, Sven B. F. Jansson, Hugo Jungner, Ragnar Kinander, Elisabeth Svärdström och Elias Wessén bidragit till det samlade verket. Det är dock långt ifrån avslutat och ännu saknas flera landskap i både södra och norra Sverige.

Den mest omfattande delen utgörs av runinskrifterna i Uppland, där Erik Brate och Otto von Friesen gjorde inledande fältundersökningar redan i början av det förra seklet, men där det blev Elias Wessén och Sven B. F. Jansson som kom att svara för det slutgiltiga arbetet. De tryckta delarna upptar hela fyra band av serien och omfattar 1181 numrerade inskrifter beskrivna på mer än 2 500 sidor och 664 planscher. Verket är dock inte avslutat, utan det planerades för ett femte band som skulle innehålla dels en inledning, dels runinskrifter på lösföremål.

Utgivningen av de uppländska runstenarna skulle fortgå under 19 år, från 1940 och fram till 1958. Först då var hela landskapet genomgånget, men ändå saknades ett antal inskrifter. Under den långa utgivningstiden hade nämligen

Källström, Magnus. "Ett digitalt supplement till *Upplands runinskrifter*."
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 223–26.

© 2012 Magnus Källström.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

flera okända runstenar påträffats i de områden som redan var genomgångna och tidigare försvunna runstenar hade i vissa fall återfunnits. Många av dessa nya fynd publicerades av Sven B. F. Jansson i *Fornvännen*, men tanken var att de så småningom skulle samlas i det avslutande bandet. En hel del runstenar blev inte publicerade alls, utan beskrevs endast preliminärt i otryckta arkivrapporter i väntan på det planerade supplementet.

Det femte bandet av *Upplands runinskrifter* blev aldrig verklighet under de två författarnas levnad. I stället kom intresset att riktas åt annat håll, först mot Gotland, sedan mot mindre runstenstäta landskap som Västmanland, Närke och Värmland. 1981 inleddes publiceringen av de norrländska inskrifterna med första häftet av band 15 omfattande Gästrikland. Detta är det senaste häftet av *Sveriges runinskrifter* som har lämnat trycket.

Att något nytt häfte av *Sveriges runinskrifter* inte har utkommit på trettio år betyder inte att arbetet med runverket har stått still. Nyfynd har undersökts och publicerats i framför allt *Fornvännen* och i *Nytt om runer*, fältarbeten har utförts i flera olika landskap och ett preliminärt manus till den sista och avslutande delen av Gotlands runinskrifter, författat av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal, finns sedan flera år tillbaka tillgängligt som pdf-filer på Internet.

Det sistnämnda arbetet visar på möjlig väg för den fortsatta publiceringen av *Sveriges runinskrifter*, och när jag sökte en av de två postdoc-tjänster inom runforskningsområdet som utlystes vid Riksantikvarieämbetet 2009, var ett delprojekt att fortsätta utgivningen av *Upplands runinskrifter* genom att utnyttja just denna teknik. Arbetet har nu pågått i två år och ett första prov på hur denna utgivning kan se ut finns sedan maj 2011 tillgängligt på nätet under rubriken *Digitalt supplement till Upplands runinskrifter*.

Min utgångspunkt har varit att i första hand behandla inskrifter som aldrig har förekommit i tryck, men också att lyfta fram förbisedda arkivuppgifter. Inskrifter som har publicerats på annat håll (t.ex. i *Fornvännen*) har däremot fått låg prioritet såvida det inte går att presentera bättre läsningar eller avbildningar. Däremot kan det bli aktuellt att behandla inskrifter som är preliminärt beskrivna i *Nytt om runer*. Anledningen är att dessa artiklar i regel är mycket korta och att de aldrig är illustrerade med fotografier utan endast med teckningar. Jag har också valt att i första hand koncentrera mig på inskrifter i sten. Från Uppland finns visserligen numera ganska många runinskrifter på lösföremål, men de allra flesta är påträffade i Sigtuna och kommer att behandlas av Helmer Gustavson i en särskild utgåva.

Den provomgång av inskrifter som jag hittills har lagt ut på nätet omfattar 20 inskrifter, vilka är tänkta att illustrera lite olika typer av kompletteringar som kan göras. Bland annat har jag valt att publicera den stora ansam-

lingen av runstensfragment av sandsten från Eds kyrka i Upplands-Väsby kommun. Tidigare har man trott att samtliga hittades i kyrkogårdsmuren 1959, men arkivstudier har visat att en del av dem egentligen kommer från Klockargården och påträffades vid en ledningsdragning så tidigt som 1940, alltså samma år som första häftet av *Upplands runinskrifter* kom ut. Klockargården ligger söder om kyrkan och vid ett senare tillfälle har ytterligare ett runstensfragment grävts upp på ungefär samma plats (UFv1967;262A). Det är alltså möjligt att det kan döljas fler fragment under marken i detta område, och platsen är därför numera markerad i Fornminnesregistret (*FMIS*, Ed 180) och kan därmed bevakas antikvariskt.

Ett annat exempel utgörs av U 158 från Löttinge i Täby socken, vilken enligt *Upplands runinskrifter* (*SRI*, 6:234) ska ha varit försvunnen sedan Olof Celsius besökte platsen 1724. En systematisk genomgång av fornforskaren Richard Dybecks reseberättelser i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i Stockholm visar dock att runstenen så sent som 1862 fanns kvar på sin gamla plats. I Dybecks samling i ATA förvaras dessutom en tidigare okänd blyertsteckning, som han ska ha utfört 1860. När Dybeck besökte platsen 1863 var stenen däremot försvunnen. De uppgifter som han kunde inhämta om dess öde var tyvärr inte helt entydiga, men det mesta talar för att stenen hade blivit sönderslagen och använd som vägfyllnad öster om bron. Vi vet alltså numera ungefär var U 158 bör ha hamnat och uppgifterna har även i detta fall lagts till grund för en markering av platsen i Fornminnesregistret (*FMIS*, Täby 607). Dybecks avbildning är också viktig, eftersom han på ett par punkter verkar ha kunnat läsa något mer än sina föregångare, och det är inte helt otroligt att stenen ursprungligen har innehållit en uppgift om en person som har fallit söderut.

Det opublicerade runstensmaterialet från Uppland består till stor del av mindre fragment, men även bland sådana går det stundom att göra oväntade upptäckter. Exempelvis har ett fragment från Vada by i Vada socken (UFv1971;212A), som sedan slutet av 1970-talet har förvarats under trappan till predikstolen, visat sig vara ett tidigare okänt verk av den välbekante runristaren Visäte.

I något fall kan ett till synes obetydligt tryckfel i *Upplands runinskrifter* ha förhindrat den rätta förståelsen av en inskrift. På den försvunna U 1037 från Tensta kyrka anförs exempelvis efter Olof Celsius bland annat den svårbegripliga runföljden **...ustur- ·...** (*SRI*, 9:282). Av Celsius' handskrift i Kungliga biblioteket framgår dock att de två sista tecknen av misstag har blivit omkastade i translittereringen och att hans läsning egentligen lyder **...ustur · s...**, vilket givetvis måste vara resterna av frasen *systur sīna* 'sin syster'.

Detta är bara ett axplock ur de artiklar som hittills har skrivits, och de kommer att följas av fler. En av fördelarna med den digitala publiceringen är att jag fortlöpande kan få kommentarer från andra och på så sätt förbättra och komplettera den ursprungliga artikeln. Det gör också att jag inte behöver arbeta med materialet i någon speciell ordning utan kan publicera artiklar allteftersom de blir klara. Jag tror att arbetssättet har framtiden för sig när det gäller stora korpusverk som *Sveriges runinskrifter*.

Mitt supplement till *Upplands runinskrifter* ligger för närvarande som en egen avdelning på Riksantikvarieämbetets webbsida, men detta är bara en tillfällig lösning. Vi genomför nämligen just nu ett projekt med digitalisering av alla de tryckta delarna av *Sveriges runinskrifter*, och dessa är sedan årsskiftet 2011/2012 tillgängliga som pdf-filer på nätet (se <http://www.raa.se>). Det digitaliserade materialet kommer också att användas som grund för en nätbaserad forskarplattform, dit andra digitala källor som exempelvis *Samnordisk runtextdatabas* och mitt supplement kan knytas. Det planerade projektet (som går under arbetsnamnet "e-runic") kommer att genomföras i samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Uppsala runforum.

Förkortningar och litteratur

- FMIS* = Riksantikvarieämbetet—Fornsök. <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>
- Gustavson, Helmer, och Thorgunn Snædal. *Gotlands runinskrifter—del 3*. http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/arkeologi_och_fornlamningar/gotlands_runinskrifter.html
- Källström, Magnus. *Digitalt supplement till Upplands runinskrifter*. http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/arkeologi_och_fornlamningar/runstenar/upplands_runinskrifter.html
- Samnordisk runtextdatabas*, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- SRI* = *Sveriges runinskrifter*. Olika författare; utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm 1900 ff.
- SRI*, 6–9 = *Upplands runinskrifter*. Av Sven B. F. Jansson och Elias Wessén. 1940–1958.
- U + nr = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 6–9.
- U Fv1967;262A = inskrift från Klockargården i Eds socken, Uppland. Publicerad av Elisabeth Svärdström. "Runfynd 1966." *Fornvännen* 62 (1967), 261–265 (på s. 262).
- U Fv1971;212A = inskriftsfragment från Vada by i Vada socken, Uppland. Publicerad av Helmer Gustavson i Elisabeth Svärdström och Helmer Gustavson. "Runfynd 1970." *Fornvännen* 66 (1971), 202–214 (på s. 211 f.).
- Wessén, Elias, 1952. "Det svenska runverket. Ett 350-årsminne." *Fornvännen* 47, 193–210.

Runesteiner som multimodale tekster

Review article by Terje Spurkland

Marco Bianchi. *Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön 20. Doctoral dissertation, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, 2010. 275 pp., 20 plates. ISBN 978-91-506-2126-6. ISSN 1100-1690. SEK 220. Available also as electronic resource: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-121586>.

Det er ikke lett å få full oversikt over teksten på en klassisk runestein fra vikingtidens Sverige. Her slynger runene seg, bokstavelig talt, som en orm, for ikke å si flere ormer, rundt omkring på steinoverflaten, tilsynelatende i alle retninger. Det er ikke alltid like enkelt å vite hvor teksten begynner og hvor den slutter. I tillegg til orme- eller drakeslynger, som fungerer som skriftbånd for runeteksten, kan det være vel utformede dyrehoder og haler, kors og annen utsmykning. Alt dette synes å inngå i en større helhet og bidrar til å gi den fulle betydningen av teksten steinen ønsker å formidle. Det er ikke tilfeldig hvordan runeteksten og ornamentikken fremtrer, det later til å være en bevisst tanke bak, som bidrar til å fremheve budskapet i innskriften, tekstens ulike temaer, vil man kanskje kunne si. Det er ikke tilfeldig hvordan en ristning fremstår som den gjør, og både avsender, dvs. risteren, og mottaker, dvs. den som gikk forbi, var innforstått med hvordan dette skulle "leses".

Dette er det teoretiske grunnlaget for Marco Bianchis fremstilling av *Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Boken er en doktoravhandling som ble forsvart ved universitetet i Uppsala i mai 2010.¹ Den består av seks kapitler inkludert innledning og sammenfatning. I tillegg er det en *Zusammenfassung* på tysk, litteraturliste, liste

---

¹ Denne anmeldelsen presenterer i store trekk anmelderens innlegg som opponent ved forsvaret av doktoravhandlingen i Uppsala.

Spurkland, Terje. "Runesteiner som multimodale tekster."
Futhark: International Journal of Runic Studies 2 (2011, publ. 2012), 227–37.

© 2012 Terje Spurkland.

This is an open-access article distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

over innskrifter nevnt i teksten og 20 plansjer med flotte fargefotografier av gjenstander som omtales i fremstillingen. Alt dette letter lesningen og er til god hjelp for den som vil følge forfatteren i hans diskusjon om runesteiner som multimodale tekster. Forfatteren vil gi en analyse av ristningene på et utvalg av runesteiner hvor runene og ornamentikken skal interagere i kommunikasjonssituasjonen. Premisset som ligger i bunnen, er at runesteinsristningene genererer betydning med både språklige og visuelle midler. Samspillet mellom disse betydningsbærende elementene skal kunne avdekke avsender- og mottakerroller og gjøre det mulig å studere innskriftene i et kommunikativt perspektiv. Forfatteren anvender følgelig en kommunikasjonsteoretisk innfallsvinkel på et avgrenset runemateriale. Han vil utføre hva han kaller en sosiosemiotisk tolkning. Sagt med litt andre ord så dreier denne avhandlingen seg om hvordan en typisk svensk runeinnskrift forholder seg til sin kontekst, en kontekstualisering av innskriften. Konteksten bidrar til betydningen ved å fremheve visse betydningselementer.

Teorien

I et nokså langt og omstendelig teorikapittel redegjør forfatteren for sitt kommunikasjonsteoretiske ståsted. Han synes å være godt innlest i den relevante faglitteraturen. Her redegjøres for en rekke begreper og teoretiske modeller. Ett meget relevant begrep er tekstbegrepet. I runologisk forskning blir "runetekst" vanligvis begrenset til runeortografien og det språklige uttrykket. Siden det er et premiss for denne fremstillingen at konteksten er en del av "teksten", må tekstbegrepet utvides. Han lanserer derfor begrepet *vidgade runtexter* som på norsk vel ville hete 'utvidete runetekster'. Det er tre måter en runetekst kan utvides på:

Teksten kan innbefatte hele runemonumentet som et semiotisk rom. Da består teksten av ulike visuelle elementer såsom skrift og ornamentikk.

Teksten kan utvides mot det interaksjonelle elementet. Monumentet betraktes da som del av en kommunikativ prosess. Det finnes en ytre konkret anledning til at en runerister stiller seg opp og rister en runeinnskrift. Med en annen kommunikasjonsteoretisk modell ville man vel kanskje si at innskriften her betraktes som en språkhandling.

Teksten utvides mot *omgivande praktiker*. Sosial praksis avgjør hvilken måte å uttrykke seg på som er mest gunstig, og hvorfor et visst medium velges fremfor et annet.

Disse tre måtene å utvide teksten på synes å dreie seg om å relatere runeteksten til en stadig større kontekst. Forfatteren omtaler ofte sin utvidete tekst som en interaksjonelt utvidet tekst (*en interaksjonelt vidgad text*).

På denne måten vil teksten bestå av flere lag som ligger utenpå hverandre som en rekke sirkler. I den innerste sirkelen finner vi et 'semiotisk rom' som består av ornamentikk, språk og runer. I sirkler utenpå dette kommer interaksjonen. Dette er illustrert i en grafisk modell på side 43.

Det er noen spørsmål som melder seg til fremstillingen av denne kommunikative modellen. Det er påtakelig at runesteinen, selve skriftmediet, glimrer med sitt fravær i det innerste semiotiske rommet. Steinen som stein og steinens plassering i terrenget bidrar vel også til tekstens betydning og bør vel inngå i det semiotiske rom på linje med ornamentikken? På side 170 kritiserer forfatteren Frands Herschend for at han i en annen forbindelse overser "att användningen av mediet runsten i sig är en del av kommunikationen". Og som sådan er den vel også en del av teksten og burde inngå i det semiotiske rommet? Etter mitt syn faller kritikken av Herschend tilbake på forfatteren selv.

Og siden man nå opererer med en interaksjonelt utvidet tekst, så kan vel også den interaksjon og praksis som omgir teksten, inngå i et semiotisk rom? Bianchi understreker at "Vissa betydelser är kontextöverskridande" (s. 43). Når han så med henvisning til punkt 2 og 3 ovenfor sier at den andre og tredje utvidelsen "innebär inte att interaktioner och praktiker blir del av texten utan snarare at texterna är inbäddade i dessa" (ibid.), er han enten nokså uklar eller så motsier han seg selv.

Den kommunikasjonsteoretiske diskusjonen er både poengtert og relevant. Men det er påfallende hvor lite gjennomslag det er av denne diskusjonen i analysen. For å ta ett eksempel: Bianchi viser til Peter Koch og Wulf Oesterreicher og de to begrepene som de bygger på i sine bidrag til diskusjonen om forholdet mellom muntlighet og skriftlighet, *Verschriftung* og *Verschriftlichung*. Bianchi kompliserer denne diskusjonen ved å velge en "oversettelse" av *Verschriftung* og *Verschriftlichung* til henholdsvis *medial* og *konseptuell skriftlighet* etter forslag av Christine Mertzluft (2006). På denne måten blir disse begrepene vel abstrakte og Bianchi tilslører at de egentlig viser til overgangen fra muntlighet til skriftlighet, eventuelt den prosess vi kan kalle 'skriftliggjøring' eller 'litteralisering', som på engelsk ofte omtales som *literalization*. I den anglo-amerikanske tradisjonen har man vært lite begeistret for *literalization* som term for overgangen fra muntlig kultur til skriftkultur: "The inept 'literalization' ... leads to misunderstanding" (Mostert 1999, 28 fotnote 70). Man har derfor omfavnet Koch og Oesterreichers *Verschriftung* og *Verschriftlichung* som til sammen dekker "the inept literalization". *Verschriftung* skal da innebære valget av skrift som medium for en språklig ytring mens *Verschriftlichung* viser til utvikling av skriftlighet som sjanger, med distanse og nærhet i uttrykket som to motsetninger:

Die rein mediale Umsetzung vom phonischen ins graphische Medium bezeichnen wir als *Verschriftung*. Ihr steht die *Verschriftlichung* gegenüber, die rein konzeptionelle Verschiebungen in Richtung Schriftlichkeit meint. ... Der Begriff 'konzeptionelle Mündlichkeit/Schriftlichkeit' zielt also auf Aspekte der sprachlichen Variation, die in der Forschung häufig unscharf als 'Umgangssprache/Schriftsprache', 'informell/formell', 'Grade der Elaboriertheit' usw. erfasst werden. (Koch og Oesterreicher 1994, 587.)

Verschriftung betegner med andre ord overgangen fra tale til skrift mens *Verschriftlichung* dreier seg om utvikling av det skrevne språket i en romvariabel som går på nærhet og distanse i kommunikasjonssituasjonen kombinert med en gradvis overgang fra muntlighet til skriftlighet i språkføringen.

Til tross for at Bianchi nevner en del av dette i sin henvisning til Koch og Oesterreicher, forsvinner det i hans vektlegging av å forstå deres begreper som medial og konseptuell skriftlighet. Særlig påtakelig blir dette da han i svært liten grad kommer tilbake til denne diskusjonen i analysen. Begrepene *Verschriftung* og *Verschriftlichung*, forstått som sådan, er jo meget interessante i forhold til runeskrift. Spesielt med det tekstbegrep som Bianchi legger til grunn og runemonumentet oppfattet som et semiotisk rom ville det være interessant å se hvordan Koch og Oesterreichers *Verschriftung* og *Verschriftlichung* kunne inngå i denne modellen. Dette gjelder ikke bare selve skriftliggjøringen, overgangen fra tale til runer på stein, men også hvordan denne 'interaksjonelt utvidete teksten' forholder seg til de to motpolene nærhet og distanse i kommunikasjonssituasjonen. Det ville ha vært svært interessant å vite hvordan Bianchis ikke-leksikalske innskrifter, runeinnskrifter "utan ord i igenkännbar form" (s. 165), forholder seg til *Verschriftung* og *Verschriftlichung*.

En annen term, som brukes litt for omtrentlig i denne boken, er *textvittne*. Den forekommer seks ganger (s. 14, 33, 42, 46, 48, 223) uten å bli definert. I én anledning (s. 42) henvises til Bo-A. Wendts artikkel fra 2006: "En text är en text? Om en terminologisk tredeling av textbegreppet". Det er da rimelig å anta at Bianchi med termen 'tekstvitne' slutter seg til Bo-A. Wendts tredeling 'tekstverk', 'tekstvitne', 'tekstbærer'. Dette forholdet fremtrer imidlertid av og til litt uklart. Bianchi viser til det problem håndskriftforskere står overfor når de skal avgjøre om et håndskrift og dets forelegg er to mer eller mindre identiske tekstvitner av samme tekst. Det samme dilemma skal runeforskere stå overfor i forbindelse med "ett antal runstenspar som, med endast små ortografiska avvikelser, bär identiska inskrifter" (s. 42). Det er akkurat her det henvises til Bo-A. Wendt. Og da må 'tekst' i denne sammenhengen forstås som 'tekstverk'. Spørsmålet som da melder seg, er

Fig. 1. Runesteinspar U 164 og U 165 Jarlabankes bro. To tekstvitner av samme tekstverk? Foto: Marco Bianchi.

hvorvidt det er mulig å omtale to runesteiner som to tekstvitner av samme tekstverk. Et nærliggende eksempel er Jarlabankesteinene, for eksempel U 164 og U 165 Jarlabankes bro (fig. 1). Til tross for at selve runetekstene synes å være nokså overensstemmende, er ikke det nok til å si at vi har å gjøre med to tekstvitner av samme tekstverk. Grunnen til det er at Bianchi bygger på et 'multimodalt tekstbegrep', teksten skal innbefatte alt som er ristet på steinen, hele monumentet skal legges til grunn. I en annen sammenheng understreker han "att användingen av mediet runsten i sig är en del av kommunikationen" (s.170). Han sier også at ordet *runsten* betegner det fysiske objektet, "alltså runstentexten inklusive dess materialitet" (s.49f.). Hvis selve steinen, materialiteten, inngår i kommunikasjonen, skal det mye til at to runesteiner kan være tekstvitner av samme tekstverk.

Man kan få inntrykk av at Bianchi blander begrepene 'tekstbærer' og 'tekstvitne'. Ifølge Bo-A. Wendt er 'tekstvitne' den immaterielle delen av tekstbegrepet, 'tekstvitnet' er noe abstrakt, noe man verken kan se eller høre, det materialiseres i form av lyd, skrift eller tegn. Det immaterielle tekstvitnet kommer til uttrykk i tekstbæreren. I dette perspektivet bør runesteinen derfor omtales som tekstbærer.

Empirien

Etter denne teoretisk-metodiske diskusjonen gir forfatteren seg hen til empirien med følgende spørsmål: Hvordan struktureres tekstene og hvordan tilbys leseren å skape mening? Dette besvares med tre delundersøkelser. Og det er disse tre delundersøkelsene som i størst grad gjør denne boken verdt å lese. I kapittel 3 studeres runetekstenes komposisjon, forholdet mellom runeslyngenes utforming og hvordan ulike deler av innskriften plasseres i ornamentikken. Er plasseringen av innskriften i slyngene og runedyrets kropp tilfeldig, eller bærer denne plasseringen en del av budskapet som risterene vil formidle? De ulike delene av teksten koples til de visuelle skriftenhetene de opptrer i. Med 'visuell skriftenhet' forstås visuelt tydelig avgrensede deler av runeinnskriften (s. 59). Det som undersøkes, blir dermed forhold mellom deler av selve runeteksten og hvordan disse kommer til uttrykk i visuelle skriftenheter. Eller mer konkret, forholdet mellom innholdselementene i runeteksten og de visuelle skriftenhetene, eller som forfatteren selv sier, forholdet mellom syntaktiske enheter og visuelle skriftenheter (s. 54). I tillegg vil han teste den påståtte regelen om at runeskriften alltid starter i runedyrets hode.

Materialet som undersøkes, er et utvalg av runesteiner fra Uppland og Södermanland, det utgjør til sammen 1061 steiner, 796 fra Uppland og 265 fra Södermanland. Bianchi retter oppmerksomheten mot tre variabler med utgangspunkt i ristningens layout på steinen.

- (1) Hvordan slyngen, eller slyngene er utformet (*slingupplägging*).
- (2) Runedyrhodets posisjon i de zoomorfe ristningene.
- (3) Tekstflyten (*textflödet*) og antallet og arten av visuelle skriftenheter.

En fjerde variabel dreier seg om innskriftenes formulering, det vil si forekomsten av minneformler, ristersignaturer, bønner, nekrologer; altså innholdselementer i runeteksten.

På grunnlag av de tre første variablene foretar forfatteren en kvantitativ beskrivelse av runeslyngenes komposisjon, hvordan de innholdsmessige elementene som nevnes i punkt fire, relateres til de tre første grafiske variablene. Her blir det veldig mye telling og kvantifisering som blant annet fremtrer i 25 tabeller og hvor grunnlagsmaterialet og hver eneste stein av samtlige 1061 er gjort rede for.

De resultater han da kommer frem til, er at runeinnskrifter i enkle runeslynger med dyreornamentikk (zoomorfe ristninger) vanligvis begynner i runedyrets nedre, venstre kroppsdel. Dette gjelder i omfang fra 84 til 89 prosent av tilfellene, avhengig av landskap og tidsperiode (tabell 9, s. 76).

Dyrehodets plassering sammenfaller ikke helt med begynnelsen på teksten. I den eldste delen av materialet er hodet plassert nederst til venstre i flertallet av ristningene, 69–76 % (tabell 8, s. 75), mens i materialets yngste del er det i Uppland større tendens (31 %, opp fra 19 %) til at hodet havner nederst til høyre. Forfatteren kan dermed konstatere at plasseringen av runedyrets hode blir litt friere over tid, mens innskriftenes startpunkt forblir nederst til venstre. Hovedregelen blir følgelig at innskriften begynner nederst til venstre i runedyrets kropp uavhengig av hvor hodet befinner seg. Når det derimot gjelder mer komplekse opplegg med flere runeslynger, synes dyrehodet i større grad å ha en tekststrukturerende funksjon, da hodet i mange tilfelle synes å markere innskriftens fortsettelse i den andre slyngen.

Når det ellers gjelder runetekstens linearitet og hvordan de ulike innholdselementene fremtrer på steinen, kan det bli et misforhold mellom det å lese teksten lineært fra begynnelse til slutt og hvordan teksten grafisk er strukturert på steinen. For å si det helt eksplisitt, når man blir stilt overfor en runetekst som opptrer i en komplisert slyngestruktur, er ikke nødvendigvis tekstens begynnelse det første som faller en i øynene. Tvert i mot. Teksten begynner jo vanligvis nederst til venstre, og for å lese den, må vi gå tett inntil steinen, bøye oss ned mot bakken og lese av og til med hodet (altså vårt hode) opp ned. Før vi er kommet så langt, har vi kanskje allerede oppfanget deler av teksten som befinner seg i øyehøyde og som kan leses litt på avstand.

Ved første øyekast leses runeteksten ikke alltid lineært. Viktige deler av teksten kan fremheves ved plasseringen i ornamentikken, og det er her de visuelle skriftenhetene kommer inn. Forfatteren viser at er det er visse bestemte innskriftformler som blir visuelt uthevet ved ulike visuelle skriftenheter. Og da er det særlig ristersignaturene som stikker seg ut. Andre formler som nekrologer og forbønner utheves i langt mindre grad. Men, jo mer kompleks slyngestrukturen er, desto større er tendensen til å utheve deler av teksten i egne visuelle skriftenheter. Noe som jo virker naturlig.

I et fjerde kapittel foretar forfatteren en kvantitativ undersøkelse av 18 meget spesielle innskrifter fra Södermanland, hvor innskriftene i tillegg til de vanlige runene også består av avvikende skrift som klassifiseres som stavløse runer, sifferruner, samstavsruner og runekryss (en form for samstavsruner hvor stavene danner et kryss og hver kryssarm utgjør en rune). Disse typene finnes også i andre runeinnskrifter i Skandinavia, spredt over ulike tidsperioder og områder. Det er imidlertid påfallende å finne dem i så stort antall konsentrert i tid og rom. Konklusjonen på denne undersøkelsen er at det er først og fremst nekrologer og statusmarkører som kommer til uttrykk i denne avvikende skriften, aldri minneformlene. Av dette utleder Bianchi at

risterne ville holde fra hverandre ulike elementer i teksten. Minneformelen var allmenn (“X reiste stein/ristet runer til minne om Y”), noe alle skulle kunne lese, mens den avvikende skriften henvendte seg til eliten og dreide seg også om ‘elitistiske diskurser’ så som posisjonering innen samfunnets høyere sjikt.

I den siste undersøkelsen tar forfatteren for seg det han kaller ikke-leksikalske innskrifter, runeinnskrifter som ikke gir mening og som vanligvis blir referert til som nonsens-innskrifter. Slike innskrifter består av de vanlige runetegnene, som riktignok kan opptre i litt primitive former, opp ned og speilvendte. I tillegg kan vi finne tegn som strengt tatt ikke er runer, men som omtales som runelignende tegn. Poenget er at disse innskriftene ikke gir språklig mening, men de inngår i ristningen og er plassert i ikonografien som vanlige runeinnskrifter. I noen tilfelle kan slike innskrifter være etterligninger av betydningsbærende innskrifter som befinner seg i nærheten. Kopisten har ikke vært helt runekyndig og dermed ikke forstått hva han kopierte.

Denne årsaksforklaringen er imidlertid irrelevant for det som er poenget for Bianchi. Disse innskriftene brukes som bekreftelse på det som er hans hovedtese, at vikingtids runeinnskrifter fra Uppland og Södermanland viser en holdning til skrift som er forankret i det visuelle. En språklig meningsbærende innskrift var ingen forutsetning for en kommunikativ interaksjon mellom sender og mottaker via mediet runestein. Derimot var det viktig at ristningen var utstyrt med skrift, selv om skriften ikke formidlet et språklig innhold.

Gjennomføring

En god del av det som Bianchi trekker frem i sine undersøkelser, er egentlig forhold som man rent intuitivt fort blir klar over når man studerer runesteinsinnskrifter fra vikingtiden. Man aner at det ikke er tilfeldig hvordan runeteksten plasseres i forhold til utsmykningen, og at runeinnskrift og bilde(r) inngår i en høyere enhet som samlet uttrykker ristningens betydning som ‘tekst’. Man får også en følelse av at selv en nonsens-innskrift, som del av en helhetlig ristning, har en viss betydning i den konteksten.

Disse fenomenene er derimot ikke så lett hverken å avdekke eller å kvantifisere. Bianchi gjør et hederlig forsøk med sine grunntermer ‘visuell skriftenhet’ og ‘formler’. Formler blir også omtalt som syntaktiske enheter. De visuelle enhetene viser da til det grafiske, formlene og de syntaktiske enhetene til det språklige; formler og syntaktiske enheter realiseres eller manifesteres i visuelle skriftenheter. Disse begrepene blir aldri klart definert. Og da blir det litt vanskelig å avgrense dem. Uten at det sies eksplisitt synes

det klart at både formel og syntaktisk enhet er innholdselementer snarere enn formelementer. Det fremgår klart når apposisjoner betraktes som del av minneformelen når de uttrykker slektskap og annen tilhørighet til en person; apposisjoner som uttrykker sosial stilling derimot, klassifiseres som statusmarkører, “trots att de syntaktiskt har samma funktion som släktskapsappositionerna” (s. 71).

Visuell skriftenhet er heller ikke klart avgrenset; “visuellt tydligt avgränsade delar av runinskriften” (s. 59) er ikke så lett å objektivisere. På side 98 og 99 er det to tabeller som begge gjelder ‘formler i nye skriftenheter’. Her opererer forfatteren med tre kategorier av visuell skriftenhet:

- (1) ny slynge/skriftrad,
- (2) gjenbruk av slynge,²
- (3) frittstående runer.

Når man står overfor en innskrift som inngår i Bianchis materiale, så synes den å inneholde langt flere visuelt tydelige avgrensede deler enn disse tre. Ta for eksempel U 887 Skillsta (fig. 2). Slik jeg tolker Bianchi, skal den bestå av to visuelle skriftenheter avgrenset av gjenbruk av slynge. Stilt overfor steinen blir man umiddelbart slått av at runesristningen lett ville kunne deles inn i adskillig flere visuelt tydelige deler. Men det er kanskje vanskelig å avgrense og objektivisere dem. Så det er mulig at det er vanskelig å komme frem til flere operasjonelle enheter. Det er likevel litt merkelig at han ikke vil betrakte bruk av avvikende skriftsystem som egen visuell skriftenhet. “I övrigt fyller runor i avvikande skrift visserligen ofta stora delar av respektive visuella skriftenheter, med de inleder dem inte” (s. 157). Noe mer iøynefallende enn en sekvens med stavløse runer, samstavsrinner eller sifferruner, kan man vel vanskelig tenke seg. Man kan av og til få inntrykk av at forfatteren lar formlene styre avgrensingen av de visuelle skriftenhetene og omvendt, slik at det oppstår en ringslutning.

Oppsummering

Innskrift og dekor på vikingtidens runesteiner har alltid vært fremtredende temaer i moderne runeforskning. I de fleste tilfelle har disse temaene blitt behandlet hver for seg; innskriften fra et runologisk perspektiv og ikono-

² Det svenske termen som anvendes, er *återanvändning av slinga*. U 887 Skillsta skal være et eksempel på dette. Innskriften begynner nederst til venstre, som er et stykke inn på slyngen, går derfra rundt hele slyngen, og avslutter der innskriften begynte, men i motsatt retning. Altså ‘gjenbruk av slynge’.

Fig. 2. U 887 Skillsta. Bare to visuelt tydelig avgrensede deler (med gjenbruk av slynge)? Foto: Bengt A. Lundberg, Riksantikvarieämbetet.

grafien fra en kunsthistorisk synsvinkel. Det er sjeldent at innskrift og dekor er blitt betraktet i forhold til hverandre, som to elementer som inngår i en høyere enhet. Og enda sjeldnere er det at denne enhet studeres i et multimedialt perspektiv. Det er dette som gjør denne boken verdt å lese. Bianchi lanserer en rekke interessante problemstillinger og til tross for noen svakheter når det gjelder sammenhengen mellom teori og empiri, kan det ikke være tvil om at man vil betrakte enhver vikingtids runestein med nye øyne når man har lest hans bok. Han gjør gode observasjoner, det er interessante data som trekkes frem, og de ulike delundersøkelsene utfyller hverandre og bidrar sammen til å sannsynliggjøre de teser han i utgangspunktet ville teste. Det er ikke tilfeldig hvordan runene plasseres på steinen, runer og dekor inngår i en høyere enhet som uttrykker ristningens helhetlige betydning.

Litteratur

- Koch, Peter, og Wulf Oesterreicher. 1985. "Sprache der Nähe — Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte." *Romanisches Jahrbuch* 36, 15–43.
- . 1994. "Funktionale Aspekte der Schriftkultur." I *Schrift und Schriftlichkeit: Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*, red. Hartmut Günther og Otto Ludwig, bd. 1, 587–604. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 10. Berlin.
- Mertzlufft, Christine. 2006. "Syntaktiska, pragmatiska och lexikala strukturer i tyska och svenska myndighetstexter." I *Svenskans beskrivning*, bd. 28: *Förhandlingar vid Tjugoåttonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Örebro 14–15 oktober 2005*, red. Per Ledin et al., 235–245. Örebro.
- Mostert, Marco. 1999. "New Approaches to Medieval Communication?" I *New Approaches to Medieval Communication*, red. Marco Mostert, 15–37. Utrecht Studies in Medieval Literacy 1. Turnhout.
- Oesterreicher, Wulf. 1993. "Verschriftung und Verschriftlichung im Kontext medialer und konzeptioneller Schriftlichkeit." I *Schriftlichkeit im frühen Mittelalter*, red. Ursula Schaefer, 267–292. ScriptOralia 5. Tübingen.
- Wendt, Bo-A. 2006. "En text är en text är en text? Om en terminologisk tredeling av textbegreppet." *Arkiv för nordisk filologi* 121, 253–274.

Reviews

Sigmund Oehrl. *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen: Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungsikonografie*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 72. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2011. xi + 371 pp., 160 plates (385 figs.). ISBN 978-3-11-022742-0. ISSN 1866-7678. € 109.95, \$ 165.

Reviewed by Anne-Sofie Gräslund

Den tyske skandinavisten Sigmund Oehrl, som 2006 utgav *Zur Deutung anthropomorpher und theriomorpher Bilddarstellungen auf den spätwikingzeitlichen Runensteinen Schwedens* (Wiener Studien zur Skandinavistik 16, Wien), disputerade 2008 vid Georg-August-universitetet i Göttingen på avhandlingen "Der Sinngehalt der Vierbeinerdarstellungen auf den schwedischen Runensteinen der späten Wikingerzeit: Beschreibung, Ikonographie, Ikonologie, unter besonderer Berücksichtigung des Fesselungsmotivs". Det föreliggande arbetet utgör en omarbetad och utökad version av avhandlingen.

Det är utan tvekan en imponerande arbetsinsats som ligger bakom den digra volymen. Inte minst är man tacksam för det rikhaltiga bildmaterialet, som i själva verket är absolut nödvändigt för läsningen.

Oehrls material utgörs av samtliga framställningar av fyrfotadjur på de svenska senvikingatida runstenarna, med undantag för ryttarfigurer samt figurerna på Sigurdsristningarna. Varför de senare inte ingår motiveras inte klart. Han kräver också att djuren ska ha fyra utritade ben – i några fall kan han acceptera att det ena fram- eller bakbenet är skymt. I princip arbetar han med de fristående djurfigurerna, inte med vad jag kallar rundjuren, dvs. de ofta kantföljande bandformiga djur som bär inskrifterna. Han delar in materialet i tre grupper. I grupp I får han 14 stenar, i grupp II 84 och i grupp III 32, således arbetar han totalt med 130 ristningar. Indelningen bygger för grupp I på Mammen- och Ringerikestil (sydskandinavisk stil) med vegetabla nack- och svansutskott, för grupp II på Ringerike- och Urnesstil (mellanskandinavisk stil) med Pr 2–4-huvuden, om huvuden saknas gäller höftspiraler, och grupp III på särformer som inte passar in i någon av de två första grupperna. Med en viss förvirring inser man att Ringerikestilen utgör ett kriterium för såväl grupp I som för grupp II, liksom elementen vegetabla nack- och svanstofsar och höftspiraler ("Pr" står för rundjurshuvud i profil; se om min stilindelning översiktligt "Runestones, §1: Late Viking Age Rune Stones: Ornamentation and Chronology", i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 25: 586–591).

Anmärkningsvärt är att 75 % av stenarna i grupp II finns i Uppland. Eftersom detta landskap är i särklass rikast på runstenar, drygt 1 200, hade det varit angeläget att få en uppfattning om spridningen, det vill säga om stenarna huvudsakligen

förekommer i någon bestämd del av området. En genomgång av Oerhls lista över runstensnummer visar att det är en klar övervikt för västra delarna av landskapet, vilket stämmer väl med att Västmanland finns representerat med fem ristningar.

Jag har problem med hans indelning, eftersom han delvis använder sig av mina stilgrupper, som helt och hållet är utarbetade på rundjurens utseende. I vissa fall överensstämmer de fristående djurens stilistiska utformning med rundjurens, t.ex. Vs 15 A-sidan och Vs 29, men i många fall inte alls, t.ex. U 770 och U 904. Han sammanför mina grupper Pr 2–4, vilket jag själv har svårt att förstå eftersom Pr 2 stilistiskt tillhör Ringerikestilen och hör ihop med Pr 1. De två stilgrupperna och fågelperspektivstenarna anser jag kronologiskt hör hemma i första halvan av 1000-talet, medan Pr 3–5 tillhör Urnesstilen och kan dateras till andra halvan av 1000-talet och ett stycke in i 1100-talet. Generellt kan man säga att en betydande stilistisk skillnad är att Ringerikestilen linjemässigt är mer kantig och Urnesstilen mer svepande.

Oerhls metod är, som framgår av den ursprungliga avhandlingens titel, att beskriva vad man ser, att ikonografiskt analysera form och komposition och slutligen att ikonologiskt tolka bilden. Utgångspunkten är att varje figur har en bestämd innebörd. Hela 64 % av alla uppländska runstenar har kors men endast 4 % av stenarna med fyrfotadjur, och han anser att fyrfotadjurens intar korsets plats.

Motivet är alltså ett fyrfota djur av däggdjurskaraktär. Oehrl utgår från att konstnären/ristaren besatt skicklighet och anatomiska kunskaper och menar därför att djuret bör ha en rimlig uppbyggnad. Han är helt upptagen av motivet—här skulle man ha önskat en diskussion om förhållandet mellan motiv och stil. När han kommer in på beskrivningen av djurens extremiteter, fötter, hals, huvud och svans uppehåller han sig mycket vid benens utformning och placering. En ovanlig benställning tyder han som att djuret är kraftlöst eller till och med döende eller dött, men i exemplet U 251 tycker jag istället att benställningarna understryker kompositionens rutnmönster, således en stilfråga. Som framgår av bokens undertitel spelar fjättrandemotivet en stor roll. Även här sätter jag ett frågetecken för om alla hans exempel verkligen visar fjättrade djur—karakteristiskt för Urnesstilen är ju de svepande öglorna och att djuren är inflätade i varandra. Ibland är djurens ben korsade och sedan ”låsta” med en ring eller ögla. Här vore det intressant med en diskussion om huruvida vissa av dessa öglor och sammanbindande element inte kan ha en stilistisk, rent estetisk funktion.

När det gäller fötter ser Oehrl i vissa fall partåiga hovar men vanligtvis tre- eller fyrtåiga fötter/tassar. De fyrtåiga antyder att det är frågan om hunddjur eller kattdjur. Tretåiga fötter finns enligt författaren inte i naturen men kan avse fyrtåiga, med en tå skymd. På huvudet och halsen är manen en viktig beståndsdel, som framhävs på några ristningar. Ofta har man då dragit slutsatsen att det är ett lejon, men Oehrl påpekar att både vargar och brunstiga hjortar har kraftig pälsväxt på halsen, en sorts krage som säkert kan uppfattas som en man. Så småningom kommer han fram till en zoologisk bedömning och menar att den stora massan av fyrfotadjur bör uppfattas som rovdjur, företrädesvis vargar, men att det också i några fall bör vara frågan om hjortdjur, någon häst, ett får osv. Att vissa djurfigurer med kraftigt markerade tänder kan avse vargar förefaller rimligt, men jag har mycket svårt att se vargar i

de smäckra, högresta fyrfotadjuret med stolt hållning på t.ex. Vs 15 och Vs 29, i all synnerhet som Oehrl menar att runristarna strävade efter att djurfigurerna skulle vara anatomiskt korrekta och rimliga. Betydligt närmare till hands är att uppfatta dem som hästar eller möjligen hjortdjur.

En omfattande och utförlig forskningshistorik redogör för hur diskussionerna har gått kring ”det stora djuret” framför allt på Jellingestenen. Länge ansågs Jellingedjuret, som i själva verket är ett slags fabeldjur, vara ett lejon i strid med en orm, ett motiv som skulle ha kommit in från den kristna kontinenten. Egon Wamers har emellertid identifierat djuret som en hjort och visat att det kristna motivet alltifrån senantiken inte har varit ett lejon utan istället en hjort i kamp med en orm (Egon Wamers, ”... oc Dani gærði kristna ...: Der Große Jellingstein im Spiegel ottonischer Kunst”, *Frühmittelalterliche Studien* 34 (2000), 132–158, speciellt 149–155). Hjortmotivet kan knytas samman med en inhemska tradition eftersom det är känt i den skandinaviska konsten från folkvandringstid och framåt.

I den ikonografiska analysen uppehåller Oehrl sig mycket vid fångslandet. Han anför ett stort jämförelsematerial ifråga om skriftliga källor, men också återgivningar i illuminerade medeltida manuskript av den fängslade Satan, både i djurgestalt och i människogestalt. Vi får också talrika skriftliga belägg på att begreppen fångsla/fjättra tidigt användes i betydelsen döda. I den fornnordiska litteraturen förekommer ofta den fängslade Fenrisulven och även den fängslade Loke. Ett stort bildmaterial från vikingatid och medeltid visar fängslade människor och djur. På tal om Jellingestenens Kristussida, där Kristus framställs bunden vid korset istället för spikad, uppger Oehrl att detta är den tidigaste Kristusframställningen i Norden. Så är emellertid inte fallet. Under första hälften av 900-talet tillverkades det lilla förgyllda silverkrucifix i filigran och granulation som påträffades i en kvinnograv i Birka, daterbar till före 950. Det råder full enighet om att detta är ett inhemska arbete. Även här, liksom på andra silverkrucifix från skandinavisk vikingatid, är Kristus inte spikad utan bunden till korset. Också här frågar man sig vad som är stil och vad som är motiv. Frågan är också om alla ”koppel” som håller samman partier av ristningarna bör tolkas som fångsel? Ett annat drag som han tillmäter samma betydelse som benställningarna är en utsträckt tunga. Jag har dock svårt att uppfatta djuret på silverspännet från Espinge (Oehrls fig. 147) som särskilt kraftlöst.

De välkända vendeltida pressblecksmatriserna från Torslunda på Öland tas upp bland det ikonografiska jämförelsematerialet, liksom pressbleck från hjälmarna i Vendel, där den yxbärande odjursbetvingaren håller odjuret i ett stadigt koppel. En liknande scen finner Oehrl på den folkvandringstida bildstenen från Austers i Hangvar där en man med en yxa står framför en tusenfotingliknande varelse. Det visar sig emellertid att de små streck som brukar uppfattas som fötter istället här tolkas som päls. Djuret har antydningar till framben men bakkroppen avslutas på en annan samtida bildsten med liknande motiv med en fiskstjärt. Oehrl ser detta som ett sjömonster, *ketos*, känt från antiken, med varghuvud och orm- eller fiskstjärt. I det sammanhanget kan påpekas att författaren emellanåt använder för de flesta okända begrepp, så hade t.ex. *ketos* bort förklaras. Detta *ketos* gör plötsligt att åtskilliga

rundjur med två framben och ormstjärt dras in i diskussionen om (fyrfota)odjur på runstenarna. Men är det rimligt att tänka sig att man placerade runinskrifter med böner för den dödes själ på kroppen till ett sådant hedniskt sjömonster?

Oehrl sammanfattar sina resultat av den ikonografiska analysen med att fångslandemotivet spelar en mycket stor roll i den nordgermanska och skandinaviska vikingatida kulturen. Det fångslade rovdjuret ses som Fenrisulven och jämföras med den fångslade Satan. Odjursbetvingaren med yxa i handen representerar guden Tyr och kan ses som ett chiffer för besegrande. Midgårdsormen dyker också upp. De båda demonerna Fenris och Midgårdsormen är nära förbundna med varandra.

I den avslutande ikonologiska tolkningen tar Oehrl upp de eskatologiföreställningar om världens undergång med hotet om att den fjättrade Satan skulle komma lös som var allmänna i det kristna Europa runt tusenårsskiftet, och han ger exempel på hur den fornordiska uppfattningen levde kvar långt in i medeltiden i Skandinavien. Fyrfotingarna på runstenarna tolkar han som den fångslade Fenrisulven och "extraormarna" som representanter för Midgårdsormen. Att dessa demoner ibland slingrar sig runt varandra och biter varandra visar att de är fångslade men också att de förgör varandra. Fågelfigurer som förekommer på runristningarna tolkas som en gripfågel, symboliserande betvingaren av demonerna varg och orm. Han öppnar också för möjligheten att framställningarna av de fjättrade odjuret kan ha haft ett apotropeiskt syfte att förhindra att de hotande kaoskrafterna släpptes lösa.

Som jag redan påpekat är Oehrl starkt motivfixerad. En nyanserad diskussion om komponenterna motiv och stil vore nyttig – det är sällan lyckosamt att helt bortse från den ena eller den andra. Båda påverkar utan tvekan det färdiga resultatet, det som upplevs som ett konstverk med en inneboende betydelse men utfört enligt den aktuella stilens krav och möjligheter.

Beträffande hans resultat är identifieringen av fyrfotadjuret som vargar mycket intressant, även om hans uppfattning att merparten av fyrfotadjuret representerar sådana inte är övertygande. På samma sätt är det positivt att han så grundligt lyft fram fjättrandemotivet, men också i det fallet är det min uppfattning att han övertolkar materialet. Boken är välskriven och har en klar uppläggning som är lätt att följa. Den är oerhört innehållsrik och han har sammanfört ett mycket stort jämförelsematerial som framtida forskare har all anledning att vara tacksamma för.

Klas-Göran Selinge. *Språket i landskapet: Om runstenar, rågångar och byar*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 111. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2010. 81 pp. ISBN 978-91-85352-85-2. ISSN 0065-0897. SEK 100.

Reviewed by Magnus Källström

Runstenarnas förhållande till gränser är ett hett omdiskuterat ämne. Vissa forskare har hävdats att runstenar ofta restes vid forntida gränser i landskapet, medan andra menar att det rör sig om redan befintliga stenar som långt senare sekundärt har utnyttjats som råmärken. Med sin lilla bok *Språket i landskapet: Om runstenar*,

rågångar och byar har arkeologen Klas-Göran Selinge kommit med ett nytt inlägg i denna intressanta fråga.

Selinge börjar med att granska ett antal föregivna exempel på runstenar som gränstenar och finner att allra flesta är mycket tveksamma samt att vad som kan tolkas som ett gränsläge många gånger snarare anknyter till något annat kulturlandskapselement, i första hand vägar och vattendrag. Han har också gjort en pilotundersökning med utgångspunkt i ca 220 runstenar hämtade från katalogen i Mats G. Larssons avhandling *Runstenar och utlandsfärder* (Lund/Stockholm 1990). Av dessa menar han endast ca 10 % kan vara primärt knutna till gränser (utan att samtidigt vara brostenar), medan 45 % hör samman med bylägen eller byägorna. Även om det är svårt att veta hur representativt detta material är (hälften utgörs av s.k. utlandsfararstenar) framstår det som klart att runstenar i Mälardalen mera sällan påträffas i ett uttalat gränsläge.

Samtidigt finns det som bekant en sten som uttryckligen säger sig ha denna placering, nämligen Ågerstastenen i Löts socken (U729) i Uppland med det berömda versparet *Hiær mun standa / stæinn miðli býia* 'Här skall stenen / stå mellan byarna'. Att formuleringen har haft en reell bakgrund tycks bekräftas av en 1600-talsuppgift om att stenen då stod "i Gärdzhörnet" som "råaskillnat".

Man skulle kunna tro att Ågerstastenen här som annars skulle spela en nyckelroll i resonemangen, men Selinges framställning handlar i första hand om ett annat ganska förbisett runmonument. Detta finns vid grannbebyggelsen Hummelsta i samma socken och utgjordes ursprungligen av tre resta stenar, varav två (U723–U724) är försedda med runor medan den tredje (U725) bar en bildframställning i form av ett fyrfotadjur. Den sistnämnda stenen är i dag försvunnen. Att ett runstensmonument kan ha bestått av flera stenar är ingen ovanlighet, men i detta fall finns den intressanta uppgiften att stenarna 1672 stod resta i en triangel med ca 1,8 meters avstånd mellan varje sten. Uppgiften bekräftas av en drygt hundra år yngre lantmäterikarta där runmonumentet är inritat som tre prickar bildande en liksidig triangel. Av kartmaterialet framgår också att dessa stenar då utnyttjades som råmärke. Även om runstenarna i detta fall bär ordinära minnesinskrifter menar Selinge att de primärt är resta som ett gränsmärke, och att de ger ett belägg på ett laga råmärke mellan byar redan under 1000-talet.

Detta ger Selinge anledning att också fördjupa sig i betydelsen av det runsvenska ordet *býR*, där man har tvistat om den forntida betydelsen har varit '(ensam)gård' eller 'by'. Han argumenterar för att ordet helt enkelt har betydett 'bosättning' eller 'boplats' och att denna både har kunnat omfatta en enstaka gård och en samling av gårdar. För att styrka den senare betydelsen utnyttjar han skickligt runstensmaterialet genom att bland annat peka på att det vid vissa bebyggelser finns flera samtida runstenar, som verkar vara resta av olika familjer. Hans förslag är att dessa representerar olika gårdar inom samma byterritorium. På detta sätt kan han också ge en elegant förklaring till ägaruppgifter som Jarlabankesstenarnas bekanta *æinn ätti Tæby allan* 'Han ägde ensam hela Täby' (U127 m.fl.). Selinge menar att detta uttalande för att "ha något propagandavärde" snarast förutsätter "att kringliggande enheter är byar med flera än en ägare och att detta anses normalt" (s. 51). Ett annat

exempel är den öländska Lerkakastenens (Öl 37) *Ātti Unn hiar halfan bý 'Ägde Unn här halva byn'*. Eftersom den döde Unn i den senare inskriften också kallas *Fēar-Unn 'Rike-Unn'* blir uppgiften först begriplig om man tänker sig att en vikingatida "by" kunde omfatta mer än en gård.

Selinge skisserar även bebyggelseutvecklingen i Mälardalen under järnåldern utifrån främst gravfälten i ett antal utvalda områden. Som bekant visar detta material att det sker en omlokalisering av bygden under loppet av folkvandringstiden, vilket bland annat framgår av att många av de äldre gravfälten upphör att användas. I anslutning till resultat från kulturgeografisk forskning menar han att denna omlokalisering bör ha varit avslutad omkring år 700, varefter den fortsatta bebyggelseutvecklingen bestäms av de ramar som omlokaliseringen har skapat. Från omkring 900 räknar Selinge med att det har funnits goda förutsättningar för utvecklingen av en "by i egentlig mening", och framhåller att de diskuterade runstensmonumenten i Löts socken anger "en 'terminus ante quem' för tillkomsten av gränsläggningen mellan de uppländska järnåldersbyarna" (s. 64).

Selinges bok ger ett utmärkt exempel på hur runstenar kan utnyttjas som källmaterial utanför det som kan kallas traditionell runologi och hur de kan kasta nytt ljus över ett antal centrala frågor inom arkeologisk, kulturgeografisk och historisk forskning. Kanske är detta också det unika med runstenarna, nämligen att de på samma gång är språkminnesmärken och arkeologiska artefakter, och därför kan utnyttjas inom många olika discipliner. Att kunna arbeta på det sätt som Selinge gör kräver samtidigt en mycket god förtrogenhet med alla dessa områden, vilket nog är rätt få förunnat.

Jag finner resonemangen kring Hummelstastenarna mycket övertygande och att det mesta talar för att det verkligen rör sig om ett runstensmonument som har skapats för att även kunna fungera som råmärke. Märkligt nog är de två bevarade stenarna av olika stenart och färg; den ena består av ljusgrå sandsten, den andra av en mörk granit. Man frågar sig om detta för ett flerstensmonument ovanliga stenväl eventuellt kan ha något med egenskapen av råmärke att göra. Det är också slående att såväl Hummelstastenarna som Ågerstastenen är utförda av runristaren Balle. Denne är en mycket dominerade runristare i området och har i Trögd (dit Löts socken hör) svarat för mer än hälften av det närmare sjuttiofem ristningar som är kända. Några av dessa utgör flerstensmonument och det finns också en hel del stenar där ristningen bara består av ett fyrfotadjur av samma typ som på den försvunna U 725 från Hummelsta. Kan de senare stenarna vara resterna av större monument liknande det vid Hummelsta och kan de till och med ha haft samma funktion? Detta skulle kunna tyda på en mer omfattande gränsläggning inom det aktuella området under en relativt begränsad period. Här finns uppenbarligen ett intressant uppslag att följa upp och kanske kan en närmare studie av Balles monumenttyper och vad vi vet om deras ursprungliga placering ge mer bestämda svar.

Selinge håller också öppet för att man vid en noggrannare genomgång av *Sveriges runinskrifter* skulle kunna hitta fler möjliga exempel på vikingatida råmärken än de två som han har dragit fram. Jag vill i detta sammanhang nämna runstensparet Sö 192 och Sö 193 vid Berg i Ytterselö socken i Södermanland. Den ena bär en minnesinskrift

i runor medan ristningen på den andra har bestått av två motställda fyrfotadjur. I dag finns endast runstenen kvar på sin ursprungliga plats, men äldre källor uppger att de båda stenarna tidigare genom en stenrad har varit förenade med tresidig stensättning (se referat i *Sveriges runinskrifter*, 2:164f.). Även om gravhögar har funnits på platsen, är det inte säkert att denna rätt spektakulära konstruktion enbart skall tolkas som ett grav- eller minnesmonument. Stenarna står nämligen långt från byplatsen i Berg, men mycket nära gränsen till grannbebyggelsen Mervalla. Det är alltså fullt möjligt att vi här har ytterligare ett exempel på ett vikingatida rämärke, och kanske är det mer än en tillfällighet att även dessa ristningar har associerats till runristaren Balle.

Thomas Karlsson. *Götisk kabbala och runisk alkemi: Johannes Bureus och den götiska esoterismen*. Doctoral dissertation, Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet, 2010. 292 pp. ISBN 978-91-628-8030-9. Available only as electronic resource: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-37152>

Reviewed by Per Stille

Johan Bure är världens förste runolog och ansvarade med sina medhjälpare för upptecknande och återgivning av mer än 600 runinskrifter. Eftersom flera inskrifter numera är försvunna och skadade är hans uppteckningar än idag av stort värde. Synen på Bure har varierat, men ofta har hans vetenskapliga insats satts ifråga på grund av hans mystiska system, "Adulruna rediviva", som bygger på en esoterisk användning av runtecken. Det kan dock sägas att Bure i allmänhet noga skiljer sitt arbete som upptecknare och tolkare av runinskrifter från sin mystiska förståelse. För att rätt begripa Bures runologiska arbete bör man rimligtvis också bedöma hans esoterism om man ska ha någon möjlighet att avgöra om denna påverkat Bures analys av vanliga runinskrifter.

Ett hjälpmedel till att få kunskap om Bures esoterism är Thomas Karlssons doktorsavhandling. Karlsson vill definiera denna främst som ett sammanhängande tanke-system utifrån de ganska disparata verk som Bure lämnat efter sig. Han vill också sätta in denna esoterism i ett allmänt europeiskt och tidshistoriskt sammanhang. Den teoretiska utgångspunkten för studiet av västerländsk esoterism hos bl.a. Antoine Faivres, Wouter J. Hanegraaff och Henrik Bogdan diskuteras utförligt i avhandlingen. De esoteriska traditioner som Karlsson främst återfinner och analyserar hos Bure är de alkemiska och de kabbalistiska. Karlsson definierar kabbala utifrån att ett centralt mystiskt tema utgörs av de tio sefirot (urprinciperna) och deras inbördes förhållanden som illustreras i den uppställning av dem som kallas Livets träd. Dessa traditioner sätts hos Bure in i ett ideologiskt-historiskt sammanhang som främst hör hemma i Sverige, nämligen den tankeströmning som kallas göticism.

Bure har ibland orättvist setts som en man som inte fick så mycket ur händer. Hans litterära kvarlåtenskap är dock betydande och åtskilligt är tryckt. En viktig

källa till Bures esoterism är hans otryckta "Adulruna rediviva" som är bevarad i inte mindre än sex exemplar från 1605 till (troligen) 1642. Tidsspannet visar att tankarna i "Adulruna" var aktuella för Bure under en mycket lång tid. Detta verk har också en betydande plats i avhandlingen. Det är knappast görligt att försöka referera innehållet i ett så komplicerat arbete utan jag får hänvisa till Karlssons framställning liksom till hans definition av verket som "en nyplatoniskt färgad ontografi över tillvarons uppbyggnad, och tillika en manual för en runisk alkemistisk transmutation genom sju steg" (s. 116). Bure laborerar här med en runrad om 15 tecken där runornas former används för att skapa ett antal symmetriska uppställningar. Han utesluter alltså runan stupman (vilket ger utslag i en överbearbetning av hans "Runaräfst" från 1603). Vidare använder han kortkvistformer av runorna sol och tir (som Bure främst kallar *tidher*), liksom de stavlösa runvarianterna av ur och red. Runorna kön och os har säregna former. Om Bure själv har skapat dessa eller om han tyckt sig kunna läsa dem i någon faktisk inskrift är oklart. Bure går utöver kabbalans uppställning av de tio sefirot och låter genom ett flertal uppställningar av runorna visa deras egenskaper och inbördes förhållanden. Så ger det Bure möjlighet att beskriva sin mystiska förståelse av världen. Bland runorna intar turs, os och få de viktigaste positionerna (i likhet med bokstäverna 'alef, mem och shin i hebreiska kabbalistiska system). För Bure motsvarar dessa gudatriaden Tor, Oden och Fröja. Karlsson går inte in på bakgrunden till detta, men Bure är här säkert inspirerad av Laurentius Petri Gothus *Strategema gothici exercitus etc.* från 1559. Sättet att arrangera runorna kan ha kristna kabbalistiska system som förebilder och de sju stegen motsvarar alkemiska system med sju förvandlingar. För att klargöra Bures tankegångar utnyttjar Karlsson också de dagboksanteckningar som Bure fört, liksom det ganska svårtydda materialet som är samlat i volymen "Cabbalistica". Också de esoteriska motiven i *Nymäre Wijsor* (1637) analyseras.

Av stor betydelse i Bures utveckling är den uppenbarelse han fick i Tuna 1613. I och med denna ser sig Bure alltmer som profet. Hans profetiska verk är *Nord Landa Lejonsens Rytande* 1644. Verket är en bibelutläggning där Bure utifrån beskrivningen av templet och andra textställen beskriver världens tidsåldrar och hur slutet närmar sig; avgörande årtal är här 1647 och 1674. Karlsson gör en utförlig genomgång av verket. Det är helt tydligt att Bure ser sig som en profet och en som fullbordar det verk Jan Huss och Martin Luther påbörjade.

I en analysdel resonerar Karlsson utförligare om förhållandet mellan den västerländska esoterismen och det som han kallar Bures götiska kabbala. Han diskuterar vidare om det finns en adulrunisk praktik, men finner få spår av sådan. Han går också utförligare in på hur Bure använder runorna som gudomliga emblem.

I ett sista avsnitt diskuterar Karlsson om Bures esoterism påverkat senare esoterisk göticism och tar i det sammanhanget upp en del mystiska och esoteriska tankar i senare tid hos bl.a. Georg Stiernhielm, Olof Rudbeck den äldre och Johan Göransson. Det är klart att det fanns en krets kring Bure som undervisades av honom, men hans slutsats är att Bure inte haft någon större direkt påverkan genom att hans verk har använts eller att hans specifika idéer tagits upp. Den indirekta påverkan är svårare att komma åt. Här återstår enligt min mening en viktig forskningsuppgift.

Bures esoteriska verk är unikt. Han är grundligt inläst på sin samtids framställningar om kabbala och alkemi. Han är perennialist, dvs. han ser överensstämmelser mellan skilda religioner och läror beroende på att dessa går tillbaka på en gemensam grund. Denna hans perennialistiska syn förenas med göticistiska tankegångar till att se just Skandinavien som förmedlare av en uråldrig vishetstradition. I detta ingår också att den gamla götiskan och runorna är ursprungliga och oberoende. Förbindelsen av dessa tankar gör Bure unik, men är också förmodligen förklaringen varför han inte når ut längre i sin samtid.

Karlsson ger en god och nyttig överblick över Bures viktigaste esoteriska verk och skänker en betydligt bättre förståelse än Hans Hildebrands *Minne af riksanantikvariern Johannes Bureus* (Stockholm 1910). Han väljer att betrakta Bures tankar som en helhet, vilket är naturligt utifrån det material som finns att studera. Dock kunde det vara värt att tydligare försöka fånga den förskjutning i Bures tankevärld som sker mellan skapandet av "Adulruna rediviva" och profetiorna i *Nord Landa Lejonsens Rytande*, där hans uppenbarelse 1613 spelar en stor roll. Denna förskjutning kan kanske också avläsas i det praktiska hanterandet av runor i hans *Runa ABC-boken* från 1611 respektive den från 1624.

Genom Karlssons presentation av Bures esoterism ges en god inblick i dennes tankevärld. En sådan inblick är nyttig för en runolog vid bedömningen av den fråga som antydde ovan, nämligen i vad mån Bures mystiska tänkande kan ha haft inflytande på hans praktiska arbete med upptecknande och tolkande av runinskrifter.

Contributors

- Klaus Düwel*. Professor emeritus, Department of German Philology, Georg-August-Universität Göttingen, Germany.
- Martin Hannes Graf*, Ph.D. Schweizerdeutsches Wörterbuch, Zurich, Switzerland.
- Alan Griffiths*, BA (Hons). External Ph.D. student, Institute for Cultural Disciplines, Faculty of Humanities, University of Leiden, The Netherlands.
- Anne-Sofie Gräslund*. Professor emeritus, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Sweden.
- James E. Knirk*. Professor, Museum of Cultural History, University of Oslo, Norway.
- Laila Kitzler Åhfeldt*, Ph.D. Post-doctoral fellow, The Swedish National Heritage Board, Visby, Sweden.
- Magnus Källström*, Ph.D. Post-doctoral fellow, The Swedish National Heritage Board, Visby, Sweden.
- Edith Marold*. Professor emeritus, Institute of Scandinavian Studies, Frisian Studies and General Linguistics, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Germany.
- Hans Frede Nielsen*. Professor emeritus, Institute of Language and Communication, University of Southern Denmark, Odense.
- John S. Robertson*. Professor emeritus, Department of Linguistics and English Language, Brigham Young University, Provo, Utah, United States.
- Terje Spurkland*. Associate Professor, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, Norway.
- Ulla Stroh-Wollin*. Associate Professor, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden.
- Per Stille*. Associate Professor, School of Language and Literature, Linnaeus University, Växjö, Sweden.
- Thórhallur Eythórsson*, Ph.D. Research Associate Professor, Institute of Linguistics, University of Iceland, Reykjavík, Iceland.
- Christiane Zimmermann*, Ph.D. Lecturer, Institute of Scandinavian Studies, Frisian Studies and General Linguistics, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Germany.

